พุทธวิทยา

เล่ม ๒

โดย

พร รัตนสุวรรณ

ผู้บรรยายวิชาธรรมประยุกต์
ในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์ครั้งที่ ๓

พุทธศักราช ๒๕๓๗

มโนปุพพงฺคมา ธมฺมา

สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ

ISBN 974-7387-15-8

หนังสือ	พุทธวิทยา เล่ม ๒
ผู้เขียน	พร รัตนสุวรรณ
พิมพ์ครั้งที่สาม	กันยายน ๒๕๓๗
จำนวนพิมพ์	๓,๐๐๐ เล่ม
ราคา	๒๐๐ บาท
เจ้าของ	สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ
ผู้อำนวยการ	ศรีเพ็ญ จัตุทะศรี
ผู้จัดการ/บรรณาธิการ	ผ่องผิว พัฒนประภาพันธุ์
ออกแบบปก/รูปเล่ม	ณัติ ศันสนียสกุล, ปรารถนา สาตราภัย
ควบคุมการผลิต	สุนีพันธ์ วุทธเสถียร
พิมพ์ที่	โรงพิมพ์วิญญาณ ๔๗/๒ ถ. สามเสน บางลำพู กทม. ๑๐๒๐๐ โทร. ๒๘๒-๒๐๒๕
จัดจำหน่ายโดย	สายส่งสุขภาพใจ ๑๔/๓๔๙-๓๕๐ หมู่ ๑๐ ถ. พระราม ๒ กทม. ๑๐๑๕๐ โทร. ๔๑๕-๖๗๙๗, ๔๑๖-๗๗๔๔ โทรสาร ๔๑๖-๗๗๔๔

สงวนลิขสิทธิ์

พุทธวิทยา

เล่ม ๒

โดย

พร รัตนสุวรรณ

ผู้บรรยายวิชาธรรมประยุกต์
ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์ครั้งที่ ๓

พุทธศักราช ๒๕๓๗

บรรณกรรมอุทิศ

ส่วนดีของหนังสือนี้ทั้งหมด ข้าพเจ้าขอน้อมอุทิศน้ำพักน้ำแรงถวายกุศล *แด่* ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต เขมจารีเถระ ป. ธ. ๙ วัดมหาธาตุ ฯ พระนคร สมเด็จพระอุปัชฌายะ ผู้ล้นพระคุณของปวงศิษย์มหาธาตุวิทยาลัย

พร รัตนสุวรรณ

คำปรารภ

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๓

อาจารย์พร รัตนสุวรรณ เป็นบุคคลที่มีศรัทธาปสาทะอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา เคยบรรพชาเป็นสามเณรอยู่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค ขณะเป็นสามเณร ต่อมาได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๘๑ **สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพิมลธรรม) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ฯ องค์ที่ ๑๔ เป็นพระอุปัชฌาย์** อุปสมบทแล้ว ก็รับภาระเป็นครูสอนนักธรรม-บาลี สำนักเรียนวัดมหาธาตุ ฯ

ปี พ. ศ. ๒๔๘๓ ได้ไปปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ (เก่า) ตำบลพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี **กับท่านพุทธทาส** เป็นเวลา ๑ ปี แล้วจาริกไปปฏิบัติธรรมตามสถานที่วิเวกหลายแห่ง พร้อมกับตั้งใจมุ่งมั่นศึกษาพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี จนมีความรู้แตกฉาน และลุ่มลึกในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ปี พ. ศ. ๒๔๙๑ ได้ไปอยู่จำพรรษาที่วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่ เคยร่วมทำงานเผยแพร่กับ **ท่านปัญญานันทะ (พระเทพวิสุทธิเมธี วัดชลประทานรังสฤษฎ์)** และได้เปิดสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ที่จังหวัดเชียงใหม่ จนกิตติศัพท์การทำงานเผยแพร่ธรรมะเป็นที่รู้จักกันทั่ว

ในปี พ. ศ. ๒๔๙๔ **อาจารย์พร รัตนสุวรรณ** เกิดป่วยเป็นวัณโรค ต้องสึกออกมารักษาตัว เมื่อหายดีก็กลับไปสอนธรรมทางพุทธศาสนาตามโรงเรียนในเขตเทศบาลจังหวัดเชียงใหม่ ทั้งชั้นประถม ชั้นมัธยม วิทยาลัยครู วิทยาลัยพยาบาลสวนดอก ทำงานเผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยสอนฟรีทุกอย่าง จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไป **อาจารย์พร** ทำงานเผยแพร่ที่จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งในขณะเป็นพระภิกษุและในเพศคฤหัสถ์เป็นเวลา ๑๑ ปี

ปี พ. ศ. ๒๔๙๘ ได้รับเชิญจากทาง **มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ แห่งคณะสงฆ์ไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์** วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ให้มาเป็นอาจารย์สอนในคณะพุทธศาสตร์ ต่อมาได้ไปสอนวิชาพุทธศาสนาตามโรงเรียนต่าง ๆ ๑๐ กว่าแห่ง ในระหว่างปี พ. ศ. ๒๕๐๑ ได้เปิดสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์

และตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่วัดมหาธาตุ ฯ ขึ้นเป็นครั้งแรก ตั้งแผนกธรรมวิจัยเป็นสถานที่ฟังธรรมและฝึกสมาธิสำหรับประชาชนทั่วไป ทำงานเผยแพร่ติดต่อกันประมาณ ๑๐ ปี

ปี พ. ศ. ๒๕๐๘ ได้ตั้งสำนักค้นคว้าทางวิญญาณ ตั้งโรงพิมพ์วิญญาณ ออกหนังสือรายสองเดือน ชื่อหนังสือวิญญาณ ปัจจุบันมีสมาชิกหลายพันราย และพิมพ์หนังสือธรรมะ ที่อาจารย์เรียบเรียงขึ้นจากการค้นคว้าศึกษา และปฏิบัติธรรม

ปี พ. ศ. ๒๕๑๖ อาจารย์พร ได้รับอนุญาตจากเขตการทางพิษณุโลกให้ใช้สถานที่บริเวณแคมป์สน ในเนื้อที่ ๒,๐๒๙ ไร่ ที่ตำบลแคมป์สน อำเภอหล่มสัก (ปัจจุบัน อำเภอเขาค้อ) จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ต่อมาได้จัดตั้งศูนย์พัฒนาศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อเป็นสถานศึกษา และปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ผู้ใคร่ในธรรม

อนึ่ง พระภิกษุสามเณร จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ แห่งคณะสงฆ์ไทย ปี ๒ เมื่อจบภาคการศึกษาแล้วจะต้องไปรับการอบรมวิชาธรรมประยุกต์ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ณ ศูนย์พัฒนาศาสนาแห่งนี้เป็นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ปี พ. ศ. ๒๕๑๙ รุ่นที่ ๑ มีพระนิสิตนักศึกษาจำนวน ๓๒ รูป

ปี พ. ศ. ๒๕๓๖ มีพระนิสิตนักศึกษาเข้ารับการอบรม ๔๔๕ รูป มาจนถึงปัจจุบัน ปี พ. ศ. ๒๕๓๗ มีทั้งหมด ๔๐๐ กว่ารูปเช่นกัน สิ่งก่อสร้างที่เป็นถาวรวัตถุต่าง ๆ ที่ศูนย์พัฒนาศาสนานั้น **อาจารย์พร** ได้ใช้ทุนไปหลายสิบล้านบาท ค่าเช่าที่ ๒,๐๒๙ ไร่ จากทางราชพัศดุอีกปีละประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท ค่าใช้จ่ายทั้งหมด ได้รับความอุปถัมภ์จากผู้มีจิตศรัทธาในผลงานของท่าน

ปี พ. ศ. ๒๕๒๙ **อาจารย์พร ได้เริ่มดำเนินการตรวจชำระและจัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จนเสร็จเรียบร้อยเมื่อปี พ. ศ. ๒๕๓๕ จำนวน ๔๗ เล่ม ใช้ทุนในการดำเนินงานจัดพิมพ์ประมาณห้าล้านบาท ต่อจากนั้น ท่านได้ดำเนินการตรวจชำระและจัดพิมพ์คัมภีร์ฎีกาอีก ๑๒ คัมภีร์ รวม ๒๖ เล่ม ยังไม่ทันแล้วเสร็จ ท่านก็มาจากไป ทิ้งไว้แต่ผลงานอันทรงคุณค่ามหาศาล และงานที่ยังค้างอยู่ให้คณะศิษย์ดำเนินงานและสานต่อ**

ตลอดชีวิตของ **อาจารย์พร** ที่ผ่านมา ท่านไม่เคยทำงานด้านอื่นเลย ทำแต่งานด้านเผยแพร่พระพุทธศาสนา ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก-อรรถกถา-ฎีกา ด้วยตนเอง แล้วเผยแพร่ต่อผู้อื่น ทั้งโดยการบรรยายและเขียนบทความ จัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถา-ฎีกา จนลมหายใจสุดท้าย

ในปี พ. ศ. ๒๕๓๓ **อาจารย์พร** ได้รับรางวัลเสาเสมาธรรมจักร ใบประกาศเกียรติคุณ จากกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ สาขาเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศ ในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา

อาจารย์พร รัตนสุวรรณ ได้จากโลกนี้ไป เมื่อวันพุธที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ เวลา ๐๖.๓๙ น. ที่โรงพยาบาลเซ็นทรัลเยเนรัล กรุงเทพมหานคร

ตลอดระยะเวลาที่ **อาจารย์พร** ได้ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก-อรรถกา-ฎีกา และปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง สอนทั้งพระนิสิตนักศึกษา และประชาชนทั่วไป ท่านได้เขียนบทความธรรมะมากมาย พิมพ์เป็นเล่มหนังสือประมาณ ๕๐ กว่าเล่ม แต่ละเล่มพิมพ์หลายครั้ง แต่จะอยู่ในวงจำกัดเฉพาะพระนิสิตนักศึกษา และสมาชิกสำนักค้นคว้าทางวิญญาณเท่านั้น บัดนี้ **สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ** ต้องการให้งานของท่านแพร่หลายยิ่งขึ้น จึงได้จัดพิมพ์บทความธรรมะของท่าน เผยแพร่ให้กว้างขวางต่อไป

หนังสือ **"พุทธวิทยา"** เป็นหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนาและใช้เป็นหนังสืออ้างอิงได้ **อาจารย์พร รัตนสุวรรณ**

ได้เขียนเมื่อ พ. ศ. ๒๔๙๖ สมัยที่พักอยู่วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งนั้น ท่านเก็บตัวอยู่แต่ภายในวัด ไม่ทำงานอย่างอื่น นอกจากนั่งสมาธิค้นคว้าหนังสือและเขียนหนังสือเท่านั้น ใช้เวลาในการเขียนประมาณ ๖ เดือน รายละเอียดต่าง ๆ ด้านเนื้อหาสาระปรากฏอยู่ในคำนำในการพิมพ์ครั้งแรก ครั้งที่ ๒ และคำชี้แจงของอาจารย์พรแล้ว สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ จัดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๓ เพื่อเผยแพร่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และเพื่อส่งเสริมแสงสว่างทางปัญญาสำหรับผู้สนใจศึกษาค้นคว้า.

สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ

กันยายน ๒๕๓๗

สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ
๔๗/๒ ถนนสามเสน บางลำพู กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
โทร. ๒๘๒-๒๐๒๕ (เข้าตรอกข้างร้านตัดเสื้อผิตรชาย)

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒)

หนังสือพุทธวิทยา เล่ม ๒ ได้พิมพ์ครั้งแรก เมื่อเดือนตุลาคม พ. ศ. ๒๔๙๙ นับตั้งแต่นั้นมาจนถึงบัดนี้ ก็เป็นเวลา ๑๓ ปีเต็ม จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง อันที่จริง หนังสือเล่มนี้ได้หมดไปนานแล้ว แต่ยังไม่มีโอกาสได้พิมพ์ขึ้นใหม่ เพราะทุนเท่าที่มีอยู่บ้าง ก็มีอยู่เพียงเล็กน้อย ถ้าเอามาลงทุนพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ก็จะไม่มีเงินสำหรับพิมพ์หนังสือประเภทอื่น ซึ่งจำเป็นกว่า และหนังสือชุดนี้กว่าจะจำหน่ายหมด ก็ต้องใช้เวลาอย่างที่แล้วมาถึงเกือบสิบปี ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีโอกาสได้จัดพิมพ์ แต่มาบัดนี้ได้มีท่านหนึ่งมีจิตศรัทธา ได้บริจาคเงินเป็นจำนวนหลายพันบาท สำหรับเป็นทุนในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ บุคคลผู้นี้ คือ **คุณสมพล จุลวงศ์** จึงขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่ง ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้ ข้าพเจ้าไม่ได้แก้ไขต้นฉบับเดิมแต่ประการใดเลย คงเดิมไว้ทุกอย่าง คือไม่ได้ตัดออก และไม่ได้เพิ่มเติม จะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างก็ในเรื่องตัวอักษรเท่านั้น เพื่อให้ถูกต้องตามปทานุกรรมซึ่งได้แก้ไข

และจัดพิมพ์ใหม่ในสมัยปัจจุบันนี้ อันที่จริง ในหนังสือเล่มนี้มีข้อความที่ควรจะเพิ่มเติมและแก้ไขอีกมาก โดยเฉพาะ คือ **เรื่องกรรม เรื่องนรก - สวรรค์ และเรื่องโอปปาติกะ** เพราะในชั่วระยะเวลาสิบกว่าปีที่ผ่านมาข้าพเจ้าได้มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องโอปปาติกะมากมาย ซึ่งจากการมีประสบการณ์ในเรื่องนี้ ได้ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจเรื่องกรรม และเรื่องนรก - สวรรค์ชัดเจนกว่าแต่ก่อนมาก ส่วนในสมัยที่เขียนหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้ารู้แต่หลักตามคัมภีร์ แต่ก็เชื่อว่า *โอปปาติกะต้องมีแน่* เป็นแต่ในขณะนั้นยังพิสูจน์ไม่ได้ เพราะฉะนั้น การเขียนในตอนนั้นจึงเต็มไปด้วยการเก็งความจริงหรือข้อสันนิษฐานต่าง ๆ มา บัดนี้ข้าพเจ้าไม่ต้องเก็งหรือสันนิษฐานแต่อย่างใด เพราะเดี๋ยวนี้ได้ทำการพิสูจน์ได้แล้ว เพียงแต่ข้อพิสูจน์ที่ว่านี้ ยังไม่เป็นที่ประจักษ์และแพร่หลายในสังคม ทั้งนี้ ก็เพราะข้าพเจ้ายังไม่กล้าที่จะพิสูจน์เรื่องนี้ให้เป็นเรื่องที่ครึกโครม ด้วยเกรงว่า จะมีคนทั้งหลายมารบกวนข้าพเจ้า จนกระทั่งไม่มีเวลาจะทำงานอย่างอื่น เพราะฉะนั้น ในขณะนี้จึงเก็บความลับเกี่ยวกับการพิสูจน์เรื่องนี้เอาไว้ก่อน ต่อเมื่อใด ข้าพเจ้าได้ทำงานในด้านที่จำเป็นสำหรับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในส่วนที่สำคัญสำเร็จ

ลุล่วงไปได้แล้ว ข้าพเจ้าจึงจะทำการพิสูจน์ต่อหน้าประชาชนอย่างชัดเจนทีเดียว และเมื่อถึงตอนนั้น ข้าพเจ้าจะให้เวลาอย่างเต็มที่สำหรับประชาชนที่เข้ามาติดต่อเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้

เป็นเวลานานมาแล้ว ที่ข้าพเจ้าพยายามจะพิสูจน์เรื่องผีหรือเรื่องโอปปาติกะให้ได้ เพราะข้าพเจ้าเชื่อว่า **เมื่อใด ถ้าเราพิสูจน์ได้ว่า โอปปาติกะมีจริง ซึ่งการพิสูจน์นั้นจะต้องพิสูจน์ออกมาได้อย่างขาวสะอาด จนกระทั่งคนทั้งหลายยอมรับกันได้ทั่วไป เมื่อนั้นแหละ การอธิบายเกี่ยวกับเรื่องกฎของกรรม เรื่องตายแล้วเกิด และธรรมเรื่องอื่น ๆ ที่ลึกซึ้งนั้น ก็จะทำให้คนทั้งหลายเข้าใจง่าย และยอมเชื่อด้วยตัวของเขาเอง และในเมื่อคนทั้งหลายพากันเชื่อเรื่องกฎของกรรมอย่างสนิทใจแล้ว ศีลธรรมในสังคมก็จะเกิดและพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว และศีลธรรมที่ว่านี้ เป็นศีลธรรมที่ไม่ต้องบังคับให้ต้องทำตามด้วย แต่หากเป็นศีลธรรมที่เกิดจากเขามองเห็นความจำเป็นด้วยตัวของเขาเองว่าจะต้องปฏิบัติ และก็มีศรัทธาที่จะปฏิบัติตามด้วย** ระบบศีลธรรมแบบนี้ ถ้าลงว่าตั้งรากฐานในสังคมแห่งใดแห่งหนึ่งได้

แล้ว ไม่นานเท่าไรก็จะแพร่หลายไปทั่วโลก เพราะเป็นระบบศีลธรรมที่โลกกำลังต้องการอย่างยิ่ง และนั่นย่อมหมายถึงว่าศาสนาทุกศาสนา ซึ่งไม่ใช่เฉพาะแต่พุทธศาสนาเท่านั้น จะเริ่มมีชีวิตและมีอิทธิพลในสังคมเหมือนอย่างในสมัยโบราณตอนที่ศาสนารุ่งเรืองทีเดียว และการมีชีวิตและอิทธิพลขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งของศาสนาในยุคปัจจุบันนี้ จะมีรากฐานมั่นคงและแพร่หลายไปอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าสมัยโบราณหลายเท่า อันนี้เป็นความคาดหมาย และเป็นความหวังของข้าพเจ้า ซึ่งโดยส่วนตัวเชื่ออย่างสนิทว่า จะต้องเป็นเช่นนั้นแน่ ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ทุ่มเทเรี่ยวแรงและเวลาทั้งหมดให้กับการค้นคว้าในเรื่องนี้มาเป็นเวลาไม่น้อยกว่าสิบปี นับตั้งแต่ข้าพเจ้าได้มีประสบการณ์ด้วยตัวเองเกี่ยวกับโอปปาติกะเป็นต้นมา

อนึ่ง การที่ข้าพเจ้าไม่ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขต้นฉบับเดิมเลยนั้น ความประสงค์ก็เพื่อต้องการจะให้ท่านผู้อ่านได้ทราบแนวความคิดของข้าพเจ้าในสมัยก่อน ซึ่งในเมื่อท่านทราบแล้ว ท่านจะได้เปรียบเทียบกับแนวความคิดของข้าพเจ้าในปัจจุบันนี้ว่า มีอะไรบ้างที่ได้วิวัฒนาการขึ้นใหม่ จากรากฐานของแนวความคิดในสมัยก่อนนั้น และข้าพเจ้าก็ตั้งใจไว้แล้วว่า หลังจากหนังสือ

เล่มนี้ออกไปแล้วไม่นาน ข้าพเจ้าก็จะเขียนอธิบายเพิ่มเติม หนังสือพุทธวิทยา เล่ม ๒ ขึ้นมาอีกเล่มหนึ่ง ซึ่งผู้ที่จะอ่านเล่มใหม่นี้เข้าใจดี จะต้องศึกษาเล่มนี้ให้เข้าใจโดยสังเขปเสียก่อน เพราะถ้าจะเขียนขึ้นใหม่ทั้งหมดโดยทิ้งเล่มนี้ไปเสียเลย ก็จะต้องเสียเวลามาก และหน้ากระดาษก็ต้องเพิ่มอีกมากด้วย ฉะนั้น ก่อนที่จะอ่านเล่มต่อไป ก็ขอให้อ่านเล่มนี้ไปพลางก่อน และเล่มใหม่ที่จะออกมานั้น เข้าใจว่า อาจจะต้องใช้เวลานานหน่อย แต่ถึงจะนานเท่าไร ก็คงไม่เกินปี ๒๕๑๔ อย่างแน่นอน.

พร รัตนสุวรรณ

๑๙ ตุลาคม ๒๕๑๓

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งแรก)

ภายหลังแต่ที่ท่านได้ติดตาม "พุทธวิทยา เล่ม ๑" มาโดยตลอดแล้ว ท่านคงจะเกิดความรู้สึกใหม่ ๆ หลายแง่หลายมุม โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หลาย ๆ ท่านที่ได้มาปรารภกับข้าพเจ้าว่า "เป็นแนวใหม่ที่จะทำให้เข้าใจธรรมในพระพุทธศาสนาได้" ก็มาก และบางท่านก็บอกว่า "ฟังเรื่องปฏิจจสมุปบาทมามากแล้ว พึ่งจะเข้าใจ" แต่ก็มีบางท่านว่า "ออกนอกเรื่องนอกรอยมากไป"

ฟังแล้ว เป็นอันได้ความคิดหลายแง่หลายมุม โดยเฉพาะเรื่องในพระศาสนานั้นเป็นเรื่องว่ากันโดยเหตุโดยผล มิใช่เราศึกษาเข้าใจกันอย่างงมงาย แบบปู-ปลา ดังที่ได้กล่าวในคำนำ เล่ม ๑ ไว้ตอนหนึ่งว่า :-

เราทั้งหลายต่างก็เป็น "ศาสนิกะ" คือเป็นคนมีศาสนา ทุก ๆ ศาสนา คำสอนในศาสนา ล้วนสอนให้ศาสนิกะนั้น ๆ เป็นผู้มีเหตุมีผล มิได้สอนให้เป็นผู้ไร้เหตุไร้ผลเลย ยิ่งพระพุทธศาสนาด้วยแล้ว เรื่องเหตุผลเป็นเรื่องใหญ่ ถือเป็นโลหิตเส้นใหญ่เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายนั่นเทียว ขณะเดียวกันก็ปฏิเสธเรื่อง "งมงายไร้เหตุผล" อย่างสิ้นเชิง จะพึงสังเกตว่า แม้แต่จะศรัทธาเชื่อตามพระองค์โดยมิได้ใช้ปัญญาของตนเองแล้ว พระองค์ก็ทรงห้าม และไม่ยินดีที่ศาสนิกะของพระองค์มักง่ายเช่นนั้น

ปัจจุบัน โลกได้มีวิวัฒนาการอย่างน่าชื่นชม โลกได้ก้าวสู่สมัย "ประยุกต์" ทุกสิ่งทุกอย่างที่จะดำรงคงอยู่คู่ไปกับโลกได้ต้องได้รับการพิสูจน์วิจัยประยุกต์ด้วยดีแล้วทั้งนั้น เรื่องงมงาย, มืดมัว, เคลือบคลุม, ไม่แจ่มประจักษ์โดยเหตุ-ผล ไม่ผ่านการพิสูจน์วิจัยประยุกต์ด้วยดีก่อน โลกปัจจุบันเห็นเป็นเรื่องบ้าคลั่งบัดซบงมงายทั้งนั้น นักศาสนาในปัจจุบันสมควรที่จักเป็นผู้มี "ใจหนักแน่น" พอ อย่าลืมว่า "สัจธรรม" ของพระพุทธองค์นั้น เมื่อเราต่างรับรอง "ความจริงของสัจธรรม" แล้วก็ไม่ควรจะหวั่นไหวอะไร ในเมื่อคนอื่นเขาต้องการพิสูจน์ ดีเสียอีกที่คนอื่นเขาช่วยพิสูจน์ความจริงให้ ควรจักขอบใจเขา ดีกว่าที่เราจะมัวปิดบัง, บิดเบือนความจริง !

ดังได้ทราบแล้วว่า พระพุทธองค์ไม่พึงประสงค์พุทธบริษัทประเภท "งมงาย - ไร้เหตุผล" เข้าทำนองคำเก่า ๆ ว่า "ไม่ปลดชายกระเบน ศีลไม่เข้า" ดูออกจะเป็นเรื่องไร้สาระเสียจริง อนึ่ง เรื่องที่มวลศาสนิกะสมควรที่จักได้ช่วยกันคิดให้มาก ๆ ก็คือเรื่อง "การประยุกต์ในพระศาสนา" เราชาวพุทธ ชอบพูดกันด้วยความภาคภูมิใจเสมอว่า **"ธรรมะในพระพุทธศาสนา เป็นของใหม่ เหมาะกับสมัยของโลกในปัจจุบัน"** นั้น ความจริงก็เป็นเช่นนั้น แต่เราผู้ทรงศาสนา อย่ามัวละอายและเหนียมใจเลย ความจริงในปัจจุบันเป็นเช่นนั้นไหม ? ปัญหาที่สังคมชั้นสูงถกเถียงกันมากที่สุด ก็คือเรื่องว่า "**ทำไม** คนจึงไม่ค่อยเข้าวัด ?"

ความจริงเป็นปรากฏการณ์ที่ประจักษ์อยู่ จะว่าเป็นเรื่อง "ศีล-ธรรมเสื่อมหรือ ?" ขออย่าให้เป็นเรื่องมัวโยนกลองกันเลย ถ้าเราจะฟังบางท่านที่ให้เหตุผลเพียงสั้น ๆ ว่า **"เพราะสภาพทั่วไปของพระศาสนา, สภาพของวัดในพระศาสนา, สภาพของผู้ทรงพระศาสนา ไม่เหมาะสมกับโลกปัจจุบัน จึงเข้ากันไม่ได้"** เพียงเราทราบความตามจริงเท่านี้ แล้วมาช่วยแก้ไขปรับปรุงในส่วนของสภาวะนั้น ๆ เรื่องก็จะเข้ากันได้ ปัญหาเรื่อง "คนไม่ค่อยจะเข้าวัด" ก็จะหมดไป

ไอน์สไตน์ (Einstien) ยอดนักวิทยาศาสตร์ของโลกแห่งยุคปรมาณู ชอบพูดเสมอว่า *"ข้าพเจ้าจักไม่ขายวิทยาศาสตร์กินเป็นอันขาด....."* เพราะไอน์สไตน์เคารพมั่นคงต่อวิทยาการในแขนงที่ตนชำนาญการพิเศษ โดยเฉพาะเงินและอามิสใด ๆ จึงไม่อาจทำให้ไอน์สไตน์เป็นคนเจ้ามายาและทรยศต่อวิทยาการของตนได้ ฉันใด

นักศาสนาทั้งหลาย ก็สมควรจักได้คำนึงในความมี "ใจบริสุทธิ์" เพื่อดำเนินภาระของพระศาสนาเช่นนั้นบ้าง อย่างน้อยก็ควรจักได้ร่วมกันปฏิญาณว่า ".....ข้าพเจ้า จักไม่ขายศาสนากินเป็นอันขาด....." นี่แหละ ! ความภาคภูมิใจว่า "ธรรมะในพระศาสนา เป็นของใหม่ เหมาะกับสมัยของโลกในปัจจุบัน" นั้น เราก็พบเป็นความจริงขึ้น โดยที่ไม่ต้องพากันละเมอเพ้อฝันต่อไป

"พุทธวิทยา เล่ม ๒" ของ คุณมหาพร รัตนสุวรรณ เป็นเล่มที่ต่อจาก "พุทธวิทยา เล่ม ๑" ได้ผ่านการประยุกต์เท่าที่สติปัญญาการค้นคว้าของคุณมหาพรจะพึงนำออกให้ปรากฏได้ ข้าพเจ้าไม่รับรองกับท่านดอกว่า ผลงานประยุกต์ของคุณมหาพรนี้จะวิเศษหรือเลอเลิศไปหมด แต่ข้าพเจ้าขอให้ทุกท่านผู้เป็นวิญญูชนมาช่วยประยุกต์กันต่อ ๆ ไป หากเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ก็นับว่า คุณมหาพรได้ช่วยขัดเกลาพระธรรมในพระพุทธศาสนาให้เราได้เข้าใจง่าย และเข้าถึงธรรมะของพระพุทธองค์ได้ง่ายขึ้นนี่แหละ ! คือ ผลงานที่เราชาวศาสนิกะทั้งมวลจักภาคภูมิใจ และได้เดินทางร่วมกันด้วยใจอันบริสุทธิ์เข้าถึงสันติธรรมเป็นที่สุด.

ขอพรและเมตตาธรรมจงมีแด่ท่าน

พระศรีสุธรรมมุนี (๑)

(บุญเลิศ ท. คล่องสั่งสอน)

---

(๑) พระสุเมธาธิบดี อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ฯ กรรมการมหาเถรสมาคม, เจ้าคณะกทม. (๒๕๓๗)

คำชี้แจง

เรื่องกรรม นรก - สวรรค์ และ นิพพาน ทั้ง ๓ เรื่องนี้ เป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์ถึงกัน จะศึกษาแต่เรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะไม่ได้ ต้องศึกษาทั้ง ๓ เรื่องไปพร้อมกัน จึงจะสามารถเข้าใจแต่ละเรื่องได้ชัดเจน และเรื่องทั้ง ๓ นี้ ก็มีความสัมพันธ์กับเรื่องในเล่ม ๑ ทั้งหมด เพราะฉะนั้น ผู้ที่อ่านแต่เล่มนี้โดยไม่ได้อ่านในเล่ม ๑ ความรู้ในทางพุทธปรัชญาย่อมจะสมบูรณ์ไม่ได้

ข้อความต่าง ๆ ในเล่ม ๑ ถึง เล่ม ๒ คือ **เนื้อแท้แห่งพุทธปรัชญา** ซึ่งข้าพเจ้าได้พยายามเลือกเฟ้นมาเท่าที่จำเป็นสำหรับคนทั่วไป และเขียนขึ้นในทำนองที่พอจะอ่านกันรู้เรื่องจริงอยู่ ยังมีข้อความอีกมากที่ควรจะได้นำมากล่าวไว้ แต่ที่ไม่ได้นำมา ก็เพราะเท่าที่เขียนมาได้ ๒ เล่มนี้ บางคนก็อาจจะเบื่อแล้ว ฉะนั้น ถ้าขืนพูดมากกว่านี้ ก็อาจจะไม่อ่านเลยก็ได้ เนื่องจากยาวมากเกินไป แต่อย่างไรก็ดี ผู้ที่พยายามอ่านให้จบทั้ง ๒ เล่ม เพียงเท่านี้ก็จะได้สิ่งที่ต้องการมากมาย ส่วนรายละเอียดอย่างอื่นนั้น ควรจะหาในภายหลังจากที่เข้าใจข้อความต่าง ๆ ใน ๒ เล่มนี้ดีแล้ว

อนึ่ง ข้อความต่าง ๆ ในหนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้ ความมุ่งหมายก็เพื่อจะสาธยายและวินิจฉัยถึงปัญหาที่จำเป็นที่คนทุกคนควรจะต้องรู้ ถ้าหากเขาปรารถนาที่จะเข้าไปให้ถึงปัญญาของพระพุทธองค์ และแน่ละ ! ถ้าหากเราเข้าใจข้อความต่าง ๆ เหล่านั้นได้ดี นั่นย่อมหมายถึงว่า เราจะสามารถเข้าใจเรื่องราวแห่งชีวิตของตนเองได้แจ่มแจ้ง พร้อมทั้งจะเกิดความรู้สึกว่า **บัดนี้ เราเป็นอิสระแล้ว ความเป็นอิสระภายใต้พระธรรมของพระพุทธองค์ มีค่ายิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก** เพราะผู้ที่ติดตามแสงสว่างแห่งพระธรรมไป จนกระทั่งถึงความเป็นอิสระแล้วนั้น อย่าว่าแต่เขาจะอยู่ภายนอกเลย แม้เขาจะอยู่ในที่คุมขังใด ๆ ดังเช่น พระเจ้าพิมพิสาร มหาราชแห่งแคว้นมคธ ในสมัยครั้งพุทธกาลก็ตาม เขาก็จะรู้สึกภูมิใจเพราะตระหนักได้เป็นอย่างดีว่า **แท้จริง เขามิได้อยู่ในตะราง ผู้ที่จับเขาเข้าตะรางต่างหาก คือผู้ที่อยู่ในตะราง ตะรางดวงใจ** โอ ! ตะรางดวงใจ เป็นตะรางที่มองไม่เห็นซี่กรง *จะเห็นได้อย่างไรเล่า ?* ในเมื่อซี่กรงแห่งตะรางนี้ คือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทานของเขานั่นเอง ในตะรางนี้ ไม่มีใครที่ไหนจับเขาใส่เข้าไป **กรรมชั่วของเขาเองต่างหากที่จับเขาใส่เข้าไป** และ

ต้องถูกขังอยู่ในตะรางนี้นานเท่านานที่เขาไม่ยอมเลิกกรรมชั่ว แล้วหันหน้าเข้ามาสู่แสงสว่างแห่งพระธรรม ความเป็นจักรพรรดิก็ช่วยให้พ้นจากตะรางนี้ไม่ได้ และความจริง เขาเองไม่รู้สึกตัวเสียด้วยซ้ำไปว่า เขาได้อยู่ในตะราง หรือหากจะรู้เขาก็มักเต็มใจที่อยู่ในตะรางนี้ต่อไป **อวิชชา** ของเขาแท้ ๆ ที่ทำให้เขาคิดเห็นเป็นไปเช่นนั้น พระพุทธองค์เคยตรัสไว้เช่นนี้ :-

> **"แม้จะได้เป็นราชาแต่ผู้เดียวเหนือแผ่นดินนี้ หรือแม้จะได้ไปสวรรค์ หรือแม้จะเป็นใหญ่เหนือโลกทั้งปวง นั่นก็ยังไม่ประเสริฐเท่ากับผลแห่งการได้เข้าถึงกระแสธรรม"** *

การเข้าถึงกระแสธรรม หมายถึง **การที่จิตได้หยั่งถึงกระแสนิพพาน นิพพานไม่ใช่เป็นเรื่องน่าเบื่อ เหมือนอย่างที่บางคนเข้าใจ แท้จริง นิพพานนั้น** ก็คือ **เบื้องหลังแห่งชีวิตของทุกคนนั่นเอง** โดยปกติในชีวิตประจำวันของแต่ละคนนั้น มักจะอยู่กับอารมณ์ที่ไฝ่ฝันไปตามความหมาย ที่ยึดถือกันไว้ด้วยอุปาทาน น้อยคนที่พยายามจะไปให้ถึงความจริงของชีวิต เมื่อเอ่ยถึงนิพพาน บางคนก็นึกทันทีว่า **อ๋อ ! นั่นหมายถึง การไม่เกิดอีก**

---

* ปชฺพฺยา เอกรชฺเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปตฺติผลํ วรํ.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๘ (มจร.), /๓๙ (มมร.), /๕๒ (สังคีติ.)

ต่อไป หมายถึง **การไม่มีอะไร** แต่เขาไม่ได้สำนึกแม้แต่น้อย **การเข้าถึงนิพพานเป็นเรื่องวิวัฒนาการของวิญญาณ ซึ่งแต่ละคน** เดี๋ยวนี้เขาจะต้องการหรือไม่ต้องการก็ตาม **แต่วันหนึ่งเขาจะ** ต้องเกิดความต้องการขึ้นมาอย่างจริงจัง **ความต้องการที่ว่านี้ ก็คือ เขา** ปรารถนาที่จะรู้ว่า *ชีวิตของเขาเป็นมาอย่างไรหนอ ?* **ความปรารถนาที่ว่านี้แหละ คือ ความต้องการนิพพานแล้ว**

การที่จะเข้าใจความจริงของชีวิต จริงอยู่ ความรู้ทางชีววิทยาและวิทยาศาสตร์ทั่วไปช่วยได้อย่างมาก แต่ถึงแม้จะช่วยได้อย่างมาก ก็ไม่มากพอที่จะทำให้หมดข้อสงสัยได้ ส่วนนิพพานนั้น แม้บางคนจะไม่ผ่านทางชีววิทยามาก่อน แต่จะด้วยวิธีใดก็ตาม ในเมื่อใจของเขาหยั่งถึงกระแสนิพพานแล้ว ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา เขาจะเริ่มเข้าใจเรื่องราวของชีวิตแจ่มกระจ่างขึ้นทุกที **เพราะ ณ ที่นิพพานนี้เป็นความสว่าง เป็นความสดชื่น เป็นความแจ่มใส เป็นเบื้องหลังแห่งชีวิต** แน่ละ ! ถ้าเราสามารถเข้าไปให้ถึงเบื้องหลังของสิ่งใด ๆ เราก็ย่อมจะรู้เรื่องนั้น ๆ ได้แจ่มแจ้ง *โปรดอย่าเข้าใจเป็นอันขาดว่า* การบรรลุถึงนิพพานจะมีได้ ก็ต่อเมื่อตายไปแล้ว *หรือจะมีได้ก็ต่อเมื่อเราละ* กิเลสได้หมด ความจริง ถ้าเราไม่หลงใหลกับความเชื่อถือแบบเก่า ๆ เราก็จะเห็นว่า **การศึกษาเรื่องนิพพาน ก็คือ การศึกษา**

เรื่องธรรมดาสำหรับคนทุกคน เพื่อให้รู้ความจริงของชีวิตนั่นเอง และไม่ใช่เป็นเรื่องที่ยากหรือสูงเกินไป จนคนอย่างเรา ๆ จะศึกษาไม่ได้

หนังสือ พุทธวิทยา คือ หนังสือที่ได้พยายามรวบรวมแนวทางเพื่อผลดังกล่าว จากหลักฐานพระไตรปิฎก จะมีการเทียบเคียงกับหลักวิชาอื่น หรือมีการอธิบายอย่างอื่นแทรกลงไปบ้าง นั่นก็เป็นเพียงเพื่อให้เข้าใจง่าย สำหรับนักศึกษาในปัจจุบันเท่านั้น ผู้เขียนเอง ไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าคนธรรมดาสามัญ แต่เท่าที่เขียนออกมาได้เช่นนี้ ก็ด้วยใจรักวิชานี้ และส่วนตัวแม้ว่าจะไม่ได้สำเร็จเป็นอริยบุคคล แต่ขนาดเท่าที่เป็นปุถุชนอยู่นี้ก็ได้รับประโยชน์มากมายอยู่แล้ว และหวังใจอยู่ว่า ถ้าคนอื่นได้เข้าใจเหมือนอย่างที่ข้าพเจ้าเข้าใจ ก็คงจะเป็นประโยชน์เช่นกัน ส่วนข้อที่อาจจะผิดพลาดอย่างไรนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนไว้แล้วว่า "อย่าได้เชื่อตำรา อย่าได้เชื่อครู แม้ถูกใจก็อย่าพึงเชื่อ จะเชื่อสิ่งใด ต้องไตร่ตรองให้เห็นความจริงเสียก่อน" ด้วยข้อเตือนเหล่านี้ ก็คงจะให้เราพ้นจากอันตรายที่หากจะพึงมีขึ้นเพราะหนังสือเล่มนี้ ยิ่งกว่านั้น ข้อความที่สำคัญทุกแห่งข้าพเจ้าก็ได้บอกไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า "ได้มาจากที่ใด อันไหนเป็นพุทธภาษิต อันไหนไม่ใช่" เพราะฉะนั้น จึงหวังว่า จะไม่ทำให้ผู้อ่านต้องผิดหวังจากหนังสือเล่มนี้

หนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้ ความจริงควรจะชื่อว่า พุทธปรัชญา เพราะเนื้อหาของหนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้ เป็นการอภิปรายถึงปัญหาในทางปรัชญาทั้งสิ้น แต่การที่หนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้มีชื่อว่า **พุทธวิทยา** ก็เพราะในขณะที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ถึงเรื่องนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงเปล่งอุทานออกมาว่า ...**วิชฺชา อุทปาทิ**... แปลว่า **วิชชา ได้เกิดขึ้นแล้ว** วิชชา แปลว่า ความ**รู้แจ้ง ความรู้อันวิเศษ** คำว่า **วิชชา** หรือ วิทยา มีความหมายอย่างเดียวกัน

หนังสือเล่ม ๒ นี้ พิมพ์ได้ด้วยทุนของผู้มีจิตศรัทธาช่วยกันซื้อหนังสือเล่ม ๑ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงขอขอบพระคุณท่านทุกคนที่ได้มีส่วนช่วยให้หนังสือเป็นเล่มออกมาได้ และหวังว่า จากทุนของเล่ม ๒ นี้ จะได้ช่วยให้ข้าพเจ้าได้ผลิตหนังสือเล่มอื่น ๆ ต่อไปอีก ซึ่งยังมีอีกหลายเล่มที่ควรจะได้ออกมา แต่จะออกมาได้หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับศรัทธาของท่านผู้อ่านด้วยทุกคน.

พร รัตนสุวรรณ

อักษรย่อบอกคัมภีร์
ในพุทธวิทยาเล่ม ๒

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ. มหา.	วินัยปิฎก	มหาวัคค์
วิ. ภิกฺขุนี	วินัยปิฎก	ภิกขุนีวิภังค์
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลขันธวัคค์
ที. ปา.	"	ปาฏิกวัคค์
ม. มู.	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์
ม. ม.	"	มัชฌิมปัณณาสก์
ม. อุ.	"	อุปริปัณณาสก์
สํ. ส.	สังยุตตนิกาย	สคาถวัคค์
ส. นิ.	"	นิทานวัคค์
สํ. ข.	"	ขันธวารวัคค์
สํ. สฬา.	"	สฬายตนวัคค์
สํ. มหา.	"	มหาวารวัคค์
อ. ติก.	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต
อ. จตุกฺก.	"	จตุกกนิบาต
อ. ฉกฺก.	"	ฉักกนิบาต
อ. สตฺตก.	"	สัตตกนิบาต
อ. อฏฺฐก.	"	อัฏฐกนิบาต
อ. นวก.	"	นวกนิบาต
อ. ทสก.	"	ทสกนิบาต

คำย่อ	คำเต็ม	
ขุ. ขุ.	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ
ขุ. ธ.	"	ธัมมปทะ (ธรรมบท)
ขุ. อุ.	"	อุทาน
ขุ. อิติ.	"	อิติวุตตกะ
ขุ. สุ.	"	สุตตนิบาต
ขุ. เปต.	"	เปตวัตถุ
ขุ. จูฬ.	"	จูฬนิเทส
ขุ. ปฏิ.	"	ปฏิสัมภิทามัคค์
อภิ. สं.	อภิธัมมปิฎก	ธัมมสังคณี
อภิ. วิ.	"	วิภังค์
ที. อฏ.	ทีฆนิกาย	อัฏฐกถา (อรรถกถา)
ม. อฏ.	มัชฌิมนิกาย	"
สं. อฏ.	สังยุตตนิกาย	"
มโน. ปู.	อังคุตรนิกาย	อัฏฐกถา
วิสุทธิ. หรือ วิ.	วิสุทธิมัคค์ (วิสุทธิมรรค)	

มจร. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาเตปิฎกं)

มมร. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ (สุยามรฏฐเตปิฎกं) ซึ่งโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์จำหน่ายอยู่

สังคีติ. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสังคายนา (ทยยรฏฐสงฺคีติเตปิฎกं) ซึ่งกรมการศาสนาจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐

หมายเหตุ :- เลขหน้าบอกเล่ม หรือภาค เลขหลังบอกหน้า เช่น **ขุ. ธ. ๒๕/๒๘ (มจร.)**, /๒๓ **(มมร.)**, /๒๘ **(สังคีติ)** หมายความว่า พระไตรปิฎกคัมภีร์ขุททกนิกาย ธัมมปทคาถา เล่มที่ ๒๕ หน้า ๒๘ (ฉบับมหาจุฬา ฯ), หน้า ๒๓ (ฉบับมหามกุฏ ฯ), หน้า ๒๘ (ฉบับสังคายนา) และ **ม. อฏ. ๑/๓๕๗ มจร.** หมายความว่า คัมภีร์มัชฌิมนิกาย อัฏฐกถา ภาค ๑ หน้า ๓๕๗ ฉบับมหาจุฬา ฯ

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๓๗ ได้สอบทานที่มาแห่งบาลีที่อ้างไว้เดิม และได้อ้างเพิ่มเติมที่มิได้อ้างไว้ เดิมอ้างแต่พระไตรปิฎก - อรรถกถา ภาษาบาลี ฉบับมหามกุฏ ฯ (สยามรัฐ) เท่านั้น การพิมพ์ครั้งนี้ ได้อ้างพระไตรปิฎก - อรรถกถา ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬา ฯ และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสังคายนา (ไทยรัฐสังคีติ ๒๕๓๐) เพิ่มด้วย เพื่อสะดวกสำหรับค้นคว้า มีฉบับไหน ก็ดูฉบับนั้น พร้อมทั้งได้ใช้อักษรย่อใหม่ตามสมัยนิยม.

สารบาญ

พุทธวิทยา เล่ม ๒

	หน้า
บทที่ ๑๐ เรื่องกรรม	๑
เรื่องกรรมที่เป็นหลักพุทธศาสนาแท้ ๆ	๓
คนเราทำกรรมทุกขณะทั้งในเวลาหลับและตื่น และทำมาตั้งแต่แรกปฏิสนธิแล้ว	๓
คนแรกเกิดทำกรรมได้อย่างไร ?	๘
มาตรฐานของพระพุทธองค์ที่ถือว่า ทำอย่างไรดี อย่างไรไม่ดี	๑๐
ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คืออย่างไร ?	๑๒
เรื่องกรรมที่มักเข้าใจผิด	๑๙
เหตุไร จึงเรียกกรรมว่า สังขาร ?	๒๕
กรรมให้ผลอย่างไร และเมื่อไร	๒๘
เรื่องกรรม ๑๒ ของพระพุทธโฆษาจารย์	๓๔
บทวินิจฉัยเรื่องกรรม ๑๒	๔๐

หน้า

บทวินิจฉัยเรื่องอโหสิกรรม ๕๖
โอกาสของกรรมที่จะให้ผล ๖๐
คำอธิบายอย่างง่าย ในเรื่องกรรมจะให้ผลเมื่อไร ? ๖๙
เรื่องกรรมที่พิสูจน์ยาก ๗๕
จูฬกัมมวิภังคสูตร พระสูตรที่แสดงว่า คนเกิดมา
ไม่เหมือนกัน เป็นเพราะเหตุไร ? ๗๘
นิธิกัณฑสูตร พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องขุมทรัพย์ ๘๗
มุมมืดในเรื่องกรรม ๙๐
มหากัมมวิภังคสูตร พระสูตรที่แสดงว่า
คนทำบาปไม่ใช่จะตกนรกเสมอไป
คนทำบุญก็ไม่ใช่จะขึ้นสวรรค์เสมอไป ๙๓
ทำบุญล้างบาปได้หรือไม่ ? ๙๙
บาป ก็คือ กิเลส ๑๐๓
เรื่องกรรมที่เป็นหลักใหญ่ที่สุด ๑๐๖

บทที่ ๑๑ นรก-สวรรค์ **๑๑๙**

ผู้รู้แจ้งนรก - สวรรค์ ๑๒๐
วิธีรู้แจ้งเรื่องนรก - สวรรค์ ๑๒๓
เรื่องนรก - สวรรค์ ที่เป็นหลักพุทธศาสนาจริง ๆ ๑๒๕

หน้า

ไฟนรก ๑๒๗

เหตุไร จึงมองไม่เห็นนรก ? ๑๓๑

สวรรค์ในนรก ๑๓๓

เหตุไร จึงตกนรกกันมากนัก ? ๑๓๗

พระสูตรอันเป็นที่มาของนรกใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า ๑๓๘

บทวิจารณ์เรื่องนรกของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๑๕๒

อย่าหลงคัมภีร์ ๑๕๗

เทวทูตสูตรควรเชื่อได้เพียงไหน ? ๑๖๒

บทวินิจฉัยเรื่องเปรต ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๑๖๓

คนเราตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์ได้หรือไม่ ๑๗๓

อสุรกายคืออะไร ? ๑๗๗

นรกในชาติหน้ามีจริงหรือไม่ ? ๑๗๙

เรื่องกำเนิด ๔ ๑๗๙

คำอธิบายในเรื่องกำเนิด ๔ ๑๘๐

ข้อสังเกตในเรื่องนิยายนรก - สวรรค์ ๑๘๒

นิยายเรื่องนรก - สวรรค์เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ? ๑๘๔

หน้า

โอปปาติกะกำเนิด คืออะไรแน่ ? ๑๘๕
บทสรุปเรื่องนรก - สวรรค์ ๑๘๖
อัคคัญญสูตร พระสูตรที่แสดงถึงการอุบัติของโลก
ความชั่วช้าอันแรกในโลก และระบบเศรษฐกิจ
อันงดงามที่สุดในโลก ๑๘๗
บทวินิจฉัยเรื่องโอปปาติกะกำเนิดโดยละเอียด ๑๙๖
มุมมืดที่ทำให้ไม่เชื่อเรื่องนรก - สวรรค์ ๒๐๕

บทที่ ๑๒ นิพพาน ๒๐๙
ไม่รู้แจ้งนิพพาน ก็ไม่รู้แจ้งชีวิต ๒๐๙
ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องนิพพาน ๒๑๑
นิพพานเป็นเรื่องของคนทุกคน ๒๑๒
หลักฐานเรื่องนิพพานจากพระไตรปิฎก
นิพพานคือความสงบ ๒๒๒
ความรู้สึกของผู้ที่เข้าถึงนิพพาน ๒๒๓
รู้แจ้งนิพพานนั้น คืออย่างไร ๒๒๘
นิพพานเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง ๒๒๙
นิพพานเป็นที่สละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ๒๓๑
นิพพานคือวิราคธรรม ๒๓๒

หน้า

นิพพานเป็นอสังขตธรรม ๒๓๓
นิพพานเป็นอายตนะอย่างหนึ่ง ๒๓๔
นิพพานไม่ใช่ความดับสูญ ๒๓๗
นิพพานไม่ใช่จิต ๒๓๘
นิพพานที่ว่าเป็นความสูญนั้น คืออย่างไร ? ๒๓๙
นิพพานไม่ใช่เป็นอีกขันธ์หนึ่ง ๒๔๐
นิพพานเป็นธรรมไม่ตาย ๒๔๑
นิพพานคือพระศิวะใช่หรือไม่ ๒๔๓
ข้อแตกต่างที่เด่นชัดระหว่างนิพพานในพุทธศาสนา
กับ พระศิวะ ๒๔๘
พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือไม่ ? ๒๕๐
ข้อเปรียบเทียบโดยละเอียดระหว่างพระอิศวร
กับ นิพพาน ๒๕๗
พระอิศวร เป็นที่มาของวิญญาณในสิ่งมีชีวิต
ทั้งปวง ๒๖๘
สภาพแห่งวิญญาณหลังจากปรินิพพานแล้ว
เป็นอย่างไรแน่ ? ๒๗๒
นิพพานตามศัพท์แปลว่าอะไร ? ๒๘๐
สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน ๒๘๓

หน้า

พระโสดาบันก็ได้ชื่อว่า บรรลุถึงนิพพาน แล้วเหมือนกัน ๒๘๕

เคล็ดสำคัญในการบรรลุถึงนิพพาน ๒๙๐

เหตุไร ผู้รู้ธรรมจึงละกิเลสไม่ได้ ๒๙๖

เคล็ดสำคัญอีกข้อหนึ่งในการบรรลุถึงนิพพาน ๒๙๗

ทฤษฎีเรื่องวิญญาณกับการบรรลุถึงนิพพาน ๒๙๙

ภาคผนวก

วิธีศึกษาปฏิจจสมุปบาทอย่างง่ายและโดยย่อ ๓๐๙-๓๑๘

คำว่า ปฏิจจสมุปบาท

หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาทแบบที่เห็นกันทั่วไป

หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาทแบบสมบูรณ์

หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาทของพระอรหันต์

คำอธิบายโดยละเอียดในหัวข้อปฏิจจสมุปบาท

๑. อวิชชา ๒๑๙-๓๒๒

อวิชชา คืออะไร ?

อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร

สังขาร ก็เป็นปัจจัยให้เกิด อวิชชา

อวิชชา สัมปยุตด้วย สังขาร

หน้า

๒. สังขาร ๓๒๓-๓๒๙

สังขาร คืออะไร ?

สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ

วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร

๓. วิญญาณ ๓๒๙-๓๕๙

วิญญาณ คืออะไร ?

วิญญาณแบ่งเป็น ๒ คือ

วิถีจิต

ภวังคจิต

วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด นามรูป

นาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร

รูป คือ มหาภูตรูป และอุปาทายรูป

อำนาจอะไร ที่ทำให้เลือดของแม่

กลายเป็นร่างกาย ?

ความหมายของคำว่า ธรรมชาติ

ธรรมชาติเป็นผู้สร้างร่างกายจริงหรือ ?

พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลอย่างไรใน

ปัญหาข้อนี้ ?

หน้า

จะเข้าใจซึ้งในเรื่องวิญญาณ ต้องศึกษาเรื่อง
อุปาทายรูปให้ซึ้ง
คำว่า รูป ในพุทธศาสนา มีความหมาย
แค่ไหน ?
ปัญหาที่ไม่ควรด่วนคิด
นาม ก็เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ
รูป ก็เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ
สภาพของวิญญาณจะสูงหรือต่ำ มีความสัมพันธ์
อยู่กับร่างกาย
การสืบต่อของวิญญาณ เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติ
ของวัตถุ
วิญญาณไม่ใช่เกิดจากวัตถุ
ร่างกายเป็นสิ่งที่จะทำให้วิญญาณ มี
ปรากฏการณ์ออกมา
คำว่า สัมปยุต และ วิปปยุต
ถ้าไม่เข้าใจเรื่องสัมปยุตและวิปปยุต จะกลาย
เป็นอุจเฉททิฏฐิง่ายที่สุด

หน้า

๔. นามรูป ๓๖๐-๓๖๙

นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ

สฬายตนะ คืออะไร ?

นาม เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ

สมองจะดีหรือไม่ดี เป็นเพราะเหตุไรบ้าง ?

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด นามรูป

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด สัญญา

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด รูป

ข้อพิสูจน์ที่แสดงว่า กรรมในชาติก่อนมีผล มาถึงชีวิตนี้

อายตนะอันที่ ๖ คือสมอง ผิดหรือไม่ ?

๕. สฬายตนะ ๓๗๐-๓๗๖

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ

คำว่า ผัสสะ

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ

หลักวิวัฒนาการของพุทธศาสนา

คนตาบอด ทำไมหูจึงดีเป็นพิเศษ

หน้า

๖. ผัสสะ ๓๗๖-๓๘๔

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา

เวทนาจะเกิดขึ้น มีลักษณะอย่างไร ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติ ๓ ประการ

คำว่า ประสาทมีความเคยชิน มีความหมายอย่างไร

เวทนา ก็เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ

๗. เวทนา ๓๘๔-๓๘๑

เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา

ตัณหา คืออะไร ?

อยากข้าว อยากน้ำ เป็นตัณหาหรือไม่ ?

อยากทำดี เป็นตัณหาหรือไม่ ?

ความต้องการของปุถุชนกับของพระอรหันต์ผิดกันตรงไหน

เวทนา จะต้องเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาทุกขณะหรือไม่ ?

ความรู้สึกที่ใกล้เคียงกับตัณหา

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา

หน้า

๘. ตัณหา ๓๙๑-๔๐๘

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน

คำว่า อุปาทาน คืออะไร ?

อุปาทาน มี ๔ ประเภท :-

(๑) กามุปาทาน

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด กามุปาทาน

(๒) ทิฏฐุปาทาน

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด ทิฏฐุปาทาน

ความเห็นถูก ก็ไม่ควรยึดถือ เพราะเหตุไร ?

(๓) สีลัพพตุปาทาน

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด สีลัพพตุปาทาน

(๔) อัตตวาทุปาทาน

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อัตตวาทุปาทาน

อัตตวาทุปาทาน ในความหมายอีกอันหนึ่ง

อุปาทาน ก็เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา

เหตุไร กิเลสจึงไม่รู้จักหมดไปจากสันดาน ?

ตัณหา กับ อุปาทาน เป็นสัมปยุตกัน

หน้า

๙. อุปาทาน ๔๐๙-๔๒๐

อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด ภพ

คำว่า ภพ คืออะไร ?

อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด กัมมภพ

อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด อุปปัตติภพ

อุปาทาน เป็นปัจจัยให้วิญญาณไปปฏิสนธิ
ได้อย่างไร ?

กัมมภพ เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน

อุปปัตติภพ เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน

ตายแล้ว วิญญาณไปปฏิสนธิอย่างไร ?

๑๐. ภพ ๔๒๐-๔๒๗

ภพ เป็นปัจจัยให้เกิด ชาติ ชรา มรณะ
โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส

ความหมายของคำเหล่านี้

ภพ เป็นปัจจัยให้เกิด ชาติ

ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ ฯลฯ

หน้า

คำว่า ชาติ ชรา มรณะ ในความหมายที่ลึกซึ้ง
อะไร เป็นต้นเหตุของอวิชชา ?
อวิชชา เป็นต้นเหตุจริงหรือ ?
ตัวอย่างในเรื่องปฏิจจสมุปบาทในอภิธรรม
วงจรของปฏิจจสมุปบาทกินเวลาเพียงขณะจิตเดียว

พุทธวิทยา

เล่ม ๒

บทที่ ๑๐

กรรม

♠ ♠ ♠ ♠ ♠

เรื่องกรรม เป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเรื่องจุติและปฏิสนธิ ผู้ที่จะเข้าใจเรื่องจุติปฏิสนธิได้อย่างชัดเจน จำเป็นจะต้องรู้เรื่องกรรมอย่างลึกซึ้ง และในทำนองเดียวกัน ผู้ที่จะเข้าใจเรื่องกรรมได้ชัดเจน ก็จำเป็นจะต้องรู้เรื่องการจุติปฏิสนธิอย่างลึกซึ้ง เพราะเมื่อพิจารณาดูรากฐานแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์เราก็จะพบว่าเมื่อพระองค์ระลึกชาติได้แล้ว

ก็ทรงหยั่งรู้ถึงเรื่องกฎของกรรมอย่างลึกซึ้งที่สุด และทรงประมวลความเข้าใจในเรื่องทั้งสองนี้ขึ้นเป็นกฎสั้น ๆ ซึ่งเรียกว่า กฎแห่งปฏิจจสมุปบาท และพระองค์เอากฎอันนี้มาทรงพิจารณาทวนไปทวนมา จนกระทั่งในที่สุดพระองค์ก็ทรงสามารถทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้หมดสิ้น เพราะเหตุที่เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่พระองค์ได้ตรัสรู้หลังจากที่พระองค์ได้ระลึกชาติได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การจะเข้าใจเรื่องกรรมได้ลึกซึ้ง จำเป็นจะต้องรู้เรื่องการตายและการเกิดก่อน เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เขียนเรื่องกรรมไว้ในอันดับนี้

เรื่องกรรมตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาและตามที่ประชาชนส่วนมากเข้าใจกัน มักเป็นเรื่องที่ยุ่งเหยิงมาก จนไม่รู้ว่าจะถือหลักอันไหนแน่ที่รับรองได้ว่า เป็นหลักพุทธศาสนาจริง ๆ เพื่อตัดปัญหาเหล่านี้ ข้าพเจ้าจะขอแบ่งมติในเรื่องกรรมออกเป็น ๒ ประเภท คือ **ประเภทหนึ่ง เป็นพุทธภาษิตโดยแท้ และอีกประเภทหนึ่ง เป็นมติของพระอรรถกถาจารย์** สำหรับในบทนี้ข้าพเจ้าจะนำพุทธภาษิตแท้ ๆ มาอธิบายก่อน แล้วต่อไปจะได้ยกเอามติของพระอรรถกถาจารย์มาเทียบให้ดูใน

ภายหลัง ซึ่งในที่สุด ท่านจะรู้ได้เองว่า หลักพุทธภาษิตแท้ ๆ นั้น ฟังเข้าใจง่ายและไม่ยุ่งเหยิงแต่อย่างใดเลย

เรื่องกรรมที่เป็นหลักพุทธศาสนาแท้ ๆ

เรื่องกรรม ที่เป็นพุทธภาษิตแท้ ๆ ก็คือ หลักปฏิจจสมุปบาทที่ว่า "สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ" เรื่องนี้ได้อธิบายมาแล้วในบทที่ ๗ แต่เพราะเหตุที่เรื่องนี้มีความหมายลึกซึ้งมาก และมีพุทธภาษิตอยู่อีกหลายแห่ง ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม ซึ่งถ้าไม่ได้ศึกษาข้อความเหล่านี้โดยละเอียดแล้ว ก็ยากที่จะเข้าใจเรื่องสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณได้ลึกซึ้ง ฉะนั้น เพื่อจะให้ข้อความปะติดปะต่อกัน ข้าพเจ้าจะได้สรุปคำอธิบายที่กล่าวมาแล้วให้ฟังอีกครั้งหนึ่ง

คนเราทำกรรมทุกขณะทั้งในเวลาหลับและเวลาตื่น และทำมาตั้งแต่แรกปฏิสนธิแล้ว

"สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ" ในที่นี้หมายความว่า วิญญาณ กล่าวคือ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยเจตนา ถ้าไม่มีเจตนาที่จะรับอารมณ์ แม้ตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมองจะยังดีอยู่ทุกประการ ความรู้สึกก็เกิดขึ้นไม่ได้ เช่น ในกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าฌานอย่างแน่วแน่ แม้ฟ้าผ่าอยู่ใกล้ ๆ

ก็ไม่ทรงได้ยิน โปรดเข้าใจให้ดีว่า ในการศึกษาเรื่องวิญญาณในครั้งแรกเราจะต้องเข้าใจให้ดีเสียก่อนว่า วิญญาณ หมายถึงความรู้สึก ความรู้สึกจะเกิดหรือไม่เกิด ความสำคัญไม่ใช่อยู่ที่อายตนะอย่างเดียวเท่านั้น จากปรากฏการณ์ในเรื่องนี้เราจะรู้ได้อย่างแน่ชัดว่า วิญญาณเป็นของอีกชนิดหนึ่งนอกจากร่างกาย วิญญาณมีอำนาจในตัวเอง ที่จะเกิดหรือไม่เกิดก็ได้ การเกิดของวิญญาณ ไม่ใช่เป็นเหมือนกับการตีกลอง ซึ่งเมื่อถูกตีเมื่อไรก็ดังขึ้นมาทุกครั้ง

เจตนา เป็นเจตสิกอันหนึ่งอยู่ในจำพวกกองสังขาร เราจะต้องแยกแยะให้ดีว่า **บรรดาความรู้สึกทุกอย่างที่ปรากฏขึ้นให้เรารู้สึกได้นั้น ย่อมมีเจตนาควบคุมอยู่เสมอทุกขณะ** หรือพูดอีกนัยหนึ่ง **ความรู้สึกทุกอย่างย่อมจะต้องประกอบด้วยเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ** พูดตามภาษาอภิธรรมว่า **วิญญาณย่อมสัมปยุตด้วยเจตนา และเจตนาเป็นสัมปยุตปัจจัยให้เกิดวิญญาณ** ถ้าเราเข้าใจความหมายของวิญญาณดังที่กล่าวมานี้ ก็จะเข้าใจไม่ยากเลยว่า เจตนาย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ถ้าเจตนาไม่มี วิญญาณย่อมเกิดไม่ได้ ซึ่งหมายความว่า **ถ้าความตั้งใจที่จะรับอารมณ์ไม่มี ความรู้สึกย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้**

เพราะเหตุที่เจตนาเป็นเจตสิกที่เกิดดับพร้อมกับวิญญาณอยู่ทุกขณะ และพระพุทธเจ้าตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาเป็นกรรม" โดยนัยนี้ คนเราย่อมจะทำกรรมอยู่ทุกขณะจิต ทั้งในเวลาหลับและเวลาตื่น ตั้งแต่แรกปฏิสนธิมาแล้ว ไม่ใช่หมายความว่า คนเราจะทำกรรมเฉพาะในเวลาตื่น ดังที่คนส่วนมากเข้าใจ

ความจริง ย่อมไม่มีการกระทำใด ๆ ที่เป็นไปโดยไม่มีเจตนา แต่ที่เราพูดกันว่า คนนั้นทำสิ่งนั้นโดยไม่มีเจตนานั่นมีความหมายแต่เพียงว่า เจตนาที่จะทำสิ่งนั้นในขณะนั้นไม่มี แต่มีเจตนาอย่างอื่นเช่น ในกรณีคนที่ตั้งใจจะยิงนก แต่ลูกปืนไปถูกคนตาย โดยไม่มีเจตนา จากตัวอย่างนี้ ไม่ใช่หมายความว่า การกระทำคือการยิงนั้นไม่มีเจตนาอะไรเลย ที่แท้การกระทำทุกอย่างที่จะเกิดขึ้นมาได้ ต้องอาศัยเจตนาเสมอ เพราะหลักมีว่า **วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดมหาภูตรูป และอุปาทายรูป แต่วิญญาณจะเกิดได้ต้องอาศัยสังขารเป็นปัจจัย ถ้าสังขารไม่มี วิญญาณก็เกิดไม่ได้ สังขารก็คือเจตนา เจตนาได้เป็นปัจจัยของวิญญาณมาตั้งแต่แรกปฏิสนธิ**

คนเราทำกรรมอยู่ทุกขณะ ไม่ดี ก็ชั่ว โดยเฉพาะคือทางมโนกรรม ซึ่งหมายถึงการคิด โดยปกติคนเราเมื่อตื่นอยู่ จะต้อง

คิด ไม่คิดดีก็คิดชั่ว จากความคิด ก็ก่อให้เกิดการพูดและการกระทำทางมือ หรือทางอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง แม้ในเวลาหลับก็ยังคิดฝัน อย่าเข้าใจว่า ความฝันต่าง ๆ เป็นไปโดยไม่มีเจตนา แท้ที่จริงความฝันต่าง ๆ ย่อมมีเจตนาหนุนหลังอยู่ทั้งสิ้น คนที่มีพื้นความรู้สึกดี มีเจตนาดีอยู่เสมอเป็นนิสัยสันดาน คนประเภทนี้จะไม่รู้จักการฝันร้าย ส่วนคนที่มีพื้นความรู้สึกเลวทราม ซึ่งความรู้สึกนั้นจะแสดงออกทางเจตนาที่ไม่ดีอยู่เสมอ คนประเภทนี้จะพบกับการฝันร้ายบ่อย ๆ โดยปกติคนที่ยังมีกิเลสมักจะต้องนอนฝันเสมอ มีบุคคลประเภทเดียวเท่านั้นที่นอนหลับแล้วไม่ฝัน คือพระอรหันต์ ทั้งนี้ก็เพราะผู้ที่ละกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ย่อมมีอำนาจบังคับใจได้โดยเด็ดขาด ไม่เหมือนกับปุถุชน ซึ่งมักจะต้องแพ้ใจตนเองอยู่เสมอ เช่น ใจหนึ่งอยากทำ แต่ใจหนึ่งไม่อยากทำ แต่ในที่สุดก็อดทำไม่ได้ ทั้งที่รู้ว่าไม่ดี เหตุการณ์เช่นนี้มักจะมีบ่อย ๆ ในชีวิตของปุถุชน

อนึ่ง เมื่อนึกถึงชีวิตเมื่อแรกเกิดใหม่ ๆ วิญญาณที่มาปฏิสนธิในไข่ที่ผสมไว้แล้ว วิญญาณนี้ก็มีเจตจำนงหลายหลากและซับซ้อน ทั้งที่วิญญาณในขณะนี้เป็นไปโดยไม่รู้สึกตัว แต่เพราะเหตุที่ว่า อวัยวะทุกอย่างที่เกิดขึ้นมามีความหมาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงว่า วิญญาณที่สร้างชีวิตเป็นวิญญาณที่มีเจตจำนง และเพราะเหตุที่ทางพุทธศาสนาถือว่า ร่างกายที่เกิดขึ้นมาจะดี

หรือไม่ดี แค่ไหน อย่างไร ย่อมเกี่ยวเนื่องกับกรรมในอดีตชาติด้วย ซึ่งหมายความว่า ถ้าในชาติก่อนเราทำกรรมดีเป็นส่วนมาก และทำดีในทางไหน วิญญาณก็จะมีคุณสมบัติดีในทางนั้นเกิดขึ้น เมื่อวิญญาณมีคุณสมบัติดี มีคุณภาพดี วิญญาณก็จะสร้างร่างกายได้ดีตามคุณสมบัตินั้น ๆ เช่นเดียวกับนายช่างมีความสามารถดีในทางไหน ก็ย่อมจะสร้างสิ่งต่าง ๆ ได้ดีตามความสามารถของตัว โดยนัยนี้ เราจะเห็นว่า *กรรมเป็นสิ่งที่ฝังอยู่กับวิญญาณมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์อย่างลึกซึ้งที่สุด* มีหลักสั้น ๆ อยู่ว่า

"วิญญาณก่อให้เกิดร่างกาย และพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย วิญญาณจะก่อให้เกิดร่างกายและพฤติกรรมของร่างกายในรูปไหน ก็สุดแล้วแต่วิญญาณมีคุณสมบัติอย่างไหน และคุณสมบัติต่าง ๆ จะเกิดขึ้นมาได้ ก็ต้องอาศัยการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ แต่การกระทำทุกอย่าง จะต้องมีเจตนาทุกขณะไม่ดีก็ชั่ว และเจตนาจะดีหรือชั่ว ก็สุดแล้วแต่พื้นความรู้สึกของวิญญาณ อันพื้นความรู้สึกนี้ก็คือ คุณสมบัติต่าง ๆ ของวิญญาณนั่นเอง คุณสมบัติที่ว่านี้ หมายถึงเจตสิกต่าง ๆ คือ เวทนา สัญญา และสังขาร อย่าลืมว่า เจตนาเป็นเพียงสังขารอันหนึ่ง ในบรรดากองสังขารทั้งหลาย"

ถ้าท่านพิจารณาหลักเหล่านี้ให้ดี ท่านจะเห็นว่า **"เจตนาก่อให้เกิดการกระทำ และการกระทำก่อให้เกิดวิบาก วิบากก็คือคุณสมบัติต่าง ๆ ของวิญญาณ และวิบากก็ก่อให้เกิดเจตนา เมื่อวิบากดี เจตนาก็ดี เมื่อเจตนาดี การกระทำก็ดี เมื่อการกระทำดี วิบากก็ดี ตรงกันข้าม ถ้าเจตนาไม่ดี การกระทำก็ไม่ดี เมื่อการกระทำไม่ดี วิบากก็ไม่ดี เมื่อวิบากไม่ดี เจตนาก็ไม่ดี"**

อนึ่ง เพราะเหตุที่กรรม คือ เจตนา เป็นสิ่งที่เกิดดับพร้อมกับวิญญาณ และวิญญาณ โดยธรรมดา ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่เสมอทุกขณะ ดังนั้น **กรรมก็ย่อมมีการเกิดดับเช่นเดียวกัน** โปรดพิจารณาดูให้ลึกซึ้ง ทั้งวิญญาณและเจตนา เกิดขึ้นมาชั่วขณะแล้วก็ดับไป ส่วนที่ดับไปก็เป็นอันดับไปจริง ๆ เหมือนเปลวไฟ โดยนัยนี้ เราจะเห็นว่า ถ้าไม่ทำกรรมทุกขณะ กรรมก็ย่อมจะขาดสะบั้นลง ไม่มีการสืบต่อ แล้ววิญญาณก็ย่อมจะเกิดสืบต่อไม่ได้ รูปก็จะเจริญเติบโตไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า **"คนเราทำกรรมอยู่ทุกขณะ ตั้งแต่แรกปฏิสนธิแล้ว"**

คนแรกเกิดทำกรรมได้อย่างไร ?

แต่ปัญหาก็อาจมีว่า **ในขณะแรกเกิดใหม่ ๆ นั้น คนเราทำกรรมได้อย่างไร เพราะยังไม่รู้จักคิด ไม่รู้จักพูด ไม่รู้จัก**

ทำอะไรเลย เนื่องจากร่างกายเป็นเพียงจุดเล็กนิดเดียวเท่านั้น ? ข้อนี้ขอตอบว่า วิญญาณย่อมเกิดขึ้นได้ และเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปได้ โดยที่เราไม่รู้สึกตัวเลย และเป็นปัจจัยทั้ง ๆ ที่ร่างกายยังเป็นเพียงจุดเล็ก ๆ เท่านั้น ฉันใด คนเราก็ย่อมทำกรรมได้ทั้งที่ไม่รู้สึกตัว และทำกรรมได้ทั้งที่ร่างกายยังเป็นเพียงจุดเล็ก ๆ ฉันนั้น ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งแวดล้อมก็ดี สภาพของชีวิตก็ดี ความเป็นไปของชีวิตก็ดี โดยธรรมดาก็เป็นปัจจัยของกรรมอยู่แล้วทุกขณะ โปรดนึกถึงหลักปฏิจจสมุปบาทที่ว่า *"ตั้งแต่อวิชชา จนถึงชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ ทุก ๆ หัวข้อต่างก็เป็นปัจจัยของกรรมได้ทั้งสิ้น"* หลักนี้มีกล่าวไว้ชัดเจนในคัมภีร์อภิธรรมตอนที่กล่าวถึงเรื่องปฏิจจสมุปบาท *(ดูปัจจยาการวิภังค์ ให้ตลอด)*

กฎของกรรม ตามหลักปฏิจจสมุปบาท มีหลักสั้น ๆ ดังที่อธิบายมานี้ และจากหลักทั้งหมดที่อธิบายมานี้ เราสามารถสรุปให้สั้นที่สุดได้ว่า **"ทำอย่างใดย่อมได้อย่างนั้น"** หรือ **"ฝักหัดในทางไหน ก็จะเป็นไปในทางนั้น"** หลักเหล่านี้เป็นพุทธภาษิตโดยแท้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า :-

"หว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น
ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"

มาตรฐานของพุทธองค์ ที่ถือว่า ทำอย่างไรดี อย่างไรไม่ดี

หลักทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นหลักใหญ่และสำคัญมาก แต่คนส่วนมากมักจะเข้าใจเรื่องนี้ผิดจากหลักอันแท้จริงของพุทธศาสนา กล่าวคือ คนโดยทั่วไปมักจะถือว่า การกระทำอันใดเป็นเหตุให้ได้เงิน ได้ชื่อเสียงในปัจจุบัน การกระทำอันนั้นจึงถือว่าดี ถ้าเป็นเหตุให้ไม่ได้เงินและชื่อเสียง แม้การกระทำนั้นพระพุทธเจ้าจะทรงสรรเสริญสักเพียงไรก็ตาม ก็ถือว่าไม่ดี จะดีหรือชั่ว คนทั่วไปมักจะวัดด้วยเงินและชื่อเสียง หรือความสุขในปัจจุบัน สำหรับคนที่ถือมาตรฐานอย่างนี้ จะไม่สามารถเข้าใจกฎของกรรมได้เลยเป็นอันขาด ทั้งนี้เพราะเหตุว่า มาตรฐานที่พระองค์ถือเป็นเครื่องวัดว่า *อะไรดีและอะไรชั่ว นั้นไม่เหมือนกับคนทั่วไป* พระองค์เคยตรัสว่า :-

"กรรมอันใดทำแล้ว ทำความเดือดร้อนให้ในภายหลัง กรรมนั้นจัดว่า เป็นกรรมไม่ดี ส่วนกรรมใดทำแล้ว ไม่ทำความเดือดร้อนให้ในภายหลัง กรรมนั้นเรียกว่า เป็นกรรมดี"

ขุ. ธ. ๒๕/๒๘-๒๙ (มจร.), /๒๓ (มมร.), /๒๘ (สงฺคีติ.)

จากหลักพุทธภาษิตนี้ แสดงให้เห็นว่า การกระทำอันใด จะดีหรือไม่ดี พระองค์ทรงถือหลักว่า จะทำให้เดือดร้อนในภายหลังหรือไม่ แต่การที่คนเราจะถือว่า อย่างไรจึงจะถือว่าเป็นการเดือดร้อนนั้น โดยมากมักมีความรู้สึกไม่ตรงกัน ตัวอย่างเช่น บางคนถือว่า ถ้าเรามีบ้านอยู่ มีสตางค์พอใช้ ไม่เจ็บป่วย อย่างนี้ก็พอใจแล้วว่า เป็นความสุข แต่พระอริยบุคคลเช่นอย่างพระพุทธเจ้า แม้พระองค์จะมีอะไรสมบูรณ์ทุกอย่าง พระองค์ก็ยังรู้สึกว่า ชีวิตเป็นทุกข์ และไม่ทรงปรารถนาที่จะเกิดอีก ไม่ว่าโลกไหน ๆ ฉะนั้น พระองค์จึงทรงเห็นว่า การมีชีวิตคลุกคลีอยู่กับกิเลส เป็นสิ่งที่ไม่ดี เพราะอย่างน้อยก็เป็นเหตุให้เกิดความขุ่นมัวในใจเสมอ และเป็นเหตุให้เกิดอีกต่อไป บางคนรู้สึกว่า ถ้าเรามีนาเป็นของตัวเอง มีบ้าน มีวัวควาย มีสิ่งจำเป็นสำหรับการกสิกรรมต่าง ๆ อย่างเพียงพอ มีเมีย มีลูกที่น่ารัก เพียงเท่านี้ก็รู้สึกว่ามีความสุข แม้จะต้องตากแดด ตากฝน ลุยโคลน ถูกเหลือบถูกริ้นยุงกัดกินเพียงไรก็ตาม เขาก็เห็นว่า ไม่ใช่เป็นการเดือดร้อน ส่วนบางคนแม้จะมีฐานะดีกว่านี้ แต่มานึกถึงว่าจะต้องมีชีวิตอยู่กลางทุ่งไร่ ทุ่งนา ห่างจากโรงหนัง โรงละคร ห่างจากการสังคมต่าง ๆ แบบในเมือง เขาทนไม่ได้ จากตัวอย่างที่อ้างมานี้ ย่อมจะแลเห็นว่า การที่จะถือว่า อะไรเป็นความเดือดร้อน จึงไม่มีมาตรฐานที่แน่นอนสำหรับคนทั่วไป ทั้งนี้ ก็

เพราะมันขึ้นอยู่กับความรู้สึกของแต่ละบุคคล แต่อย่างไรก็ดี เพราะเหตุที่จุดมุ่งหมายของพระพุทธองค์ในการเผยแพร่พุทธศาสนาอยู่ที่การละกิเลสเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ เพราะฉะนั้น มาตรฐานที่แท้จริงของพุทธศาสนา ที่จะใช้เป็นเครื่องวัดว่า อะไรดี หรืออะไรชั่ว จึงขึ้นอยู่กับปัญหาว่า "การกระทำนั้น ๆ เป็นการพอกพูนกิเลสหรือเป็นการขัดเกลากิเลส" ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับปัญหาที่ว่า "จะเป็นเหตุให้ได้เงินได้ชื่อเสียงหรือไม่" ถ้าเราเข้าใจหลักพุทธศาสนาถูกต้องดังกล่าวมานี้ เราจะแย้งพระพุทธองค์ไม่ได้เลย บางคนที่เขาแย้ง ก็เพราะเขาไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงของพระพุทธองค์

ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คืออย่างไร ?

เมื่อหลักมีดังนี้ คำว่า **ทำดี** จึงหมายถึง **การกระทำที่ประกอบด้วยคุณธรรม** เช่น ประกอบด้วยเบญจศีลเบญจธรรม ประกอบด้วยพรหมวิหาร ๔ ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ประกอบด้วยมรรค ๘ ดังนี้เป็นต้น และคำว่า **ได้ดี** ก็หมายถึงว่า **มีจิตใจสูงขึ้น มีคุณธรรมเพิ่มขึ้น** คนที่มีจิตใจสูงไม่จำเป็นต้องเป็นคนมีเงินเสมอไป ตรงกันข้าม คนที่มีจิตใจสูงมักจะยากจน เพราะคนประเภทนี้มักจะไม่แยแสกับเรื่องเงินทอง ส่วน

เรื่องชื่อเสียงก็เป็นสิ่งที่ไม่แน่ เพราะชื่อเสียงขึ้นอยู่กับความนิยมของสังคมตามยุคตามสมัย เช่น ในครั้งโบราณเราจะพบว่า ในกลุ่มของคนที่ไม่นับถือพุทธศาสนา มักจะตำหนิพระพุทธเจ้าโดยวิธีต่าง ๆ ไม่เห็นดีกับการกระทำของพระพุทธองค์ และคนที่ตำหนินั้น บางคนก็เป็นปราชญ์ บางคนก็เป็นศาสดา บางคนก็เป็นเจ้านายชั้นสูงก็มี เช่นเดียวกับในปัจจุบันนี้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น เรื่องการได้ชื่อเสียงหรือไม่ได้ จึงไม่ใช่เครื่องวัดที่แน่นอน แต่ทั้งนี้ ยกเว้นในกลุ่มของวิญญูชนผู้ตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งคนเหล่านี้ ถ้าสรรเสริญใครแล้ว การสรรเสริญนั้นมีน้ำหนัก และมีความหมายสมบูรณ์ ถ้าจะถือว่า *การกระทำอันใดที่วิญญูชนสรรเสริญเป็นความดี* ถ้าถือเช่นนี้ การประพฤติตัวเป็นคนดีตามหลักพุทธศาสนา ก็จักเป็นเหตุให้ได้ชื่อเสียงโดยแน่แท้ โดยได้จากกลุ่มวิญญูชน

ส่วนคำว่า **ทำชั่ว** ก็หมายถึง **การประกอบอกุศลกรรมหรือการกระทำที่ไร้คุณธรรม** ซึ่งได้แก่การกระทำที่ถือเอาแต่**ความพอใจของตัวเองเป็นประมาณ ไม่คำนึงถึงศีลธรรม** และคำว่า **ได้ชั่ว** ก็หมายถึง **มีนิสัยชั่วเกิดขึ้น หรือมีอธรรมเพิ่มพูนขึ้น**

"หว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น" ข้อเปรียบเทียบนี้หมายความว่า เราหว่านพืชแห่งการกระทำอย่างใดลงไป ต้องได้ผลจากการกระทำอย่างนั้นเสมอ เช่นเมื่อหัดตัวเป็นโจร ก็จักได้ความเป็นโจร เมื่อหัดตัวเป็นคนโกหก ก็จะเป็นคนมีศิลปะในการโกหกมากขึ้นทุกที หรือเมื่อหัดตัวเป็นคนดี และดีในทางไหน ก็จะเป็นคนดีในทางนั้น หลักของกรรมแท้ ๆ มีอยู่เช่นนี้ โดยนัยนี้เราจะเห็นว่า *เราปรารถนาเป็นคนชนิดไหน ก็ต้องฝึกตนในทางนั้น* ในเมื่อการกระทำนั้น ๆ ถึงขีดขั้นของมันแล้ว เราก็จักได้เป็นสมความปรารถนา อย่าลืมว่า เราทำกรรมอยู่ทุกขณะทั้งในเวลาหลับและเวลาตื่น ในเวลาตื่นกระทำทางวิถีจิต เวลาหลับก็กระทำทางภวังคจิต เจตนาย่อมมีทั้งในวิถีจิตและภวังคจิต กรรมทางวิถีจิต คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ส่วนกรรมทางภวังคจิต คือ พฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย เช่นการเต้นของหัวใจ การทำงานของปอดดังนี้เป็นต้น เพราะพฤติกรรมเหล่านี้เป็นการแสดงออกซึ่งเจตนาแห่งภวังคจิต เมื่อเราทำกรรมอยู่ทุก ๆ ขณะเช่นนี้ กรรมนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นกรรมทางวิถีจิตหรือทางภวังคจิต ย่อมจะต้องก่อให้เกิดวิบากอยู่ทุกขณะ วิบาก ก็คือ สมรรถภาพของสมองหรือร่างกาย วิบากนี้จะสืบต่อเป็นวงจร กล่าวคือ กรรมก่อให้เกิดวิบาก วิบากก่อให้เกิดกรรม กรรมเป็น ก. วิบากก็เป็น ก. กรรมเป็น ข. วิบากก็เป็น ข. ดังนี้เป็นต้น

อนึ่ง เพราะเหตุที่เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมอง ซึ่งเป็นทางทำให้ใจได้สัมผัสกับโลกภายนอกอยู่เสมอ เมื่อมีผัสสะ ย่อมมีเวทนา เมื่อมีเวทนา ย่อมมีตัณหา เมื่อมีตัณหา ย่อมมีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ก็ย่อมมีกรรม เมื่อมีกรรม ก็ย่อมมีวิญญาณเกิดขึ้น เมื่อมีวิญญาณ ก็ย่อมมีนามรูป เมื่อพิจารณาดูตามหลักนี้ให้ลึกซึ้งแล้ว จะเห็นได้ชัดทีเดียวว่า สมรรถภาพของชีวิต หรือนัยหนึ่ง คือ สมรรถภาพของวิญญาณ เป็นสิ่งที่สืบต่อได้จากชาตินี้ไปถึงชาติหน้า เช่นเดียวกับสมรรถภาพของชีวิตในชาตินี้ เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากชาติก่อน ด้วยเหตุนี้ คนที่มีความปรารถนาที่จะเป็นอะไร เมื่อทำกรรมในทางนั้นอยู่เสมอ แน่นอน วันหนึ่งเขาจะต้องได้เป็นอย่างนั้น เมื่อปรารถนาจะเป็นคนดี ก็จงทำความดี เมื่อปรารถนาจะเป็นคนชั่ว ก็จงทำความชั่ว *หลักทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว* มีความหมายที่แท้จริงดังที่อธิบายมานี้ เพราะหลักของกรรมมีอยู่ดังที่กล่าวมานี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า :-

"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรมของตน มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและประณีต"

ม. อุ. ๑๔/๒๖๒ (มจร.), /๓๗๖ (มมร.), /๓๔๒ (สงฺคีติ.)

โดยปกติ คนเราย่อมถือว่า ร่างกายและทรัพย์สมบัติที่เป็นสิทธิของตนโดยชอบธรรมเป็นของตน แต่พระพุทธองค์ตรัสว่า สิ่งเหล่านี้ยังไม่ใช่เป็นของตนโดยแท้จริง เพราะในที่สุดร่างกายก็ต้องตาย ทรัพย์สมบัติก็ติดตามไปไม่ได้ แต่กรรมที่ตัวเองทำไว้เป็นสิ่งที่ติดตามไปได้ ผู้ที่ทำกรรมไว้อย่างไร จะต้องใช้กรรมของตนไปจนกว่าจะหมดกรรม โดยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า **"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน"**

พ่อแม่ที่สะสมทรัพย์สมบัติไว้ให้ลูก ก็เพื่อต้องการที่จะให้ลูกได้ใช้ทรัพย์สมบัตินั้น ๆ ผู้ที่รับมรดกจากพ่อแม่เรียกว่า ทายาท แต่อย่างไรก็ดี พ่อแม่ที่สะสมทรัพย์สมบัติไว้ให้ลูก ลูกอาจจะไม่ได้ใช้ทรัพย์สมบัตินั้น เพราะทรัพย์สมบัตินั้นอาจจะล้มละลายลงก่อนที่ลูกจะได้รับเป็นมรดกก็ได้ หรือถ้าลูกประพฤติไม่ดี พ่อแม่อาจจะตัดออกจากกองมรดกก็ได้ หรือลูกอาจจะตายไปเสียก่อนที่จะได้รับมรดกก็ได้ เพราะฉะนั้น ลูกอาจจะไม่ได้เป็นทายาทเสมอไป แต่คนเราลงว่า ทำกรรมอันใดไว้แล้ว จะดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะต้องเป็นทายาทแห่งกรรมนั้นเสมอ คือเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น โดยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"สัตว์ทั้งหลายเป็นทายาทแห่งกรรมของตน"**

โดยปกติ พ่อแม่ได้ชื่อว่า เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูก พ่อแม่เป็นคน ลูกก็จะต้องเป็นคน พ่อแม่เป็นสัตว์ ลูกก็จะต้องเป็นสัตว์

แต่การที่พระพุทธองค์ตรัสว่า **"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด"** นั้น มิใช่หมายความว่า พระองค์ทรงปฏิเสธว่า พ่อแม่มิใช่ผู้ให้กำเนิด แต่ที่แท้จริง พระพุทธองค์ต้องการที่จะแสดงว่า นอกจากพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิดแล้ว ยังมีกรรมเป็นผู้ให้กำเนิดอีก กรรมนี่แหละสำคัญยิ่งกว่าพ่อแม่ เพราะการที่คนเราจะเกิดเป็นอะไร จะเป็นคน เป็นสัตว์ หรือเป็นเทพเจ้า **ความสำคัญที่แท้จริงอยู่ที่กรรม** คนที่ทำกรรมดี ย่อมเกิดในที่ดี คนที่ทำกรรมชั่วย่อมเกิดในที่ชั่ว และสำหรับบุคคลที่หลุดพ้นไปจากกรรมแล้ว ย่อมจะไม่เกิดอีกต่อไป ถ้ายังมีกรรมอยู่จักต้องเกิดเสมอ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด"** ซึ่งหมายความว่า **กรรมเป็นผู้ให้กำเนิดแก่สัตว์ทั้งหลาย**

ผู้ที่ใกล้ชิดกับเรา ก็คือ พี่น้องท้องเดียวกัน หรือบุคคลที่เป็นพี่น้องกับพ่อแม่ของเรา บุคคลเหล่านี้เรียกว่า *ญาติ* โดยถือว่า *เป็นบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับเราอย่างใกล้ชิด* แต่อย่างไรก็ดี พี่น้องอาจจะทะเลาะกันได้ อาจจะพลัดพรากจากกันไปก็ได้ แต่ตรงกันข้าม **กรรมที่ตัวเองทำไว้ ย่อมเป็นเหมือนเงาติดตามตัว** ไม่ว่าเราจะไปไหน **กรรมย่อมติดตามเราไปทุกหนทุกแห่ง กรรม** จึงได้ชื่อว่า เป็นเสมือนหนึ่งญาติที่ใกล้ชิดที่สุด เป็นญาติที่จะติดตามไปได้แม้กระทั่งถึงชาติหน้า คนที่มีญาติดี ญาติก็เป็นผู้

อุปถัมภ์ คนที่มีญาติไม่ดี ญาติก็เป็นผู้ทำลาย กรรมก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่ทำกรรมไว้ดี กรรมก็เป็นผู้อุปถัมภ์ ซึ่งเรียกว่า **อุปถัมภกกรรม** ผู้ที่ทำกรรมชั่วไว้ กรรมก็ย่อมจะเบียดเบียนและล้างผลาญ กรรมเช่นนี้เรียกว่า **อุปปีฬกกรรม** หรือ **อุปฆาตกกรรม** เพราะเหตุที่กรรมมีความสัมพันธ์อยู่กับเราอย่างใกล้ชิด *(เรา คือ วิญญาณ)* ยิ่งกว่าญาติที่สนิทดังที่อธิบายมานี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์"** ซึ่งหมายความว่า *กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือ เป็นญาติของสัตว์ทั้งหลาย*

โดยปกติ คนเราเมื่อเกิดมา ครั้งแรกก็พึ่งพ่อแม่ ต่อมาก็พึ่งญาติพี่น้องและมิตรสหายทั้งหลาย แต่อย่างไรก็ดี เราย่อมจะเห็นว่า บุคคลเหล่านี้หาเป็นที่พึ่งแก่เราได้ตลอดไปไม่ เพราะคนเหล่านี้ไม่ใช่จะรักเราและอยู่กับเราเสมอไป แต่กรรมที่เราทำไว้ถ้าเป็นกรรมดีแล้ว กรรมนั้นย่อมเป็นที่พึ่งแก่เราได้ดีที่สุด ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ตัวอย่างเช่น คนที่เรียนหนังสือจนสำเร็จได้ปริญญา มีความรู้ความสามารถดี และประพฤติตัวดีด้วย สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นที่พึ่งได้ดียิ่งกว่าพ่อแม่และญาติพี่น้อง ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย"** ซึ่งหมายความว่า *คนเราจะได้ดีหรือได้ชั่วก็เพราะอาศัยกรรมของตนเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด*

ตามลัทธิศาสนาที่ถือว่า *พระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้สร้างโลก และสรรพสัตว์ทั้งปวงในโลก* เช่นศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาคริสเตียนเป็นต้น เขาถือว่า *ใครจะเกิดมาเป็นอะไร จะเป็นสัตว์หรือเป็นคน เป็นสัตว์ชั้นต่ำหรือสัตว์ชั้นสูง เป็นคนเลวหรือเป็นคนประเสริฐ ก็สุดแล้วแต่พระผู้เป็นเจ้าจะทรงบันดาลให้เป็นไป* แต่จากการที่พระพุทธองค์สามารถระลึกชาติได้ และทรงหยั่งรู้เรื่องการจุติและปฏิสนธิ ทำให้พระองค์ทรงทราบได้อย่างชัดเจนและแจ่มใสที่สุดว่า **แท้ที่จริง สัตว์ทั้งหลายจะเลวหรือประณีตไม่เกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าที่ไหนเลย แต่หากเกี่ยวกับกรรมของตัวเองโดยเฉพาะ** ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า **"กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต"** ซึ่งหมายความว่า คนเราจะเกิดมาเป็นกรรมกรหรือเป็นเศรษฐี เป็นคนโง่หรือเป็นคนฉลาด เป็นคนสวยหรือไม่สวย จะเกิดมาเป็นสัตว์หรือเป็นคน กรรมเท่านั้นที่จะเป็นผู้จำแนก เป็นผู้จัด เป็นผู้แบ่งประเภท

เรื่องกรรมที่มักเข้าใจผิด

เรื่องที่นักศึกษาส่วนมากมักเข้าใจผิด ก็คือ เข้าใจว่า **กรรมเป็นสิ่งที่แยกจากวิญญาณได้** เช่น บางคนกล่าวว่า **เมื่อคนเราตายแล้ว วิญญาณก็ตับ เหลือแต่กรรม กรรมเท่านั้นที่เหลืออยู่ และจะไปสร้างวิญญาณขึ้นใหม่ในชีวิตใหม่** ความเข้าใจแบบนี้ เป็นความเข้าใจผิดอย่างมากที่สด เพราะเมื่อพิจารณาดู

ตามรูปศัพท์ กรรม แปลว่า การกระทำ การกระทำที่จะนับว่าเป็นกรรม ก็ต่อเมื่อมีเจตนา ถ้าไม่มีเจตนา กรรม คือ การกระทำ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ กรรมแบ่งออกเป็น ๓ คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม กรรมทั้ง ๓ นี้ ต้องอาศัยเจตนาทั้งสิ้น แต่เจตนาเป็นเจตสิกอยู่ในจำพวกกองสังขาร เจตสิก แปลว่า สิ่งที่เกิดกับจิต เกี่ยวเนื่องอยู่กับจิต เกิดดับพร้อมอยู่กับจิต จิต ก็คือ วิญญาณ โดยหลักวิชาดังที่อ้างมานี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า กรรมจะมีไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าไม่มีวิญญาณ กรรมจะแยกจากวิญญาณไม่ได้ แม้แต่พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า "เป็นผู้ละบุญละบาปได้แล้ว" ซึ่งหมายถึงว่าอยู่เหนือกรรมดีและกรรมชั่ว แต่ถึงกระนั้นการกระทำของท่านก็ยังมี เป็นแต่การกระทำทุกอย่างของพระอรหันต์ ไม่เรียกว่าเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เพราะกรรมของท่านทุกอย่างไม่ประกอบไปด้วยกิเลส เมื่อไม่ประกอบด้วยกิเลส กรรมนั้นย่อมไม่มีผลในชาติต่อไป กล่าวคือ กรรมจะไม่เป็นเหตุให้เกิดปฏิสนธิ-วิญญาณ เมื่อปฏิสนธิวิญญาณไม่มี ผลใด ๆ ก็ย่อมมีไม่ได้ การกระทำของพระอรหันต์ทุกอย่างเรียกว่า กิริยา ทั้งนี้ เพื่อให้มีความหมายผิดจากการกระทำของคนที่ยังมีกิเลส ซึ่งการกระทำทุกอย่าง เรียกว่า เป็นกรรมเสมอ ไม่เป็นกุศลกรรมก็อกุศลกรรม

สิ่งที่นักศึกษาจะต้องพินิจให้ละเอียด ก็คือ ข้อที่ว่า **สังขาร** คือ เจตนา เป็นปัจจัยให้เกิด**วิญญาณ** นั้น ***อย่าเข้าใจผิดว่า เจตนากับวิญญาณเกิดคนละขณะ*** แท้ที่จริง เจตนาเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณได้ ทั้งวิถีวิญญาณ ภวังควิญญาณ และปฏิสนธิวิญญาณ เจตนาจะต้องเกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณนั้น ๆ เสมอ ซึ่งตามหลักอภิธรรมเรียกว่า วิญญาณ**สัมปยุตด้วยเจตนา** เจตนาเป็น**สัมปยุตปัจจัย**ของวิญญาณ การกระทำทุกอย่างที่แสดงออกมา ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือทางวาจา หรือเป็นเพียงความนึกคิดในสมอง กรรมทุกอย่างนี้จะต้องเนื่องมาจากเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ เจตนานั้นเล่าก็จะมีไม่ได้ ถ้าไม่มีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นพื้นฐานของเจตสิกทุกอย่าง ดังพุทธภาษิตที่เคยอ้างมาบ่อย ๆ ว่า "วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนาม ถ้าวิญญาณไม่มี นามก็ย่อมมีไม่ได้" หรืออีกแห่งหนึ่ง "วิญญาณเป็นรากฐานของธรรมทั้งหลาย ประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย เพราะธรรมทั้งหลายสำเร็จมาแต่วิญญาณ" หลักที่ว่า "กรรมกับวิญญาณเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้" ดังที่อธิบายมานี้ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ซึ่งคนส่วนมากมักเข้าใจผิด พึงจำไว้ให้แน่ว่า ***ถ้ากระแสกรรมอยู่ที่ไหน กระแสวิญญาณจะต้องอยู่ที่นั่น หรือกระแสวิญญาณอยู่ที่ไหน กระแสกรรมก็อยู่ที่นั่น***

หลักสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่คนส่วนมากมักเข้าใจผิด ก็คือ เข้าใจว่า **คนเราทำกรรมเฉพาะในเวลาตื่น ถ้าหลับแล้ว ก็แปลว่าไม่ได้ทำกรรมอะไรเลย** หรือถ้าเราอยู่เฉย ๆ ไม่ทำอะไร ก็มักเข้าใจว่า **เราไม่ได้ทำกรรมอะไรทั้งบุญและบาป** ความเข้าใจเหล่านี้ เป็นความเข้าใจถูกของคนที่ยังเรียนรู้เรื่องกรรมน้อย แต่แท้ที่จริง ถ้าเราเข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาท โดยลึกซึ้งแล้ว จะเห็นว่า *คนเราทำกรรมอยู่ทุกขณะ* เพราะ คำว่า *กรรม* ใน **ความหมายที่ลึกซึ้ง หมายถึง พฤติกรรมของร่างกายทุกอย่าง** จงนึกถึงเรื่องกรรมตั้งแต่ชีวิตยังเป็น กลละ อยู่ ซึ่งในขณะนั้นก็อยู่ในกฎที่ว่า สังขารคือกรรมเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ และวิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดกรรม จริงอยู่ บางคนอาจเข้าใจว่าการที่ชีวิตเจริญเติบโตขึ้นมาได้เป็นเพราะอานุภาพแห่งกรรมเก่า *อานุภาพแห่งกรรมเก่า* ในที่นี้ หมายถึง *สมรรถภาพแห่งวิญญาณหรือวิบากของกรรม* ซึ่งเกิดขึ้นจากการกระทำต่าง ๆ ในชาติก่อน เพราะในขณะที่แรกเกิดใหม่ ๆ คนเรายังไม่ได้ทำกรรมอะไร เนื่องจากยังไม่มีมือที่จะประกอบกายกรรม ยังไม่มีปากที่จะประกอบวจีกรรม ยังไม่มีสมองที่เจริญเติบโตพอที่จะประกอบมโนกรรม คนส่วนมากมักเข้าใจเช่นนี้ แต่ถ้าท่านเข้าใจคำว่า *สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป* อย่างลึกซึ้งแล้ว ท่านจะเห็นได้ชัดทีเดียวว่า **คนเราทำกรรมอยู่ทุกขณะจิต** กรรมในขั้นนี้ ก็คือ พฤติกรรมต่าง ๆ ในร่างกาย

นั่นเอง สมรรถภาพของวิญญาณสืบเนื่องมาแต่ชาติก่อน ยังคงสืบเนื่องอยู่ในชีวิตนี้ได้ ก็เพราะอาศัยพฤติกรรมที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันนั่นเอง ถ้าพฤติกรรมขาดสะบั้นและไม่สืบต่อ สมรรถภาพของวิญญาณก็จะสุดสิ้นลง เรื่องนี้มีความหมายลึกซึ้งที่สุด ขอได้โปรดพยายามอ่านให้เข้าใจให้จนได้

ที่จริง เราอาจจะพูดได้อย่างง่าย ๆ และสั้น ๆ ว่า เมื่อมีการกระทำ ก็ย่อมจะมีสมรรถภาพเกิดขึ้น การกระทำ คือ กรรม สมรรถภาพ คือ วิบาก โดยนัยนี้ เราก็จะเห็นว่า กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดวิบาก และวิบากก็เป็นปัจจัยให้เกิดกรรม แต่กรรมจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากและวิบากจะเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ เมื่อมีปฏิสนธิวิญญาณก็จะมีกรรมอีกต่อไปนั้น ก็เพราะอาศัยกิเลส เช่น อวิชชาเป็นต้น ในตอนนี้ โปรดเข้าใจไว้ก่อนว่า กิเลสต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กัน ในขณะใดมีอวิชชา ในขณะนั้น ย่อมมีทั้งตัณหาและอุปาทาน และกิเลสอื่น ๆ อีก เพราะฉะนั้น อย่าเข้าใจผิดว่า ในขณะที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ก็มีแต่อวิชชาอย่างเดียว แต่แท้ที่จริง ในขณะที่มีอวิชชา ย่อมมีกิเลสอย่างอื่นสัมพันธ์อยู่ด้วย ดังที่กล่าวมานี้ แล้วในที่สุดเราก็สรุปกฎของกรรมได้อย่างสั้น ๆ ว่า "กิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบาก และวิบากก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลส" วนเวียนกันอย่างนี้เรื่อยไปไม่รู้จักสิ้นสุด ตราบใดที่กิเลสยังไม่ขาดจาก

สันดาน กระแสกรรม กระแสวิญญาณ กระแสชีวิต เป็นสิ่งที่จะต้องหลั่งไหลกันเรื่อยไป โดยนัยนี้ ถ้ามีการตายเกิดขึ้นที่ไหน ก็หมายความว่า จะต้องมีการเกิดขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่งเสมอ ทั่วทั้งสากลจักรวาล กระแสต่าง ๆ เหล่านี้ ต่างก็พุ่งไปมาอย่างสลับซับซ้อนและมากมาย เหลือที่จะประมาณ แต่ก็เป็นไปอย่างมีระเบียบ เช่นเดียวกับความเป็นไปของสรรพสิ่งทั้งปวงในโลก ซึ่งมีระเบียบธรรมชาติควบคุมอย่างเคร่งครัด

เรื่องกรรมที่บางคนรู้สึกว่าเป็นเรื่องลึกลับและเข้าใจยาก สาเหตุที่สำคัญ ก็เพราะเข้าใจว่า กรรมที่ทำลงไปแล้วเป็นสิ่งที่มีอยู่นอกตัว คล้ายกับเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่อาจจะล่องลอยอยู่ในอากาศ หรือไปลอยอยู่ในชาติหน้าก็ได้ ซึ่งความเข้าใจเหล่านี้เป็นความเข้าใจผิดอย่างน่าสงสาร แท้ที่จริง เรื่องกรรม ถ้าเราศึกษาตามหลักปฏิจจสมุปบาท จะเห็นว่า เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย และจะไม่มีอะไรยุ่งเหยิง และพูดได้ว่า ***เรื่องกรรมตามหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักพุทธภาษิตโดยแท้จริง*** เพราะฉะนั้น ขอให้ผู้อ่านพึงเข้าใจว่า ***หลักอันใดที่ขัดแย้งกับหลักปฏิจจสมุปบาท ย่อมถือได้ว่า นั่นไม่ใช่หลักพุทธศาสนาโดยแท้จริง*** เรื่องกรรมเท่าที่อธิบายมาแล้ว เป็นการอธิบายตามหลักปฏิจจสมุปบาท และต่อนี้ไป ก็จะได้เอาหลักในปฏิจจสมุปบาทบางแง่มาอธิบายต่อไปอีก

เหตุไรจึงเรียกกรรมว่าสังขาร ?

สิ่งที่น่าสังเกตในหลักปฏิจจสมุปบาท ก็คือ พระองค์เรียก กรรม ว่า สังขาร ซึ่งคำนี้แปลว่า สร้างสรรค์หรือปรุงแต่ง ปัญหามีว่า *ทำไม พระองค์จึงเรียก กรรม ว่า สังขาร* ถ้าเราได้อ่านข้อความที่อธิบายมาให้เข้าใจ จะเห็นได้ชัดว่า การที่พระองค์เรียก *กรรม ว่า สังขาร* ก็เพราะกรรมก่อให้เกิดสมรรถภาพขึ้นในวิญญาณ เมื่อวิญญาณมีสมรรถภาพเกิดขึ้น วิญญาณก็สามารถที่จะสร้างร่างกาย และก่อให้เกิดเจตสิกต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ *จึงเรียก กรรม ว่า สังขาร*

หลักใหญ่ของกรรม ก็คือ เมื่อมีการกระทำก็จะต้องมีวิบากเกิดขึ้น วิบาก ก็คือ สมรรถภาพและผลต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นตามส่วนแห่งสมรรถภาพนั้น ๆ ซึ่งหลักอันนี้ เป็นหลักที่ใช้ได้ทั่วไปทุกกรณี อีกหลักหนึ่ง ก็คือ การกระทำเมื่อเกิดขึ้นด้วยความรู้สึกที่ดี วิบาก ที่เกิดขึ้น ก็คือ ความรู้สึกที่ดี ถ้าการกระทำเกิดขึ้นด้วยความรู้สึกที่ไม่ดี วิบากที่เกิดขึ้น ก็คือ ความรู้สึกที่ไม่ดี ความรู้สึกที่ดี หมายถึง คุณธรรมต่าง ๆ ความรู้สึกที่ไม่ดี หมายถึงอธรรมต่าง ๆ การกระทำจะจัดว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ความสำคัญอยู่ที่พื้นความรู้สึกอันเป็นเหตุให้เกิดการกระทำนั้น ๆ

จะเป็นกุศลมากหรือน้อย ก็สุดแล้วแต่ความรู้สึกนั้นจะมีคุณธรรมมากหรือน้อย ดังเช่น พระองค์ตรัสว่า กรรมอันใดประกอบไปด้วยกุศลเจตนา กรรมอันนั้นจัดเป็นกุศล กรรมอันใดประกอบด้วยอกุศลเจตนา กรรมอันนั้นจัดเป็นอกุศล เฉพาะในกรณีที่ถือว่า เป็นกุศลหรืออกุศลนี้ โดยปกติ หมายถึงกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมทางวิถีจิตเท่านั้น ไม่ถือว่า พฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากภวังคจิต เป็นกุศลหรืออกุศล แต่แท้ที่จริง อกุศลที่เกิดขึ้นในวิถีจิต ก็เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากภวังคจิต ในภวังคจิตมีความรู้สึกชั่วร้ายอย่างไร ความรู้สึกชั่วร้ายอันนั้น ก็จะปรากฏขึ้นมาทางวิถีจิต ในเมื่อมีเครื่องเร้า เพราะฉะนั้น ความเป็นอกุศลของวิถีจิตนั้น ที่แท้มันเป็นมาแล้วตั้งแต่อยู่ในภวังค์ โดยนัยนี้ ผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ในสันดาน คือ อยู่ในภวังค์ พฤติกรรมทุกอย่างของภวังค์ ก็น่าจะถือว่า เป็นอกุศลกรรมเหมือนกัน แต่เพราะเหตุที่พระอรหันต์ซึ่งได้ชื่อว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสแล้วโดยสิ้นเชิง เป็นผู้อยู่เหนืออกุศลกรรมทุกอย่าง แต่ถึงกระนั้น พฤติกรรมทางร่างกายที่เกิดขึ้นทางภวังคจิต เช่น การเต้นของหัวใจ การทำงานของปอด เหล่านี้เป็นต้น ก็เป็นอย่างเดียวกับของปุถุชน ถ้าจะถือว่า พฤติกรรมทางร่างกายของปุถุชนที่เกิดขึ้นจากภวังค์ที่ยังมีกิเลสนั้นเป็นอกุศล ก็จะต้องถือว่า พฤติกรรม

ต่าง ๆ ทางร่างกายของพระอรหันต์ ก็เป็นอกุศลเหมือนกัน แต่เพราะเหตุที่ไม่อาจจะจัดพฤติกรรมทางร่างกายของพระอรหันต์เป็นอกุศลได้ดังที่กล่าวมานี้ เราจึงไม่อาจที่จะกล่าวว่า แม้พฤติกรรมทางร่างกายของปุถุชนเป็นกรรม คือ เป็นอกุศลกรรม แต่โดยปกติ นักศึกษาทั่วไปมักจะไม่ค่อยคิดเรื่องกรรมลึกซึ้งกันถึงขนาดนี้ และโดยปกติ ก็ไม่ถือกันเสียด้วยซ้ำไปว่า พฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกายเป็นกรรม ฉะนั้น ขอให้นักศึกษาพึงสังเกตไว้ให้ดีด้วย

การคิดเรื่องกรรม ครั้งแรก ขอให้พยายามคิดไปจากตัวเองก่อน และคิดไปจากข้อเท็จจริงที่ตัวพิสูจน์ได้ *กรรม คือ การกระทำ วิบาก คือ สมรรถภาพหรือคุณธรรมและอธรรม* **หลักนี้พยายามจำไว้ให้แม่นที่สุด อย่าทิ้งหลักนี้เป็นอันขาด ถ้าทิ้งหลักนี้เมื่อไร การคิดเรื่องกรรม จะประสบกับความมืดมัวทันที พร้อมทั้งพบเหตุผลที่มาขัดแย้งอย่างมากมาย ฉะนั้น เมื่อจับหลักอันนี้ได้มั่นคงแล้ว เราจะเข้าใจเรื่องวิบากของกรรมที่จะเกิดขึ้น ทั้งในปัจจุบันชาตินี้ และในสัมปรายภพภายภาคหน้าได้อย่างง่ายดาย.**

กรรมให้ผลอย่างไร และเมื่อไร ?

กรรมคืออะไร ? ก่อให้เกิดผลอย่างไร ทั้งในทางร่างกายและจิตใจ ? และสามารถสืบต่อไปถึงชาติหน้าได้อย่างไร ? ข้าพเจ้าได้อธิบายมาแล้ว แต่อย่างไรก็ดี ยังมีปัญหาที่ยุ่งยากเกี่ยวกับเรื่องกรรมที่คนส่วนมากมักเข้าใจไม่ได้ คือ จะถือหลักเกณฑ์อย่างไร จึงจะทำให้รู้แน่ว่า กรรมที่ทำลงไปแล้ว จะให้ผลในชาตินี้หรือในชาติไหน ? ให้ผลโดยวิธีไหน ? ต้องอาศัยปัจจัยอะไรบ้าง กรรมนั้น ๆ จึงจะให้ผล ? และบาปกรรมที่ทำไว้แล้วอาจจะลบล้างได้หรือไม่ ? ปัญหาเหล่านี้ มีคนข้องใจกันมาก ฉะนั้น ต่อแต่นี้ไป ข้าพเจ้าจะได้นำหลักฐาน ซึ่งเป็นพุทธภาษิตมาแสดงให้ผู้อ่านได้ทราบไว้เสียก่อน ข้อความเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ หน้า ๑๓๐ (มหาจุฬา ฯ) หน้า ๑๗๑ (มหามกุฏ ฯ) หน้า ๑๗๒ (สังคีติ.) ข้อความในพระสูตรนี้แหละเป็นที่มาแห่งเรื่องกรรม ๑๒ ซึ่งนักศึกษาส่วนมากมักจะได้อ่าน แต่อย่างไรก็ดี ขอแจ้งให้ทราบไว้ก่อนว่า เรื่องกรรม ๑๒ นั้น พระพุทธโฆษาจารย์ผู้เขียนอรรถกถาเป็นผู้แบ่ง ไม่ใช่พระพุทธเจ้าเป็นผู้แบ่งไว้ก่อน เรื่องกรรม ๑๒ มีกล่าวไว้โดยละเอียดใน หนังสืออรรถกถา อังคุตตรนิกายเล่ม ๒ หน้า ๑๑๖-๑๑๗ และใน

วิสุทธิมรรค ปัญญานิเทส หน้า ๒๒๓ ขอให้เราศึกษาเรื่องกรรมตามแนวพุทธภาษิตเสียก่อน แล้วจึงค่อยศึกษาตามแนวของพระอรรถกถาจารย์

ต่อไปนี้เป็นข้อความที่จะแสดงให้รู้ว่า กรรมที่กระทำลงไปแล้ว จะให้ผลเมื่อไร และบาปกรรมอาจจะล้างได้หรือไม่ ?

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลภะ โทสะ โมหะ อกุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมที่กระทำด้วยโลภะ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ เป็นปัจจัย กรรมที่กระทำด้วยโทสะ เกิดจากโทสะ มีโทสะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย กรรมที่กระทำด้วยโมหะ เกิดจากโมหะ มีโมหะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย อัตตภาพของบุคคลนั้น เกิดในที่ใด กรรมย่อมให้ผลในที่นั้น เมื่อกรรมนี้ให้ผล เขาก็ย่อมเสวยวิบากของกรรมในที่นั้น ซึ่งอาจจะเป็นในชาติที่เกิดนั้น หรือในชาติถัดไป หรือในชาติต่อ ๆ ไปอีก"

ตามหลักพุทธภาษิตนี้หมายความว่า กรรมที่ทำไว้ด้วยอำนาจของกิเลสอันใด ถ้ากิเลสอันนั้นยังไม่หมดจากสันดาน กรรมนั้นย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ไม่ชาตินี้ก็ชาติต่อไป แต่โดยธรรมดา กรรมทุกอย่างจะให้ผล ก็ต่อเมื่อกรรมนั้นมีโอกาส ถ้าได้โอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้ ก็ให้ผลในชาตินี้ ถ้าในชาตินี้ไม่ได้โอกาส ก็อาจจะให้ผลในชาติต่อจากชาตินี้ หรือ

ถ้าในชาติต่อจากชาตินี้ยังไม่ได้โอกาส ก็อาจจะให้ผลในชาติใดชาติหนึ่งต่อไปอีก ตราบใดที่โลภะ โทสะ โมหะ ยังไม่ขาดจากสันดาน กรรมที่ทำไว้แล้วด้วยอำนาจของกิเลสเหล่านี้ ย่อมไม่สูญ ย่อมจะก่อให้เกิดผลคราวใดคราวหนึ่งจนได้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสเป็นข้ออุปมาต่อไปว่า :-

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพืชที่ไม่หัก ไม่เสีย ไม่กรอบ เนื้อในยังดี สามารถที่จะเพาะขึ้นได้ดี เมื่อปลูกลงไปในดินท้องนาที่ไถพรวนไว้ดีแล้ว ทั้งฝนก็หลั่งลงมาถูกต้องตามฤดูกาล ภิกษุทั้งหลาย พืชเหล่านั้น ก็จะพึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมที่กระทำด้วยโลภะ เกิดจากโลภะ มีโลภะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย กรรมที่กระทำด้วยโทสะ เกิดจากโทสะ มีโทสะเป็นเหตุ เป็นปัจจัย กรรมที่กระทำด้วยโมหะ เกิดจากโมหะ มีโมหะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย อัตตภาพของคนนั้นไปเกิดในที่ใด กรรมนั้นย่อมจะให้ผลในที่นั้น เมื่อกรรมนั้นให้ผล เขาก็ย่อมจะเสวยวิบากของกรรมนั้นในที่นั้น ซึ่งอาจจะเป็นในชาตินั้นเองหรือในชาติถัดไป หรือในชาติต่อ ๆ ไปอีก"

โปรดสังเกตข้อความในพระสูตรนี้ให้ถี่ถ้วน พระพุทธองค์ตรัสว่า *โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นเหตุของกรรม* ซึ่งหมายความว่า การกระทำอันใดก็ตามที่เกิดขึ้นด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ

การกระทำนั้น ๆ ย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ตราบใดที่กิเลสเหล่านี้ยังอยู่ กรรมที่กระทำไปแล้วจะไม่สูญ แต่จะคอยหาโอกาสให้ผลไม่วันใดก็วันหนึ่งจนได้ โปรดนึกถึงคำอุปมา พืชที่พระองค์ตรัสถึงนี้ หมายถึงพืชข้าวเปลือก หรือพืชอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะปลูกลงในท้องนาได้ กรรมที่ประกอบด้วยกิเลส เปรียบเหมือนพืชที่ยังดี ที่สามารถจะงอกได้เสมอ แต่สำหรับบุคคลที่หมดโลภะ โทสะ โมหะแล้ว กรรมที่เคยกระทำไว้ก่อนด้วยอำนาจของกิเลส แม้จะยังไม่ให้ผล แต่เมื่อกิเลสไม่มีแล้ว ก็หมดโอกาสที่จะให้ผลอีกต่อไป *อย่าลืมว่า* **กรรมที่กระทำด้วยกิเลส วิบากที่เกิดขึ้นก็คือกิเลส และวิบากนั้น ก็จะก่อให้เกิดกรรมต่อไปอีก** เมื่อคนเรามีการกระทำด้วยกิเลสอยู่บ่อย ๆ อย่างไรเสีย วันหนึ่งการกระทำนั้นก็คงจะให้ผลอย่างแน่นอน แต่ถ้ากิเลสไม่มีแล้ว โอกาสที่จะกระทำกรรมเช่นนั้นก็ย่อมไม่มี เมื่อการกระทำขาดตอน วิบากก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อไม่มีวิบาก ผลแห่งกรรมก็ย่อมไม่มี *ขอได้โปรดจำหลักนี้ไว้ให้แม่น และอย่าลืมเป็นอันขาดว่า* **กรรมจะให้ผล ก็ต่อเมื่อมีกิเลส การกระทำที่จะนับว่าเป็นกรรมก็เมื่อประกอบด้วยกิเลส** ขอให้สังเกตดูหลักพุทธภาษิตต่อไปอีก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อโลภะ อโทสะ อโมหะ กุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมที่กระทำด้วยอโลภะ เกิดแต่อโลภะ มี

อโลภะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย กรรมที่กระทำด้วยอโทสะ เกิดแต่อโทสะ มีอโทสะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย กรรมที่กระทำด้วยอโมหะ เกิดแต่อโมหะ มีอโมหะ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ในเมื่อโลภะ โทสะ โมหะ หมดสิ้นขาดจากสันดานแล้ว กรรมที่กระทำไว้ด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะ ก็เป็นอันละได้ ตัดมูลรากได้ ถึงซึ่งความไม่มี และจะไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เหมือนกับตาลยอดด้วน ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพืชทั้งหลาย ที่ไม่หัก ไม่เน่า ไม่กรอบ และมีแก่นดี สามารถที่จะงอกได้ดี ถ้าหากมีบุคคลเอาพืชเหล่านั้นมาเผาไฟ แล้วบดให้เป็นผุยผง แล้วเอาไปโปรยในที่ลมแรง หรือเอาไปลอยในกระแสน้ำที่เชี่ยว ภิกษุทั้งหลาย พืชเหล่านั้นก็จะขาดมูลราก จะไม่มีทางเกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา เหมือนกับตาลยอดด้วน ข้อนี้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่กระทำด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะ ในเมื่อ โลภะ โทสะ และโมหะ หมดสิ้นขาดจากสันดานแล้ว กรรมที่เคยกระทำไว้ด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะนั้น เป็นอันละได้ ตัดมูลรากได้ ถึงซึ่งความไม่มี มีอันไม่เกิดต่อไปอีกเป็นธรรมดา เหมือนกับตาลยอดด้วนฉันนั้น ภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้แล ได้ชื่อว่า เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย"

หลักพุทธภาษิตดังที่อ้างมานี้ หมายความว่า กรรมที่เรากระทำนั้น มีสองอย่างคือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม กรรมที่

กระทำด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า **อกุศลกรรม** ส่วนกรรมที่กระทำด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะ เรียกว่า **กุศลกรรม** กรรมทั้งสองนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน กล่าวคือ เมื่อทำกรรมด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะมากขึ้นเท่าใด อกุศลกรรมก็ย่อมมีวิบากน้อยลงเท่านั้น และในทำนองเดียวกัน เมื่อประกอบอกุศลกรรมมากขึ้น กุศลกรรมก็ย่อมมีวิบากน้อยลง แต่อย่างไรก็ดี ในที่สุดกุศลย่อมชนะอกุศลกรรมได้อย่างเด็ดขาด แต่ในการที่จะเอาชนะอกุศลได้ ไม่ใช่หมายความว่า อยู่เฉย ๆ ไม่ต้องประกอบกุศล อกุศลก็หมดไปได้ ขอให้สังเกตดูหลักพุทธภาษิตที่อ้างมาให้ดี "**อโลภะ อโทสะ และอโมหะ เป็นปัจจัยของกุศล เมื่อประกอบกุศลกรรมให้มากขึ้น โลภะ โทสะ โมหะก็ย่อมจะหมดสิ้นไปจากสันดานโดยลำดับ จนกระทั่งในที่สุดไม่มีเหลือ และในเมื่ออกุศลกรรมหมดสิ้นแล้ว แม้กุศลกรรมก็เป็นอันละได้ด้วย**" สมกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "**พระอรหันต์ เป็นผู้ละบุญและบาปได้**" (ปุญฺญปาปปฺปหีนสฺส) ทั้งนี้ก็เพราะในเมื่อกิเลสไม่มีแล้ว การกระทำใด ๆ ของพระอรหันต์ แม้จะได้ชื่อว่า เป็นคุณความดี เป็นกุศลกรรม แต่กรรมนี้ ก็ไม่อาจจะให้ผลได้อีกต่อไป เพราะกรรมที่ไม่มีกิเลส ไม่อาจจะก่อให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงเปรียบกรรมที่กระทำด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะ ว่า เหมือนกับพืชที่ยังดีอยู่ แต่ถูกเอาไปเผาไฟเสียแล้ว ไม่มีทางที่จะให้ผลอีกต่อไป

เรื่องกรรม ๑๒ ของพระพุทธโฆษาจารย์

หลักกรรมตามที่อ้างมานี้ เป็นหลักที่ฟังเข้าใจง่าย โปรดสังเกตให้ดีว่า **พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงกำหนดว่า กรรมประเภทไหน ที่จะให้ผลในชาตินี้ กรรมประเภทไหน ที่จะให้ผลในชาติหน้า** และกรรมประเภทไหน **ที่จะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป พระพุทธองค์ตรัสแต่เพียงว่า ตราบใดที่ยังมีกิเลสอยู่ กรรมที่ทำไว้ ย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ไม่ชาตินี้ก็ชาติต่อไป หรือชาติใดชาติหนึ่งต่อ ๆ ไปอีก ทั้งนี้ สุดแล้วแต่โอกาสที่กรรมนั้นจะให้ผลเมื่อไร ส่วนพระอรรถกถาจารย์ โดยเฉพาะก็คือ พระพุทธโฆษาจารย์** ท่านถือเอาพระสูตรนี้เป็นหลักแล้วแบ่งกรรมออกเป็น ๑๒ อย่าง กล่าวคือ :-

๑. **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่จะให้ผลในชาตินี้** ท่านอธิบายว่า กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตามที่เกิดขึ้นในชวนะแรกของจิต เรียกว่า **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม** กรรมนี้ย่อมจะต้องให้ผลในชาตินี้เท่านั้น ถ้าไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้ กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรม คือ ไม่อาจให้ผลได้อีกต่อไป เปรียบเหมือนนายพรานเนื้อที่ยิงเนื้อด้วยลูกศร ถ้าลูกศรถูกเนื้อ เนื้อตัวนั้นก็ล้มลง ณ ที่นั้น แต่ถ้าไม่ถูกเนื้อตัวนั้น มันก็หนีไป และจะไม่กลับมาที่นั้นอีก

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่จะให้ผลในชาติถัดจากชาตินี้ ท่านอธิบายว่า กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม ที่เกิดขึ้นในชวนะที่ ๗ เรียกว่า **อุปปัชชเวทนียกรรม** *ฝ่ายกุศล* ก็คือ สมาบัติ ๘ *ฝ่ายอกุศล* ก็คือ อนันตริยกรรม ๕ และท่านยังอธิบายต่อไปอีกว่า สำหรับผู้ที่ได้สมาบัติ ๘ เมื่อบังเกิดในพรหมโลกด้วยอำนาจของสมาบัติอันใดอันหนึ่งแล้ว สมาบัติที่เหลือก็กลายเป็นอโหสิกรรม สำหรับผู้ที่กระทำอนันตริยกรรมแม้ทั้ง ๕ หากไปเกิดในนรก ด้วยอำนาจของอนันตริยกรรมข้อใดแล้ว อนันตริยกรรมที่เหลือ ก็ถึงความเป็นอโหสิกรรม ไม่มีวิบากอีกต่อไป ท่านว่า ข้ออุปมาก็เปรียบเหมือนนายพรานเนื้อดังกล่าวมาแล้ว

๓. อปราปรเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป *(คือ นับตั้งแต่ชาติที่ ๓ เป็นต้นไป)* ท่านอธิบายว่า กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม ที่เกิดขึ้นในระหว่างชวนะที่ ๒ ถึงชวนะที่ ๖ *(ชวนจิตมี ๗ ชวนะ)* เรียกว่า **อปราปรเวทนียกรรม** อปราปรเวทนียกรรมเมื่อได้โอกาสที่จะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไปนั้นเมื่อใดก็ย่อมจะให้ผลเมื่อนั้น ตราบใดที่การเวียนว่ายตายเกิดยังมีอยู่ กรรมนี้จะต้องให้ผลเสมอ ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ที่จะเป็นอโหสิกรรมนั้นไม่มี ท่านเปรียบเหมือนนายพรานสุนัข เมื่อเห็นเนื้อแล้วก็ปล่อยสุนัขให้ไล่เนื้อ สุนัขไปทันเข้าที่ใด ก็จะกัดเนื้อล้มลงในที่นั้น ข้อนี้ฉันใด อปราปรเวทนียกรรมนี้ก็ฉันนั้น เมื่อได้โอกาส ณ ที่ใด ก็ให้ผลในที่นั้นทันที ผู้ที่จะพ้นจากกรรมประเภทนี้ไม่มี

๔. อโหสิกรรม หมายถึง **กรรมที่เลิกให้ผล** เพราะหมดโอกาสที่จะให้ผล ดังที่อธิบายมาแล้ว

๕. ครุกรรม **กรรมที่หนัก** *ฝ่ายกุศล* ได้แก่มหัคคตกรรม คือ ฌาน ๘ ฝ่ายอกุศลได้แก่อนันตริยกรรม ๕ ท่านอธิบายว่า เมื่อครุกรรมมีอยู่ กรรมอย่างอื่น ซึ่งจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม ย่อมไม่อาจที่จะให้ผล ครุกรรมย่อมจะนำไปสู่ปฏิสนธิก่อนกรรมอื่น ท่านเปรียบเหมือนก้อนกรวดขนาดเมล็ดผักกาด หรือก้อนเหล็ก เมื่อโยนลงไปในน้ำ ย่อมไม่อาจที่จะลอยขึ้นอยู่เหนือน้ำ มีแต่จะดิ่งลงไปข้างล่าง ข้อนี้ฉันใด ครุกรรมก็เช่นเดียวกัน ย่อมจะต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น *(ข้ออุปมาของท่านไม่ค่อยสมกัน ที่ถูกท่านควรจะว่า เมื่อเราโยนก้อนกรวดกับก้อนเหล็กลงไปในน้ำ ก้อนไหนหนักกว่า ก้อนนั้นก็ย่อมจะลงไปถึงพื้นก่อน)*

๖. พหุลกรรม **กรรมมากหรือกรรมที่ทำบ่อย ๆ ทำมานานจนเคยชิน** อีกนัยหนึ่ง *พหุลกรรมฝ่ายกุศล* หมายถึง กุศลกรรมที่ก่อให้เกิดความโสมนัส *พหุลกรรมฝ่ายอกุศล* หมายถึงอกุศลกรรมที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน พหุลกรรมที่มีกำลังมากย่อมจะให้ผลก่อนกรรมอื่นที่มีกำลังน้อย ท่านเปรียบเหมือนนักมวยปล้ำสองคน ที่ลงสนามต่อสู้กัน คนใดมีกำลังมากกว่า ก็ปล้ำเอาอีกคนหนึ่งล้มลงไปได้ ในเรื่องกรรมก็เช่นเดียวกัน อัน

ไหนทำไว้นาน มีกำลังมาก โดยก่อให้เกิดความโสมนัสอย่างมาก (สำหรับฝ่ายกุศล) หรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนอย่างมาก (สำหรับฝ่ายอกุศล) กรรมนี้ย่อมจะครอบงำกรรมที่มีกำลังน้อยกว่าตน แล้วตนเองเป็นผู้ให้ผล

๗. อาสันนกรรม กรรมที่กระทำเมื่อจวนจะตาย หรือกรรมที่นึกได้ในเวลาจวนจะตาย สำหรับกรรมนี้ ถ้าครุกรรมหรือพหุลกรรมไม่มี กรรมนี้จึงจะให้ผล ข้อนี้เปรียบเหมือนฝูงโคที่อยู่ในคอก ในเมื่อเขาเปิดประตูคอก วัวตัวไหนที่อยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะเป็นวัวแก่ไม่มีกำลัง วัวตัวนี้ก็ย่อมจะออกก่อนตัวอื่นฉันใด ในเรื่องกรรมก็เช่นเดียวกัน แม้กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมอย่างอื่นจะมีอยู่ แต่กรรมใดที่นึกได้ในเวลาที่ใกล้ตาย กรรมนั้นย่อมจะให้ผลก่อนกรรมอื่นเสมอ

๘. กตัตตากรรม กรรมที่สักว่าทำ หรือกรรมที่ทำโดยไม่จงใจที่จะทำอย่างนั้นจริง ๆ เช่น จะตีเด็กเพียงเพื่อสั่งสอน แต่บังเอิญไม้ไปถูกที่สำคัญเข้า เด็กตาย กรรมเช่นนี้ เรียกว่า กตัตตากรรม กรรมนี้จะให้ผลก็ต่อเมื่อครุกรรม พหุลกรรม และอาสันนกรรมไม่มีเท่านั้น การให้ผลของกรรมนี้ไม่แน่ ท่านเปรียบเหมือนลูกศรที่คนบ้ายิง ย่อมจะไปตก ณ ที่ใดที่หนึ่งอย่างไม่มีความแน่นอนอะไรเลย

๙. ชนกกรรม กรรมที่ยังปฏิสนธิให้เกิด ท่านอธิบายว่า เมื่อกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งยังปฏิสนธิให้เกิด ยังความเป็นไปให้เกิด กรรมอีกอันหนึ่งย่อมยังวิบากให้เกิด ในขณะที่ชีวิตกำลังเป็นไป **ชนกกรรม** ท่านเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิด และกรรมที่ให้ผลหลังจากปฏิสนธิ ท่านเปรียบเหมือนแม่นม

๑๐. อุปถัมภกกรรม กรรมอุปถัมภ์ หรือกรรมสนับสนุน อุปถัมภกกรรม มีทั้งในฝ่ายกุศลและอกุศล ตัวอย่างเช่น บางคนได้กระทำกุศลไว้ แล้วได้บังเกิดในสุคติภพ เมื่อดำรงอยู่ในสุคติภพนั้น ก็ได้กระทำกุศลอีกบ่อย ๆ กรรมนั้นก็จะเข้าอุปถัมภ์ทำให้คนนั้นท่องเที่ยวอยู่ในสุคติภพนานยิ่งขึ้นไปอีก บางคนได้กระทำอกุศลไว้แล้วไปบังเกิดในทุคติภพ เมื่อดำรงอยู่ในทุคติภพนั้น ก็ได้กระทำอกุศลอีกบ่อย ๆ กรรมนั้นก็จะเข้าอุปถัมภ์ ทำให้ต้องอยู่ในทุคติภพนั้นนานนับเป็นพัน ๆ ปี

อีกนัยหนึ่ง ชนกกรรมซึ่งมีทั้งกุศลและอกุศล ย่อมยังวิบากขันธ์อันเป็นรูปและอรูปให้เกิด ทั้งในขณะปฏิสนธิ ทั้งในขณะที่เป็นไปหลังจากปฏิสนธิ ส่วนอุปถัมภกกรรมไม่อาจจะยังวิบากให้เกิด แต่จะเข้าอุปถัมภ์ คือ พอกพูนสุขหรือทุกข์ที่เกิดขึ้นจากวิบากของชนกกรรมนั้น

๑๑. อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น หมายถึง กรรมที่คอยเบียดเบียนมิให้กรรมนั้น ๆ ให้ผลเต็มที่ เช่น เมื่อกุศลกรรมกำลังให้ผลอยู่ อกุศลกรรมก็เกิดขึ้นมาตัดรอนเสีย ไม่ให้กุศลกรรมนั้นให้ผลเต็มที่ หรือเมื่ออกุศลกรรมกำลังให้ผลอยู่ กุศลกรรมก็เกิดขึ้นมาขัดขวาง ไม่ให้อกุศลกรรมให้ผลเต็มที่ เปรียบเหมือนต้นไม้หรือกอไม้หรือเถาวัลย์ที่กำลังเจริญงอกงามอยู่ เมื่อมีใครมาทำลายด้วยท่อนไม้ หรือตัดด้วยศัสตรา ต้นไม้หรือกอไม้หรือเถาวัลย์นั้น ก็ไม่อาจที่จะเจริญอีกต่อไป ฉันใด กุศลกับอกุศลก็เข้าตัดรอนกัน ฉันนั้น กุศลเมื่อกำลังให้ผลอยู่ ก็อาจจะถูกอกุศลตัดรอน ทำให้ไม่เกิดผลอย่างเต็มที่ หรือเมื่ออกุศลกำลังให้ผลอยู่ ก็อาจจะถูกกุศลเข้าขัดขวาง ทำให้ไม่เกิดผลอย่างเต็มที่ ฉันนั้นเหมือนกัน

๑๒. อุปฆาตกกรรม กรรมพิฆาต หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า **อุปัจเฉทกกรรม กรรมที่ตัดกรรมอื่นได้ขาด** ซึ่งหมายความว่า กุศลหรืออกุศลก็ดีเข้าทำลายพิฆาตกรรมอื่นที่มีกำลังน้อยกว่าตนได้โดยเด็ดขาด ห้ามวิบากของกรรมนั้น ไม่ให้กรรมนั้นให้ผลอีกเลย แต่ตนเองได้โอกาสที่จะให้ผลอย่างเต็มที่ กรรมเช่นนี้ เรียกว่า **อุปฆาตกกรรม** ตัวอย่างเช่น พระเจ้าอชาตศัตรูได้ฟัง**ธรรม**เทศนาของพระพุทธองค์ รู้สึกเลื่อมใสเป็นอย่างมาก ซึ่งโดยปกติ พระเจ้าอชาตศัตรูควรจะได้บรรลุธรรมอย่างน้อย

ขั้นโสดาบัน แต่เพราะเหตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูได้กระทำปิตุฆาต พระองค์จึงไม่อาจที่จะสำเร็จโสดาบันได้ อกุศลกรรมนั้นเข้ามาตัดเสียดังนี้เป็นต้น นี้เป็นตัวอย่างอุปฆาตกกรรมฝ่ายอกุศลตัดกุศล

ส่วนตัวอย่าง อุปฆาตกกรรมฝ่ายกุศลตัดอกุศล ก็คือ ในขณะที่อกุศลกรรมกำลังให้ผล กุศลกรรมก็เกิดขึ้นตัดอกุศลกรรมนั้นให้ตกไป เช่น พระองคุลิมาลเคยฆ่าคนมาอย่างมากมาย ต่อมาภายหลังได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ เกิดการกลับใจและละอกุศลกรรมได้อย่างเด็ดขาด ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อกุศลกรรมนั้น ก็ไม่อาจให้ผลอีกต่อไป

บทวินิจฉัยเรื่องกรรม ๑๒

เรื่องกรรม ๑๒ ที่อธิบายมานี้ เป็นมติของพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นคำอธิบายข้อความในพระสูตรที่อ้างมาแล้ว การที่ท่านอธิบายโดยแบ่งกรรมออกเป็น ๑๒ ประเภทนี้ จริงอยู่ บางแง่ทำให้เราเข้าใจเรื่องกรรมชัดเจนขึ้น แต่ข้อความบางตอนแทนที่จะทำให้เข้าใจเรื่องกรรมง่ายขึ้น กลับปรากฏว่า ทำให้เกิดปัญหายุ่งเหยิงและขัดแย้งกับหลักกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เช่น :-

ท่านว่า **"กรรมที่ทำในชวนจิตแรก ย่อมให้ผลในชาตินี้เท่านั้น ถ้าไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้แล้ว กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรม"**

ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่า ทำไม ท่านจึงกำหนดเอาชวนจิตเป็นหลักในการที่จะวินิจฉัยว่า กรรมนั้นจะให้ผลเมื่อไร แท้ที่จริง ถ้าเราอ่านดูข้อความในพระสูตรนั้นให้ละเอียด เราจะพบว่า พระองค์ถือเอากิเลสเป็นหลัก ถ้ากิเลสยังมี กรรมที่ทำไว้แล้ว ย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ไม่ชาติใดก็ชาติหนึ่ง มิวันใดก็วันหนึ่ง ทั้งนี้ สุดแล้วแต่โอกาสที่กรรมนั้นจะให้ผลเมื่อไร คำว่า โอกาส หมายถึง สิ่งแวดล้อมหรือเหตุการณ์ที่จะมาเป็นปัจจัยให้กรรมนั้น ๆ ผลิตผลออกมา เช่นเดียวกับพืชที่ยังดีอยู่ เมื่อมีโอกาสที่จะงอกเมื่อใด พืชก็ย่อมเกิดเมื่อนั้น โอกาสของพืชก็คือ ดิน ฟ้า อากาศ แต่โอกาสของกรรม คือ คติ อุปธิ กาละ และปโยคะ หลักอันนี้เป็นพุทธภาษิต มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕ หน้า ๔๑๒-๔๑๓ (มจร.) หน้า ๔๕๘ (มมร.) หน้า ๔๗๑ (สงฺคีติ.) เรื่องนี้จะมีอธิบายทีหลัง

อนึ่ง เมื่อเราพิจารณาดูตามหลักปฏิจจสมุปบาท **"กรรมก่อให้เกิดวิญญาณ"** วิญญาณในที่นี้ ไม่ใช่หมายเฉพาะปฏิสนธิ-วิญญาณ คือ วิญญาณในขณะแรกที่เกิดเท่านั้น แต่หมายถึงวิญญาณทุกขณะจิต ทั้งภวังคจิตและวิถีจิต วิญญาณเป็นสิ่งที่เกิด

ดับและสืบต่ออยู่ทุกขณะ กรรมสัมปยุตกับวิญญาณ เมื่อวิญญาณดับ กรรมก็ดับ วิญญาณเกิด กรรมก็เกิด วิญญาณสืบต่อ กรรมก็สืบต่อ *สิ่งที่ทำให้วิญญาณและกรรมสืบต่อ ก็คือ อายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน* ทั้งสองนี้ทำให้วงล้อแห่งวิญญาณและกรรมหมุนอยู่เรื่อยไป ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และเมื่อตายแล้ว กรรมซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากอายตนะ ก็จะทำให้วิญญาณถือปฏิสนธิในชาติต่อไปอีก แต่อย่างไรก็ดี กรรมจะสืบต่อก็ต่อเมื่อกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้น ๆ ยังมีอยู่ในสันดาน หลักนี้เป็นหลักใหญ่ เป็นหลักชั้นมาตรฐาน โดยนัยนี้ เราจะแลเห็นว่าข้อความในพระสูตรกับหลักในปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างเดียวกัน กรรมจะเลิกให้ผล ก็ต่อเมื่อกิเลส อันเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้น ๆ ไม่มีอยู่ในสันดานแล้ว

เพราะฉะนั้น เราจะเห็นว่า *การที่พระพุทธโฆษาจารย์ ถือเอาเรื่องชวนจิตเป็นหลักในการวินิจฉัยว่า กรรมจะให้ผลเมื่อไรนั้น* ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า *ไปกันไม่ได้กับหลักพุทธภาษิต* เพราะการที่จะถือเอาแต่เพียงว่า กรรมที่ทำในชวนจิตแรก ถ้าไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้ กรรมนั้นย่อมจะเป็นอโหสิกรรม ฟังดูแล้วจะรู้สึกว่า เหตุผลขัดแย้งกันเอง กล่าวคือ โดยธรรมดาคนเราคิดจะทำกรรมอะไรดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ตั้งแต่ชวนจิตแรกนั้น

ต้องแสดงว่า ความรู้สึกอันเป็นเหตุผลักดันให้ประกอบกรรมนั้น ต้องแรงกล้ามาก คือ ถ้าเป็นฝ่ายกุศล คนนั้นจะต้องมีพื้นความรู้สึกสูง มีคุณธรรมมาก ถ้าเป็นฝ่ายอกุศล คนนั้นจะต้องมีความรู้สึกหยาบคายมาก มีกิเลสหนา พอมีเครื่องเร้า คนนั้นก็คิดประกอบกรรมตั้งแต่ชวนจิตแรกทีเดียว ตัวอย่างที่ท่านให้ไว้ก็คือ **นันทยักษ์ นันทมาณพ นันทโคฆาตก์ โกกาลิกะ สุปปพุทธะ เทวทัตต์ จิญจมาณวิกา** บุคคลเหล่านี้ท่านว่า ได้ประกอบกรรมชนิดที่เป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรมทั้งนั้น ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ ผู้ที่เราคุ้นเคยมากที่สุด ก็คือ **พระเทวทัตต์ ซึ่งได้ประกอบอนันตริยกรรมถึงสองอย่าง คือ สังฆเภทและโลหิตุปบาท กรรมทั้งสองนี้ เป็นครุกรรม และท่านจัดเป็นอุปปัชชเวทนียกรรมด้วย** เราลองพิจารณาดู ถ้าสมมติว่า บาปกรรมที่พระเทวทัตต์ได้ทำไว้ ซึ่งเป็นกรรมที่เกิดขึ้นในดวงจิต ตั้งแต่ชวนจิตแรก ซึ่งตามหลักของท่าน จะต้องให้ผลในชาตินี้ ถ้าสมมติว่าไม่มีโอกาสที่กรรมนี้จะสนองในชาตินี้ กรรมนี้ควรจะเป็นอโหสิกรรมได้หรือไม่ เราก็จะเห็นว่า เป็นไปไม่ได้ เพราะอย่างไรเสียกรรมนี้ถ้าไม่ให้ผลในชาตินี้ ก็จะต้องให้ผลในชาติหน้าอย่างแน่นอน และตัวท่านพระพุทธโฆษาจารย์เองก็บอกว่า **อนันตริยกรรม เป็นอุปปัชชเวทนียกรรม** เมื่อเป็นเช่นนี้ มิหมายความว่า พระเทวทัตต์คิดประกอบอนันตริยกรรม ตั้งแต่ชวนจิตแรกจนกระทั่ง

ถึงชวนะที่เจ็ด เพราะปรากฏตามท้องเรื่องที่ท่านอธิบายไว้ว่า พระเทวทัตต์ถูกแผ่นดินสูบจมหายไปในแผ่นดิน ไปเกิดในอเวจี แล้วก็ยังจะตกนรกไปอีกหลายชาติ ซึ่งแสดงว่า อนันตริยกรรมที่พระเทวทัตต์กระทำนั้น *เป็นทั้งทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เป็นทั้งอุปปัชชเวทนียกรรม และเป็นอปราปรเวทนียกรรมด้วย* เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่ท่านแบ่งกรรมโดยถือชวนจิตเป็นหลัก ก็รู้สึกว่าไม่ค่อยจะมีความหมาย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า การที่ท่านแบ่งกรรมโดยถือหลักเช่นนี้ จึงไม่มีความจำเป็น สู้ถือตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **กรรมทุกอย่างที่ทำลงไปแล้ว ในเมื่อยังมีกิเลสอยู่ กรรมนั้นย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ไม่ชาตินี้ ก็ชาติหน้า หรือชาติต่อ ๆ ไปอีก** อย่างนี้ฟังเข้าใจง่ายกว่า อันที่จริงแม้พระองค์จะเปรียบกรรมเหมือนกับพืช ก็มิใช่หมายความว่ากรรมกับพืชจะเหมือนกันทุกอย่าง พืชถ้าเก็บนานเกินไป จริงอยู่พืชนั้นย่อมไม่งอก แต่เรื่องกรรมหาเป็นเหมือนเช่นนั้นไม่ การที่กรรมจะให้ผลหรือไม่ให้ผล ความจริงไม่เกี่ยวกับเวลาที่ว่าถ้านานเกินไปแล้ว กรรมนั้นจะไม่ให้ผล กรรมจะให้ผลหรือไม่ให้ผล ปัจจัยสำคัญอยู่ที่กิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้น ๆ ถ้ากิเลสยังอยู่ กรรมก็ย่อมจะต้องให้ผลเสมอ ไม่มีวันเป็นอโหสิกรรม แต่กรรมจะให้ผลเมื่อไร ขึ้นอยู่กับปัจจัย ๔ อย่าง คือ คติ อุปธิ กาละ และปโยคะ ไม่ได้เกี่ยวกับหลักในเรื่องชวนจิตเลย

อนึ่ง เมื่อพูดกันถึงข้อเท็จจริง ในเรื่องชวนจิต คนเราลงว่าคิดจะทำอะไรตั้งแต่ชวนจิตแรกแล้ว อย่างไรเสีย ในชวนจิตต่อมาก็คงต้องคิดแบบเดียวกัน จนถึงชวนจิตที่ ๗ และตามหลักอภิธรรมก็กล่าวว่า *ในชวนจิตทั้ง ๗ ก็มักจะมีอารมณ์เดียวกันตลอด จะมีแตกต่างกันอยู่บ้าง ก็เฉพาะในขณะแห่งชวนจิตที่จะบรรลุมรรคผล* ซึ่งท่านกล่าวว่า *ในชวนะแรก ๆ จิตมีกรรมฐานเป็นอารมณ์ แต่ในชวนจิตที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ มีนิพพานเป็นอารมณ์* นี่หมายความว่า ในวิถีจิตหนึ่ง ๆ จิตอาจจะเปลี่ยนอารมณ์ได้ แต่นี่ก็เป็นเฉพาะบุคคลที่จะบรรลุมรรคผลเท่านั้น ส่วนในวิสัยของคนธรรมดายากที่จะเป็นไปได้ ชวนจิตแรกมีอะไรเป็นอารมณ์ ในชวนจิตต่อมาจนถึงชวนจิตที่ ๗ ก็ย่อมจะมีสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ คนธรรมดาจะเปลี่ยนอารมณ์ใหม่ ก็ต่อเมื่อจิตตกภวังค์เสียก่อน หลักที่กล่าวมานี้เป็นหลักอภิธรรม ที่พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ในหนังสือ **วิสุทธิมรรค ปัญญานิทเทส หน้า ๓๒๔** และในหนังสือ **ปรมัตถทีปนี ตอนที่อธิบายถึงเรื่องอาเสวนปัจจัย** เมื่อเราใคร่ครวญหลักเหล่านี้ให้ดีแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า **กรรมใด ถ้าเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมนั้นก็ย่อมจะเป็นทั้งอุปปัชชเวทนียกรรมและอปราปรเวทนียกรรม** เมื่อเป็นเช่นนี้ การแบ่งกรรมโดยถือหลักชวนะ ก็ไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใดเลย

จริงอยู่ บางคนอาจจะทำกรรมบางอย่าง ในชวนจิตแรกเท่านั้น พอถึงชวนจิตที่ ๒ เกิดเปลี่ยนใจไม่คิดที่จะทำกรรมอย่างนั้น สำหรับในกรณีอย่างนี้ ก็หมายความว่า เจตนาที่จะทำกรรมนั้นเกิดขึ้นเพียงชวนจิตเดียว แล้วก็ตกภวังค์ เจตนาที่จะคิดทำกรรมนั้นวิ่งไปไม่ถึง ๗ ชวนะ ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็หมายความว่า กรรมนี้เป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม แต่ขอได้โปรดคิดไปอีกหน่อย คนที่คิดจะทำกรรม ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เพียงชวนจิตเดียวนั้น ถ้าเป็นกรรมดี ก็หมายความว่า ความดีนั้นมีน้ำหนักน้อยมาก ถ้าเป็นความชั่วก็เป็นความชั่วที่น้อยมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจเป็นได้ที่กรรมประเภทนี้ อาจจะให้ผลในชาตินี้เท่านั้น ถ้าไม่มีโอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้แล้ว กรรมนั้น อาจเป็นอโหสิกรรมได้ เพราะเป็นกรรมที่มีน้ำหนักน้อย การที่ท่านแบ่งกรรมโดยถือหลักชวนะ อาจจะหมายความเช่นนี้ก็ได้ แต่ข้อนี้ก็ไม่สมกับตัวอย่างที่ท่านให้ไว้ เพราะแต่ละอย่างในเรื่องทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนั้นเป็นกรรมที่ส่อถึงเจตนาที่รุนแรงทั้งสิ้น ซึ่งตามความหมายของท่าน ดูเหมือนว่า กรรมที่จะให้ผลในชาตินี้นั้น จะต้องเป็นกรรมที่แรง เป็นกรรมที่เริ่มคิดจะทำตั้งแต่ชวนจิตแรกทีเดียว ด้วยเหตุนี้ การแบ่งกรรมโดยถือหลักชวนจิต จึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างที่ยุ่งเหยิงอยู่มาก แม้ในเรื่องอุปปัชชเวทนียกรรมและอปราปรเวทนียกรรม ตามที่ท่านอธิบายไว้นั้นก็เช่นเดียวกัน

ข้าพเจ้าคิดว่า *ท่านอาจจะเข้าใจผิดในเรื่องกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เพราะท่านบอกว่า กรรมทั้งสามอย่างเหล่านี้ ไม่มีการก้าวก่ายซึ่งกันและกัน* กรรมใดอยู่ในฐานะที่จะให้ผลชาติไหน ย่อมจะให้ผลแต่ในชาตินั้นเท่านั้น เมื่อหมดโอกาสที่จะให้ผลในชาตินั้นแล้ว กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรม ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมจะกลายมาเป็นอุปปัชชเวทนียกรรม หรืออปราปรเวทนียกรรมไม่ได้ กรรมใดที่เป็นชนิดอุปปัชชเวทนียกรรม หรืออปราปรเวทนียกรรม กรรมนั้นจะกลายเป็นชนิดทิฏฐธรรมเวทนียกรรม หรือกรรมอื่น ๆ ไม่ได้ ท่านให้เหตุผลว่า ถ้ากรรมเหล่านี้จะก้าวก่ายซึ่งกันและกันได้ พระพุทธเจ้าก็คงจะไม่ตรัส หรือแยกประเภทเช่นนี้ แต่ความจริง การที่พระพุทธเจ้าตรัสเช่นนั้น พระองค์มีความหมายแต่เพียงว่า ถ้าไม่ให้ผลในชาตินี้ ก็จะต้องให้ผลในชาติหน้า หรือในชาติใดชาติหนึ่งต่อไป ยิ่งกว่านั้น ตัวอย่างเรื่องพระเทวทัตต์ซึ่งท่านถือว่า เป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม และท่านว่า *กรรมทั้งหลายย่อมไม่ก้าวก่ายกัน* ก็ปรากฏว่า กรรมของพระเทวทัตต์ เป็นทั้งอุปปัชชเวทนียกรรม และอปราปรเวทนียกรรมด้วย

กรรมตั้งแต่ข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๔ ที่ท่านอธิบายมานั้น เป็นการแบ่งกรรมตามเวลา ส่วนกรรมอีก ๔ อย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นการแบ่งโดยถือหลักว่า กรรมไหนควรจะให้ผลก่อน

ท่านว่า ครุกรรมย่อมจะให้ผลก่อนกรรมอื่น ต่อเมื่อครุกรรมไม่มี พหุลกรรมจึงจะให้ผล ถ้าพหุลกรรมไม่มี อาสันนกรรมจึงจะให้ผล ถ้าอาสันนกรรมไม่มี กตัตตากรรมจึงจะให้ผล *การแบ่งเช่นนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า ไม่มีความจำเป็น เช่นเดียวกัน* เพราะตามที่ท่านอธิบายมานั้น ท่านเพ่งเฉพาะแต่ในแง่ที่กรรมจะให้ผลในชาติต่อไป หมายความว่า ถ้าครุกรรมมี ครุกรรมก็จะก่อให้เกิดปฏิสนธิในชาติต่อไป ถ้าครุกรรมไม่มี พหุลกรรมก็ทำหน้าที่ให้ปฏิสนธิอย่างนี้ไปโดยลำดับ ดูท่านไม่ค่อยสนใจที่จะอธิบายว่า กรรมทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นกรรมหนักหรือกรรมเบา เมื่อทำลงไปแล้วเมื่อใด ย่อมจะต้องก่อให้เกิดวิบากเมื่อนั้น วิบากก็คือ ความรู้สึกหรือสมรรถภาพที่เกิดขึ้นจากกรรมนั้น ๆ และวิบากนี้ ย่อมจะต้องให้ผลแก่ชีวิตในชาตินั้น ไม่มากก็น้อย ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัย ๔ อย่าง คือ คติ อุปธิ กาละ และปโยคะ ตัวอย่างเช่น การศึกษาหาความรู้ นับว่าเป็นกรรมอย่างหนึ่ง วิบากของกรรมนี้ ก็คือ ความรู้ความสามารถ ความรู้ความสามารถที่มีอยู่ จะให้ผลเมื่อไร มากน้อยแค่ไหน ย่อมขึ้นอยู่กับเหตุการณ์หลายอย่าง เช่น ต้องมีงานทำ มีคนช่วยเหลือ และอะไรอื่น ๆ อีก ดังนี้เป็นต้น โดยนัยนี้ การที่จะถือว่า ถ้าเป็นครุกรรมจะต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น และรอง ๆ กันมาโดยลำดับนั้น ดูไม่จำเป็น เพราะแม้พหุลกรรมหรืออาสันนกรรม

ก็อาจจะให้ผลในชาตินี้ได้เหมือนกัน ทั้งที่มีครุกรรมอยู่ ยิ่งกว่านั้น กรรมทุกอย่างที่จะก่อให้เกิดปฏิสนธิในชาติต่อไป กรรมนั้นจะต้องมาปรากฏในขณะใกล้จะตายทั้งสิ้น คำว่า อาสันนกรรม ท่านหมายถึง กรรมที่ระลึกได้ในเวลาใกล้จะตาย โดยนัยนี้ ครุ-กรรมและพหุลกรรมก็ย่อมจะมาเป็นอาสันนกรรมเสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้ การแบ่งเช่นนี้ ก็ดูไม่สู้จะจำเป็น เพราะกรรมทุกอย่างในที่สุดก็เป็นอาสันนกรรมทั้งนั้น แต่อย่างไรก็ดี การที่ท่านแบ่งกรรมไว้เช่นนี้ ก็มีเหตุผลน่าฟังอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน กล่าวคือ โดยปกติ ครุกรรม ย่อมเป็นกรรมที่หนักหน่วงอยู่ในความรู้สึกเสมอ เป็นความสะเทือนใจอย่างแรง เพราะฉะนั้น ในขณะใกล้จะตาย กรรมนี้ย่อมจะปรากฏในความรู้สึก ในขณะที่จะดับจิต ซึ่งเมื่อกรรมนี้ปรากฏ ก็หมายความว่า กรรมนี้ จะต้องให้ผลในชาติต่อไป เป็นผู้ที่จะวางรากฐานของชีวิตในชาติต่อไป โดยนัยนี้ ท่านจึงถือว่า เมื่อมีครุกรรม กรรมนี้ย่อมจะต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น แต่กรรมที่ทำมาเป็นเวลานาน ทำมาจนเคยชิน กรรมนี้ก็เป็นกรรมที่หนักหน่วงอยู่ในความรู้สึกมากเหมือนกัน แต่คงจะไม่ก่อให้เกิดความสะเทือนใจอย่างแรง หรือมีอำนาจเหนือจิตมากเท่ากับครุกรรม เพราะฉะนั้น ท่านจึงบอกว่า ถ้าครุกรรมไม่มี พหุลกรรมจึงจะให้ผล ซึ่งหมายถึงการให้ผลในทางก่อให้เกิดปฏิสนธิ

กรรมอีก ๔ อย่าง คือ ชนกกรรม อุปถัมภกกรรม อุปปีฬกกรรม และอุปฆาตกกรรม การแบ่งกรรมออกเป็น ๔ เช่นนี้ ก็โดยถือหลักว่า กรรมย่อมมีหน้าที่ไม่เหมือนกัน เรียกว่าเป็นการแบ่งกรรมตามกิจหน้าที่ ท่านอธิบายไว้ว่า "กรรมใดทำหน้าที่ก่อให้เกิดปฏิสนธิในชาติต่อไป กรรมนั้นเรียกว่าชนกกรรม" กรรมที่จะเป็นชนกกรรม ก็คือ กรรมที่เป็นอาสันนกรรมนั่นเอง ท่านเปรียบชนกกรรมเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิด แต่ข้อที่น่าฉงนในคำอธิบายของท่านก็คือ ท่านว่า "กรรมใดทำหน้าที่ก่อให้เกิดปฏิสนธิแล้ว กรรมนั้นก็หมดหน้าที่ ครั้นแล้วก็จะมีกรรมอื่นทำหน้าที่อุปถัมภ์หรือให้ผลอีกต่อไป" แต่ความเป็นจริง เมื่อเราพูดถึงมารดา ท่านไม่เพียงแต่ให้กำเนิดเท่านั้น หากแต่เป็นผู้เลี้ยงดูในกาลต่อมาอีกด้วย ข้าพเจ้าคิดว่า กรรมใดทำหน้าที่ก่อให้เกิดปฏิสนธิแล้ว กรรมนั้นก็คงจะไม่สูญสิ้นไปเลยทีเดียว คงจะต้องให้ผลในกาลต่อมาอีก กรรมใดเป็นชนกกรรม กรรมนั้นก็ย่อมจะเป็นอุปถัมภกกรรมด้วย จริงอยู่ กรรมย่อมสัมปยุตอยู่กับวิญญาณ วิญญาณเป็นของเกิดดับอยู่เสมอ *แต่อย่าลืมว่า* "วิญญาณที่ดับ ก็เป็นอันดับไปจริง ๆ เหมือนกับเปลวไฟที่ดับ ส่วนที่ดับไป ไม่ได้ถูกเก็บไว้ในที่ไหน ถึงกระนั้น วิญญาณที่เกิดมาใหม่ แม้จะไม่ใช่วิญญาณอันเก่า แต่ก็มีลักษณะอย่างเดียวกับอันเก่าได้ ถ้าอุปาทานในวิญญาณนั้นไม่เปลี่ยนแปลง

เหมือนกับมะพร้าวลูกใหม่ ที่สืบเนื่องไปจากลูกเก่าที่ปลูก กรรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อทำหน้าที่ก่อให้เกิดปฏิสนธิแล้ว ก็ใช่ว่าจะหายหน้าหายตาไปเลย กรรมใหม่แต่ในรูปเดิม เพราะสืบเนื่องมาจากอันเดิม ก็ย่อมจะทำหน้าที่อุปถัมภ์ เช่นเดียวกับแม่ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิด และให้การเลี้ยงดูในกาลต่อมา โดยนัยนี้ การที่ท่านบอกว่า กรรมใดทำหน้าที่ก่อให้เกิดปฏิสนธิแล้ว ก็เป็นอันหมดไป แล้วจะมีกรรมอื่นเข้ามาอุปถัมภ์ต่อมานั้น จึงไม่สู้จะจำเป็นนัก

ส่วนในกรณีที่ท่านบอกว่า กรรมที่เป็นกุศลเหมือนกัน ย่อมสนับสนุนกัน ถ้าฝ่ายหนึ่งเป็นกุศลอีกฝ่ายเป็นอกุศล ก็จะตัดรอนกัน หรือพิฆาตฆ่ากันให้อีกฝ่ายหนึ่งหมดไปเลย *คำอธิบายของท่านในตอนนี้น่าฟังมากที่สุด สมกับข้อเท็จจริงทุกประการ* ขอให้เราโปรดสังเกตดูความรู้สึกในใจ ความรู้สึกฝ่ายชั่วจะหมดไปได้ก็เพราะมีความรู้สึกฝ่ายดีเกิดขึ้น ความรู้สึกฝ่ายดีจะเสื่อมลงก็ต่อเมื่อความรู้สึกฝ่ายชั่วเจริญขึ้น ความรู้สึกฝ่ายดีและฝ่ายชั่วจะมีกำลังแรงขึ้น ก็เพราะมีความรู้สึกที่เป็นฝ่ายเดียวกับตนเข้ามาสนับสนุน โดยนัยนี้ เราจะแลเห็นว่า คำอธิบายของท่านถูกต้องตามข้อเท็จจริงทุกประการ **หลักนี้สำคัญมาก** เพราะโดยปกติคนมักเข้าใจว่า ทำบุญล้างบาปไม่ได้ แต่จากหลักที่ท่านอธิบายมานี้ เห็นได้ชัดว่า บาปจะหมดไปได้ ก็เพราะทำบุญ

มากขึ้น บุญกับบาปเป็นข้าศึกต่อกัน ถ้าฝ่ายหนึ่งมาก อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องน้อยลง คำว่า บุญ ในที่นี้หมายถึง คุณธรรม บาป หมายถึง อธรรม คำว่า บุญ ตามศัพท์แปลว่า สิ่งที่ชำระใจให้บริสุทธิ์ (ปุนาติ โสเธตีติ ปุญฺญ) เราจะเห็นว่า คนที่มีคุณธรรมเพิ่มขึ้น ใจย่อมบริสุทธิ์มากขึ้นทุกที บุญจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการกระทำความดีต่าง ๆ โดยนัยนี้ การทำบุญล้างบาป ก็คือ การทำความดี เพื่อล้างความรู้สึกชั่วร้ายในใจ จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้อย่างแน่นอน

อนึ่ง บางคนอาจคิดว่า บาปที่เราทำไปแล้ว ย่อมจะแก้ไขไม่ได้ เพราะฉะนั้น อย่างไรเสีย แม้เราจะทำบุญมากขึ้นเท่าไร บาปนั้นคงจะสนองไม่วันใดก็วันหนึ่งจนได้ การเข้าใจแบบนี้ ก็เพราะไปยึดมั่นว่า บาปเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ อยู่นอกตัวคล้ายกับว่า เมื่อเราไปตีหัวใคร เมื่อคนนั้นยังจำได้และผูกใจเจ็บอยู่เสมอ แม้ต่อมา เราจะทำความดีสักเท่าไร เมื่อมีโอกาส คนนั้นก็คงจะตีหัวเราเป็นการตอบแทนแน่นอน แต่ความเป็นจริง บาปไม่ใช่เป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่นอกตัว บาปทุกอย่างที่ทำไว้ ย่อมก่อให้เกิดวิบากฝังอยู่ในวิญญาณ และวิบากนั้น ๆ จะให้ผลก็ต่อเมื่อมีโอกาส วิบากทุกอย่างย่อมจะเปลี่ยนแปลงลดน้อยถอยลงได้เสมอ ถ้ามีสิ่งที่ตรงกันข้ามเกิดขึ้นในวิญญาณ ขอให้สังเกตดูหลักพุทธภาษิตดังต่อไปนี้ :-

"ภิกษุทั้งหลาย หม้อที่คว่ำ ย่อมจะคลายน้ำออก ไม่ทำให้น้ำไหลกลับเข้าไปในหม้อ ฉันใด ภิกษุผู้อบรม ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์แปด ที่ได้อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อันเป็นมรรคที่น้อมไปเพื่อการคลายกิเลส ก็ย่อมคลายบาป หรืออกุศลธรรมออก ไม่ทำให้บาปหรืออกุศลไหลกลับเข้าไปในใจ ฉันนั้น"

สี. มหา. ๑๙/๔๕ (มจร.), /๗๒-๗๓ (มมร.), /๖๙ (สงฆ์ติ.)

อนึ่ง ผู้อ่านไม่ควรจะลืมว่า ทั้งบุญและบาป เมื่อจะให้ผลอย่างไร จะต้องเป็นสิ่งที่บันดาลไปจากวิบากในวิญญาณ เมื่อวิบากเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ฉะนั้น ทำไมคนที่ทำบาปไว้มากในกาลก่อน ต่อมาภายหลังเมื่อเขาทำความดีมากขึ้น วิบากแห่งกรรมชั่ว จะไม่ลดน้อยถอยลงทีเดียวหรือ ? จากตัวอย่างของพระองคุลิมาล เราจะเห็นได้ชัดว่า เมื่อท่านได้ประกอบความดีจนกระทั่งถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ ในที่สุดบาปกรรมที่ท่านสร้างไว้ก็เป็นอโหสิกรรม โดยหลักฐานเหล่านี้ การทำบุญล้างบาปจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้จริง ๆ โปรดคิดดู ถ้าบาปจะไม่หมดไปด้วยการทำบุญ แล้วบาปจะหมดไปได้ด้วยอะไร จะหมดไปได้เพราะกาลล่วงเลยมานาน เหมือนกับพืชที่เก็บไว้นาน

จนพืชนั้นเสีย ฉะนั้นหรือ ? *อย่าลืมว่า* กรรมสืบต่อได้ในเมื่อยังมีกิเลส และถ้าจะว่า บาปกรรมหมดไปได้ ในเมื่อได้รับผลของกรรมนั้นอย่างเพียงพอแล้ว เปรียบเหมือนคนที่ทำผิดกฎหมาย เมื่อได้ติดคุกหรือได้รับโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง สมกับที่กฎหมายได้กำหนดไว้แล้ว คนนั้นก็ย่อมจะพ้นจากโทษ บาปกรรมอาจจะหมดไปได้โดยวิธีนี้อย่างนั้นหรือ ?

แต่อย่างไรก็ดี *อย่าลืมว่า* คนที่ได้รับความทุกข์ยากอันเนื่องมาจากวิบากของบาปกรรม ความทุกข์นั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสได้ และกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีก โปรดนึกถึงกฎปฏิจจสมุปบาท

"ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ฯลฯ หรืออีกนัยหนึ่ง ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส สิ่งเหล่านี้ คือเวทนา เมื่อมีเวทนา ย่อมมีตัณหา เมื่อมีตัณหา ย่อมมีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ย่อมมีกรรม เมื่อมีกรรม ย่อมมีวิญญาณ เมื่อมีวิญญาณ ย่อมมีนามรูป ฯลฯ"

โดยนัยนี้ จะถือว่า **เมื่อได้รับผลแห่งวิบากของกรรมอย่างเพียงพอแล้ว บาปกรรมนั้น ก็ย่อมจะหมดสิ้นไป เช่นนี้ ก็ไม่ถูกเสมอไป** แต่ความเข้าใจเช่นนี้ เป็นความเข้าใจของคนทั่ว ๆ ไป ที่จริงก็เป็นความเข้าใจที่ถูก แต่ที่ถูกจริง ๆ นั้น คือเราจะต้องเพิ่มความเข้าใจให้ลึกซึ้งต่อไปอีกว่า **คนที่ได้รับผลจากวิบากของกรรม** และเขาจะพ้นจากกรรมนั้นไปได้ ก็ต่อเมื่อความทุกข์นั้นสอนให้เขาสำนึกได้อย่างลึกซึ้งว่า ความชั่วเป็นสิ่งที่ไม่ดี และรู้สึกเบื่อหน่าย ไม่ปรารถนาจะทำอีกต่อไป เมื่อเกิดความรู้สึกขึ้นมาอย่างนี้แล้ว ก็แปลว่า เขาเริ่มหันเข้าสู่ทางดี และความดีก็จะพอกพูนขึ้นในตัวของเขา จนกว่าความดีจะเต็มเปี่ยมจนไม่มีที่ว่างเหลืออยู่ในใจพอที่จะให้ความชั่วอย่างนั้นแทรกเข้ามาอีก เมื่อทำได้ถึงขั้นนี้ เขาจึงได้ชื่อว่า พ้นจากบาปกรรมนั้นได้จริง เพราะฉะนั้น **ความสำคัญของการที่จะละบาปได้ จึงอยู่ที่การเพิ่มคุณธรรมนั่นเอง** เราคงจะจำได้ถึงตัวอย่างบุคคลบางคน ที่ได้สร้างสมไว้ทั้งความดีและความชั่ว แต่ในขณะที่จะตาย ความดีมีโอกาสให้ผล ทำให้คนนั้นไปเกิดในสวรรค์ เมื่อสิ้นบุญในสวรรค์ บาปที่ยังเหลืออยู่ก็ให้ผล ทำให้คนนั้นมาเกิดในอบายภูมิได้อีก

บทวินิจฉัยเรื่องอโหสิกรรม

กรรมจะเลิกให้ผลหรือไม่เลิก ถ้าเราพิจารณาดูตามหลักปฏิจจสมุปบาท เราจะเห็นได้ชัดว่า ความสำคัญอยู่ที่กิเลส เพราะกรรมที่ทำไว้แล้ว ถ้ากิเลสอันเป็นเหตุของกรรมนั้นยังอยู่ กรรมย่อมจะสืบต่อได้เสมอ เมื่อกรรมสืบต่อ ก็เป็นอันแน่นอนว่าคงจะต้องให้ผลวันใดวันหนึ่งอย่างแน่นอน ความเป็นอโหสิกรรมจะมีได้ ก็ต่อเมื่อไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุของกรรมนั้น ๆ หลักใหญ่ของกรรมมีอยู่เช่นนี้ และข้อนี้เราจะเห็นได้ชัดจากตัวอย่างของพระอริยบุคคล ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังนี้ :-

"ดูก่อนคฤหบดี พระโสดาบันซึ่งประกอบด้วยองค์สี่ คือ มีความเลื่อมใสมั่นคง ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ มีศีล ๕ บริสุทธิ์ และรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งปฏิจจสมุปบาท เมื่อเขาหวังอยู่ก็ย่อมจะพยากรณ์ตัวเองด้วยตัวของตัวว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์เดรัจฉานสิ้นแล้ว มีวิสัยแห่งเปรตสิ้นแล้ว มีอบาย ทุคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้ในภายภาคหน้า"

อ. ทสก. ๒๔/๑๗๔ (มจร.), /๑๙๕ (มมร.), /๑๙๙ (สงฆ์ติ.).

ตามหลักนี้แสดงว่า **ผู้ที่เป็นโสดาบันแล้ว ย่อมเป็นอันปิดประตูอบายได้ทั้งหมด แม้ในครั้งก่อนจะเคยทำบาปกรรมมามาก สักเพียงไรก็ตาม** เช่น ตัวอย่างเรื่อง **โจรเคราแดง** ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมบทว่า บุคคลผู้นี้ ครั้งก่อนเคยเป็นหัวหน้าโจรห้าร้อย ต่อมาภายหลังถูกจับได้ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายเพชฌฆาต ฆ่าโจรลูกน้องทั้งหมด และยังได้รับหน้าที่เป็นเพชฌฆาตต่อมาจนถึงเวลาแก่ เมื่อทำงานไม่ไหวจึงได้ลาออกจากราชการ และวันหนึ่งได้ถวายอาหารแก่พระสารีบุตร และได้ฟังธรรมของท่าน ได้สำเร็จโสดาบัน พระพุทธโฆษาจารย์ก็ได้อธิบายไว้ว่า บาปกรรมที่นายเพชฌฆาตผู้นี้ได้ทำมา ซึ่งตามหลัก เขาจะต้องตกนรก แต่ท่านก็ว่า พ้นจากนรก จากตัวอย่างนี้แสดงว่า **ผู้ที่ละกิเลสคือสังโยชน์ ๓ เบื้องต้นได้ กรรมที่เคยทำมาแล้วก็เป็นอโหสิกรรม** เพราะฉะนั้น **ความเป็นอโหสิกรรม จึงอยู่ที่การละกิเลสอันเป็นเหตุของกรรมนั้น ๆ *ไม่ใช่อยู่ที่เวลา*** อย่างที่ท่านพูดว่า “**กรรมที่เป็นชนิดทิฏฐธรรมเวทนียกรรม หรืออุปปัชชเวทนียกรรม ถ้าไม่มีโอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้ หรือในชาติต่อไปแล้ว กรรมนั้นย่อมเป็นอโหสิกรรม**”

อันที่จริง หลักในเรื่องอโหสิกรรม ท่านยกมาจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งเป็นภาษิตของพระสารีบุตร ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ ดังนี้ :-

"กรรมที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต วิบากของกรรมได้มีแล้วในอดีต ก็มี

กรรมที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต วิบากของกรรมไม่ได้มีแล้วในอดีต ก็มี

กรรมที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต วิบากของกรรมมีในปัจจุบัน ก็มี

กรรมที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต วิบากของกรรมไม่มีในปัจจุบัน ก็มี

กรรมที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต วิบากของกรรมจักมีในอนาคต ก็มี

กรรมที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต วิบากของกรรมจักไม่มีในอนาคต ก็มี

กรรมที่ทำในปัจจุบัน วิบากของกรรมย่อมมีในปัจจุบัน ก็มี

กรรมที่ทำในปัจจุบัน วิบากของกรรมไม่มีในปัจจุบัน ก็มี

กรรมที่ทำในปัจจุบัน วิบากของกรรมจักมีในอนาคต ก็มี

กรรมที่ทำในปัจจุบัน วิบากของกรรมจักไม่มีในอนาคต ก็มี

กรรมที่จักกระทำในอนาคต วิบากของกรรมจักมีในอนาคต ก็มี

กรรมที่จักกระทำในอนาคต วิบากของกรรมจักไม่มีในอนาคต ก็มี

ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๙๓ (มจร.), /๔๑๔ (มมร.), /๓๗๗ (สงฺคีติ.).

เรื่องกรรม ๑๒ ในปฏิสัมภิทามรรคนี้ เราจับหลักได้อันหนึ่งว่า **กรรมที่เราได้กระทำไว้แล้วในอดีตหรือที่กำลังกระทำอยู่ในปัจจุบัน หรือที่จักกระทำในอนาคต ที่ไม่ให้ผลเลย มีอยู่** ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคซึ่งเป็นหนังสือพระไตรปิฎก **พระสารีบุตรไม่ได้อธิบายไว้ว่า กรรมชนิดไหน ที่ทำแล้วไม่มีผล และไม่มีผลเพราะเหตุไร** แต่พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า **กรรมที่ไม่ให้ผล ก็คือกรรมที่ไม่ได้โอกาสตามประเภทแห่งกรรมนั้น ๆ** เช่น กรรมที่ทำในชวนะแรกแห่งจิต ถ้าไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลในชาตินี้ กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรม ดังนี้เป็นต้น และที่ท่านว่า

กรรมให้ผลนั้น ท่านหมายความว่า **กรรมนั้นย่อมยังปฏิสนธิให้เกิดยังรูปให้เกิด** แต่อย่างไรก็ดี ได้อธิบายมาแล้วว่าการอธิบายเรื่องกรรม โดยถือหลักชวนะนั้น ผิดจากหลักพุทธภาษิต จริงอยู่ กรรมที่ทำมาแล้ว บางอย่างอาจจะไม่ให้ผลเลย ทั้งในอดีต ปัจจุบันหรืออนาคต แต่กรรมนั้นจะเป็นอโหสิกรรมได้ ก็ต่อเมื่อในอดีตยังไม่มีโอกาส และเมื่อมาถึงปัจจุบัน กรรมนั้นก็หมดโอกาสอีก เพราะไม่ได้ปัจจัย ๔ อย่าง คือ คติ อุปธิ กาละ ปโยคะ ที่เหมาะสมสำหรับกรรมนั้น หรือไม่เช่นนั้น กิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมในอดีต ได้ถูกทำลายเสียก่อนที่กรรมนั้นจะให้ผล โดยนัยนี้ กรรมชนิดนี้ ก็ย่อมจะต้องเป็นอโหสิกรรม ทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต

โอกาสของกรรมที่จะให้ผล

กรรมทุกอย่างที่ว่าจะให้ผล ก็ต่อเมื่อได้โอกาส กล่าวคือ ได้อาศัยความถึงพร้อมด้วยปัจจัย ๔ คือ คติ อุปธิ กาละ และปโยคะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕ ข้อ ๘๑๐ (มจร.) ข้อ ๘๔๐ (มมร.) ข้อ ๘๑๐ (สงฺคีติ.) ดังนี้ :-

๑. **มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เมื่อถูกขัดขวางด้วยคติสมบัติ ย่อมไม่ให้ผล**

๒. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เมื่อถูกขัดขวางด้วยอุปธิสมบัติ ย่อมไม่ให้ผล

๓. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เมื่อถูกขัดขวางด้วยกาลสมบัติ ย่อมไม่ให้ผล

๔. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เมื่อถูกขัดขวางด้วยปโยคสมบัติ ย่อมไม่ให้ผล

๕. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เพราะอาศัยคติวิบัติ จึงให้ผล

๖. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เพราะอาศัยอุปธิวิบัติ จึงให้ผล

๗. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เพราะอาศัยกาลวิบัติ จึงให้ผล

๘. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบาป เพราะอาศัยปโยควิบัติ จึงให้ผล

๙. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เมื่อถูกขัดขวางด้วยคติวิบัติ ย่อมไม่ให้ผล

๑๐. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เมื่อถูกขัดขวางด้วยอุปธิวิบัติ ย่อมไม่ให้ผล

๑๑. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เมื่อถูกขัดขวางด้วยกาลวิบัติ ย่อมไม่ให้ผล

๑๒. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เมื่อถูกขัดขวางด้วยปโยควิบัติ ย่อมไม่ให้ผล

๑๓. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เพราะอาศัยคติสมบัติ ย่อมให้ผล

๑๔. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เพราะอาศัยอุปธิสมบัติ ย่อมให้ผล

๑๕. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เพราะอาศัยกาลสมบัติ ย่อมให้ผล

๑๖. มีอยู่ การประกอบกรรมบางอย่างที่เป็นบุญ เพราะอาศัยปโยคสมบัติ ย่อมให้ผล

อภิ. วิ. ๓๕/๔๑๒-๔๑๓ (มจร.), /๔๕๘-๔๕๙ (มมร.), /๔๗๑ (สงฆ์ติ.)

ในคัมภีร์อรรถกถา (มโน. ปู. ๒/๑๒๕-๑๒๗) อธิบายว่า :-

"เมื่อกรรมที่จะทำให้เสวยอารมณ์อันไม่น่าพึงปรารถนามีอยู่ แต่คนนั้นไปเกิดในสุคติภพเสีย อย่างนี้เรียกว่า บาปกรรมถูกขัดขวางด้วยคติสมบัติ จึงยังไม่ให้ผล

คนใดบังเกิดในท้องของนางทาสี หรือหญิงชั้นกรรมกรด้วยบาปกรรมของตน แต่เป็นบุคคลที่มีร่างกายสมบูรณ์ถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ บุคคลผู้เป็นนายของนางทาสีหรือหญิงกรรมกรนั้นได้เห็นรูปสมบัติของบุคคลนั้นแล้ว ก็ย่อมจะคิดว่า คนนี้ไม่สมควรที่จะทำงานที่ต่ำ แล้วจึงตั้งเขาไว้ในตำแหน่งที่ดี ๆ เช่น ให้เป็นผู้รักษา ดูแลทรัพย์สมบัติ เลี้ยงดูอย่างดี เสมือนกับว่าบุตรของตนเอง บาปกรรมของบุคคลเช่นนี้ เรียกว่า ถูกขัดขวางด้วยอุปธิสมบัติ จึงยังไม่ให้ผล

คนใดบังเกิดในกาลสมัยที่สมบูรณ์ด้วยรสและอาหารหาได้โดยง่าย เช่น ในสมัยครั้งปฐมกัลป์ บุคคลนั้นแม้จะมีบาปกรรมอยู่ แต่กรรมนั้นถูกขัดขวางด้วยกาลสมบัติ จึงยังไม่ให้ผล

คนใดเข้าใจประกอบกิจการงานให้ถูกกาลเทศะ เวลาใดควรจะถอยห่าง ก็ถอยห่าง เวลาใดควรจะหนี ก็หนี เวลาใดควรจะให้สินบน ก็ให้สินบน เวลาใดควรจะประกอบโจรกรรม ก็กระทำโจรกรรม บุคคลที่ทำอะไรได้เหมาะกับเหตุการณ์นั้น ๆ อย่างนี้ เรียกว่า *ถึงพร้อมด้วยปโยคสมบัติ* สำหรับบุคคลที่ถึงพร้อมด้วยปโยคสมบัติ แม้จะมีบาปกรรมอะไรอยู่ แต่ในเมื่อบาปกรรมนั้น ถูกขัดขวางด้วยปโยคสมบัติเช่นนี้ ก็ย่อมจะยังไม่ให้ผล

คนที่ทำบาปกรรมไว้ เมื่อไปเกิดในทุคติภพ บาปกรรมนั้นจึงจะให้ผล อย่างนี้เรียกว่า **บาปกรรมให้ผลเพราะอาศัยคติวิบัติ**

คนใด เมื่อเกิดในท้องของนางทาสีหรือหญิงกรรมกร ด้วยบาปกรรมของตน เมื่อเกิดมาแล้ว ก็เป็นคนมีรูปชั่วมีผิวพรรณและทรวดทรงไม่น่าดูเลย จนคนทั้งหลายเกิดความสงสัยว่าเจ้าคนนี้มันเป็นยักษ์หรือเป็นมนุษย์กันแน่ *ถ้าหากเป็นชาย* เขาก็จะให้ทำงาน เช่น เลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค หาหญ้า ผ่าฟืน เทกระโถน *ถ้าเป็นหญิง* เข้าก็จะให้หุงอาหารเลี้ยงคน หรือให้หาอาหารมาเลี้ยงสัตว์ ให้เป็นคนเทหยากเยื่อ หรือให้ทำงานอย่างอื่น ๆ ที่น่ารังเกียจ คนที่ทำบาปกรรม **เมื่อเกิดมาเป็นคนรูปชั่วเช่นนี้** บาป**กรรมนั้นจึงจะให้ผล** อย่างนี้เรียกว่า **บาปกรรมให้ผล เพราะอาศัยอุปธิวิบัติ**

คนใดเกิดในสมัยทุพภิกขภัย หรือในสมัยที่เกิดความวิบัติต่าง ๆ บุคคลที่ทำบาปกรรมไว้ เมื่อเกิดในสมัยเช่นนี้ บาปกรรมนั้นจึงจะให้ผล อย่างนี้เรียกว่า **บาปกรรมให้ผลเพราะอาศัยกาลวิบัติ**

บุคคลใดไม่รู้จักกาลเทศะ ที่จะประกอบกรรม เวลาใดควรจะเข้าหาใคร ก็ไม่เข้าหา เวลาใดควรจะถอยห่างจากบุคคลและเหตุการณ์ที่ควรจะถอย ก็ไม่ถอย บุคคลเช่นนี้เรียกว่า *มี*

ปโยควิบัติ สำหรับบุคคลที่มีปโยควิบัติ เมื่อได้ทำบาปกรรมอะไรไว้ บาปกรรมนั้นย่อมจะให้ผล อย่างนี้เรียกว่า **บาปกรรมให้ผลเพราะอาศัยปโยควิบัติ**

เมื่อกรรมที่จะทำให้เสวยอารมณ์ ที่น่าพึงปรารถนา พึงมีอยู่ แต่เขาไปเกิดในทุคติภพเสีย กุศลกรรมของเขา **เมื่อถูกขัดขวางด้วยคติวิบัติเช่นนี้ ย่อมจะยังไม่ให้ผล**

คนใด ด้วยอานุภาพแห่งบุญกรรม ทำให้เขาไปเกิดในราชวัง หรือในเคหสถานของมหาอำมาตย์ แต่เป็นคนตาบอด หรือเป็นคนกระจอกงอกง่อย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะไม่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอุปราช เสนาบดี หรือเป็นขุนคลัง สำหรับบุคคลเช่นนี้ **บุญของเขาก็ย่อมจะยังไม่ให้ผล เพราะถูกขัดขวางด้วยอุปธิวิบัติ**

คนใด เกิดในสมัยทุพภิกขภัย หรือในสมัยแห่งความวิบัติต่าง ๆ **กุศลกรรมของเขา เมื่อถูกขัดขวางด้วยกาลวิบัติเช่นนี้ ย่อมจะยังไม่ให้ผล**

ส่วนคนใด ไปเกิดในสุคติภพด้วยกุศลกรรม **กรรมของเขา เมื่อได้อาศัยคติสมบัติเช่นนี้ ก็ย่อมจะให้ผล**

คนใดเกิดในราชตระกูล หรือในตระกูลของมหาอำมาตย์ เมื่อเกิดมาแล้ว ก็เป็นคนถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติราวกับเทพบุตร

ในสวรรค์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะได้รับตำแหน่งที่ดี ตั้งแต่ยังหนุ่ม ๆ เช่น อุปราช เสนาบดี หรือขุนคลัง เป็นต้น กุศลกรรมของคนเช่นนี้ ย่อมให้ผล เพราะได้อาศัยความถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ

คนใด เกิดในสมัยที่ข้าว ปลา อาหาร หาได้ง่ายดังเช่นในสมัยปฐมกัลป์ กุศลกรรมของบุคคลเช่นนี้ ย่อมให้ผล เพราะได้อาศัยกาลสมบัติ

คนใด รู้จักกาลเทศะ ที่จะประกอบกิจต่าง ๆ กุศลกรรมของเขา ย่อมจะให้ผล เพราะได้อาศัยปโยคสมบัติ"

คำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์นี้ ข้าพเจ้าได้พยายามแปลออกมาให้ใกล้กับความหมายเดิมมากที่สุด ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เข้าใจว่า *พระอรรถกถาจารย์ผู้อธิบาย เข้าใจความหมายพุทธภาษิตนั้นอย่างไร* เรื่องปัจจัย ๔ อย่างนี้ เป็นเรื่องที่สำคัญมาก คนที่แย้งหลักกรรมว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" ว่า ไม่เป็นจริงเสมอไป ทั้งนี้ เพราะเขาไม่เข้าใจว่า ลำพังกรรมล้วน ๆ อย่างเดียวย่อมไม่ให้ผล กรรมจะให้ผลก็ต่อเมื่อได้อาศัยปัจจัยอีก ๔ อย่าง ที่เหมาะแก่กรรมนั้น ๆ เช่นเดียวกับลำพังพืชอย่างเดียว ย่อมจะเกิดไม่ได้ พืชจะเกิดได้ ต้อง

อาศัยดิน ฟ้า อากาศ ที่เหมาะแก่มัน เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่ซับซ้อนมาก เราทราบแล้วว่า **สาเหตุแห่งกรรม** ก็คือ **เจตนา วิบากของกรรม** ก็คือ **สมรรถภาพ** หรือ **ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับวิญญาณ** วิญญาณเป็นสิ่งที่ซับซ้อนอย่างไร เรื่องกรรมก็เป็นสิ่งที่ซับซ้อนอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นการแปลกที่คนดีอาจจะไปเกิดในที่ชั่ว และคนชั่วอาจจะไปเกิดในที่ดี *ดังเช่น* คนดี อาจจะไปคบกับคนชั่วได้ในบางครั้ง และคนชั่วก็อาจจะไปคบกับคนดีได้ในบางครั้ง ทั้งนี้ **เพราะการที่คนเราจะไปเกิดเป็นอะไรในชาติต่อไปนั้น** ความสำคัญอยู่ที่**สันดานและวิบาก** กล่าวคือ **ความรู้สึกที่ปรากฏเป็นครั้งสุดท้าย ในห้วงนึกแห่งภวังคจิต ในขณะที่จวนจะดับจิต** ในขณะนี้ ถ้ามีความรู้สึกดี ก็ได้ไปเกิดในที่ดี ถ้ามีความรู้สึกชั่ว ก็ไปเกิดในที่ชั่ว จะไปเกิดในที่ดีหรือชั่วมากน้อยแค่ไหน อย่างไร ก็สุดแล้วแต่ความดีความชั่วนั้น ๆ จะเป็นขนาดไหน และเป็นประเภทอะไร *เช่นตัวอย่างที่แสดงไว้ในคัมภีร์ว่า* ผู้ที่ได้ฌาน เมื่อดับจิตลงในขณะที่จิตยังไม่เสื่อมจากฌาน ถ้าฌานนั้นเป็นปฐมฌาน ก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกภูมิปฐมฌาน ผู้ที่เป็นพระอนาคามี ตายแล้วย่อมไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสดังนี้เป็นต้น แม้ในฝ่ายอกุศล ก็มีหลักอย่างเดียวกันนี้เหมือนกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ***คนเราเมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดตามควรแก่กรรมของตัวเอง***

อนึ่ง ควรทราบไว้ด้วยว่า วิบากของกรรมอันใด นำวิญญาณไปปฏิสนธิ วิบากของกรรมอันนั้น จะเป็นผู้วางรากฐานให้กับชีวิตนั้น เมื่อรากฐานมีอยู่อย่างไร ตลอดทั้งชีวิตของคน ๆ นั้น จะสังเกตได้ว่า สันดานส่วนใหญ่ของคน ๆ นั้น จะมีลักษณะอย่างเดียวกับภาวะของจิตก่อนที่จะจุติในชาติก่อน ข้อนี้สมกับที่พระอนุรุทธาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญในอภิธรรมได้กล่าวไว้ว่า :-

"ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต เป็น
จิตมีลักษณะอย่างเดียวกัน มีอารมณ์
อย่างเดียวกัน ในชาติหนึ่ง"

อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๒๘

อนึ่ง เพราะเหตุที่สภาพของร่างกาย เป็นเครื่องแสดงออกซึ่งสภาพแห่งวิญญาณ ฉะนั้น สภาพแห่งร่างกาย บุคลิกภาพของคน ๆ นั้นย่อมจะเป็นไปตามอิทธิพลแห่งสันดานเดิม ตัวอย่าง เช่น สภาพแห่งร่างกาย และบุคลิกภาพของพระพุทธองค์ย่อมแสดงให้แลเห็นถึงสภาพแห่งวิญญาณอันเต็มเปี่ยมมาแล้วด้วยบารมีทั้ง ๑๐ คนที่มีสันดานผู้ร้ายสืบเนื่องมาแต่ชาติก่อน ก็จะมีใบหน้าหรือท่าทางที่ส่อว่า มีลักษณะเป็นผู้ร้าย แต่อย่างไรก็ดี ในการที่จะวินิจฉัยสภาพของร่างกายนั้น อย่าลืมว่า เราจะต้องแบ่งสาเหตุออกเป็น ๓ อย่าง คือ :-

๑. กรรมพันธ์ที่สืบเนื่องมาจากพ่อแม่
๒. สภาพของสิ่งแวดล้อม
๓. สภาพของวิญญาณที่มาปฏิสนธิ

ชีวิตของแต่ละบุคคลเป็นผลรวมของปัจจัย ๓ ประการนี้

คำอธิบายอย่างง่าย ในเรื่องกรรมจะให้ผลเมื่อไร ?

อันที่จริงเรื่องปัจจัย ๔ คือ คติ อุปธิ กาละ และ ปโยคะนั้น เราอาจจะอธิบายได้ง่าย ๆ ดังต่อไปนี้ :-

คติ แปลว่า ถิ่นที่อยู่ หรือกำเนิดที่เกิด
อุปธิ แปลว่า ร่างกาย
กาละ แปลว่า เวลาหรือสมัย
ปโยคะ แปลว่า การประกอบความดีให้ครบถ้วนตามลักษณะที่ความดีนั้น ๆ ควรจะมี

คำว่า **บุญจะให้ผลก็ต่อเมื่อประกอบด้วยคติสมบัติ** นั้น หมายความว่า วิบากของกรรมดีจะให้ผล ก็ต่อเมื่อได้อยู่ในที่ที่เหมาะสม เช่น ความซื่อจะให้ผล ก็ต่อเมื่อคนที่มีความซื่อนั้นได้อยู่ในที่ที่เขาต้องการความซื่อ ถ้าไปอยู่ในที่ที่ไม่ต้องการความซื่อ เช่น คนซื่อไปอยู่ในหมู่อันธพาล ความซื่อนั้นย่อมไม่ให้ผล

แต่ถ้าคนนั้นมีนิสัยซื่อตลอดไป สักวันหนึ่ง เมื่อไปพบคนที่สามารถที่จะอุปการะตัวเองได้ และเขาต้องการคนซื่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความซื่อย่อมจะให้ผล คำว่า **คติสมบัติ** ก็หมายความว่า มีคติอันดี

คำว่า **คติวิบัติ** หมายความว่า คติไม่ดี คนที่ทำความชั่ว มีสันดานอันชั่ว จริงอยู่ ในบางครั้งเขาอาจไปเกิดในสุคติภพได้ หรือไปเกิดในตระกูลผู้ดี เพราะคนที่ชั่วมีสันดานเลว ก็ใช่ว่าจะชั่วหรือเลวทุกอย่าง ในบางขณะเขาก็คิดดี ทำดี ได้เหมือนกัน ถ้าหากเขาไปคิดดีในขณะที่จะตาย เขาก็ย่อมไปเกิดในที่ดีได้ แต่ขอให้เข้าใจว่า นี่เป็นเพียงความรู้สึกส่วนหนึ่งเท่านั้น ในเมื่อความรู้สึกส่วนอื่นอีกหลายอย่างเลวทราม เพราะฉะนั้น แม้ว่าเขาจะไปเกิดในสุคติภพ หรือมาเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลผู้ดี แต่ในเมื่อสันดานที่เลวของเขายังมีอยู่ สักวันหนึ่ง เมื่อเขาไปอยู่ในคติวิบัติ คือ ถิ่นหรือสิ่งแวดล้อมที่จะยั่วยุให้สันดานที่เลวนั้นออกมา ครั้นแล้วเขาก็จะทำกรรมชั่ว เมื่อทำกรรมชั่วก็อาจจะได้รับผลร้ายอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้นว่า เกิดความเดือดร้อน เสียทรัพย์ เสียชื่อ หรือบางทีเป็นอันตรายถึงชีวิต โดยที่สุดแม้จะไม่ได้รับโทษจากบุคคล หรือเหตุการณ์ภายนอก แต่ตัวของเขาเอง ก็อาจจะได้รับความเดือดร้อนใจต่าง ๆ อย่างนี้เรียกว่า บาปกรรม เมื่ออาศัยคติวิบัติ ย่อมให้ผล

อันที่จริง ถ้าเราเข้าใจได้ชัดเจนแล้วว่า **กิเลสต่าง ๆ ที่เรามีอยู่เดี๋ยวนี้ ก็คือวิบากของกรรมในชาติก่อนนั้นเอง** คนที่มีกิเลสเมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมไปด้วยสิ่งยั่วเย้า บางครั้งกิเลสก็ให้ความสุข บางครั้งกิเลสก็ให้ความทุกข์ ทั้งนี้ ย่อมเกี่ยวเนื่องอยู่กับคติ คือที่ที่ตัวเองอยู่ในขณะนั้น ถ้าสถานที่อำนวยให้คนเราทำอะไรได้ตามกิเลส กิเลสก็ให้ความสุข แต่ครั้นสถานที่ไม่อำนวยให้คนเราทำอะไรได้ตามกิเลส ก็จะเกิดความทุกข์

เรื่อง **อุปธิสมบัติ** หรือ **วิบัติ นั้น** หมายความว่า คนดีถ้ามีร่างกายไม่แข็งแรง ไม่สมบูรณ์ ความดีก็ย่อมไม่ให้ผลเต็มที่ คนดีที่รูปร่างไม่สง่า หรือไม่สวย ความดีก็อาภัพได้ อย่างนี้เรียกว่า ความดีไม่ให้ผล เพราะอุปธิวิบัติ ส่วนคนดีที่รูปร่างสง่าน่าเกรงขาม หรือมีรูปร่างสะสวยงดงาม ความดีย่อมให้ผล อย่างนี้เรียกว่า **ความดีให้ผล เพราะอาศัยอุปธิสมบัติ**

คนชั่วอาจจะเกิดมาเป็นคนที่มีรูปร่างงดงามก็ได้ สำหรับคนชั่วที่มีรูปร่างงาม ความงามอาจจะหลอกให้คนอื่นไว้วางใจ หรือนิยมชมชอบ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความชั่วนั้นก็อาจจะยังไม่ให้ผล **อย่างนี้เรียกว่า บาปกรรมไม่ให้ผล เพราะถูกขัดขวางด้วยอุปธิสมบัติ** แต่ถ้าคนใดเป็นคนชั่วมีรูปร่างน่าเกลียด ไม่เป็นที่รักและเลื่อมใสแก่ผู้ที่ได้พบเห็น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความชั่วนั้น อาจจะให้ผลทันที อย่างนี้เรียกว่า บาปกรรมให้ผล เพราะอาศัยอุปธิวิบัติ

เรื่อง กาลสมบัติ หรือ วิบัติ หมายความว่า คนที่ทำความดี เมื่ออยู่ในสมัยที่เขาต้องการคนดี ความดีย่อมให้ผล หรืออีกนัยหนึ่ง คนที่ทำความดีไว้อย่างมากมาย แต่ไม่ค่อยมีใครรู้ เมื่อใดมีคนรู้กันอย่างแพร่หลาย ใคร ๆ ต่างก็สรรเสริญคน ๆ นั้น เมื่อถึงเวลาเช่นนี้ ความดีนั้นย่อมให้ผล ซึ่งเปรียบเหมือนกับต้นไม้ที่ถึงฤดูกาลจะออกดอกผลของมันแล้ว อย่างนี้เรียกว่า **ความดีให้ผล เพราะอาศัยกาลสมบัติ** แต่ถ้ายังไม่ถึงเวลาดังที่กล่าวมา ความดีย่อมอาภัพ คือ ยังไม่ให้ผล อย่างนี้เรียกว่า **ความดีไม่ให้ผล เพราะกาลวิบัติ**

ส่วนคนชั่วคนใด ถ้าคนทั้งหลายยังไม่รู้ความชั่วของเขา เพราะความดีของเขายังคุ้มครองอยู่ ยังไม่ถึงเวลาที่ความชั่วนั้น ๆ จะให้ผล อย่างนี้เรียกว่า **ความชั่วไม่ให้ผลเพราะถูกขัดขวางด้วย**กาลสมบัติ เมื่อใด อิทธิพลของความดีเสื่อมลง ความชั่วก็ย่อมจะปรากฏขึ้นมา เข้าในลักษณะที่เรียกว่า ***น้ำลด ตอผุด*** เมื่อถึงเวลาเช่นนี้ ความชั่วย่อมจะให้ผล อย่างนี้เรียกว่า **ความชั่วให้ผล เพราะกาลวิบัติ**

เรื่อง ปโยคสมบัติ หรือ วิบัติ พระอรรถกถาจารย์ท่านอธิบายแต่เพียงว่า หมายถึง การรู้จักกาลเทศะ หรือไม่รู้จักเท่านั้น ซึ่งความจริง คำว่า **ปโยคะ** นี้ หมายถึง **การกระทำ**

ที่สมบูรณ์แบบ ตัวอย่างเช่น เมื่อเราจะปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ก็จะต้องปฏิบัติให้ครบทั้ง ๘ ข้อ ถ้าปฏิบัติแต่เพียงข้อใดข้อหนึ่งอย่างนี้เรียกว่า *ปโยควิบัติ* ต่อเมื่อปฏิบัติครบทั้ง ๘ ข้อ จึงจะเรียกว่า *ปโยคสมบัติ* เราจะสังเกตได้ว่า หมวดธรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงแสดงไว้นั้น ถ้าเราปฏิบัติไม่ครบ ธรรมนั้น ๆ ย่อมไม่ให้ผล เช่น พรหมวิหาร ๔ สัปปุริสธรรม ๗ ศีล ๕ เหล่านี้เป็นต้น ถ้าเราไม่ปฏิบัติให้ครบ เช่น พรหมวิหาร เราถือแต่เพียงเมตตา กรุณา ไม่ถืออุเบกขา เราก็จะเห็นว่า คนนั้นจะมีความเดือดร้อน เพราะความเมตตาของตัวเอง คนที่ปฏิบัติตามสัปปุริสธรรม ๗ ถ้าปฏิบัติแต่เพียงข้อ ๑ ข้อ ๒ อีก ๕ ข้อไม่ปฏิบัติ กล่าวคือ เป็นคนรู้จักเหตุ รู้จักผล แต่เป็นคนที่ไม่รู้จักตน ไม่รู้จักประมาณ ไม่รู้จักกาลเวลา ไม่รู้จักบุคคล ไม่รู้จักสังคม อย่างนี้เราก็จะเห็นว่า คนนั้นย่อมจะเอาตัวไม่รอด เพราะฉะนั้น คำว่า ปโยคสมบัติ ในความหมายที่แท้จริง จึงควรจะหมายถึง *การกระทำความดีที่สมบูรณ์* ปโยควิบัติ หมายถึง *การกระทำความดีที่บกพร่อง* คนดีที่มีปโยคสมบัติ ความดีย่อมให้ผล ถ้ามีปโยควิบัติ ความดีก็ย่อมจะให้ผลลดน้อยลงตามส่วน หรือในบางกรณีอาจจะให้ผลร้ายเสียด้วยซ้ำไป ตัวอย่างเช่น คนใช้ขยันกวาดบ้าน นายชมเป็นอันมาก เพราะเขาเป็นคนกวาดได้เรียบร้อยมาก แต่ถ้าบังเอิญเขาไปกวาดในขณะที่แขก

กำลังนั่งคุยอยู่กับเจ้าของบ้าน ฝุ่นละอองฟุ้งขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การทำความดีนั้นแทนที่จะได้ผล กลับจะเป็นโทษ ดังนี้เป็นต้น ส่วนคนชั่ว ถ้าเขาเป็นคนฉลาดในการทำ มีคุณธรรมในการทำความชั่วนั้นย่อมจะให้ผลช้ามาก อย่างนี้เรียกว่า ความชั่วไม่ให้ผล เพราะถูกขัดขวางด้วยปโยคสมบัติ แต่ถ้าคนชั่วคนใด ไม่ฉลาดในการทำ เราจะเห็นได้ชัดว่า ความชั่วนั้นจะให้ผลทันที อย่างนี้เรียกว่า ความชั่วให้ผล เพราะอาศัยปโยควิบัติ

อนึ่ง การจะวินิจฉัยว่า กรรมจะให้ผลก็ต่อเมื่อได้โอกาส เราอาจจะคิดอย่างง่าย ๆ อย่างนี้ก็ได้ คือ **เพราะเหตุที่สภาพของร่างกายที่มีอยู่เดี๋ยวนี้ก็ดี สภาพของความรู้สึกนึกคิดที่มีอยู่เดี๋ยวนี้ก็ดี** ทั้งสองอย่างนี้ก็คือ **วิบากขันธ์ของกรรมในอดีต** เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ก็จงพิจารณาต่อไปว่า ความรู้สึกจะเกิดขึ้นมาอย่างไร และจะให้ผลอย่างไรนั้น ปัจจัยสำคัญอยู่ที่เครื่องกระตุ้น เมื่อมีเครื่องกระตุ้นในทางดี ความรู้สึกก็เกิดในทางดี เมื่อมีเครื่องกระตุ้นในทางชั่ว ความรู้สึกก็เกิดในทางชั่ว คำว่า **กรรมได้โอกาส** ก็หมายความว่า **ได้ประสบกับเครื่องกระตุ้นที่จะก่อให้เกิดกรรมนั้น ๆ ครั้นแล้วผลต่าง ๆ ก็จะเกิดขึ้นตามส่วนแห่งการกระทำ แต่จะได้ผลเต็มที่หรือมากน้อยแค่ไหน อย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับคติ อุปธิ กาละ และปโยคะ** ดังที่อธิบายมาแล้ว.

เรื่องกรรมที่พิสูจน์ยาก

เรื่องกรรมทั้งหมดที่อธิบายมาแล้ว เป็นการอธิบายโดยถือหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นมาตรฐาน เรื่องกรรมตามหลักปฏิจจสมุปบาท มีเหตุผลเกี่ยวโยงถึงกันอย่างไร เราสามารถพิจารณาไตร่ตรองให้เข้าใจได้ ฉะนั้น จึงเป็นเรื่องที่ไม่สู้จะยุ่งเหยิง *เว้นไว้แต่อย่าไปคิดตามหลักกรรม ๑๒ ซึ่งเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก* ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว นอกจากนี้ เรื่องกรรมตามที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ยังมีบางสูตร ซึ่งเป็นการยากมากที่จะทำความเข้าใจว่ากรรมกับวิบาก หรือเหตุกับผล เกี่ยวโยงถึงกันอย่างไร ถ้าเราใช้ความคิดสามัญเข้าจับ เราจะรู้สึกว่า เหตุกับผลไม่สมกันเลย ดังเช่นเรื่องที่รู้กันอย่างแพร่หลายก็คือ คนที่ทำบุญด้วยการให้ทานมาก ๆ ตายไปแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์ มีวิมาน มีนางฟ้าและทรัพย์สมบัติอย่างอื่นอีกมากมาย ถ้าหากไม่เกิดในสวรรค์มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเกิดในตระกูลเศรษฐี หรือในตระกูลกษัตริย์ หรือถ้าหากไม่เกิดในตระกูลเหล่านี้ มาเกิดในตระกูลคนยากจน แต่ในที่สุดก็จะกลายเป็นคนมั่งมีได้ในภายหลัง คนที่เคยให้ทานมาแล้วอย่างมาก จะทำให้เป็นคนมีโชคดีเกี่ยวกับเรื่องเงินทองเสมอ ความเชื่อเหล่านี้ ไม่ใช่เป็นความเชื่อที่ไม่มีหลักฐานแท้จริง เป็นความเชื่อที่มีพระสูตรรับรอง แต่อย่างไรก็ดี

ปัญหาสำคัญมีอยู่ว่า **การให้ทานเป็นเหตุ ความร่ำรวยเป็นผล เรามองไม่เห็นเลยว่า มันเป็นเหตุผลของกันและกันได้อย่างไร** เพราะโดยปกติ ตามข้อเท็จจริงที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ ปรากฏว่า ผู้ที่หาสตางค์ได้มาก จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ คนเหล่านี้ ถ้าหากจะมีการเสียสละ ก็มักเป็นการเสียสละหวังผลกำไร การทำบุญกับพระ ถ้าไม่เห็นผลกำไร เขาก็ไม่ทำ และก็ไม่เห็นปรากฏว่า คนเหล่านี้ยากจน ตรงกันข้าม *ผู้ที่ทำบุญกับพระ มักจะเป็นคนยากจนเสียโดยมาก* พ่อค้าชาวจีนหรือชนชาติอื่นที่มีความสามารถในการประกอบอาชีพเป็นอย่างสูง คนเหล่านี้ ส่วนมาก ปรากฏว่า ไม่สนใจกับทางวัด แต่ถึงกระนั้น ก็ปรากฏว่า เป็นคนร่ำรวยเสียเป็นส่วนมาก เพราะฉะนั้น จึงมองไม่เห็นเลยว่า *การให้ทานเป็นเหตุให้เกิดความร่ำรวยได้อย่างไร* **สาเหตุแห่งความร่ำรวย ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ *ซึ่งเราจะเถียงไม่ได้เลย* ก็คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ อย่าง คือ :-**

๑. **อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตก็ดี ในการศึกษาเล่าเรียนก็ดี ในการทำธุระหน้าที่ของตนก็ดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี รักษาการงานของตัวไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี

๓. กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดีไม่คบคนชั่ว

๔. สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟูมฟายนัก

อ. อฏฐก. ๒๓/๒๓๗-๒๓๘ (มจร.), /๙๙๔ -๒๙๕ (มมร.), /๓๑๐-๓๑๑ (สงฆ์ติ.)

นอกจากนี้ **ก็คือ ต้องเว้นจากอบายมุขทุกอย่าง** สำหรับบุคคลที่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเช่นนี้ ก็เป็นอันหวังได้แน่นอนว่า ***เขาจะต้องตั้งตัวได้*** แต่เหนือสิ่งอื่นใด คนที่จะร่ำรวยเป็นเศรษฐี ก็คือ คนที่มีความรู้ความสามารถเป็นอย่างดีเลิศในวิชาอาชีพที่มีเกียรติ หรือในวิชาอาชีพที่นำรายได้มาให้อย่างสูง สิ่งเหล่านี้เป็นข้อเท็จจริงที่เห็นได้ง่าย เพราะฉะนั้น ***การให้ทานที่ว่าเป็นเหตุให้ร่ำรวย จึงมองไม่เห็นว่า มีเหตุผลเกี่ยวเนื่องกันได้อย่างไร***

อนึ่ง ถ้าจะถือว่า **คนที่จะร่ำรวย จะต้องเป็นคนที่รู้จักเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เป็นคนรู้จักการเสียสละ** ข้อนี้ก็เป็นความจริง ซึ่งถ้าพิจารณาดูตามเหตุผลอันนี้ เราก็พอจะมองเห็นทางว่า

การให้ทานในชาติก่อน เป็นเหตุให้ร่ำรวยในชาตินี้ ทั้งนี้ ก็เพราะคนที่เคยให้ทาน ย่อมจะเป็นคนมีนิสัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ติดสันดานมา พระพุทธองค์อาจจะหมายความเช่นนี้ก็ได้ ที่ตรัสว่า การให้ทานเป็นเหตุให้ร่ำรวย *แต่อย่าลืมว่า* **ความร่ำรวยย่อม**เกิดจากสาเหตุหลายอย่าง เพียงแต่การให้ทานอย่างเดียว ขาดคุณสมบัติอย่างอื่น แน่นอน การให้ทาน ย่อมเป็นเหตุให้ร่ำรวยไม่ได้ ทั้งนี้ เพราะขาดปโยคสมบัติ นอกจากเรื่องให้ทาน ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกที่ทำให้รู้สึกว่า เหตุกับผลไม่ค่อยจะโยงถึงกันเลย ขอให้เรามาศึกษาข้อความในจูฬกัมมวิภังคสูตร ซึ่งข้าพเจ้าจะได้นำมาแปลให้ฟัง ดังต่อไปนี้

จูฬกัมมวิภังคสูตร

พระสูตรที่แสดงว่าคนเราเกิดมา ไม่เหมือนกัน เป็นเพราะเหตุไร ?

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เชตวนาราม ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้เมืองสาวัตถี ครั้งนั้น สุภมาณพบุตรของโตเทยยพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กล่าวสัมโมทนียกถากับพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้นั่งอยู่ ณ ที่ส่วนหนึ่ง ครั้นแล้วเขาได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้

มนุษย์ทั้งหลาย เกิดมาไม่เหมือนกัน มนุษย์บางพวกมีอายุน้อย บางพวกก็มีอายุยืน บางพวกมีโรคมาก บางพวกมีโรคน้อย บางพวกมีผิวพรรณทราม บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีศักดิ์น้อย บางพวกมีศักดิ์มาก บางพวกมีโภคสมบัติน้อย บางพวกมีโภคสมบัติมาก บางพวกมีตระกูลต่ำ บางพวกมีตระกูลสูง บางพวกมีปัญญาน้อย บางพวกมีปัญญามาก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้มนุษย์เกิดมา บางพวกก็เลว บางพวกก็ดี เช่นนี้

[กรรมจำแนกสัตว์]

ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและดี

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้อความที่พระองค์ทรงแสดง ยังย่อนัก ยังไม่ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ข้าพระองค์ยังไม่ทราบเนื้อความโดยละเอียด สาธุ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรม โดยวิธีที่จะทำให้ข้าพระองค์ทราบเนื้อความโดยละเอียด

ดูก่อนมาณพ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมีมนสิการให้ดี เราจักแสดง เมื่อสุภมาณพได้รับสนองพระโอษฐ์แล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า

[เหตุที่ทำให้อายุสั้น]

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีปกติฆ่าสัตว์ เป็นคนโหดร้าย มีมือเปื้อนด้วยเลือดดำรงอยู่ในการประหัดประหาร ไม่เอ็นดูในสัตว์ทั้งหลาย บุคคลนั้น เมื่อกายแตกดับทำลายตายไปแล้ว ด้วยบาปกรรมที่ประพฤติมาเสมอเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าหากว่าเขาไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้น

[เหตุที่ทำให้อายุยืน]

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ ซึ่งจะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม เป็นผู้ละเว้นจากปาณาติบาตได้ เป็นผู้เก็บท่อนไม้ เก็บศัสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู เป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งปวง บุคคลนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ประพฤติมานานเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้าหากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้มีอายุยืน

[เหตุที่ทำให้มีโรคมาก]

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ ซึ่งจะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม เป็นผู้มีนิสัยชอบเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยมือ หรือด้วยท่อนไม้ หรือด้วยศัสตรา บุคคลนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตัวเองประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าหากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้มีโรคมาก

[เหตุที่ทำให้มีโรคน้อย]

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ ซึ่งจะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม ไม่มีนิสัยเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยมือ หรือด้วยไม้ หรือด้วยศัสตรา บุคคลนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตัวเองประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้าหากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้มีโรคน้อย

[เหตุที่ทำให้มีผิวพรรณทราม]

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ ซึ่งจะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความแค้นใจ แม้ถูกว่าเพียงเล็กน้อย ก็ด่าแช่งเขาเสียอย่างมาก โกรธ พยาบาท มีใจกระด้าง เกิดความโกรธและโทสะ โดยไม่มีเหตุผล บุคคลนั้น

เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตัวเองประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีผิวพรรณทราม

[เหตุที่ทำให้มีรูปงาม]

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม ไม่มักโกรธ ไม่มากไปด้วยความแค้นใจ แม้ถูกเขาว่าอย่างมาก ก็ไม่ต่าตอบ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่มีใจกระด้าง ไม่แสดงความโกรธและโทสะ และความไม่มีเหตุผล บุคคลนั้นเมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตัวเองประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้าหากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีรูปร่างน่าเลื่อมใส

[เหตุที่ทำให้ต่ำศักดิ์]

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ ฯลฯ มีใจริษยาในลาภสักการะ การเคารพ การนับถือ การไหว้ การบูชา ของคนอื่น มีใจคิดประทุษร้าย อยากให้สิ่งที่เขามีเขาได้พินาศ บุคคลนั้นเมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีศักดิ์น้อย

[เหตุที่ทำให้สูงศักดิ์]

ดูก่อนมาณพ แต่คนบางคนในโลกนี้ ไม่มีใจริษยาในลาภสักการะ การเคารพ การนับถือ การไหว้ การบูชา ของคนอื่น ไม่คิดประทุษร้าย ไม่อยากให้เขาพินาศ บุคคลนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตัวเองประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีศักดิ์มาก

[เหตุที่ทำให้ยากจน และลาภรวย]

ดูก่อนมาณพ หญิงหรือชายบางคนในโลกนี้ ไม่ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องนอน ประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ บุคคลนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตนประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ย่อมเข้าถึง อบาย ทุคติ วินิบาต นรก หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีโภคสมบัติน้อย แต่บางคนที่ให้สิ่งเหล่านี้แก่สมณะหรือพราหมณ์ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากไม่เข้าถึงสุคติโลก สวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นผู้มีโภคสมบัติมาก

[เหตุที่ทำให้เกิดในตระกูลต่ำ - ตระกูลสูง]

ดูก่อนมาณพ หญิงหรือชายบางคนในโลกนี้ เป็นคนกระด้าง ถือตัวจัด ไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลุกขึ้นยืนรับคนที่ควรลุกขึ้นยืนรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่ควรให้อาสนะ ไม่ให้ทานแก่คนที่ควรให้ทาน ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา บุคคลนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตัวเองประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเกิดมาเป็นผู้มีตระกูลต่ำ แต่บุคคลที่ไม่กระด้าง ไม่ถือตัวจัด กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ฯลฯ นับถือคนที่ควรนับถือ บูชาคนที่ควรบูชา เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเกิดมาเป็นผู้มีตระกูลสูง

[เหตุที่ทำให้โง่ - ฉลาด]

ดูก่อนมาณพ หญิงหรือชายบางคนในโลกนี้ ไม่เข้าหาสมณะหรือพราหมณ์ ไม่ไต่ถามท่านว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรประพฤติ อะไรไม่ควรประพฤติ อะไรที่ทำลงไป ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่

มีประโยชน์ เพื่อความทุกข์ สิ้นกาลนาน หรืออะไรที่ทำลงไปย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน บุคคลนั้นเมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ด้วยกรรมที่ตัวเองประพฤติมาเป็นนิจเช่นนั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเกิดมาเป็นผู้มีปัญญาทราม แต่บางคนที่เข้าไปหาไต่ถามสมณะหรือพราหมณ์ว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล ฯลฯ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเกิดมาเป็นผู้มีปัญญามาก

ดูก่อนมาณพ ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีอายุน้อย ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีอายุน้อย ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีอายุยืน ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีอายุยืน ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีอาพาธมาก ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีอาพาธมาก ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีอาพาธน้อย ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีอาพาธน้อย ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้ผิวพรรณทราม ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีผิวพรรณทราม ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีผิวพรรณน่าเลื่อมใส ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีผิวพรรณน่าเลื่อมใส ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีศักดิ์น้อย ก็นำไปสู่

ความเป็นผู้มีศักดิ์น้อย ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีโภคะน้อย ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีโภคะน้อย ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีโภคะมาก ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีโภคะมาก ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีตระกูลต่ำ ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีตระกูลต่ำ ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีตระกูลสูง ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีตระกูลสูง ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาทราม ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีปัญญาทราม ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ก็นำไปสู่ความเป็นผู้มีปัญญามาก

ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายย่อมมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและประณีต ดังนี้แล

ม. อุ. ๑๔/๒๖๓ (มจร.), /๓๗๖ (มมร.), /๓๔๒ (สงฆ์ติ.)

อนึ่ง นอกจากเรื่องในจูฬกัมมวิภังคสูตร ยังมีเรื่องในทำนองเดียวกันนี้ กล่าวไว้ในนิธิกัณฑสูตร ซึ่งในพระไตรปิฎกอ้างว่า เป็นพุทธภาษิตเหมือนกัน ข้าพเจ้าจะขอตัดตอนมาแปลเป็นตัวอย่าง ดังนี้

นิธิกัณฑสูตร

พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องขุมทรัพย์

บุคคลใด ซึ่งจะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม ได้ฝังขุมทรัพย์ไว้ในเจดีย์ หรือในพระสงฆ์ หรือในบุคคลที่เป็นแขก หรือในมารดาบิดา หรือในพี่ชายหรือน้องสาว ด้วยทาน ด้วยศีล ด้วยการสังวร และด้วยการข่มใจ ขุมทรัพย์ที่บุคคลนี้ฝังไว้แล้ว ได้ชื่อว่า เป็นการฝังที่ดี ใคร ๆ จะชิงชัยเอาไปไม่ได้ เป็นขุมทรัพย์ที่จะติดตัวไปได้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว แม้จะไปเกิดในที่ใด ๆ ก็ย่อมพาขุมทรัพย์นี้ไปได้

ขุมทรัพย์อย่างนี้ เป็นของเฉพาะตัว ไม่ใช่เป็นของสาธารณะสำหรับคนอื่น เป็นขุมทรัพย์ที่โจรจะลักเอาไปไม่ได้ ผู้มีปัญญา ควรจะทำบุญทั้งหลายซึ่งเป็นขุมทรัพย์ที่จะติดตามไปได้ เพราะขุมทรัพย์ คือ บุญนี้ สามารถจะอำนวยให้ทุกอย่างซึ่งสิ่งที่ทวยเทพและมนุษย์ปรารถนา ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทั้งหมด ย่อมได้ด้วยบุญนิธิ

ขุมทรัพย์ คือ บุญ เช่น :-

ความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม ความเป็นผู้มีเสียงไพเราะ ความเป็นผู้มีทรวดทรงงาม ความเป็นผู้มีรูปร่างงาม ความเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง ความเป็นผู้มีบริวาร ผลทั้งหมดนี้ ย่อมได้ด้วยบุญนิธิ

ความเป็นพระราชาในประเทศใดประเทศหนึ่ง ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ มีความสุขเลิศล้น ซึ่งเป็นที่รัก ที่ปรารถนา ของมนุษย์ทั้งหลาย แม้ความเป็นพระราชาในสวรรค์ ผลทั้งหมดนี้ ย่อมได้ด้วยบุญนิธิ

สมบัติของมนุษย์ก็ดี สมบัติอันเป็นที่น่ายินดีในสวรรค์ก็ดี สมบัติคือนิพพานก็ดี ผลทั้งหมดนี้ ย่อมได้ด้วยบุญนิธิ

บุคคลใดเมื่อได้อาศัยกัลยาณมิตรแล้ว หากว่าเป็นคนหมั่นประกอบความเพียรด้วยความฉลาดรอบรู้ มีไหวพริบ ก็ย่อมจะเป็นผู้มีความชำนาญในวิชชาและวิมุติ การที่บุคคลนั้นได้ผลเช่นนี้ก็สำเร็จได้ด้วยบุญนิธิ

ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ สาวกบารมี ปัจเจกภูมิ และพุทธภูมิ สิ่งทั้งหมดนี้ ย่อมได้ด้วยบุญนิธิ

สมบัติ คือ บุญ มีประโยชน์มากมายเช่นนี้ นักปราชญ์บัณฑิตทั้งหลาย จึงได้สรรเสริญการที่ได้กระทำบุญไว้

ขุ. ขุ. ๒๕/๑๒ (มจร., มมร., สงฺคีติ.)

ข้อความในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกต ก็คือ ในพระสูตรนี้ มีกล่าวถึงเจดีย์ ซึ่งในครั้งพุทธกาล ไม่เคยปรากฏว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ถวายทานกับเจดีย์อย่างที่คนไทยเราสมัยโบราณชอบฝังทรัพย์สมบัติไว้ในองค์เจดีย์ โดยถือว่า เป็นการฝังขุมทรัพย์ไว้ในพระศาสนา และถือว่า การที่ได้ปฏิบัติไปเช่นนั้น ก็เพราะพระพุทธเจ้าสอนให้ปฏิบัติ ดังหลักในนิธิกัณฑสูตรที่แปลมานี้ ซึ่งความเป็นจริงในครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์สอนให้ก่อเจดีย์เหมือนกัน แต่เป็นเจดีย์อันเป็นที่บรรจุอัฐิของพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าสอนให้เคารพและสักการะในเจดีย์เหล่านั้น เพราะจะได้เป็นเครื่องระลึกเตือนใจให้เราคิดทำความดี

สิ่งที่เราเข้าใจยากในพระสูตรนี้ ก็คือ การให้ทาน การรักษาศีล การสำรวมอินทรีย์ การฝึกใจ สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุให้มีผิวงาม มีเสียงไพเราะ มีทรวดทรงงาม มีรูปงาม และอะไรอื่น ๆ อีกได้อย่างไร เรามองไม่เห็นว่า เหตุกับผลเกี่ยวเนื่องถึงกันอย่างไร เพราะโดยปกติเท่าที่เรารู้กันแน่ชัด คนที่จะเกิดมารูปงามหรือไม่งาม ความสำคัญอยู่ที่พ่อแม่ ตัวอย่างจะเห็นได้ชัด ก็คือ ผิวของพ่อแม่เป็นผิวอะไร ลูกก็มักจะมีผิวเช่นนั้น และถ้าหากเราได้ศึกษาถึงการผสมพันธุ์ของสัตว์ทั้งหลาย เรายิ่งจะเห็นได้ชัดว่า ลักษณะทางรูปร่าง เป็นไปทางกรรมพันธุ์ คนที่เข้าใจเรื่องการผสมพันธุ์ดี เขาก็สามารถที่จะทำการผสมพันธุ์ เพื่อให้

ลูกที่เกิดออกมามีลักษณะอย่างไรก็ได้ หลักวิชานี้ เป็นที่รับรองกันทั่วโลกในหมู่นักศึกษา เมื่อเราเคยชินกับความคิดเช่นนี้ เราจะไม่อาจเข้าใจได้เลยว่า *บุญนิธิที่เกิดขึ้นจากการให้ทานและรักษาศีลเป็นต้นนั้น เป็นเหตุให้มีรูปร่างงาม มีเสียงไพเราะได้อย่างไร ?*

แต่อย่างไรก็ดี ถ้าหากเราเข้าใจว่า วิญญาณย่อมรู้จักที่ที่เหมาะแก่ตัวมันเอง วิญญาณสูงย่อมเกิดในที่สูง วิญญาณต่ำย่อมเกิดในที่ต่ำ เพราะฉะนั้น จึงอาจเป็นไปได้ที่จะถือว่า ลูกที่เกิดมาสวยจากพ่อแม่สวยนั้น เป็นเพราะวิญญาณที่ดีมาเกิด ซึ่งเราจะเห็นข้อเท็จจริงได้บางแง่เหมือนกัน เช่น พ่อแม่ที่ไม่สวย ลูกเกิดมาสวยก็มี หรือพ่อแม่ที่สวย ลูกเกิดมาไม่สวยก็มี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า รูปร่างของผู้ที่เกิดเกี่ยวข้องกับวิญญาณที่มาปฏิสนธิด้วย ถ้าเข้าใจในแง่นี้ ก็พอจะมองเห็นทางว่า การให้ทาน การรักษาศีล มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเสริมสวยโดยธรรมชาติอย่างไร

มุมมืดในเรื่องกรรม

เรื่องที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนาสำหรับสามัญชน ก็คือ เรื่องกรรม แต่เรื่องที่ยุ่งยากที่สุดสำหรับสามัญชน ก็คือ เรื่องกรรมอีกเหมือนกัน สิ่งที่มีอำนาจบังคับให้คนทำความดี ให้

คนกลัวความชั่ว ก็คือ **เรื่องกรรม แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรคให้คนเบื่อหน่ายต่อการทำความดี** ก็คือ **เรื่องกรรมอีกเหมือนกัน** บางคนรู้สึกรำคาญที่ได้ยินได้ฟังแต่เรื่องว่า **ทำอะไรนิดก็บาป ทำอะไรหน่อยก็บาป** อะไร ๆ ก็ยกให้แก่กรรมเสียหมด แม้กระทั่งการเจ็บป่วย ซึ่งหมอรู้อย่างแน่ชัดว่า เนื่องมาจากสาเหตุอะไร ชาวพุทธบางคนก็ยังว่า นั่นเป็นเพราะกรรม บางคนถึงกับไม่ต้องรักษา ปล่อยให้มันเป็นไปตามบุญตามกรรม ถึงที่ก็ตาย ไม่ถึงที่ก็ไม่ตาย และเรื่องที่น่ารำคาญอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ คนที่ถือหลักกรรมส่วนมาก จะทำอะไร ก็มุ่งเอาแต่ผลในชาติหน้า ไม่กระตือรือร้นในอันที่จะทำให้ตัวเองมีการอยู่ดีกินดี มีความสุขความเจริญในชาตินี้ และบางคนก็ไม่กล้าที่จะทำอะไร แม้กระทั่งการเลี้ยงสัตว์ การทำสวนครัว เพราะกลัวจะเป็นบาป ความคิดเห็นดังกล่าวมานี้ พวกนักศึกษามักจะถือเป็นข้อค่อนขอดพุทธศาสนา ซึ่งความจริง คนที่ถือเรื่องกรรมเลยเถิด ดังตัวอย่างที่อธิบายมานี้ เป็นเพราะเขาเข้าใจเรื่องกรรมไม่ลึกซึ้งพอ พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ในคิริมานนทสูตรว่า “**โรคภัยไข้เจ็บไม่ใช่เนื่องมาแต่กรรมเสมอไป โรคที่เกิดเพราะลมเป็นพิษ เลือดเป็นพิษ เสมหะเป็นพิษ เป็นต้น มีอยู่มากมาย**” ในสูตรนี้พระองค์ทรงประมวลโรคต่าง ๆ ไว้ถึง ๙๒ อย่าง ใน ๙๒ อย่างนี้ มีอยู่ข้อเดียวเท่านั้นที่พระองค์ทรงบอกว่า เป็นโรคที่

เกิดแต่กรรม นอกจากนี้ **พระองค์ยังเคยคัดค้านเจ้าลัทธิบางคนในครั้งพุทธกาล ที่ถือว่า** *อะไร ๆ ก็เนื่องมาแต่กรรมเก่าทั้งสิ้น* ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังเคยตรัสเตือนสาวก **ให้เร่งทำตัวเองให้พ้นทุกข์ในชาตินี้** หรือ **ให้คิดสร้างตัวเองให้เป็นหลักฐานในชาตินี้** เพราะฉะนั้น ข้อค่อนขอดจากนักศึกษาจึงเป็นสิ่งที่มีเหตุผล เพราะคนเหล่านั้นทำอะไรเลยเถิดไปจริง ๆ แต่อีกข้อหนึ่งที่เราจะต้องวินิจฉัยกันอย่างกว้างขวางก็คือ ข้อที่ว่า *ทำอะไรนิดก็เป็นบาป ทำอะไรหน่อยก็เป็นบาป* ซึ่งถ้าจะถือตามหลักพุทธศาสนาให้เคร่งครัดกันจริง ๆ แล้ว ก็เห็นจะทำอะไรกันไม่ได้ เพราะจะเป็นบาปไปเสียทั้งนั้น และก็ทำให้น่าคิดว่า คนส่วนมากในโลกนี้ล้วนแต่ทำบาปทั้งสิ้น ไม่มากก็น้อย ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นเช่นนี้ คนในโลกนี้ก็ยังมากอยู่นั้นเอง ไม่ปรากฏว่าพลโลกจะน้อยลงไป ดูไม่สมกับหลักที่ว่า คนทำบาปจะต้องไปตกนรกหรือไม่เช่นนั้น ก็ไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน และกว่าจะพ้นจากนรกได้นั้น ในคัมภีร์กล่าวว่า นานนักหนา นับเป็นจำนวนตั้งหมื่น ๆ ตั้งแสนหรือล้าน ๆ ปี ซึ่งถ้าคำนวณตามหลักนี้ มนุษย์ในโลกก็ไม่น่าจะมีเหลืออยู่เลย เพราะพากันไปเกิดในนรกหมด เพื่อที่จะแก้ข้อข้องใจดังที่กล่าวมานี้ ขอให้เรามาศึกษาข้อความในมหากัมมวิภังคสูตรซึ่งเป็นสูตรแสดงว่า *"คนทำบาป ไม่ใช่จะตกนรกเสมอไป และคนทำบุญ ก็ไม่ใช่จะขึ้นสวรรค์เสมอไป"*

มหากัมมวิภังคสูตร

พระสูตรที่แสดงว่า

คนทำบาป ไม่ใช่จะตกนรกเสมอไป
คนทำบุญ ก็ไม่ใช่จะขึ้นสวรรค์เสมอไป

ดูก่อนอานนท์ บุคคล ๔ เหล่านี้มีอยู่ในโลก คือ :-

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเหลวไหล มากด้วยความโลภ มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ บุคคลนั้นเมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

๒. แต่บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเหลวไหล เป็นผู้ไม่มากไปด้วยความโลภ มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ บุคคลนั้นเมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

๔. แต่บุคคลบางคนในโลกนี้ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฏฐิ บุคคลนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ดูก่อนอานนท์ ในบุคคลเหล่านี้ สำหรับบุคคลที่ฆ่าสัตว์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรกนั้น ก็เพราะเขาได้กระทำบาปกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนาในครั้งก่อน หรือต่อมาในภายหลัง เขาก็ได้กระทำบาปกรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา หรือในเวลาจะตาย เขาก็ยังยึดมั่นในมิจฉาทิฏฐิอย่างแน่นแฟ้น เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมในปัจจุบันชาตินี้ หรือในชาติต่อไป หรือในชาติต่อ ๆ ไปอีก

ดูก่อนอานนท์ สำหรับบุคคลที่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็เพราะในครั้งก่อน *(คือในชาติก่อน หรือในชาตินี้เอง แต่หมายถึงครั้งก่อนที่เขาจะทำชั่ว)* เขาได้กระทำกุศลกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา หรือต่อมาภายหลัง เขาก็ได้กระทำกุศลอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา หรือในเวลาจะตาย เขายึดมั่นอยู่ในสัมมาทิฏฐิอย่างแน่นแฟ้น เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมในปัจจุบันชาตินี้ หรือในชาติต่อไป หรือในชาติต่อ ๆ ไปอีก

ดูก่อนอานนท์ สำหรับบุคคลที่เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็เพราะในครั้งก่อน เขาได้กระทำกุศลกรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา หรือต่อมาภายหลัง เขาได้กระทำกุศลกรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา หรือเวลาจะตาย เป็นผู้ยึดมั่นอยู่ในสัมมาทิฏฐิอย่างแน่นแฟ้น เขาย่อมเสวยวิบากกรรม ในปัจจุบันชาตินี้ หรือในชาติต่อไป หรือในชาติต่อ ๆ ไปอีก

ดูก่อนอานนท์ สำหรับบุคคลที่เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว บุคคลนั้นย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็เพราะในครั้งก่อน เขาได้กระทำบาปกรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา หรือต่อมาในภายหลัง เขาได้กระทำบาปกรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา หรือในเวลาจะตาย ยึดมั่นอยู่ในมิจฉาทิฏฐิอย่างแน่นแฟ้น เพราะบาปกรรมอันนั้น เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เขาจึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้น ในปัจจุบันชาตินี้ หรือในชาติต่อไป หรือในชาติต่อ ๆ ไปอีก

ม. อุ. ๑๔/๒๗๑ (มจร.), /๓๘๙ (มมร.), /๓๕๕ (สงฺคีติ.)

จากพระสูตรนี้แสดงว่า ***คนที่ทำบุญอาจจะตกนรกก็ได้ และคนทำบาปอาจจะขึ้นสวรรค์ก็ได้*** ทั้งนี้ เพราะการที่คนจะไปเกิดเป็นอะไรต่อไปนั้น ความสำคัญอยู่ที่ในขณะจะตาย ถ้ามีจิตเป็นอกุศล ก็ย่อมจะไปเกิดในทุคติ ดังเช่นพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่ยินดีผูกพันอยู่ในนิมิต หรือยินดีผูกพันอยู่ในอนุพยัญชนะ *(คือลักษณะต่าง ๆ ของร่างกาย)* ถ้าหากเขาตายลงในเวลานั้น เป็นสิ่งเป็นไปได้ ที่เขาจะพึงเข้าถึงคติใดคติหนึ่ง ในคติสองอย่างนี้ คือ นรก หรือกำเนิดเดียรัจฉาน

ส. สฬา. ๑๘/๑๕๗ (มจร.), /๒๑๐ (มมร., สงฺคีติ.).

ตัวอย่างนี้แม้จะเป็นฝ่ายอกุศล แต่ก็พึงรู้โดยนัยเดียวกันว่า ผู้ที่ดับจิตลงในขณะที่จิตเป็นกุศล ก็เป็นอันหวังได้ว่า จะต้องไปเกิดในที่สุคติ ผู้ที่ทำบุญอาจจะตกนรก หรือผู้ที่ทำบาปอาจจะขึ้นสวรรค์ เป็นเรื่องสับสนเข้าใจยาก แต่อย่างไรก็ดี ถ้าเราได้อ่านพระสูตรในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาตดังต่อไปนี้ จะทำให้เข้าใจข้อความในเรื่องนี้ชัดเจนขึ้น

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ทำบาปกรรมไว้แม้เพียงเล็กน้อย บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปสู่นรก แต่บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ทำบาปกรรมเล็กน้อยเช่นเดียวกันนั้น บาปกรรมนั้นให้ผลเพียงในชาตินี้ ไม่ปรากฏผลอีกต่อไป

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นไร ได้ทำบาปกรรมไว้เพียงเล็กน้อย บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปสู่นรก ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้อบรมกาย มิได้อบรมศีล มิได้อบรมจิต มิได้อบรมปัญญา มีคุณธรรมน้อย มีใจต่ำ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเห็นปานนี้ แม้ได้ทำบาปกรรมไว้เล็กน้อย บาปกรรมนั้น ย่อมนำเขาไปสู่นรก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นไร ได้ทำบาปกรรมไว้เพียงเล็กน้อยเช่นนั้นเหมือนกัน แต่บาปกรรมนั้นให้ผลเพียงชาตินี้ ไม่ปรากฏผลมากอีกต่อไป ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ มีกายได้อบรมแล้ว มีศีลได้อบรมแล้ว มีจิตได้อบรมแล้ว มีปัญญาได้อบรมแล้ว เป็นผู้มีคุณธรรมมาก มีใจไพบูลย์ มีปกติอยู่ด้วยธรรมอันมีคุณหาประมาณมิได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้แล ได้ทำบาปกรรมไว้เพียงเล็กน้อยเช่นเดียวกันก็จริง แต่กรรมนั้นให้ผลเพียงในชาตินี้เท่านั้น ไม่ปรากฏผลมากอีกต่อไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุคคลใส่ก้อนเกลือลงไปในจอกน้ำอันเล็ก พวกเธอพึงเข้าใจข้อนั้นอย่างไร น้ำเพียงเล็กน้อยซึ่งมีในจอกน้ำนั้นจะพึงเค็ม เพราะก้อนเกลือนั้น อย่างนั้นหรือ ?

อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เพราะเหตุไรหรือ ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะน้ำในจอกนั้นมีน้อย จึงเค็ม เพราะก้อนเกลือนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าหากจะพึงใส่ก้อนเกลือลงในแม่น้ำคงคา พวกเธอจะพึงเข้าใจข้อนั้นอย่างไร แม่น้ำคงคานั้นจะพึงเค็มเพราะก้อนเกลือนั้นหรือ ?

มิได้พระพุทธเจ้าข้า

ข้อนั้น เพราะเหตุไร ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะแม่น้ำคงคามีน้ำมาก น้ำนั้นจะไม่พึงเค็มเพราะก้อนเกลือนั้น

ข้อนี้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคน ได้ทำบาปกรรมไว้เพียงเล็กน้อย บาปกรรมนั้น ย่อมนำเขาไปสู่นรก แต่บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ทำบาปกรรมไว้เพียงเล็กน้อยขนาดเดียวกัน แต่กรรมนั้นให้ผลแต่เพียงชาตินี้เท่านั้น ไม่ปรากฏผลมากอีกต่อไป

อ. ติก.๒๐/๒๔๒-๒๔๓ (มจร.), /๓๒๑ (มมร.),/๓๑๙-๓๒๐ (สงฺคีติ.)

จากสูตรนี้ แสดงให้เห็นชัดว่า บาปกรรมที่ทำไว้แล้ว จะไม่ให้ผลมาก หรือจะไม่ให้ผลอีกต่อไป ก็เพราะเหตุที่ได้อบรมกุศลธรรมไว้มาก พูดง่าย ๆ ว่า คนใดมีความดีเพียงแค่น้ำในถ้วย เมื่อได้ทำบาปกรรมไว้แม้เพียงเล็กน้อย บาปกรรมนั้นย่อมจะให้ผลทันที แต่คนใดมีความดีเปรียบเหมือนแม่น้ำคงคา แม้จะได้ทำบาปกรรมไว้ขนาดเดียวกัน แต่บาปกรรมนั้นอาจจะให้ผลช้า หรือไม่ให้ผลต่อไปเลยก็ได้

ทำบุญล้างบาปได้หรือไม่ ?

ปัญหาที่คนมักจะข้องใจกันมากที่สุดมีอีกข้อหนึ่ง คือ **จะทำบุญล้างบาปได้หรือไม่** บางพวกว่า ถ้าทำบุญล้างบาปได้ คนก็จะไม่เกรงกลัวบาป และเป็นการไม่ยุติธรรมด้วย เช่น บางคนไปโกงเขามา หรือไปฆ่าเขาตาย หรือไปทำความชอกช้ำให้กับใคร ๆ ก็มาทำบุญด้วยการบริจาคทาน หรือการรักษาศีล หรือด้วยการบวช หรือด้วยการทำบุญใด ๆ ก็ตาม ถ้าถือว่าเป็นการพ้นจากบาปที่ทำไว้ได้ ก็จะเห็นได้ว่า ไม่เป็นการยุติธรรม เพราะคนนั้นยังไม่ได้รับโทษสมกับที่ตัวเองได้ก่อกรรมไว้ และเราจะเห็นช่องโหว่ว่า ถ้าทำบุญล้างบาปได้จริง ๆ คนจนก็เห็นจะตกนรกกันหมด ส่วนคนมั่งมีหรือคนที่มีอำนาจ ทั้งที่คนเหล่านี้

บางคนได้ก่อกรรมชั่วไว้มากมาย แต่เขามีโอกาสที่จะทำบุญล้างบาปของตัวเองได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็ยิ่งเห็นความไม่ยุติธรรม ฉะนั้น จึงเป็นไปไม่ได้เลย ด้วยเหตุผลอันนี้ บางคนจึงถือว่า การทำบุญล้างบาป **ไม่ใช่คติธรรมในพุทธศาสนา เพราะหลักกรรมในพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมดาที่ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ใครทำกรรมอันใดไว้ เขาจะต้องได้รับผลสมกับกรรมนั้น** บางคนที่ถือว่า ทำบุญล้างบาปไม่ได้ มีเหตุผลดังที่กล่าวมานี้

อันที่จริง สำหรับความเข้าใจดังที่กล่าวมานี้ ข้าพเจ้าได้อธิบายมาแล้วว่า **หลักที่ว่านั้นเป็นไปได้ ก็ต่อเมื่อยังมีกิเลสอยู่เท่านั้น สำหรับคนที่พ้นจากกิเลสแล้วย่อมอยู่เหนือกฎกรรมดังที่กล่าวมานี้** ฉะนั้น ตราบใดที่กิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้น ๆ ยังมีอยู่ในสันดาน วิบากที่เกิดขึ้นจากกิเลสประเภทนั้น จะต้องตามสนองให้ผลเสมอไม่วันใดก็วันหนึ่ง ไม่ให้ผลในทางตรงก็ในทางอ้อม *ผลในทางตรง* ตัวอย่างเช่น ผู้ที่ฆ่าเขาตาย ในที่สุดตัวเองก็ถูกเขาฆ่าตาย *ผลในทางอ้อม* ตัวอย่างเช่น ผู้ที่ฆ่าเขาตายนั้น ตัวเองไม่ได้ถูกฆ่า แต่เขาก็ได้รับความทุกข์ทรมานหลายอย่าง อันเป็นผลสะท้อนที่สืบต่อมาจากกรรมนั้น เขาได้ถูกฆ่าไปทีละน้อย ๆ อย่างนี้เรียกว่า **ให้ผลในทางอ้อม** แต่อย่างไรก็ดี ***อย่าลืมว่า*** **วิธีการที่บาป และ บุญจะให้ผลนั้น หลัก**

สำคัญที่สุดอยู่ที่ต้องเป็นสิ่งบันดาลไปจากใจของตัวเอง เช่น กรรมชั่ว วิบากของกรรมชั่วที่มีอยู่ในสันดานของภวังค์ วิบากอันนี้จะเป็นผู้บันดาลโดยการจูงใจให้คนนั้นคิด หรือพูด หรือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันจะนำไปสู่ผลร้ายนั้น ๆ วิบากของกรรมนั้นจะบันดาลให้เกิดผลเมื่อไร มากน้อยแค่ไหน นั่นขึ้นอยู่กับคติ อุปธิ กาละ และปโยคะ วิบากของกรรมจะต้องมีอยู่เสมอ ถ้าหากกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดวิบากนี้ยังมีอยู่ในสันดาน กิเลสเป็นสิ่งที่สืบต่อได้ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ฉะนั้น วิบากจึงเป็นสิ่งที่สืบต่อได้เช่นเดียวกัน

อนึ่ง เนื่องจากวิบากของกรรมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ เพราะคำว่า วิบาก ก็หมายถึง ความรู้สึกต่าง ๆ ที่เป็นผลเกิดขึ้นภายหลังจากการกระทำนั้น ๆ วิบากของกรรมเป็นนามธรรมอยู่ในกองสังขาร ผู้ที่เคยเรียนอภิธัมมัตถสังคหะมาแล้ว ย่อมเข้าใจได้ดีว่า *กรรม กับ วิบาก มีลักษณะอย่างเดียวกัน* เช่น กุศลกรรม ประกอบไปด้วยญาณ สหรคตด้วยโสมนัส เป็นสสังขาริก หรืออสังขาริก วิบากของกุศลนี้ ก็สัมปยุตด้วยญาณ สหรคตด้วยโสมนัส เป็นสสังขาริก หรืออสังขาริกเหมือนกัน ดังนี้เป็นต้น วิบากของกรรมดีกับกรรมชั่ว เป็นปฏิปักษ์ต่อกันเสมอ ต่างก็เป็นอุปปีฬกกรรม หรือบางทีก็เป็นอุปฆาตกกรรม

ต่อกัน ด้วยเหตุนี้ เมื่อเวลาล่วงเลยมานาน ประกอบกับคนนั้นทำความดีมากขึ้น วิบากของกรรมชั่ว ก็ย่อมจะลดน้อยลง หรือให้ผลเพลาลง การทำบุญล้างบาปที่ว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ก็เพราะมีเหตุผลดังที่กล่าวมานี้

อันที่จริง การทำบุญล้างบาปเป็นหลักพุทธศาสนา ข้อนี้เราจะเห็นได้จากพุทธภาษิตดังต่อไปนี้

"ภิกษุทั้งหลาย หม้อที่ว่า ย่อมจะคลายน้ำออก ไม่ยังน้ำให้ไหลเข้าไปข้างใน ฉันใด ภิกษุผู้อบรมทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ย่อมจะคลายบาป คลายอกุศลธรรม ไม่ยังบาปหรืออกุศลธรรมให้เข้าไปข้างใน ฉันนั้น"

ส. มหา. ๑๙/๙๕ (มจร.), /๗๒ (มมร.), /๖๙ (สงฺคีติ.).

อีกบทหนึ่งว่า

ผู้มีความสะอาด สมบูรณ์ด้วยความสะอาดกล่าวคือ มีกายสะอาด มีวาจาสะอาด มีใจสะอาด ไม่มีอาสวะ ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้ที่ล้างบาปได้

พุทธภาษิตข้อนี้ พระพุทธองค์ตรัสโดยทรงปรารภถึงพระองคุลิมาล เรื่องนี้มีกล่าวโดยพิสดารในองคุลิมาลสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่ม ๑๓ หน้า ๓๓๐ (มจร.) หน้า ๔๗๙ (มมร.) และหน้า ๔๑๔ (สงฺคีติ.) และในอรรถกถาปปัญจสูทนีเล่ม ๓ หน้า ๒๓๙-๒๓๙ ขอให้สังเกตคำบาลีดังต่อไปนี้ด้วย

กายสุจี วาจาสุจี เจโตสุจิมนาสวํ
สุจี โสเจยฺยสมฺปนฺนํ อาหุ นินฺหาตปาปกํ.

อ. ติก. ๒๐/๒๖๖ (มจร.), /๓๕๒ (มมร.), /๓๕๑ (สงฺคีติ.).

คาถานี้เป็นพุทธภาษิต เป็นคาถาที่แสดงไว้อย่างชัดเจนที่สุดว่า **บาปเป็นสิ่งที่ล้างได้ คนเช่นไรจึงจะได้ชื่อว่าล้างบาปได้** ในคาถานี้ คำว่า **ล้างบาป** คือ คำว่า นินฺหาตปาปกํ คำนี้อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ปาปปิ นฺหาเปตฺวา โธเวตฺวา ฉิตฺวา (มโน.ปู. ๒/๒๖๓) คาถานี้ควรจะพิจารณาดูให้ดี เพราะเป็นคาถาที่มีความสำคัญมาก

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่อ้างมานี้ เห็นจะเป็นการเพียงพอแล้วที่จะยืนยันว่า ตามหลักพุทธศาสนา บาปเป็นสิ่งที่ล้างได้ และโดยเฉพาะคาถาสุดท้ายนี้ มีความสำคัญมาก จึงได้ยกคำบาลีมาเทียบไว้ให้ดูด้วย

บาปก็คือกิเลส

แต่อย่างไรก็ดี บางคนมักจะนึกว่า บาป กับ **อกุศลธรรม** ไม่เหมือนกัน แต่แท้ที่จริงคำว่า บาป ก็หมายถึง **อกุศลธรรม** นั่นเอง ข้อนี้ เราจะเห็นได้ชัดจากหลักฐานดังต่อไปนี้

อติโลโภ หิ ปาปโก.

ความละโมภเป็นบาป

วิ. ภิกฺขุนี. ๓/๗๘ (มจร.), /๙๖ (มมร.), /๘๔ (สงฺคีติ.).

โย จ สเมติ ปาปานิ อณุถูลานิ สพฺพโส
สมิตตฺตา หิ ปาปานำ "สมโณ"ติ ปวุจฺจติ.

คนใด ยังบาปน้อยและใหญ่ทั้งหลายให้สงบโดยประการทั้งปวง คนนั้น เรียกว่า สมณะ เพราะยังบาปทั้งหลายให้สงบ

ขุ. ธ. ๒๕/๖๒ (มจร.), /๕๐ (มมร.), /๖๗ (สงฺคีติ.).

โย พฺราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺโม
นิหุหุโก นิกฺกสาโว ยตตฺโต
เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย
ธมฺเมน โส พฺรหฺมวาทำ วเทยฺย.

พราหมณ์คนใด มีบาปธรรมลอยแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องชู่คน ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด มีตนอันสำรวมแล้ว เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว พราหมณ์ผู้นั้น จึงควรกล่าวว่า ตนเป็นพราหมณ์ได้โดยถูกต้อง

วิ. มหา. ๔/๔ (มจร.), /๕ (มมร.), /๕ (สงฺคีติ.)

มลา เว ปาปกา ธมฺมา อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ.

บาปธรรมทั้งหลาย เป็นมลทินแท้ ทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า

ขุ. ธ. ๒๕/๕๙ (มจร.), /๔๗ (มมร.), /๖๓ (สงฺคีติ.).

คำว่า ปาปกา ธมฺมา ในอรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ อกุศลธรรมทั้งหลาย *(ปาปกา ธมฺมาติ อกุสลา ธมฺมา)* ในที่นี้จะเห็นได้ชัดว่า บาป กับ อกุศล ก็คือสิ่งเดียวกันนั้นเอง และ คำว่า อกุศล ก็หมายถึง กิเลสทั้งหลาย โดยนัยนี้ การกระทำที่เรียกว่า *เป็นบาป* ก็คือ การกระทำที่เกิดจากกิเลสนั่นเอง การกระทำที่นับว่า *เป็นบุญ* ก็คือ การกระทำที่เกิดขึ้นโดยคุณธรรม แต่การกระทำที่นับว่าเป็นบุญจริง ๆ คือ เป็นบุญที่จะมีวิบากต่อไป ก็ต่อเมื่อมีกิเลส คุณธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดบุญกรรมนั้น โดยปกติ เป็นคุณธรรมที่เจือด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ส่วนผู้ที่พ้นแล้วจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน การกระทำนั้นแม้ว่าจะเป็นความดี ก็ไม่เรียกว่า เป็นกุศลกรรม เพราะจะไม่มีผลต่อไปในชาติหน้า การกระทำที่ไม่มีกิเลสเช่นนี้ ในอภิธรรมเรียกว่า *กิริยา* ทั้งนี้ ก็เพื่อที่จะให้มีความหมายแปลกจากคำว่า *กุศลกรรม หรืออกุศลกรรม* พระอรหันต์

ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเรียกว่า ***เป็นผู้ละได้ทั้งบุญและบาป*** ก็เพราะการกระทำของท่านทุกอย่างไม่เป็นบาป จึงเรียกว่า *ท่านละบาปได้* ส่วนการกระทำความดีของท่าน แม้จะเป็นกุศลกรรมก็จริง แต่เพราะเหตุที่ท่านไม่มีกิเลส การกระทำความดีของท่านจึงถือว่า ***เป็นเพียงกิริยาเท่านั้น*** ต่อไปนี้คือ พระสูตรที่แสดงถึงความหมายดังที่กล่าวมานี้ ขอให้พยายามอ่านข้อความในพระสูตรนี้ให้ละเอียดที่สุด

เรื่องกรรมที่เป็นหลักใหญ่ที่สุด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ อย่างเหล่านี้ อันเรากระทำให้แจ้ง รู้ทั่วถึงแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตัวเอง คือ :-

๑.	กรรมดำ	มีวิบากดำ
๒.	กรรมขาว	มีวิบากขาว
๓.	กรรมดำและขาว	มีวิบากดำและขาว
๔.	กรรมไม่ดำและไม่ขาว	มีวิบากไม่ดำและไม่ขาว และย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งกรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมเช่นไร เป็นกรรมดำ มีวิบากดำ ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน บุคคลนั้น ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน เมื่อเข้าถึงโลกที่

มีการเบียดเบียนเช่นนั้น เขาย่อมกระทบกับผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งการเบียดเบียน เมื่อเขากระทบกับผัสสะที่มีการเบียดเบียน ย่อมเสวยเวทนา อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน อันเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว เช่น สัตว์นรกทั้งหลาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า *กรรมดำ มีวิบากดำ*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรเรียกว่า กรรมขาว มีวิบากขาว ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน เมื่อเขาประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ก็ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน ครั้นเข้าถึงโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน เขาย่อมกระทบกับผัสสะที่ไม่มีการเบียดเบียน ครั้นเขากระทบกับผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียน เขาย่อมเสวยเวทนาอันไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่น เทพเจ้าเหล่าสุภกิณหะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล เรียกว่า *กรรมขาว มีวิบากขาว*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรเรียกว่า กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง อันไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ครั้นประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง อันไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง

เขาย่อมเข้าถึงโลกที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง ครั้นเข้าไปถึงโลกที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง เขาย่อมกระทบผัสสะอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เขาย่อมเสวยเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ซึ่งเกลื่อนกล่นไปด้วยทั้งสุขและทุกข์ ดังเช่น มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก วินิบาตบางพวก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล เรียกว่า *กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรเรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว และย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งกรรม ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมใดเป็นกรรมดำ มีวิบากดำ กรรมใดเป็นกรรมขาว มีวิบากขาว กรรมใดเป็นทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว กรรมอันประกอบด้วยเจตนาเพื่อที่จะละกรรมเหล่านี้ กรรมอย่างนี้แล เรียกว่า *กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว และย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งกรรม*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ อย่างเหล่านี้ อันเรากระทำให้แจ้งแล้ว รู้ทั่วแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง

อ. จตุกฺก. ๒๑/๒๕๘ (มจร.), /๓๑๙ (มมร.), /๓๓๐ (สงฺคีติ.).

คำว่า **กรรมดำ** อรรถกถา (มโน.ปู. ๒/๔๔๐) อธิบายว่า ได้แก่ **อกุศลกรรมบถ ๑๐** และคำที่ว่า **มีวิบากดำ** นั้น หมายความว่า **เพราะเป็นเหตุที่จะให้เกิดในอบาย**

กรรมขาว หมายถึง **กุศลกรรมบถ ๑๐ มีวิบากขาว** คือ **เป็นเหตุที่จะให้เกิดในสวรรค์**

กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำและขาวดำ หมายความว่า **ทำทั้งอกุศลกรรมและกุศลกรรมปะปนกันไป ซึ่งผู้นั้นก็ย่อมจะได้รับทั้งวิบากของอกุศลและกุศล** คือ ได้รับทั้งความสุขและความทุกข์ ดังเช่นที่เราได้รับกันอยู่ทุกวันนี้

อนึ่ง **สำหรับผู้ที่ทำทั้งอกุศลและกุศลกรรมที่ปะปนกันนี้** พระอรรถกถาจารย์ท่านได้ให้ตัวอย่างไว้ว่า เช่น ผู้ที่ไปเกิดในกำเนิดของสัตว์เดียรัจฉานด้วยอำนาจของอกุศล ก็จะเกิดในฐานะที่ดี เช่น เกิดเป็นช้างมงคล เมื่อเกิดมาแล้วก็มีความสุข หรือแม้ถ้าหากผู้นั้นจะได้ไปเกิดในราชตระกูลด้วยอำนาจของกุศล แต่เมื่อเกิดมาแล้วก็จะประสบความทุกข์ต่าง ๆ เพราะอำนาจของอกุศล

ข้อว่า **กรรมไม่ดำไม่ขาว** นั้น ท่านว่าหมายถึง **มรรคญาณทั้ง ๔ ซึ่งจะทำให้กรรมสิ้นไป** ข้อนี้หมายความว่า สำหรับผู้ที่ได้ประกอบกรรม กล่าวคือ ประพฤติธรรมจนได้บรรลุมรรคผล

ทั้ง ๔ นั้น เมื่อได้บรรลุถึงขั้นโสดาปัตติมรรค อกุศลกรรมทุกอย่างที่เคยทำมาก็เป็นอันยกเลิก เป็นอโหสิกรรม แม้ฝ่ายกุศลกรรมซึ่งโดยปกติจะต้องให้ผลสืบต่อไปอีกหลายชาติ แต่ก็จะให้ผลอย่างมากเพียง ๗ ชาติเท่านั้น เพราะผู้ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว อย่างช้าในชาติที่ ๗ จะต้องเป็นพระอรหันต์และเมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วกุศลกรรมทุกอย่างจะให้ผลก็เพียงในชาตินั้นเท่านั้น เมื่อท่านปรินิพพานแล้ว ก็เป็นอันยกเลิกกันหมด เพราะท่านไม่ปฏิสนธิอีกต่อไป สมกับที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "พระอรหันต์เป็นผู้ละได้ทั้งบุญและบาป"

อนึ่ง ขอให้สังเกตดูพุทธภาษิตตอนท้ายให้ลึกซึ้ง พระองค์ตรัสว่า "กรรมใดเป็นกรรมดำ มีวิบากดำ กรรมใดเป็นกรรมขาว มีวิบากขาว กรรมใดเป็นทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว กรรมอันประกอบด้วยเจตนาเพื่อที่จะละกรรมเหล่านี้ กรรมอย่างนี้แลเรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำ ไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งกรรม"

กรรมข้อสุดท้ายนี้ หมายถึง *กรรมของพระอริยบุคคล* ปุถุชนจะทำกรรมอะไร จะต้องหวังผลเสมอ เป็นการกระทำด้วยอำนาจของตัณหาและอุปาทาน เพราะฉะนั้น จึงมีวิบากต่อไปเสมอ ตราบที่ตัณหาและอุปาทานยังไม่หมดจากสันดาน ส่วน

พระอริยบุคคลประกอบกรรมเพื่อความสิ้นแห่งกิเลสเป็นจุดหมายสำคัญ ไม่ใช่หวังอย่างปุถุชน เพราะฉะนั้น การกระทำของท่าน ก็มีแต่จะทำให้กิเลสเบาบางลงไปทุกที จนกระทั่งในที่สุดกิเลสก็หมดสิ้น ไม่มีเหลือ ในเมื่อเป็นพระอรหันต์ เพราะเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า *"ผู้ที่มีกรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว"* ก็คือ *"ผู้ที่ประกอบกรรมด้วยเจตนาเพื่อที่จะละทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม"*

อนึ่ง อย่าลืมว่า *กุศลกรรมแม้จะให้ผลเป็นความสุข แต่ก็ให้ผลเป็นความทุกข์ด้วย เพราะกุศลกรรมที่ประกอบด้วยตัณหานั้นย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดอีก เมื่อมีเกิด ก็ต้องมีแก่ เจ็บ ตาย และทุกข์อื่น ๆ อีก*

ฉะนั้น ผู้ที่เห็นแจ้งในอริยสัจ เห็นความเกิดเป็นทุกข์ เห็นตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จึงคิดประกอบกรรมเพื่อที่จะละทั้งกุศลและอกุศล และผู้ที่คิดจะประกอบกรรมเพื่อละกรรม ก็มีแต่พระอริยบุคคลเท่านั้น หรืออย่างน้อยก็จะต้องเป็นคนที่ใกล้ต่อการบรรลุมรรคผลเท่านั้น

เพื่อที่จะให้จำหลักเรื่องกรรมตามพระสูตรนี้ได้ง่าย ๆ จึงขอให้จำหลักปฏิจจสมุปบาทสั้น ๆ ดังนี้คือ :-

กิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบาก และวิบากก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสอีก กิเลส กรรม วิบากทั้ง ๓ นี้ หมุนเวียนเป็นวัฏฏะเสมอ และกรรมที่จะก่อให้เกิดวิบากชนิดสืบภพสืบชาติได้ ก็ต่อเมื่อกรรมนั้นประกอบด้วยกิเลส กรรมใดไม่ประกอบด้วยกิเลสเช่นกรรมของพระอรหันต์ กรรมอย่างนี้เรียกว่า กิริยา กล่าวคือ การกระทำของท่านเป็นเพียงกิริยาเท่านั้น หาเป็นการกระทำอย่างจริงจัง หรือมีผลอย่างปุถุชนไม่

อนึ่ง ควรจะจำไว้เสียด้วยว่า ผู้ที่ทำอะไรโดยไม่ประกอบด้วยกิเลสเลยแม้แต่น้อยนั้น มีบุคคลประเภทเดียวเท่านั้น คือ พระอรหันต์ นอกจากนี้แล้ว จะต้องเจือด้วยกิเลสเสมอไม่มากก็น้อย

เรื่องกรรมตามในพระสูตรที่อ้างมานี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แต่แรกแล้วว่า **เป็นหลักใหญ่ที่สุด** ทั้งนี้ ก็เพราะเป็นหลักพุทธภาษิตที่แสดงไว้อย่างชัดเจนที่สุดในอันที่จะทำให้เข้าใจว่า :-

กรรมเช่นไรที่จะให้ผลเป็นความสุขหรือความทุกข์ กรรมเช่นไรที่จะทำให้ไปเกิดในโลกที่มีความสุข หรือโลกที่มีความทุกข์ และทำอย่างไร จึงจะให้กรรมทั้งหลายสิ้นไป

ขอได้โปรดย้อนไปอ่านดูใหม่อีกครั้ง และพิจารณาดูให้ลึกซึ้ง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน บุคคลนั้นย่อมเข้าถึงโลกที่มีการเบียดเบียน... เช่นสัตว์นรกทั้งหลาย.....

.....ประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ก็ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน.... เช่น เทพเจ้าเหล่าสุภกิณหะ.....

.....ประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง อันไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ก็ย่อมเข้าถึงโลกที่มีการเบียดเบียนบ้างไม่มีการเบียดเบียนบ้าง..... ดังเช่น มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก วินิบาตบางพวก.....

คำว่า ประกอบกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร นั้น หมายความว่า ประกอบกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ผู้ใดประกอบกรรม ซึ่งจะเรียกเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือเป็นเพียงทางใจ คือ เป็นเพียงความนึกคิดเท่านั้นก็ตาม ถ้าหากทำไปด้วยเจตนาที่คิดแต่จะเบียดเบียนเท่านั้น ก็จักเป็นเหตุให้ไปเกิด หรือได้ไปอยู่ในที่ซึ่งมีแต่การเบียดเบียนกัน หากทำไปด้วยเจตนาที่คิดแต่จะเกื้อกูลเขาอย่างเดียว ไม่มีเจตนาที่

จะเบียดเบียนใคร ๆ เลย ก็จักเป็นเหตุให้ได้ไปเกิด หรือให้ได้ไปอยู่ในที่ซึ่งไม่มีการเบียดเบียนกันเลย แต่ถ้าหากบางครั้งก็คิดดี บางครั้งก็คิดชั่วก็จะเป็นเหตุให้ได้ไปเกิด หรือไปอยู่ในที่ซึ่งมีทั้งการเบียดเบียนกัน และไม่เบียดเบียนกัน ดังเช่น ในโลกมนุษย์

ข้อความเหล่านี้ ถ้าเมื่อพิจารณาดูให้ลึกซึ้งแล้ว ก็จะจับหลักได้ว่า ***เหตุไรเราจึงมาเกิดเป็นมนุษย์ มาเกิดในโลกซึ่งมีทั้งความดีและความชั่ว*** ขอได้โปรดดูสภาพจิตใจของตนเอง พิจารณาดูให้ลึกซึ้งตั้งแต่เป็นทารกหรือถ้าทำได้ ก็ขอให้พิจารณาดูตั้งแต่แรกปฏิสนธิ จากข้อความในสูตรนี้ เราจะพบความหมายที่ลึกซึ้งอีกว่า **โลกที่มีสิ่งที่มีชีวิตไม่ใช่มีเฉพาะโลกนี้เท่านั้น** และจะทำให้เข้าใจต่อไปอีกว่า **เพราะการกระทำของมนุษย์หรือของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง ที่จะบันดาลให้โลกนี้ หรือโลกไหนก็ตาม เป็นนรก หรือเป็นสวรรค์ โลกจะเป็นนรกหรือเป็นสวรรค์ ปัจจัยสำคัญอยู่ที่ศีลธรรมในสังคม และใครจะอยู่ในสังคมชนิดไหน ไปเกิดในโลกอย่างไร นั่นขึ้นอยู่กับสภาพแห่งจิตใจของตน** เพราะเหตุที่พระสูตรนี้เป็นสูตรที่แสดงความหมายดังที่กล่าวมานี้ชัดเจนที่สุด และเป็นพุทธพจน์ด้วย ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวว่า ***เป็นพระสูตรที่แสดงถึงเรื่องกรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุด***

อนึ่ง จากสูตร ๆ นี้เอง เราจึงตั้งกฎได้ว่า

"วิญญาณย่อมรู้จักที่ที่เหมาะสมแก่ตัวมันเอง วิญญาณสูงย่อมเกิดในที่สูง วิญญาณต่ำย่อมเกิดในที่ต่ำ"

อนึ่ง เมื่อได้ศึกษาสูตร ๆ นี้แล้ว เราควรจะได้ศึกษาข้อความในสูตรนี้อีกด้วย

"ภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่ขว้างขึ้นไปในอากาศ บางครั้งก็ตกลงมาโดยเอาโคนลงมาก่อน บางครั้งก็เอาปลายลงมาก่อน บางครั้งก็เอาตรงกลางลงมาก่อน ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่มีอวิชชาเป็นนิวรณ์ มีตัณหาเป็นสังโยชน์ ย่อมท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิด บางครั้งก็จากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น บางครั้งก็จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้

ข้อนั้นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย ?

ข้อนั้น ก็เพราะไม่เห็นแจ้งซึ่งอริยสัจ ๔"

สำ. มหา. ๑๙/๓๗๒ (มจร.), /๕๕๐ (มมร.), /๕๓๙ (สงฆ์ตี.).

อนึ่ง ในอปัณณกสูตร (ดูพุทธวิทยาเล่ม ๑ หน้า ๔๓๖) พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อีกว่า :-

"ชีวิตในโลกอื่น *(คือ ในดาวนพเคราะห์ดวงอื่น)* มาเกิดในโลกนี้ก็ได้ หรือชีวิตในโลกนี้อาจไปเกิดในโลกอื่นได้" *ผู้ที่ไม่เชื่อย่อมได้ชื่อว่า เป็นมิจฉาทิฏฐิ*

ข้อความนี้ นักศึกษาที่ยังไม่เคยสนใจที่จะเชื่อเช่นนี้เลยนั้น ข้าพเจ้าคิดว่า อย่างน้อยก็ควรลองพิจารณาดูบ้าง อย่าลืมว่า

ข้อความในคัมภีร์หลายแห่งที่เราไม่เคยเชื่อมาก่อนเลย เพราะรู้สึกว่าไม่มีเหตุผลนั้น เดี๋ยวนี้ได้ปรากฏแล้วว่า เป็นความจริงขึ้นมาหลายต่อหลายอย่างแล้ว

ท่านเคยคิดบ้างหรือเปล่าว่า **พระพุทธเจ้าได้รู้เรื่องจักรวาลทั้ง ๆ ที่พระองค์ไม่มีกล้องส่องดูดาวเลย**

ท่านประหลาดใจไหม ที่ในคัมภีร์พุทธศาสนามีกล่าวไว้ว่า

ในสากลจักรวาลได้มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และโลกนับเป็นแสน ๆ

(ผู้สนใจ โปรดไปเปิดดูพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ หน้า ๒๒๑ (มจร.), หน้า ๒๙๒ (มมร.), หน้า ๒๙๐ (สงฺคีติ.) เล่มที่ ๒๔ หน้า ๔๗ (มจร.), หน้า ๖๓ (มมร.), หน้า ๖๓ (สงฺคีติ.) และ เล่มที่ ๗๕ หน้า ๑๕๐ (มจร.), หน้า ๒๒๑ (มมร.), หน้า ๒๐๒ (สงฺคีติ.)

เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงคิดว่า ผู้ที่เชื่อแต่ในสติปัญญาของตนเอง และยึดมั่นว่า ที่ตัวเองรู้มานั้นถูกต้องดีแล้วนั้น ควรที่จะได้เปิดใจของตัวเองให้กว้างกว่าที่เคยเป็นมาแล้วเสียบ้าง มิเช่นนั้น คำขวัญสำหรับชาวพุทธศาสนิกที่ว่า "พุทธศาสนาเป็นสากลนิยม เหมาะสำหรับชนทุกชั้นทุกสังคม ตลอดจนกระทั่งว่า จักเป็นนาถะอันแท้จริงของโลกนั้น" จักเป็นคำขวัญที่กล่าวกันเพียงเล่น ๆ และไร้ความหมาย ?

เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งและซับซ้อนมาก เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดปัญหามากมายเหลือเกิน แต่อย่างไรก็ดี ถ้าหากเราได้ศึกษาจากพุทธพจน์โดยตรง พยายามที่จะหาความเข้าใจจากหลักพุทธภาษิตจริง ๆ รู้จักแยกแยะเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นนิยายหรือที่เป็นมติที่เกิดขึ้นในภายหลัง ความยุ่งยากดังกล่าวก็จะเหลือน้อย ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวไว้แต่แรกทีเดียวว่า ในการเขียนเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะได้แยกมติของพระพุทธเจ้ากับมติของพระอรรถกถาจารย์ออกให้เห็นอย่างเด่นชัด ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้กระทำแล้ว เพราะฉะนั้น ขอให้นักศึกษาพึงใส่ใจกับหลักที่เป็นพุทธภาษิตให้ดีเสียก่อน ก่อนที่ความเข้าใจในรูปอื่นจะเข้ามาครอบงำ ถ้าหากจะพึงมีปัญหาขัดแย้งกันอย่างไร ก็ให้ถือพิจารณาจากหลักพุทธภาษิต แล้วปัญหายุ่งยากก็จะหายไปเอง

เรื่อง กรรม หรือ เรื่องกฎของกรรม เป็นสูตรใหญ่ยิ่งในชีวิตของคนทุกคน เป็นหลักสำคัญยิ่งที่พระพุทธองค์ต้องประสงค์ให้มวลหมู่มนุษย์ได้เข้าใจโดยถูกต้องและแจ่มแจ้ง พระพุทธองค์ไม่พึงประสงค์เลย ที่จักได้เห็นมวลมนุษย์จักต้องงมงายต่อประสบการณ์ของชีวิตและของโลก แต่จะทำอย่างไรได้ ในเมื่อในโลกนี้ ยังเต็มและเพียบพร้อมไปด้วย *มายา* และ *สิ่งลวง* มนุษย์ผู้ยังอ่อนและเขลาต่อประสบการณ์นั้น ๆ ก็จักต้องตกเป็นทาสและเป็นเหยื่อเรื่อยไป จนกว่าดวงวิญญาณที่ปราศจากอวิชชา และโมหะ ตลอดทั้งได้ศึกษาเรื่องกรรมหรือเรื่องกฎของกรรม ตามหลักที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางไว้โดยแจ่มแจ้งแล้วนั่นแหละ ปัญหาอันใหญ่ยิ่งของชีวิตแต่ละคน ก็จะพบแสงสว่างตามกำลังแห่งอำนาจ กฎของกรรม เป็นเที่ยงแท้.

บทที่ ๑๑

นรก - สวรรค์

เมื่อได้ศึกษาเรื่องกรรมมาแล้ว ถ้าไม่ได้ศึกษาเรื่องนรกและสวรรค์ ความเข้าใจในเรื่องกรรมจะไม่สมบูรณ์เป็นอันขาด เพราะในบทที่แล้วมา มีข้อความอยู่หลายแห่งที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องนรกและสวรรค์บ่อย ๆ จากข้อความเหล่านั้น เป็นการยากที่เราจะสันนิษฐานว่า พระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะให้เราเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ หรือจะลงมติว่า เรื่องนรกและสวรรค์ไม่ใช่หลักพระพุทธศาสนา เพราะเหตุที่ว่า เหตุผลในเรื่องนี้อ่อนมาก

ความจริง การที่คนส่วนมากไม่เชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ก็เนื่องจากนิยายที่เกี่ยวกับเรื่องนรกและสวรรค์ส่วนมากไม่มีเหตุผล เพราะเต็มไปด้วยเรื่องเหลือเชื่อ และมักจะทำให้นักศึกษาดูแคลน โดยเห็นว่า เรื่องนรกและสวรรค์ เป็นเพียงนิยายที่สร้างขึ้นมาหลอกคนโง่ เป็นเครื่องชู้ให้คนกลัวบาป และเป็นเครื่องล่อให้คนทำบุญเท่านั้น

แต่อย่างไรก็ดี แม้เรื่องนรกสวรรค์ คนส่วนมากจะไม่เชื่อ แต่ข้าพเจ้าก็กล้ายืนยันได้ว่า นรกและสวรรค์มีจริง และพระพุทธเจ้าต้องการอย่างยิ่งที่จะให้เราเชื่อในเรื่องนี้ ผู้ที่ไม่เชื่อพูดได้ว่า เป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะเรื่องนรกและสวรรค์เป็นพุทธปรัชญาแขนงหนึ่ง ที่พระอริยบุคคลทุกองค์รู้แจ้ง ซึ่งจะทราบได้จากหลักฐานที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งปัญหา และทรงวิสัชนาไว้เอง ดังต่อไปนี้ :-

ผู้รู้แจ้งนรก - สวรรค์

ใคร จักรู้แจ้งซึ่งแผ่นดินนี้ ใคร จักรู้แจ้งเรื่องยมโลก เรื่องโลกนี้พร้อมทั้งโลกสวรรค์ ใคร จักรู้จักเลือกสรรบทแห่งธรรมที่เราแสดงไว้ดีแล้ว เหมือนกับนายมาลาการผู้ฉลาดรู้จักเลือกสรรดอกไม้

พระเสขะ จักรู้แจ้งซึ่งแผ่นดินนี้ จักรู้แจ้งเรื่องยมโลก เรื่องโลกนี้พร้อมทั้งโลกสวรรค์ พระเสขะจักรู้จักเลือกสรรบทแห่งธรรมที่เราแสดงไว้ดีแล้ว เหมือนนายมาลาการผู้ฉลาดรู้จักเลือกสรรดอกไม้

ขุ. ธ. ๒๕/๒๔ (มจร.), /๒๑ (มมร.), /๒๔ (สงฆ์ติ.)

ในอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **แผ่นดินนี้** หมายถึง **อัตภาพนี้** คำว่า **จักรู้แจ้ง** หมายความว่า **รู้อย่างแจ่มแจ้งแทงตลอดด้วยญาณของตน**

คำว่า **ยมโลก** หมายถึง **โลกอบาย ๔ อย่าง** คือ **โลกนรก โลกสัตว์เดียรัจฉาน โลกเปรต โลกอสุรกาย**

คำว่า **โลกนี้** หมายถึง **โลกมนุษย์นี้** คำว่า **โลกสวรรค์** หมายถึง **โลกสวรรค์ทุกชั้น** คือ **สวรรค์ชั้นกามาพจร รูปาพจร และอรูปาพจร**

คำว่า **บทแห่งธรรม** หมายถึง **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ** คำว่า **รู้จักเลือกสรร** หมายถึง **รู้จักไตร่ตรวญ รู้แจ้งแทงตลอด**

คำว่า **พระเสขะ** หมายถึง **ผู้ที่ศึกษาในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญาชั้นสูง** *พระเสขะมีอยู่ ๗ ประเภทด้วยกัน คือ*

๑. ผู้ที่ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค
๒. ผู้ที่ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล
๓. ผู้ที่ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค
๔. ผู้ที่ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล
๕. ผู้ที่ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค
๖. ผู้ที่ตั้งอยู่ในอนาคามิผล
๗. ผู้ที่ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค

คำว่า **เสขะ** ตามศัพท์ แปลว่า **นักศึกษา** แต่คำนี้มีความหมายจำกัด คือ หมายถึงผู้ที่ศึกษาอยู่ในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญาเท่านั้น และการศึกษานั้น ต้องได้ผลถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่ขั้นโสดาปัตติมรรค จึงจะเรียกว่า นักศึกษา ในที่นี้ ส่วนพระอรหันต์ เป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาโดยบริบูรณ์แล้ว จึงเรียกว่า **อเสขะ** แปลว่า ผู้ที่ไม่ต้องศึกษาแล้ว

ข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งในพุทธภาษิตนี้ ก็คือ **พระพุทธองค์ทรงระบุไว้ว่า พระเสขะเท่านั้น จึงจักรู้แจ้งเรื่องโลกนรกและสวรรค์** การรู้แจ้งนี้ ขอได้โปรดสังเกตว่า เป็นการรู้แจ้งด้วยญาณของตัวเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า **ความเข้าใจเรื่องเหล่านี้ไม่ใช่เป็นการรับเชื่อมาจากคนอื่น** เพราะฉะนั้น **เรื่องนี้จึงไม่ใช่เรื่องเหลวไหล** ปัญหามีแต่เพียงว่า เรื่องนรกและสวรรค์ ตามความเข้าใจของพระเสขะเป็นอย่างไรเท่านั้น ตรงกับที่คนทั่วไปเข้าใจหรือไม่ ? ในตอนนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ให้คำอธิบาย ซึ่งเป็นข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งที่สุด ท่านกล่าวว่า :-

"พระเสขะที่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งอัตตภาพนี้ รู้แจ้งแทงตลอดเรื่องโลกนรกและสวรรค์ ก็เพราะท่านละความพอใจรักใคร่ในชีวิตนี้ได้"

วิธีที่จะรู้แจ้งเรื่องนรก - สวรรค์

หลักพุทธภาษิตในธรรมบทที่อ้างมานี้ **เป็นหลักใหญ่ที่สุดในอันที่จะถือเอาเป็นมาตรฐาน สำหรับวินิจฉัยเรื่องนรกและสวรรค์** ข้อที่น่าสังเกตก็คือ **จะรู้แจ้งเรื่องนรกและสวรรค์ ก็ต่อเมื่อรู้แจ้งเรื่องชีวิตนี้ให้ดีเสียก่อน** แต่การที่จะรู้แจ้งเรื่องชีวิตนี้ได้ก็ต่อเมื่อละความรักใคร่พอใจในร่างกายนี้ได้ ทั้งนี้ ก็เพราะผู้ที่**ยึดมั่นในร่างกายนี้อย่างเหนียวแน่น ปัญญาย่อมมืดมัว ส่วนผู้ที่ละความพอใจในร่างกายนี้ได้ ปัญญาเริ่มแจ่มใส** ที่จริง พระโสดาบันก็ยังละความพอใจรักใคร่ในร่างกายนี้ไม่หมด ผู้ที่ละได้หมด คือ พระอรหันต์ แต่ถึงกระนั้น ความรักที่มีต่อร่างกายของพระโสดาบัน เป็นความรักที่มีเหตุผลมากกว่าคนธรรมดา เป็นความรักที่ไม่มัวเมาในตัวตน เป็นความรักที่ไม่ทำให้ถือตัวจัดเหมือนกับปุถุชน เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีปัญญาแจ่มใสที่สามารถทำให้มองเห็นเรื่องโลกนรกและสวรรค์ เคล็ดสำคัญในการเข้าใจเรื่องนรกและสวรรค์ อยู่ที่การละความพอใจรักใคร่ในร่างกายลงได้พอสมควร

อนึ่ง ขอให้สังเกตอีกแง่หนึ่ง **โดยธรรมดา พระอริยบุคคลมิใช่จะเป็นผู้สำเร็จทางทิพยจักษุทุกองค์** ยิ่งกว่านั้น ปรากฏว่าเด็กอายุ ๗ ขวบ ฟังธรรมจบลงแล้วได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันก็มี

แน่นอน เด็กที่เป็นพระอริยบุคคลเช่นนี้ มิได้สำเร็จฌานสมาบัติมาก่อน ฉะนั้น เป็นอันไม่ต้องสงสัยว่า พระอริยบุคคลเหล่านี้ได้สำเร็จทิพยจักษุ แต่ถึงกระนั้น ท่านก็รู้แจ้งเรื่องนรกและสวรรค์ ซึ่งแสดงว่า การรู้แจ้งเรื่องนี้ไม่จำเป็นต้องได้ทิพยจักษุสมอไป

ในเบื้องต้นนี้ ข้าพเจ้าจะได้พูดถึงเรื่องนรกและสวรรค์ที่ทุกคนสามารถเข้าใจได้ และเป็นเรื่องที่รับรองได้ว่า เป็นพุทธภาษิตจริง ๆ โปรดเข้าใจก่อนว่า เรื่องนรกและสวรรค์ตามที่คนส่วนมากเข้าใจกันนั้น เป็นเพียงเรื่องนิยายเปรียบเทียบธรรม ซึ่งเหมาะสำหรับคนในสมัยโบราณ เพราะฉะนั้น เมื่อตกมาในสมัยปัจจุบัน นักศึกษาจึงหาข้อแย้งได้มากมาย แต่อย่างไรก็ดี ขอให้เข้าใจว่า เรื่องนรกและสวรรค์เท่าที่ทราบกันมานั้น เป็นวรรณคดีชั้นสูงที่แฝงไว้ซึ่งคติธรรมอย่างลึกซึ้ง ถ้าเราเข้าใจอ่าน เราจะรู้สึกซาบซึ้งในวรรณคดีนี้เป็นอย่างยิ่ง *ขออย่างเดียว* อย่าพยายามพิสูจน์หาความจริงตามตัวหนังสือ เช่น ในเมื่อหนังสือกล่าวว่า เมืองนรกมีกำแพงเหล็กหนาเป็นโยชน์ ๆ มีต้นงิ้ว มีกะทะทองแดง มียมบาล เหล่านี้เป็นต้น และว่า เมืองนรกนั้นอยู่ใต้ดินลึกลงไปมาก ซึ่งถ้าจะพิสูจน์ตามตัวหนังสือดังที่กล่าวมานี้ แน่นอน เราจะหาเมืองนรกไม่ได้ เพราะนรกที่ว่านี้ไม่มีจริง เรื่องนี้จะเอาไว้วินิจฉัยในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ ขอให้เรามาศึกษาเรื่องนรกและสวรรค์ที่ทุกคนสามารถพิสูจน์ได้ จากหลักพุทธภาษิตดังต่อไปนี้

เรื่องนรก - สวรรค์
ที่เป็นหลักพุทธศาสนาจริง ๆ

"ภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของเธอทั้งหลายแล้ว เธอทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่ได้มีโอกาสมาประพฤติพรหมจรรย์ เราได้เห็นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย นรกและสวรรค์มีอยู่ที่อายตนะ ๖ อันเป็นที่เกิดแห่งผัสสะนี่เอง ในข้อนั้นอย่างไร ? คือ ในขณะใด ประสบแต่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ อันไม่เป็นที่พึงปรารถนา น่ารักใคร่ชอบใจ ที่พึงปรารถนา น่ารักใคร่ชอบใจ ไม่ประสบ *ในขณะนี้เป็นนรก* ในขณะใด ประสบแต่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ล้วนแต่พึงปรารถนา น่ารักใคร่ชอบใจ ที่ไม่พึงปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ชอบใจ ไม่ได้ประสบ *ในขณะนี้เป็นสวรรค์*"

สํ. สฬา. ๑๘/๑๑๘ (มจร.), /๑๕๘ (มมร.), /๑๕๗ (สงฺคีติ.)

คำว่า **นรก** ในพระไตรปิฎกใช้คำอยู่สองคำ คือ **นิรยะ** กับ **นรก** **นิรยะ** ตามศัพท์แปลว่า **ภูมิหรือชั้นที่ไม่มีความสุขและความเจริญ** มาจากคำว่า นิร = ไม่มี + อยะ = ความสุขความเจริญ คำว่า **นรก** แปลว่า **เหว**

คำว่า **สวรรค์** แปลว่า **ภูมิหรือชั้นที่มีอารมณ์ดี หรือเลิศด้วยอารมณ์ดี**

ตามหลักในพุทธภาษิตที่อ้างมานี้ แสดงว่า **นรกและสวรรค์มีอยู่ที่ตัวเรานี้เอง ชีวิตนี้อาจเป็นได้ทั้งนรกและสวรรค์ โลกนี้ก็เป็นได้ทั้งโลกนรกและโลกสวรรค์** ในขณะที่ประสบกับอารมณ์ต่าง ๆ ถ้าใจเป็นทุกข์ ก็เรียกว่า ตกนรก คือ ตกเหวแห่งความทุกข์ แต่ความทุกข์ที่จะนับว่า **เป็นนรก** ก็ต่อเมื่อเป็น **ความทุกข์ที่ทรมานมาก และเปลื้องออกได้ยาก** ตัวอย่าง เช่น คนที่แต่งงานผิด อยู่ร่วมกันด้วยความทรมาน และจะหย่าจากกันก็ไม่ได้ อย่างนี้เรียกว่า *ตกนรกทั้งเป็น* ถ้าขณะใด ใจเป็นสุข ก็เรียกว่า *ขึ้นสวรรค์* แต่ความสุขที่จะนับว่าเป็นชั้นสวรรค์ก็ต่อเมื่อเป็นความสุขที่สดชื่นมาก เบิกบานมาก

การที่คนเราจะลงนรกหรือขึ้นสวรรค์ ความสำคัญอยู่ที่ใจ **ใจที่อบรมดีแล้ว เป็นใจที่เยือกเย็น เป็นใจที่ตกถึงกระแสธรรม แม้จะได้ประสบกับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา ก็ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ทรมาน** เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า **"พระโสดาบันเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว ปิดประตูอบายได้แล้ว มีอันไม่ตกต่ำต่อไปอีกเป็นธรรมดา"** เพราะท่านเหล่านี้ ถึงหากจะมีกิเลสเหลืออยู่บ้าง ก็ไม่ถึงขนาดที่จะก่อให้เกิดการทรมานชนิดที่เรียกว่า เป็นการตกนรก ส่วนคนที่ใจต่ำกว่านี้ บางครั้งก็ขึ้นสวรรค์ บางครั้ง ก็ลงนรก **อะไร เป็นไฟนรก ?** เราจะทราบได้จากพุทธภาษิตดังต่อไปนี้

ไฟนรก

ภิกษุทั้งหลาย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถูกไฟเผาร้อนอยู่เสมอ อะไรคือไฟ ? ราคะ โทสะ โมหะ เรากล่าวว่าเป็นไฟ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เราก็กล่าวว่า เป็นไฟ

วิ. มหา. ๔/๔๔ (มจร.), /๖๒ (มมร.), /๕๒ (สงฺคีติ.)

อนึ่ง จากพุทธภาษิตต่อไปนี้ ยิ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า **นรก มีอยู่ที่ชีวิตนี่เอง และไฟนรก ก็มีอยู่ที่ใจเรานี่เอง** ขอได้โปรดพิจารณาดูพุทธภาษิตนี้ให้ดี

ไม่มีไฟอะไร เสมอด้วยราคะ
ไม่มีกาลีอะไร เสมอด้วยโทสะ
ไม่มีข่ายอะไร เสมอด้วยโมหะ

ขุ. ธ. ๒๕/๕๒ (มจร.), /๔๒ (มมร.), /๕๖ (สงฺคีติ.)

จากพุทธภาษิตนี้แสดงว่า **แม้ไฟจริง ก็ยังสู้ไฟราคะไม่ได้** เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็หมายความว่า **นรกในโลกนี้ต้องร้ายกาจกว่านรกในเมืองผีจริง ๆ** เพราะไฟในเมืองนรกนั้น ถึงหากจะมีจริง พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ***ยังสู้ไฟคือราคะไม่ได้*** แต่อย่างไรก็ดี อย่าลืมว่า **ราคะ เป็นไฟนรกเฉพาะผู้ที่ไม่มีธรรมอยู่ในใจอย่าง**

เพียงพอเท่านั้น พระโสดาบันก็ยังมีราคะ แต่ท่านจะไม่มีวันตกนรกเลยเป็นอันขาด ทั้งนี้ ก็เพราะใจของท่านตกถึงกระแสธรรมแล้ว ส่วนซึ้งแห่งใจของท่านเยือกเย็นแล้ว ข้อว่า *ราคะ ย่อมเป็นไฟนรกเฉพาะผู้ที่ไม่มีธรรม* นี้เราจะเห็นได้ชัดจากหลักพุทธภาษิตดังต่อไปนี้อีก

คนใดมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี คนนั้นก็จักถึงซึ่งความเป็นผู้ดิ่มต่ำอยู่ในกาม ภิกษุทั้งหลาย คนประเภทนี้ จักไปอบาย จักไปนรก ถ้าเขาไม่ละทิฏฐินั้น

อ. ติก. ๒๐/๒๕๙ (มจร.), /๓๔๒ (มมร., สงฺคีติ.)

ดูก่อนอนุรุทธะ มาตุคามผู้ประกอบไปด้วยธรรม ๓ อย่าง เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก *ธรรม ๓ อย่าง คืออะไร ?*

ดูก่อนอนุรุทธะ มาตุคามในโลกนี้ ในเวลาเช้าก็อยู่ครองเรือนด้วยใจที่ถูกกลุ้มรุมด้วยมลทินแห่งความตระหนี่ ตอนกลางวัน ก็อยู่ครองเรือนด้วยใจที่กลุ้มรุมด้วยความริษยา ในเวลาเย็นก็อยู่ครองเรือนด้วยใจที่กลุ้มรุมด้วยกามราคะ ดูก่อนอนุรุทธะ มาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ อย่างเหล่านี้แล เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว จักเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

อ. ติก. ๒๐/๒๗๔ (มจร.), /๓๖๒ (มมร.), /๓๖๑ (สงฺคีติ.)

อนึ่ง ข้อว่า กาม เป็น นรก เราจะเห็นได้ชัดจากเรื่องของสานุสามเณรนี้อีก ซึ่งมีเรื่องว่า

สามเณรจะสึก แต่แม่ได้ห้ามโดยพูดว่า

พ่อสานุ แม่ได้ยกเจ้าขึ้นจากนรกแล้ว เจ้ายังปรารถนาที่จะตกนรกอีกหรือ ?

ขอได้โปรดเทียบกับคำบาลี ซึ่งในที่นี้กล่าวไว้ว่า

นรกา อุพฺภโต ตาต นรกำ ปติตุมิจฺฉสิ

สำ. ส. ๑๕/๒๕๓ (มจร.), /๓๐๗ (มมร.), /๒๙๐ (สงฺคีติ.)

อีกแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุว่า :-

"ดูก่อนภิกษุ เธอจงเพ่งธรรม อย่าประมาท อย่าหมุนจิตของเธอไปในกามคุณ อย่าเผลอกลืนก้อนเหล็กแดง อย่าให้ถูกไฟเผา และคร่ำครวญอยู่ว่า ทุกข์จริง ๆ"

ขุ. ธ. ๒๕/๘๑ (มจร.), /๖๕ (มมร.), /๘๙ (สงฺคีติ.)

พอแล้วสำหรับหลักฐานที่แสดงว่า นรก ซึ่งแปลว่า เหว ก็ได้แก่กามคุณ แต่ปัญหาสำคัญมีอยู่ว่า สามัญชนส่วนมากเกือบจะทั้งโลก มองไม่เห็นว่า ภาวะอย่างนี้เป็นนรก และไม่

ยอมรับว่า ตัวเองอยู่ในนรก ทั้ง ๆ ที่กำลังตกนรกอยู่นั่นเอง ส่วนพระอริยเจ้าท่านมองเห็นอย่างชัดเจนว่า กามคุณ ก็คือ นรก ข้อนี้ สมกับที่พระสารีบุตรได้ทูลพระพุทธองค์ว่า :-

> "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระขีณาสพย่อมมองเห็นอย่างแจ่มแจ้ง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า กามทั้งหลาย เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงอันแดงฉาน"

อ. ทสก. ๒๔/๑๔๑ (มจร.), /๑๘๖ (มมร.), /๑๙๐ (สงฆ์ติ.)

เพราะเหตุที่นรกเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ยากเช่นนี้ โบราณจึงสอนว่า *เมืองนรกอยู่ใต้ดินลึกลงไปมาก* ซึ่งที่จริง นรก ก็มีอยู่ใต้ดิน คือ ในร่างกายของเรานี้เอง เพราะร่างกายของเราส่วนใหญ่ประกอบด้วยธาตุดิน สมกับที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ใครจักรู้แจ้งซึ่งแผ่นดินนี้ ฯลฯ

ขอให้ผู้อ่านย้อนกลับไปนึกถึงพุทธภาษิตที่ว่า พระเสขะเท่านั้นจักรู้แจ้งเรื่องโลกนรกและโลกสวรรค์ ในอรรถกถาอธิบายว่า การที่ท่านรู้แจ้งได้ ก็เพราะท่านละความรักใคร่พอใจในร่างกายได้ ปัญหาอยู่ที่ว่า *ทำไม จึงต้องเกี่ยวกับการละความพอใจรักใคร่ในร่างกาย* สำหรับผู้ที่ยังไม่ได้ศึกษาธรรมชั้นสูง คงไม่อาจจะเข้าใจได้ ฉะนั้น จำเป็นต้องอธิบายตรงนี้สักเล็กน้อย

เหตุไรจึงมองไม่เห็นนรก

ธรรมดาคนที่ยังยึดมั่นอยู่ในร่างกายอย่างแน่นแฟ้น ใจย่อมจะร้อนรนอยู่เสมอ เมื่อใจร้อน ก็ถูกทรมานด้วยกิเลสบ่อย ๆ คนประเภทนี้ จะไม่มีวันพบกับความเยือกเย็นภายในใจ อันความเยือกเย็นนี้ เปรียบได้กับสระน้ำที่ใสเย็น ซึ่งคนที่ลงอาบและดื่มอยู่ในสระนี้ แม้ข้างบนร้อนด้วยแสงแดดที่แผดเผา เขาก็ย่อมจะทนได้ เพราะเหตุที่ร่างกายของเขาเย็น เมื่อร้อนหนักเข้า เขาก็ดำน้ำ ซึ่งตรงกันข้ามกับคนที่อยู่บนบก และถูกแดดแผดเผา ไม่มีอะไรที่จะบรรเทาความร้อนได้เลย พระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป เป็นบุคคลที่ไม่ยึดมั่นในร่างกายเหมือนปุถุชน เพราะท่านละสักกายทิฏฐิได้แล้ว และละวิจิกิจฉา ละสีลัพพตปรามาส และเป็นผู้ที่มีจิตหยั่งถึงกระแสนิพพาน **นิพพานก็คือ ความสงบลึกซึ้ง** เป็นความสงบที่เยือกเย็นและแจ่มใส เป็นความสงบที่สามารถจะชำระล้างกิเลสต่าง ๆ ได้หมดสิ้น เพราะเหตุนี้ จึงเปรียบเหมือนคนที่อยู่ในสระน้ำ **อันธรรมดาคนที่ได้ลิ้มรสความสุขที่สูง ก็ย่อมจะรู้สึกถึงความสุขที่ต่ำกว่าว่า มีโทษและเลวทรามอย่างไร** ฉะนั้น พระอริยบุคคลท่านจึงรู้สึกเห็นได้อย่างชัดว่า **ความสุขในกามโดยไม่มีธรรมเป็นรากฐานนั้น เป็นความสุขของพวกนรกแท้** ๆ แต่สำหรับปุถุชน เป็นการยากมากที่จะมองเห็นเช่นนี้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ตรัสไว้ว่า :-

โลกนี้มืดมิด น้อยคนที่จะเห็นแจ้ง นกที่ติดข่ายแล้ว น้อยตัวที่จะหลุดรอดไปได้ ฉันใด คนที่จะหลุดรอดไปสวรรค์ก็น้อยคน ฉันนั้น

ขุ. ธ. ๒๕/๔๗ (มจร.), /๓๘ (มมร.), /๕๑ (สงฆ์ดีดี.)

น่ารื่นเริง น่าเพลิดเพลินอะไรหนอ ในเมื่อโลกอันเป็นที่อาศัยอยู่นี้ ถูกไฟเผาลุกโพลงอยู่เสมอ ท่านทั้งหลายถูกความมืดหุ้มห่อไว้ ทำไม ไม่คิดแสวงหาประทีปเล่า ?

ขุ. ธ. ๒๕/๔๓ (มจร.), /๓๕ (มมร.), /๔๕ (สงฆ์ดีดี.)

โลกนรก เป็นโลกที่มองเห็นได้ยากจริง ๆ ทั้ง ๆ ที่มันมีอยู่ที่ตัวเราเอง ขอให้พิจารณาดูพุทธภาษิตดังต่อไปนี้อีก

ภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ นรกที่มีความเร่าร้อนมาก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ ที่ได้ประสบเข้าแล้ว ไม่เป็นที่พึงปรารถนา น่ารักใคร่ชอบใจเลย สิ่งเหล่านี้แหละ คือ *นรกที่แผดเผาอย่างใหญ่หลวงทีเดียว*

ยังมีอยู่อีกนะ ภิกษุทั้งหลาย นรกที่ร้อนแรงยิ่งกว่านี้ น่ากลัวยิ่งกว่านี้ คือ ผู้ใดที่ไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ เขาย่อมจะยินดีในสังขารทั้งหลาย เมื่อยินดีในสังขารทั้งหลาย

เขาก็ย่อมจะต้องเวียนว่ายตายเกิด เมื่อมีการเกิด ก็ย่อมจะต้องมีการแก่ เจ็บ ตาย ความเศร้าโศก ปริเทวนาการ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ เขาจะล่วงพ้นจากความทุกข์เหล่านี้ไปไม่ได้ นี่แล ภิกษุทั้งหลาย นรกที่ร้อนแรงยิ่งกว่า น่ากลัวยิ่งกว่าที่กล่าวมาแล้ว

สำ. มหา. ๑๙/๓๙๒ (มจร.), /๕๖๓ (มมร.), /๕๕๑ (สงฆ์ตี.)

สวรรค์ในนรก

อนึ่ง ความสนุกรื่นเริง ซึ่งคนส่วนมากเห็นเป็นสวรรค์นั้น ในทัศนะของพระพุทธองค์ ก็ทรงเห็นเป็นนรก ซึ่งเราจะทราบได้จากเรื่องต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วิหารเวฬุวัน ในเมืองราชคฤห์ ครั้งนั้น หัวหน้าช่างฟ้อน ชื่อว่าตาลบุตร ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับ ได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ครั้นแล้ว เขาก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า บรรดาครูบาอาจารย์นักฟ้อนในครั้งก่อน กล่าวสอนกันมาว่า นักฟ้อนคนใดทำให้คนรื่นเริงอภิรมย์ในท่ามกลางเวที

ละคร หรือในท่ามกลางชุมนุมชน ด้วยเรื่องจริงบ้าง ไม่จริงบ้าง คนนั้นเมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสายแห่งเหล่าเทพเจ้าผู้รื่นเริง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเรื่องนี้ พระองค์ทรงเห็นเป็นประการใด ?

อย่าให้เราต้องพูดในเรื่องนี้เลย อย่าถามเรื่องนี้กับเราเลย ท่านตาลบุตร

ตาลบุตรหัวหน้าช่างฟ้อน ได้พยายามทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นครั้งที่สอง แต่พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสห้ามอย่างเดิม เมื่อนายตาลบุตรได้ทูลถามเป็นครั้งที่สาม พระองค์จึงได้ตรัสว่า

เมื่อห้ามไม่ฟังก็ดีแล้ว เราจักพยากรณ์ให้ท่านฟัง ดูก่อนท่านตาลบุตร โดยธรรมดา สัตว์ทั้งหลายก็เป็นผู้มีราคะ ถูกล่ามไว้ด้วยโซ่แห่งราคะ เป็นผู้มีโทสะ ถูกล่ามไว้ด้วยโซ่แห่งโทสะ มีโมหะ ถูกล่ามไว้ด้วยโซ่แห่งโมหะอยู่ก่อนแล้ว สิ่งใดอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะ เป็นที่ตั้งแห่งโทสะ เป็นที่ตั้งแห่งโมหะ นักฟ้อนก็ยังพยายาม ที่จะเอาสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะ โทสะ โมหะนั้น เข้าไปยั่วในทามกลางเวทีละคร หรือในท่ามกลางชุมนุมชน ให้คนทั้งหลายเกิดราคะ

โทสะ โมหะ ยิ่งขึ้นไปอีก ตัวเองก็เป็นผู้ประมาทมัวเมาอยู่แล้ว ยังจะทำให้คนอื่นมัวเมาประมาทยิ่งขึ้นไปอีก ดูก่อนตาลบุตร นรกชื่อว่า *ปหาสนรก* มีอยู่ ฉะนั้น เมื่อกายแตกทำลาย ตายไปแล้ว นักฟ้อนผู้นั้น ย่อมอุบัติในนรกนั้นเป็นแน่แท้

ก็แหละ ถ้าหากเขามีทิฏฐิอย่างนี้ว่า "นักฟ้อนคนใด ทำให้คนหัวเราะรื่นเริง ในท่ามกลางเวทีละคร หรือในท่ามกลางชุมนุมชน ด้วยเรื่องจริงบ้าง ไม่จริงบ้าง นักฟ้อนผู้นั้น เมื่อกายแตกดับทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเหล่าเทพเจ้าผู้รื่นเริง

ความเห็นของผู้นั้นชื่อว่า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ดูก่อนตาลบุตร สำหรับบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเช่นนี้ เรากล่าวว่า เขาจะต้องไปสู่คติสองอย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ นรก หรือกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเช่นนี้แล้ว นายตาลบุตรหัวหน้าช่างฟ้อนนั้น ก็ร้องไห้น้ำตาไหล พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า *เราบอกแล้วว่า อย่าได้ถามเราในเรื่องนี้ แต่ท่านไม่เชื่อ* นายตาลบุตรได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มิได้ร้องไห้เพราะ

เหตุที่พระองค์ตรัสเช่นนั้น *แต่ที่ข้าพระองค์ร้องไห้ ก็เพราะเสียใจที่ถูกอาจารย์ฟ้อนในครั้งก่อนหลอกลวงมานาน* ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเทศนาของพระองค์งดงามยิ่งนัก เป็นเหมือนเปิดของที่คว่ำให้หงายขึ้น หรือเปรียบเหมือนเปิดของที่ปกปิด หรือเหมือนกับบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเหมือนกับตามประทีปน้ำมันไว้ในที่มืด เพื่อคนที่ตาดีจักได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่า เป็นสรณะที่พึ่ง และข้าพระองค์ขอบรรพชาและอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค ต่อมาภายหลัง นายตาลบุตร หัวหน้าช่างฟ้อน ก็ได้บรรพชาและอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค และหลังจากอุปสมบทไม่นาน ท่านตาลบุตรก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง

สำ. สฬา. ๑๘/๒๗๗ (มจร.), /๓๗๗ (มมร.), /๓๗๔ (สงฺคีติ.)

ในที่นี้ มีข้อที่น่าสังเกต ก็คือ **นรกขุมนี้** ชื่อว่า **ปหาสนรก** ตามศัพท์แปลว่า **นรกรื่นเริง** ในเมื่อเรานึกถึงพุทธภาษิตที่กล่าวมาแล้วว่า *"น่ารื่นเริง น่าเพลิดเพลินอะไรหนอ ในเมื่อโลกอันเป็นที่อาศัยอยู่นี้ ถูกไฟเผาลุกโพลงอยู่เสมอ"* โดยนัยนี้ ปหาสนรก ก็มีอยู่ที่**โลกนี้เอง** และอาจพูดได้ว่า **ปหาสนรก ก็คือ โรงหนัง โรงละครนั่นเอง** สถานที่เหล่านี้

จะเป็นนรกก็เฉพาะผู้ที่หมกมุ่นอยู่ในสิ่งเหล่านี้ สำหรับผู้ที่มีใจสูงอย่างเช่นพระอริยเจ้า ท่านย่อมมองเห็นได้โดยง่ายว่า ผู้ที่หมกมุ่นอยู่ในสิ่งเหล่านี้ได้รับความเดือดร้อนเพียงไร เมื่อในปัจจุบัน เขาก็ตกนรกอยู่แล้ว และยังมีความเห็นผิดอยู่อีกว่า ***สิ่งเหล่านี้ไม่มีโทษ*** ฉะนั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่า เมื่อเขาตายแล้วกลับมาเกิดใหม่ แล้วเขาจะไม่ตกนรกอีก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า สำหรับผู้ที่มีความเห็นผิดเช่นนั้น ก็เป็นอันกล่าวได้ว่า ***เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมจะเข้าถึงไม่นรกก็กำเนิดเดียรัจฉาน***

เหตุไรจึงตกนรกกันมากนัก

เรื่องนรกตามที่ได้อธิบายมานี้ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ กับบุคคลประเภทต่าง ๆ ซึ่งลงรอยกันได้หมด ไม่ขัดแย้งกันเลย และโดยหลักเหล่านี้ เราจะแลเห็นว่า ผู้ที่ตกนรกมีมากกว่าผู้ที่ขึ้นสวรรค์ ทั้งนี้ ก็เพราะปุถุชนคนเรามีทางที่จะตกนรกได้ง่ายเหลือเกิน ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ คอยแต่จะแส่หาเรื่องเดือดร้อนมาให้เสมอ แม้สิ่งที่เป็นความสุขที่คนส่วนมากใฝ่ฝันหา เกือบจะพูดได้ว่า ทุกอย่างกลายเป็นยาพิษสำหรับบุคคลที่ไม่ฉลาด มีจิตใจไม่สูงพอ ด้วยเหตุนี้ เราจึงตกนรกกันมาก ขอให้พิจารณาดูพุทธภาษิตต่อไปนี้อีก แล้วเราจะเห็นว่า คำที่กล่าวมาแล้วถูกต้องเพียงไร เรื่องมีอยู่ว่า :-

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงตักฝุ่นขึ้นมาด้วยปลายเล็บ แล้วถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นในเล็บมือกับฝุ่นในผืนแผ่นดินใหญ่ ข้างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายได้ทูลตอบว่า ฝุ่นในแผ่นดินใหญ่มากกว่า ครั้นแล้ว พระองค์ก็ได้ตรัสต่อไปว่า ข้อนี้ฉันใด ผู้ที่ไปนรก ไปอบาย ก็มีมาก เหมือนกับฝุ่นในผืนแผ่นดินใหญ่ ฉันนั้น ทั้งนี้ ก็เพราะผู้ที่รู้อริยสัจมีน้อย

ส. มหา. ๑๙/๕๐๓,๕๑๑ (มจร.), /๕๗๘,๕๘๖ (มมร.), /๕๖๖,๕๗๘ (สงฆ์ติ.)

อนึ่ง จากหลักพุทธภาษิตที่อ้างมาแล้ว มีคำอยู่หลายคำที่อาจทำให้บางคนเกิดความสงสัย คือ คำว่า อบาย ทุคติ วินิบาต นรก คำเหล่านี้เรามักจะพบเสมอ ปัญหามีอยู่ว่า คำเหล่านี้มีความหมายแตกต่างกัน หรือเป็นไวพจน์ของกันและกันที่จริง เรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้อธิบายมาแล้วในพุทธวิทยาเล่ม ๑ หน้า ๑๗ ขอให้ผู้อ่านกลับย้อนไปอ่านดูอีก

พระสูตรอันเป็นที่มาของเรื่อง นรกใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า

เรื่องนรก ตามที่อธิบายมานี้ เป็นเรื่องที่มีเหตุผลชัดเจน แต่อย่างไรก็ดี คนส่วนมากที่เคยชินกับเรื่องพระมาลัย ก็คงจะนึกสงสัยว่า นรกที่อยู่ใต้ดินและสวรรค์ที่อยู่บนฟ้านั้น มีความ

จริงแค่ไหน ? และเรื่องพระมาลัยที่เทศน์กันทุก ๆ ปีตามวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยนั้น มีหลักฐานเป็นมาอย่างไร ? ควรจะเชื่อถือได้หรือไม่ ? เพราะฉะนั้น เพื่อเป็นการตอบปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ข้าพเจ้าจะขอยกเอา เทวทูตสูตร มาแปลให้ฟังเสียก่อน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระเชตวนารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมมติว่า มีเรือนอยู่สองหลัง ซึ่งตั้งอยู่ตรงกันข้าม บุรุษที่มีนัยน์ตาดี เมื่อยืนอยู่ในท่ามกลางของเรือนทั้งสองนั้น ก็จะพึงเห็นมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เข้าออกสัญจรไปมาระหว่างเรือนนั้น ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เราก็อย่างนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลายที่กำลังจุติและกำลังปฏิสนธิ ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ เป็นจักษุที่วิเศษกว่าจักษุมนุษย์ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมา เลวหรือประณีต มีผิวพรรณงามหรือมีผิวพรรณทราม ไปดีหรือไปชั่ว เรารู้ว่า ย่อมเป็นไปตามกรรมของตัว สัตว์ทั้งหลายที่ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายต่อพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดมั่นอยู่ในสัมมาทิฏฐิกรรม เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เขา

ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หรือไม่เช่นนั้น ก็เกิดในหมู่มนุษย์ แต่สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายต่อพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประพฤติอยู่แต่ในมิจฉาทิฏฐิกรรม เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว เขาเหล่านั้นย่อมเข้าถึงวิสัยแห่งเปรต หรือไม่ก็เข้าถึงกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาเหล่านั้นเข้าถึงนรกแล้ว นายนิรยบาลก็จับเขาไว้ที่แขน พาไปแสดงตัวต่อพระยายม กล่าวว่า

เทวะ บุรุษนี้ ไม่เกื้อกูลมารดา ไม่เกื้อกูลสมณพราหมณ์ ไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อบุคคลที่เป็นผู้ใหญ่ในตระกูล ขอพระองค์จงลงทัณฑ์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นแล้ว พระยายมก็จะซักไซ้ไล่เลียงเทวทูตอันแรกกับบุรุษผู้นั้นว่า

แน่ะ บุรุษผู้เจริญ ท่านไม่เคยเห็นเทวทูตอันแรกที่ปรากฏขึ้นในหมู่มนุษย์บ้างหรือ ?

บุรุษผู้นั้นได้กล่าวอย่างนี้ว่า ไม่เคยเห็นเลย ท่านผู้เจริญ

ครั้นแล้ว พระยายมจึงได้กล่าวกับบุรุษผู้นั้นอย่างนี้ว่า

อะไร ? ท่านไม่เคยเห็นเด็กแดงผู้นอนหงายเปรอะเปื้อนอยู่ในคูถและมูตรของตนเองบ้างหรือ ?

เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

ท่านเมื่อโตรู้จักความ เป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาแล้ว เคยคิดอย่างนี้บ้างหรือเปล่าว่า แม้เราก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเกิดไปได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะต้องประกอบกุศลกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ

ข้าแด่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดอย่างนี้เลย ข้าพเจ้าเป็นคนประมาท

บุรุษผู้เจริญ เพราะเหตุที่ท่านเป็นผู้ประมาท จึงไม่ประกอบกุศลกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ ก็บาปกรรมของท่านนั้น มารดาก็ไม่ได้ทำให้ บิดาก็ไม่ได้ทำให้ พี่น้องชายหญิงก็ไม่ได้ทำให้ มิตรอำมาตย์ ญาติสายโลหิต ก็ไม่ได้ทำให้ สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ไม่ได้ทำให้ เทวดาทั้งหลายก็ไม่ได้ทำให้ บาปกรรมนี้ ตัวท่านเองแท้ ๆ ได้ทำไว้ เพราะฉะนั้น ตัวท่านเองจักต้องเสวยวิบากแห่งกรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมเมื่อได้ซักไซ้ไล่เลียงถึงเทวทูตอันแรกเช่นนี้แล้ว ก็ได้ซักถามถึงเทวทูตอันที่ ๒ ต่อไปอีกว่า :-

บุรุษผู้เจริญ ท่านไม่เคยเห็นเทวทูตอันที่ ๒ ที่ปรากฏในหมู่มนุษย์ทั้งหลายบ้างหรือ ?

ไม่เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

อะไร ! หญิงหรือชายที่มีอายุ ๘๐ ปี หรือ ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี ผู้แก่คร่ำคร่า เมื่อจะไปไหน ก็ต้องถือไม้เท้านำหน้า เดินสั่นงก ๆ เงิ่น ๆ ฟันหักหมดแล้ว ผมก็หงอก หนังเหี่ยวย่น ตามตัวมีรอยจุดดำ ๆ เช่นนี้ ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ?

เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

ท่านเคยคิดบ้างหรือเปล่าว่า แม้ตัวเราเองนี้ ก็ย่อมมีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ อย่ากระนั้นเลย จำเราจะต้องทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดอย่างนี้เลย ข้าพเจ้าเป็นคนประมาท

บุรุษผู้เจริญ เพราะเหตุที่ท่านเป็นผู้ประมาท ท่านจึงไม่ทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ ก็บาปกรรมนี้ ไม่มีใครทำให้ เพราะฉะนั้น ท่านจะต้องเสวยวิบากของกรรมนี้

ภิกษุทั้งหลาย พระยายมเมื่อได้ซักถามถึงเทวทูตอันที่ ๒ แล้ว ก็ซักถามเทวทูตอันที่ ๓ ต่อไปว่า :-

บุรุษผู้เจริญ ท่านไม่เคยเห็นเทวทูตอันที่ ๓ ที่ปรากฏในหมู่มนุษย์บ้างหรือ ?

ไม่เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

อะไร ! บุรุษผู้เจริญ หญิงหรือชายที่อาพาธหนัก นอนจมอยู่ในกองอุจจาระ ปัสสาวะของตน ซึ่งคนอื่นต้องคอยประคับประคองให้ลุก ให้นั่ง ให้ดื่ม ให้กิน อย่างนี้ ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ?

เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

ก็ท่านเคยคิดอย่างนี้บ้างหรือเปล่าว่า แม้เราเองก็มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ อย่ากระนั้นเลย จำเราจะต้องทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดอย่างนี้เลย ข้าพเจ้ามัวประมาทเสีย

บุรุษผู้เจริญ เพราะเหตุที่ท่านเป็นผู้ประมาท ท่านจึงไม่ได้กระทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ ก็บาปกรรมของท่านอันนี้ใคร ๆ ไม่ได้ทำให้ ตัวท่านเองแท้ ๆ ทำไว้ เพราะฉะนั้น ท่านจะต้องเสวยวิบากกรรมนี้

ภิกษุทั้งหลาย พระยายมเมื่อได้ซักถามถึงเทวทูตอันที่ ๓ แล้ว ก็ได้ถามถึงเทวทูตอันที่ ๔ ต่อไปว่า :-

บุรุษผู้เจริญ เทวทูตอันที่ ๔ ที่ปรากฏในหมู่มนุษย์ ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ?

ไม่เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

อะไร ! ท่านไม่เคยเห็นโจรที่ถูกพระราชาสั่งให้จับ และถูกลงโทษโดยวิธีต่าง ๆ เช่น ถูกเฆี่ยนด้วยแซ่บ้าง ถูกเฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ถูกเฆี่ยนด้วยไม้ครึ่งท่อนบ้าง ถูกตัดมือบ้าง ถูกตัดเท้าบ้าง ถูกตัดทั้งมือทั้งเท้าบ้าง ถูกตัดหูบ้าง ถูกตัดจมูกบ้าง ถูกตัดทั้งหูทั้งจมูกบ้าง ฯลฯ ถูกตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง ?

เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

ท่านเคยคิดอย่างนี้บ้างหรือเปล่าว่า คนที่ทำบาปกรรมต่าง ๆ ไว้ เขาก็ย่อมจะถูกลงโทษด้วยวิธีต่าง ๆ เหมือนอย่างนี้ในปัจจุบันชาตินี้เอง ฉะนั้น จะป่วยกล่าวไปไยถึงชาติหน้า อย่ากระนั้นเลย เราจำจะต้องทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดอย่างนี้เลย ข้าพเจ้ามัวประมาทเสีย

บุรุษผู้เจริญ เพราะเหตุที่ท่านเป็นผู้ประมาท จึงไม่ได้ทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ ท่านทำกรรมไว้อย่างไร ก็จักได้รับผลเช่นนั้น กิบาปกรรมนี้ ใคร ๆ ไม่ได้ทำให้ท่าน ตัวของท่านเองแท้ ๆ ทำไว้ เพราะฉะนั้น ท่านจะต้องเสวยวิบากของกรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมเมื่อได้ซักถามเทวทูตอันที่ ๔ อย่างนี้แล้ว ก็ได้ซักถามเทวทูตอันที่ ๕ ต่อไปว่า :-

บุรุษผู้เจริญ เทวทูตอันที่ ๕ ที่ปรากฏในมนุษย์ทั้งหลาย ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ?

ไม่เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

อะไร ! หญิงหรือชายที่ตายวันเดียว หรือสองวัน หรือสามวัน ที่ขึ้นพองเขียวคล้ำ มีน้ำหนองไหลออก ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ?

เคยเห็น ท่านผู้เจริญ

ท่านเคยคิดบ้างหรือเปล่าว่า แม้เราเอง ก็ย่อมมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ฉะนั้น อย่ากระนั้นเลย จำเราจะต้องทำความดีด้วยกาย วาจา และใจ

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดอย่างนี้เลย ข้าพเจ้ามัวประมาทเสีย

บุรุษผู้เจริญ เมื่อท่านทำกรรมไว้อย่างไร ท่านก็จักได้รับผลอย่างนั้น ก็บาปกรรมของท่านนี้ ไม่มีใครทำให้ ตัวของท่านเองแท้ ๆ ทำไว้ เพราะฉะนั้น ท่านจะต้องเสวยวิบากของกรรมนี้

พระยายม เมื่อได้ซักไซ้ไล่เลียงเทวทูตอันที่ ๕ กับบุรุษผู้นี้แล้ว ก็นิ่งเฉย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นแล้ว นายนิรยบาลก็จัดลงโทษโดยวิธีต่าง ๆ คือ เอาเหล็กแดงนาบที่มือทั้งสอง นาบที่เท้าทั้งสอง และที่ท่ามกลางหน้าอก บุรุษผู้นั้นเสวยทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส แต่ตราบใดที่บาปกรรมยังไม่สิ้น เขาก็ยังไม่ตาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นายนิรยบาล บางทีก็จับเขามัดนอนลง แล้วถากตามตัวด้วยขวาน บางทีก็จะเอาเท้าขึ้น เอาหัวลง แล้วถากด้วยมีด บางทีก็จับมัดติดเข้ากับรถ แล้วให้วิ่งไปมาบนพื้นเหล็กร้อน ซึ่งมีไฟติดลุกแดงฉาน บางทีก็ให้วิ่งขึ้นวิ่งลงตามภูเขาถ่านเพลิงใหญ่ มีไฟติดลุกแดงโชติช่วง บางทีก็จับเอาเท้าขึ้น เอาหัวลง แล้วจับใส่ลงในกะทะทองแดงที่มีไฟติดลุกโชติช่วง เขาถูกต้มอยู่ในกะทะทองแดงเดือดพล่านเหมือนดังฟองน้ำ ซึ่งบางทีก็ลอยขึ้น บางทีก็จมลงไป ซึ่งบางทีก็ลอยขวาง เขาเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสอยู่ในนรกนั้น แต่ถึงกระนั้น เขาก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นายนิรยบาล บางครั้งก็จับเขาใส่ลงในมหานรก ก็มหานรกนั้น มีมุมอยู่สี่ด้าน มีประตูสี่ประตู ข้างในแบ่งออกเป็นส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ฝาครอบ

ข้างบนก็เป็นเหล็ก พื้นของมหานรกนั้น ก็ทำด้วยเหล็กลุกร้อนเป็นไฟ แผ่ออกไปได้ร้อยโยชน์โดยรอบ ฝาทางด้านบูรพาของมหานรกนั้น ก็มีเปลวไฟเกิดขึ้นมาจดถึงฝาด้านตะวันตก ทางด้านฝาตะวันตก ก็มีเปลวไฟเกิดขึ้นมาจดฝาด้านตะวันออก ทางด้านเหนือและด้านใต้ก็เช่นเดียวกัน ด้านล่าง ก็มีเปลวไฟเกิดขึ้นไปจดด้านบน ทางด้านบน ก็มีเปลวไฟเกิดขึ้นลงมาจดถึงด้านล่าง เขาย่อมเสวยทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสอยู่ในมหานรกนั้น แต่ถึงกระนั้น เขาก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้นมีอยู่ คือ บางครั้งบางคราว โดยที่เวลาล่วงไปนาน ประตูทางด้านหน้าของมหานรกได้เปิดออก ผู้ที่อยู่ในนรกนั้นก็วิ่งไปด้วยฝีเท้าอันเร็ว เมื่อเขาวิ่งไปด้วยฝีเท้าอันเร็วเช่นนั้น เนื้อหนัง เส้นเอ็น กระดูก ก็ไหม้ขึ้นควันโขมง แต่แล้วก็กลับเป็นเหมือนเดิมอีก พวกเหล่านั้นเมื่อวิ่งไปถึงประตู โดยมากก็ไม่ทันออก ประตูปิดเสียก่อน เขาเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสอยู่ในมหานรกนั้น แต่ถึงกระนั้น เขาก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้นมีอยู่ คือ ในบางครั้งบางคราว ประตูด้านหลัง ประตูด้านเหนือ ประตูด้านใต้ เปิดออก ผู้ที่อยู่ในนรกนั้น ก็วิ่งไปด้วยฝีเท้าอันเร็ว แม้เขาจะวิ่งไปด้วยฝีเท้าอันเร็วเช่นนั้น เนื้อหนัง เส้นเอ็น กระดูก ก็ไหม้ขึ้นควันโขมง

พวกเหล่านั้นเมื่อวิ่งไปถึงประตูโดยมากก็ไม่ทันได้ออก ประตูก็ปิดเสียก่อน เขาเสวยทุกขเวทนาอยู่ในนรกนั้นแสนสาหัส แต่เขาก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

บางคราว เขาออกไปทางประตูนั้นได้ แต่ในสถานที่ซึ่งถัดจากมหานรกนั้นไป ได้มีคูถนรกขุมใหญ่ ตั้งอยู่ในระหว่างทาง ผู้ที่วิ่งออกไปได้ จะไปตกลงในคูถนรก *(นรกอุจจาระ)* นี้อีก ภิกษุทั้งหลาย ก็ในคูถนรกนั้น มีหนอน ซึ่งมีปากเหมือนกับเข็ม มันจะไชผิวหนังขาด เนื้อขาด เอ็นขาด กระดูกขาด ไปกัดกินเนื้อเยื่อในกระดูก เขาเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสอยู่ในนรกนั้น แม้ถึงกระนั้น เขาก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ภิกษุทั้งหลาย ถัดจากคูถนรกไป ยังมีกุกกุลนรก *(นรกถ่านเพลิง)* ตั้งอยู่ในระหว่างทางอยู่อีก เขาย่อมจะตกไปในกุกกุลนรกนั้น เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ภิกษุทั้งหลาย ถัดจากกุกกุลนรก ยังมีป่าไม้งิ้วใหญ่ขวางหน้าอยู่อีก ต้นสูงร้อยโยชน์ หนามยาวสิบหกองคุลี ลุกร้อนเป็นไฟโชติช่วง นายนิรยบาลบังคับให้สัตว์นรกขึ้นบ้าง ลงบ้าง เขาย่อมเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสอยู่ในนรกนั้น แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ตาย ในเมื่อกรรมยังไม่สิ้น

ภิกษุทั้งหลาย ถัดจากป่าไม้งิ้วออกไป ยังมีป่าใหญ่ ซึ่งมีใบไม้เป็นดาบขวางหน้าอยู่อีก สัตว์นรกจะวิ่งเข้าไปในป่านั้น ใบไม้ทั้งหลายเมื่อถูกลมพัดหล่นลงมา ย่อมตัดมือ ตัดตีน ตัดทั้งมือทั้งตีน ตัดหู ตัดจมูก ตัดทั้งหูทั้งจมูก เขาย่อมเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสอยู่ในป่าใหญ่นั้น แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ภิกษุทั้งหลาย ถัดจากป่าซึ่งมีใบไม้เป็นดาบนั้นออกไป ยังมีแม่น้ำใหญ่ ซึ่งมีน้ำเป็นกรดขวางหน้าอยู่อีก สัตว์นรกนั้นเมื่อหนีออกมาพ้นจากป่านั้นได้ ก็ย่อมตกลงไปในแม่น้ำกรดนั้นอีก เขาย่อมลอยไปตามกระแสบ้าง ลอยทวนกระแสบ้าง ลอยทั้งตามกระแสและทวนกระแสบ้าง เขาย่อมเสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสอยู่ในแม่น้ำนั้น แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ภิกษุทั้งหลาย นายนิรยบาลจะเอาเบ็ดเกี่ยวเขาลากขึ้นมาบนบก แล้วถามว่า เจ้าอยากอะไร เมื่อเขาตอบว่า ข้าพเจ้าหิวเหลือเกิน นายนิรยบาลก็เอาขอเหล็กที่ร้อนเกี่ยวปากให้เปิด แล้วเอาก้อนเหล็กแดง ซึ่งลุกร้อนเป็นไฟโชติช่วง ใส่ลงไปในปาก ก้อนเหล็กแดงนั้นย่อมไหม้ริมฝีปาก ไหม้คอ ไหม้ท้อง พาเอาไส้ใหญ่ไส้น้อยออกมาจากข้างล่าง เขาย่อมเสวยทุกขเวทนาในนรกนั้น แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ถ้าเขาตอบว่า ข้าพเจ้ากระหายเหลือเกิน นายนิรยบาลก็เอาขอเหล็กแดง ซึ่งลุกเป็นไฟโชติช่วง งัดปากให้เปิด แล้วกรอกน้ำทองแดงซึ่งมีเปลวลุกโชติช่วง น้ำทองแดงย่อมไหม้ริมฝีปากบ้าง ไหม้ปาก ไหม้คอ ไหม้ท้อง พาเอาไส้ใหญ่ไส้น้อยออกมาจากข้างล่าง เขาย่อมเสวยทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสในนรกนั้น แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่ตาย ในเมื่อบาปกรรมยังไม่สิ้น

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นแล้ว นายนิรยบาลก็จับเขาใส่ในมหานรกนั้นอีก

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมี พระยายมได้คิดอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกที่ทำบาปกรรม ก็ต้องถูกลงโทษต่าง ๆ เหมือนอย่างนี้ น่าอนาถจริงหนอ ไฉนหนอ เราจะพึงได้เกิดเป็นมนุษย์ และเมื่อตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นในโลก ขอให้เราได้ไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคนั้น และได้ฟังธรรมของพระองค์ ได้รู้ธรรมของพระองค์

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องทั้งหมดที่ตถาคตเล่ามาให้ฟังนี้ ตถาคตมิได้รับฟังมาจากสมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่งเลย แต่ที่แท้เป็นเรื่องที่เรารู้เอง เห็นเอง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสคาถาซึ่งเป็นความว่า :-

คนเหล่าใด ในเมื่อเทวทูตตักเตือนแล้ว ยังมัวประมาทอยู่ คนเหล่านั้น จะเข้าถึงกำเนิดที่ใด ต้องทุกข์โศกสิ้นกาลนาน

ส่วนคนเหล่าใด เป็นคนดี เป็นคนสงบเรียบร้อย เทวทูตตักเตือนแล้ว ย่อมไม่ประมาทในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ว่าในกาลไหน ๆ

คนเหล่าใด เห็นภัยในอุปาทาน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดชาติและมรณะ แล้วหลุดพ้นได้ เพราะไม่ยึดมั่น เพราะเหตุที่ได้อาศัยนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งชาติ ชรา และมรณะ คนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ถึงความเกษมล้ำราญ เป็นผู้เยือกเย็นได้ในปัจจุบันชาตินี้ เป็นผู้ล่วงพ้นเวร ภัย และทุกข์ทั้งปวงได้

ม. อุ. ๑๔/๒๘๑ (ปาจร.), /๓๓๙ (มมร.), /๓๐๔ (สงฆ์ตี.)

บทวิจารณ์เรื่องนรก

ของ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เรื่องนรกในทำนองนี้ ยังมีกล่าวไว้ใน **พาลบัณฑิตสูตร** (ม. อุ. ๑๔/๒๑๓ มจร., /๓๑๒ มมร., /๒๘๓ สงฺคีติ. และใน อ. ติก. ๒๐ /๑๓๓ มจร., /๑๗๕ มมร., /๑๗๗ สงฺคีติ.) อีก นอกจากนี้ ยังมีกล่าวไว้ในเรื่องชาดกอีกมากมาย ซึ่งมากเกินไปที่จะนำมาแปลไว้ในที่นี้ ขอให้เราศึกษาจากเทวทูตสูตรเพียงสูตรเดียวก็พอแล้วก่อนอื่น ข้าพเจ้าขอนำมติของ **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส** ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้มาแสดงไว้ก่อน ซึ่งพระองค์ได้ทรงวินิจฉัยเรื่องนรกไว้ ในหนังสือ ธรรมวิจารณ์ ดังต่อไปนี้ :-

นิรยะ นั้น ไม่ใช่มีเฉพาะของเรา ของลัทธิอื่นบรรดาที่รับรองความเวียนเกิด ย่อมมีด้วยกันทั้งนั้น ในที่นี้ จักชักมาเทียบเฉพาะของพราหมณ์ที่เหมือนกับของเรา **นิรยะ นั้น** เป็นศัพท์มาลี พราหมณ์เขาเรียกว่า **นรกะ ตามศัพท์** สันสกฤต ในภาษาของเราเรียกว่า **นรก ตามอย่างเขา**

อีกอย่างหนึ่ง เขาเรียกว่า **ปาตาละ** เราเรียกตามศัพท์เขาว่า **บาดาล** แต่เราเข้าใจไปว่า **นาคภพ** นรกของเขานั้น เป็นที่ลงโทษอาตมันผู้ทำบาป ในเมื่อยังอยู่ ณ โลกนี้ แบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๗ ในหนังสือที่ข้าพเจ้าอ่าน ไม่ได้ระบุชื่อไว้ว่า ใครควรตกนรกขุมอะไรตามบาปที่ทำ พระยมเป็นราชาของนรกเหล่านี้ และเป็นผู้พิพากษาความผิดเองด้วย ทูตของพระยมคอยตรวจดูอยู่ตลอดโลก พอมีคนตายลง ย่อมนำตัวไปแสดงแก่พระยม ทูตเหล่านี้เขาเรียกว่าอะไร ? ในภาษาสันสกฤตหาทราบไม่ ฉบับที่ข้าพเจ้าอ่านเป็นภาษาอังกฤษ เป็นเรื่องแต่งใหม่ไม่ใช่ปกรณ์เดิม ตรงกับของเราว่า นิรยบาล ทางไปนรกต้องผ่านแม่น้ำเพลิง จึงมีธรรมเนียมว่า เมื่อคนเจ็บหนักจวนตาย ทายาทย่อมจัดให้ทำโคทาน คือ ให้โคแก่พราหมณ์ตัวหนึ่ง เพื่อจะได้ใช้เป็นพาหนะข้ามแม่น้ำเพลิงนั้น เมื่อไปถึงแล้ว ไม่ปรากฏว่า พระยมได้ซักถามเอาคำให้การของผู้นั้น มีรายงานไว้เสร็จแล้วว่า ผู้นั้นเมื่อยังอยู่ ณ โลกนี้ ได้ทำกรรมอะไรไว้บ้าง เป็นแต่เปิดรายงานนั้นสอบดู แล้วพิพากษาทีเดียว ถ้าเป็นผู้ไม่ได้ทำบาปหรือทำบ้าง แต่ได้ทำบุญไว้ อาจกลบลบกัน ยอมปล่อยตัวส่งไปขึ้นสวรรค์ หรือไปเกิดใหม่ในมนุษยโลก ถ้าเป็นผู้ทำบาปไว้มาก หรือทำบาปหนัก ย่อมลงโทษสมแก่ความผิด กรรมกรณ์

อันผู้นั้นจะพึงเสวยในคราวตกนรกนั้น คือ ถูกขังในที่มืดตื้อ หร็อจมอยู่ในบ่อเต็มด้วยปัสสาวะสุนัข และน้ำมูกของคน ถูกลงอาชญาด้วยไฟ ด้วยเหล็กแดง ด้วยให้สัตว์มีพิษกัด ด้วยให้นกและสัตว์ร้ายมีมังสะเป็นภักษาจิกบ้าง กัดบ้าง ถูกสนตะพายที่จมูกลากไปบนมีดอันคมกริบ ถูกบังคับให้ลอดรูเข็ม ถูกให้แร้งควักลูกตา ถูกภูเขา ๒ ข้างกระแทกกันบด แม้อย่างนั้น ก็ไม่ตาย ทนไปได้กว่าจะสิ้นกรรม ครั้นสิ้นกรรมแล้ว ย่อมพ้นไม่ต้องติดเสมอไป เหมือนสัตว์นรกของบางลัทธิ แต่นั้น ย่อมไปเกิดในกำเนิดดิรัจฉานเลว ๆ กว่าจะพบช่องทำความดี จึงจะได้คติที่ดี

เรื่องที่เล่ามานี้ ผู้แต่งอ้างว่า ชักเอามาจากปกรณ์ชื่อ ปัทมปุราณะ ชะรอยนรกนี้ จักชื่อ ปัทมนรก ตรงกับของเราว่า ปทุมนิรยะ

ฟังเฉพาะของเรา เราย่อมเห็นว่า เป็นเรื่องแต่งเทียบคุกของอาณาจักรในสมัยที่ยังลงอาชญาอย่างรุนแรง เช่นที่เรียกว่า ทวัตติงสกรรมกรณ์ *(เครื่องลงอาชญา ๓๒ ประการ)* เป็นแต่กล่าวทำให้รุนแรงกว่า ภายหลังไม่รู้เท่า เลยเชื่อเอาเป็นจริง

เรื่องนรกของพราหมณ์ กับ นิรยะในปกรณ์ของเรา เทียบกันเข้าแล้ว ย่อมมีเค้าเป็นอันเดียวกัน เป็นทางให้สันนิษฐานว่า ต่างได้มาจากต้นเดิมเดียวกัน หรือถ่ายอย่างจากกันมา เป็นแต่ยักเยื้องให้เหมาะแก่ลัทธิของตน เช่น เรานับถือยุกติธรรม ปรารถนาจะแปลเทวทูตเป็นความเสื่อม ความทุกข์ ความสิ้น โดยธรรมดาด้วย เราก็ทำให้ยมราชซักถาม เราเสียวไส้ในการสั่งลงโทษ เราก็ทำให้ยมราชถามแล้วนิ่งเสีย ให้นายนิรยบาลรู้เอาเอง เรานับถือพระศาสนาของเรา เราก็ทำให้ยมราชเลื่อมใสของเขาก็น่ามีดุจกัน เช่น เขาต้องการให้มีอำนาจแก้ได้ เพื่อล่อให้คนทำบาปนับถือพระเจ้าของเขาเป็นสรณะ เขาก็กล่าวถึงพระวิษณุและพระศิวะว่า มีอำนาจให้เทวทูตไปแย่งอาตมันของผู้นับถือพระองค์จากเทวทูตพระยม ไปสู่เทวโลกของพระองค์เป็นอันพ้นจากตกนรก และพระวิษณุมีพระกรุณาปล่อยสัตว์นรกก็ได้ และเรื่องของเขาเชื่อว่า มีตัวอย่างอันจะพึงเห็นในมนุษย์ครั้งนั้นด้วย เช่นนี้ ทางที่เราจะพึงพิจารณาพึงมีดังนี้ :-

๑. พระพุทธศาสนารับรองมติในเรื่องนิรยะเพียงไร รับรองเท่าที่กล่าวสักว่าชื่อในบาลีนั้น ๆ ดังกล่าวมาแล้ว หรือรับรองตลอดถึงเรื่องพิสดารดังแสดงในเทวทูตสูตรด้วย

๒. ถ้าไม่รับรองเรื่องหลัง จะพึงทำความเข้าใจว่า สมเด็จพระบรมศาสดานำมาตรัส เพื่อแสดงนรกในมนุษย์โดยนัย แต่

เรื่องถูกเติม หรือดัดแปลงให้เป็นจริงไป หรือเป็นธรรมปฏิรูป คือธรรมปลอมรจนาแทรกขึ้นทีหลัง

๓. การวิจารณ์ ๒ ข้อข้างต้นนั้น จักนำให้สันนิษฐานว่า พระพุทธศาสนารับรองเรื่องปรัมปราที่เคยเชื่อถือกันมา ด้วยมิได้ปรากฏแก่ญาณเป็น "สนฺทิฏฐิโก" คือเห็นเอง หรือนอกจากเห็นเองแล้ว ไม่รับรองเรื่องที่ยังไม่ได้จริง

ข้าพเจ้าเรียงข้อวิจารณ์ ๓ ข้อนี้ตามความที่ปรารภ แต่ดูทีจะต้องทำความเข้าใจข้อ ๓ ก่อนกระมัง ? จึงจักวิจารณ์ ๒ ข้อลงกันได้ถนัด ถ้าคนนับถือศาสนาอื่นแต่เป็นธรรม จะพึงวิจารณ์เขาคงไม่ตีราคาพระศาสนาของเราสูงเกินไป เขาอาจลงความเห็นว่า ศาสนาของเรารับรองมติปรัมปรา อันยังไม่อาจชำแรกด้วยญาณด้วย เช่นนี้ เขาจักไม่เห็นน่าเกลียดน่าชัง เรื่องเช่นนี้อันมีอยู่ในปกรณ์ของเรา ส่วนเราย่อมตีราคาพระศาสนาของเราสูงโดยธรรมดา มาพบเรื่องเช่นนี้เข้าในปกรณ์ของเรา ย่อมตะขิดตะขวง จะรับรองก็อาย จะปฏิเสธก็ไม่ถนัดปาก เพราะอย่างนี้ เป็นการยากเพื่อจะลงสันนิษฐาน ขอยกไว้ให้ผู้อ่านทำความเข้าใจเอาเอง

อย่าหลงคัมภีร์

เรื่องนรกตามมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตามที่แสดงมานี้ ผู้อ่านย่อมจะทราบได้ดีว่าตามความรู้สึกของพระองค์นั้น เป็นอย่างไรในเรื่องนี้ แต่อย่างไรก็ดี การที่ท่านไม่วินิจฉัยให้เด็ดขาดลงไป ก็เพราะคนที่เชื่อเรื่องนรกตามที่กล่าวไว้ในเทวทูตสูตรมีอยู่มาก และอีกประการหนึ่ง พระอรรถกถาจารย์ ซึ่งเป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่มาก ก็ดูเหมือนท่านจะเชื่อ หรือแม้ตัวท่านเองจะไม่เชื่อ แต่ก็มีความประสงค์ที่จะให้คนอื่นเชื่อตามนั้น ยิ่งกว่านั้น ถ้าหากเราจะเชื่อเรื่องนรกตามหลักในเทวทูตสูตร เราก็มีหลักฐานอ้างอิงได้มากมาย จากพระไตรปิฎกหลายแห่ง และจากคัมภีร์อื่น ๆ เช่น มิลินทปัญหา เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดี พระพุทธเจ้าก็ได้สอนเราไว้แล้วว่า **"อย่าเชื่อโดยอ้างคัมภีร์ อย่าได้เชื่อโดยเห็นว่า เป็นความเชื่อสืบต่อกันมาช้านาน"** ข้าพเจ้าคิดว่า เราควรจะได้ศึกษาเรื่องความเป็นมาแห่งคัมภีร์พระไตรปิฎกสักเล็กน้อย ทั้งนี้ เพื่อที่เราจะได้ไม่เป็นคนหลงคัมภีร์ ข้าพเจ้าคิดว่า คำวิจารณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ จักให้ความสว่างแก่เราเป็นอย่างดีในเรื่องนี้ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะขอคัดคำวิจารณ์ ซึ่งพระองค์ทรงรจนาไว้ในหนังสือธรรมวิจารณ์ ดังมีข้อความต่อไปนี้ :-

บาลีรจนาธรรมของเรา กล่าวกันมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายได้ประชุมกันสังคายนาเป็นครั้งแรก ได้เรื่องจากพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากผู้อยู่ใกล้ ได้ฟังในเวลาพระศาสดาตรัสแก่ผู้รับเทศนาเป็นพื้น และสังคายนาสืบ ๆ มาอีก โดยเค้าคงเป็นเช่นนั้น ครั้งแรก คงได้ประชุมสอบถามความรู้เห็น และฟังความของกันและกัน แล้วเลือกเรื่องที่ได้รับอนุมัติวางไว้เป็นแบบแผน จำทรงหรือจารึกบอกเรียนกันสืบมา ภายหลัง การจำทรงหรือฉบับแตกต่างกันขึ้น หรือเข้าใจอรรถแห่งบางเรื่องบางตอนไม่ลงรอยกัน พระสงฆ์ผู้เป็นประธานในครั้งนั้น จึงประชุมกันทำสังคายนาอีก วินิจฉัยให้ลงรอยกัน ขยายความแห่งเรื่องแห่งตอนอันยังมัวให้แจ่ม ถือเป็นแบบสืบไปตามยุค การที่ว่า ในปูนแรก ๆ นำกันสืบมาด้วยลำพังความจำทรงนั้น มีฐานะอยู่ ในเวลาพระศาสดาปรินิพพานไม่ช้า พระสาวกทั้งหลายผู้ทันพระองค์ยังทรงชนมายุอยู่ ดูก็ไม่น่านึกว่า จะรจนาเป็นอักษร เพราะท่านเหล่านั้นได้เคยรู้เห็นมาพอแล้ว อาจนำการเรียนการปฏิบัติของบริษัทให้อนุวัตน์ตามครั้งพระศาสดายังเสด็จอยู่ ขอสาธกด้วยการนำมาซึ่งศาสนวงศ์ของพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายในภายหลังแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง เป็นมาเช่นนั้น ถ้าการจดหมายเหตุได้ใช้มาแต่ครั้งแรกแล้ว คงเป็น

ของเฉพาะองค์พระสาวก หาได้นำเข้าอ่านและได้รับอนุมัติในที่ประชุมสงฆ์ไม่ สาธกด้วยจดหมายเหตุแห่งศาสนวงศ์ของพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายของพระเถระบางองค์ได้อีก พึงเป็นอย่างนั้นต่อมาอีกหลายชั่วอายุก็ได้ กว่าจะได้จารึกลงเป็นอักษรที่ตามตำนานกล่าวว่า ได้ทำที่ลังกาในร้อยปีที่ ๖ *(คือ พัน ๕๐๐ แล้วยังไม่เต็ม ๖๐๐)* ภายหลังปรินิพพานแห่งพระศาสดา แต่ในร้อยปีที่ ๓ ครั้งอโศกรัชกาลที่เป็นคราวทำสังคายนาที่ ๓ ปรากฏว่า ในราชการได้ใช้หนังสือแล้ว คือ ได้จารึกศิลาประกาศธรรมโดยกระแสพระราชดำรัส น่าจักได้ใช้จารึกพระคัมภีร์ตุจกัน ส่วนโวหารในพระคัมภีร์ส่อว่า เป็นของรจนาสำหรับจารึก มิใช่จดตาม มุขปาฐะ คือ คำออกจากปาก บางคัมภีร์เป็นโวหารเก่าทั้งอธิมุตติ คือ ความน้อมใจนึกแห่งเจ้าของโวหาร ส่อว่า มิได้ทำเป็นเดิมในลังกา แต่โวหารก็ดี หรือวิธีใช้อักษรก็ดี เทียบด้วยคำจารึกศิลา ปรากฏว่า ได้ทำขึ้นภายหลังอโศกรัชกาลแต่ไม่ห่างมากนัก แต่บางคัมภีร์เป็นโวหารปูนหลังลงมาก็มี ถึงอรรถกถาเป็นของรจนาขึ้นในลังกาแท้แล ข้าพเจ้ากล่าวถึงการทำสังคายนาในคราวต่อลงมา เพื่อวินิจฉัยข้อที่แตกต่างให้ลงรอยกัน และเพื่อขยายความแห่งข้อที่ยังมัวให้แจ่มนั้น ความมุ่งหมายอย่างต้นมีแจ้งในเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ นั้นแล้ว ความมุ่งหมายอย่างหลัง พึงเห็นในเรื่องหรือในตอนที่เพิ่มขึ้นใน

ภายหลังแต่สังคายนาครั้งก่อน จักสาธกเพียงชักเรื่องมาอ้างเพื่อเห็นง่ายในฝ่ายพระสูตร มีบางสูตรที่ปรากฏว่าเพิ่มขึ้นทีหลัง เช่น **สุภสูตร ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค** เป็นภาษิตพระอานนท์แสดงแก่ สุภมาณพ โตเทยยบุตร และ **มธุรสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์** เป็นภาษิตพระกัจจายนะแสดงแก่พระเจ้ากรุงมธุรา ภายหลังพระศาสดาปรินิพพานแล้ว เรื่องสังคายนาเอง **ในจุลลวรรค พระวินัย** ได้กล่าวถึงทั้งครั้งที่ ๑ ทั้งครั้งที่ ๒

พระคัมภีร์ของเราเป็นมาอย่างนี้ ของฝ่ายศาสนาอื่นก็คงเป็นเช่นกัน ทางที่ควรเป็นก็เช่นนั้น นับว่าเป็นของนำมาดีอยู่ แต่ในอีกทางหนึ่ง ท่านผู้ทำสังคายนาปูนหลัง ๆ มิใช่พระอรหันต์ดังกล่าวยกย่องก็อาจเป็นได้ ยิ่งท่านผู้รจนาปกรณ์ยิ่งอาจเป็นผู้มิใช่พระอริยะ เป็นเพียงกัลยาณชนมีอัชฌาสัยงาม ก็ยังดี ชั้นอรรถกถา ปรากฏว่า ท่านผู้รจนาเป็นปุถุชน คือ คนกิเลสหนาซ้ำเข้าด้วย เป็นฐานะอยู่ที่ความเคยเชื่อถือลัทธิเก่าในพื้นประเทศ และลัทธิต่างประเทศอันแพร่มาถึงเข้าครอบงำรับรองลัทธินั้น ๆ เข้าไว้ในคัมภีร์ของตน ด้วยสันนิษฐานว่าเป็นจริง ยิ่งอัชฌาสัยของผู้รจนาเลวทราม ความแห่งปกรณ์ที่แต่ง ยิ่งจะพึงระคนด้วยลัทธิเลวทราม ความแห่งปกรณ์ที่แต่ง ยิ่งจะพึงระคนด้วยลัทธิเหล่านั้น จันทรคราสและสุริยคราสที่เชื่อกันในครั้งนั้นว่า เป็นพระราหูผู้เป็นศัตรูแห่งเทวดาเข้าอม พระจันทร์

พระอาทิตย์ ต้องมีเทพเจ้าผู้มีฤทธิ์กว่าราหูเข้าช่วย ยังมามีในสูตรของเรา และกล่าวว่า ราหูต้องปล่อยเพราะพระพุทธานุภาพ ในบัดนี้ วิทยาเปิดเผยความจริงว่า เป็นด้วยอย่างไร มีการคำนวณเวลาจับ และเวลาหลุดถูกต้องละเอียดจนนาทีเป็นเครื่องพิสูจน์ **จดหมายเหตุของภิกษุจีนชื่อฮวนเจียง** ผู้ไปอินเดียเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๐๐ กล่าวว่า ครั้งนั้น ในอินเดีย ต่างลัทธิต่างนิกายกำลังประชันขันแข่งความรู้ความวิเศษแห่งกัน ฝ่ายใดบกพร่องเป็นต้องเสื่อม ต้องล่ม ช่างน่ากลัวจริง ๆ ว่า ในเวลาแย่งกันอยู่เป็นอย่างนั้น ลัทธิอันกล่าวแล้ว น่าได้ช่องเข้ามาแทรกในพระคัมภีร์ของเราถนัดใจ และนำสืบมาด้วยความไม่รู้สึก แม้ในปกรณ์ของเราเอง ก็ยังมีความรังเกียจด้วยสัทธรรมปฏิรูป คือ สัทธรรมปลอม จึงปรารภถึงใน **กัสสปสังยุตต์ นิทานวรรค** โดยใจความว่า สัทธรรมปฏิรูป ยังไม่มีเพียงใด พระสัทธรรมยังอยู่เพียงนั้น เมื่อสัทธรรมปฏิรูปมีขึ้น พระสัทธรรมย่อมอันตรธานไป โมฆบุรุษ *(คือ คนเปล่า)* ในพระศาสนานี้เอง เป็นผู้ยังพระสัทธรรมให้อันตรธาน แม้พระธรรมเป็น “**สนฺทิฏฐิโก**” อันผู้พิจารณา อันผู้ปฏิบัติ จะพึงเห็นเอง คือ ปรากฏแก่ใจของผู้นั้นที่เป็นวิสัย ก็อาจเห็นได้อย่างนั้น ที่พ้นวิสัย ย่อมไม่อาจเห็นเอง ยิ่งเป็นธรรมปฏิรูป จักเห็นเองไม่ได้เลย

เทวทูตสูตรควรเชื่อได้เพียงไหน ?

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงชื่อว่า *เป็นนักปราชญ์* เพราะฉะนั้น คำวิจารณ์ของพระองค์จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างที่สุด เรื่องนรกตามที่กล่าวไว้ใน เทวทูตสูตร ถ้าเชื่อได้แน่ว่าเป็นพุทธภาษิต เราก็สันนิษฐานได้ว่า เป็นเรื่องที่พระองค์ตรัสเปรียบเทียบ เพื่อหวังผล ๒ ประการด้วยกัน กล่าวคือ :-

๑. สำหรับคนที่เชื่อว่าเป็นจริงตามนี้ ก็เป็นของดี ที่เป็นเหตุมิให้ทำความชั่ว อันที่จริง ในวิสัยของโลก ย่อมจะต้องมีการหลอกด้วยอุบาย ในเมื่อคนเหล่านั้น ไม่อาจจะเข้าใจเหตุผลแห่งความจริงได้

๒. สำหรับบุคคลที่เป็นนักคิด เป็นคนมีสติปัญญาเฉียบแหลม ก็ย่อมจะเอาเรื่องราวเหล่านี้ไปคิด และในที่สุดก็เห็นคติธรรมที่ลึกซึ้ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างสูง

ถ้าหากว่าเรื่องในเทวทูตสูตร มิใช่เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัส แต่เป็นเรื่องที่นักปราชญ์คนใดคนหนึ่งแต่งขึ้นในภายหลัง และอ้างว่าเป็นพุทธภาษิต เพื่อให้เป็นเรื่องที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้น ผู้แต่งก็คงจะมีความมุ่งหมายเพียงเพื่อที่จะให้คนที่ได้ยินได้ฟังเรื่องนี้เกรงกลัวบาปกรรม หรือไม่เช่นนั้นก็เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยที่คนส่วนมากฝังหัวเชื่อเรื่องนรก ตามลัทธิในศาสนาพราหมณ์

เพื่อต้องการจะดึงคนให้หันเข้ามาสู่พุทธศาสนา จึงจำเป็นต้องมีเรื่องในทำนองคล้าย ๆ กันในคัมภีร์ของพุทธศาสนาบ้าง ไม่เช่นนั้น ก็จะด้อยไป นี่คือสาเหตุอันหนึ่ง ที่ทำให้เกิดสัทธรรมปฏิรูปขึ้นในพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ดี เรื่องในทำนองนี้ อาจจะเป็นผลดีก็เฉพาะในสมัยก่อนเท่านั้น แต่สำหรับในสมัยปัจจุบันเรื่องนี้ไม่มีนักศึกษาคนไหนเชื่อ เพราะเป็นเรื่องค่อนข้างจะเหลือเชื่ออยู่มาก สำหรับนรกที่จะพึงเชื่อถือได้ ก็คือ เรื่องที่เขียนมาในตอนต้น ซึ่งมีพร้อมทั้งเหตุผลและที่มา *เราควรจะเชื่อตามหลักฐานอันนี้ดีกว่า*

บทวินิจฉัยเรื่องเปรต

ของ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

นอกจากเรื่องนรกดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีเรื่องเปรตซึ่งคนส่วนมากมักจะสงสัยว่า มีจริงหรือไม่ ? ในคัมภีร์พุทธศาสนาก็มีพูดถึงบ่อยครั้ง อันที่จริง เมื่อเราเข้าใจเรื่องนรกดังที่กล่าวมาดีแล้ว เรื่องเปรตก็เป็นอันเข้าใจได้โดยง่าย แต่เพื่อที่จะให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่องนี้อย่างเป็นหลักฐานจริง ๆ ฉะนั้น จะขอคัดคำวิจารณ์ในเรื่องนี้ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ มาลงไว้อีกดังต่อไปนี้

จะอธิบาย ปิตติวิสยะ ให้เข้าใจชัด จำจะเล่าถึงธรรมเนียมพราหมณ์เนื่องด้วยบุรพบิดรของเขาก่อน พวกพราหมณ์เขามีธรรมเนียมเช่น และทำทักษิณาอุทิศบุรพบิดรของเขา เรียกว่า ศราทธะ เป็นการจรเนื่องจากการเผาศพบ้าง เป็นการประจำปีที่มาบรรจบรอบวันตายของบุรพบิดร หรือต้นเดือนต้นปีบ้าง บุรพบิดรเพียง ๓ ชั้น คือ *บิดา* ๑ *ปู่* ๑ *ทวด* ๑ เป็นผู้อันจะพึงเซ่นด้วยก้อนข้าว เรียก "สปิณฑะ" แปลว่า ผู้ร่วมก้อนข้าว บุรพบิดรจากทวดขึ้นไปก็ดี ญาติผู้ไม่ได้สืบสายโดยตรงก็ดี เป็นผู้จะพึงได้รับน้ำกรวดเรียกว่า "สมาโนทกะ" แปลว่า ผู้ร่วมน้ำ บุรพบิดร ๓ ชั้นนั้น กรวดน้ำให้ด้วยก็ได้ การกรวดน้ำของเขา ลงไปในแม่น้ำ เอา ๒ มือกอบน้ำขึ้นปล่อยให้ค่อย ๆ รั่วลง นึกอุทิศถึงผู้ตายไปพลางว่า *ขอให้น้ำนี้ระงับความกระหายของท่านผู้นั้น ๆ* ธรรมเนียมนี้เนื่องมาถึงพวกไทยเรา การทำข้าวบิณฑ์ คือ เอาข้าวกรอกในกรวยใบตอง คว่ำลงบนภาชนะ มีพานเป็นต้น มีกับข้าวของกินเรียงรายบ้างเล็กน้อย ประดับด้วยดอกไม้สด หรือด้วยเครื่องประดับอย่างอื่น มีธูปเทียนติดตั้งเป็นเครื่องสักการะในวันเทศกาล คือ ในวันสารท ในวันตรุษ ในวันสงกรานต์ นี้ตรงกับข้าวบิณฑ์ของพราหมณ์เดิมชะรอยจะทำเซ่นบุรพบิดร แต่ภายหลังเราเข้าใจว่า ทำบูชาพระพุทธเจ้า การกรวดน้ำเรายังทำกันจนบัดนี้ ในเวลาพระ

สงฆ์อนุโมทนา แต่ใช้ภาชนะ เช่น เต้า ขวด หรือจอก มี ภาชนะอีกใบหนึ่ง เช่น ขันหรือถาดรับน้ำกรวด แล้วเอาไปเทที่ดิน หรือกรวดลงที่ดินทีเดียว ขณะกรวด เปลี่ยนความนึกเป็น ให้ส่วนบุญตามวิธีข้างพระพุทธศาสนา แม้จืดจางลง ก็ยังไม่เลิก ทีเดียว ข้าวบิณฑ์ของพราหมณ์นั้น เขาทำพิธีเช่นแล้ว โยนให้ ทานสัตว์ กาบ้าง ปลุบ้าง กานั้น เขาถือว่าเป็นนกผี ได้อาหาร กินแล้ว จะได้ไม่รังควานบุรพบิดรของเขา ปลุนั้น เช่น โค กระบือ พวกพราหมณ์เขาให้แต่โค โคจักกินข้าวบิณฑ์นั้นหรือไม่ น่าสงสัยอยู่ แต่ได้ยินว่า โคในเมืองเราที่เจ้าของหัดมาแต่เล็ก กินข้าวและขนมได้จิปาถะ โคของเขาจักเป็นเช่นนั้นกระมัง ? การทำทักษิณาที่เรียกว่า ศราทธะของเขา คือ เชิญพวก พราหมณ์ด้วยกันมาเลี้ยง เสร็จแล้วแจกไทยธรรม ผ้าเป็นของ ที่เว้นไม่ได้ พวกพราหมณ์เอาธุระนัก เพื่อไม่ให้บุรพบิดรของ เขาหิวกระหายและเปลือยกาย การให้ผ้าในทักษิณานุปทานของ เราก็มีเหมือนกัน แต่เราเข้าใจว่า เนื่องมาจากภิกษุผู้ถือบังสุกุล ไม่รับผ้าจากมือของผู้ให้ จึงวางให้เพื่อหยิบเอาเอง โดยสังเขป ว่าผ้าบังสุกุล การเช่นและทำศราทธะอุทิศบุรพบิดร พวกวรรณะ อื่น มีกษัตริย์เป็นต้น ก็ทำเหมือนกัน ในการทำศราทธะ คง เอาพวกพราหมณ์เป็นปฏิคาหก ไม่กล่าวถึงการเลี้ยง ชะรอย พวกพราหมณ์ไม่ฉันของที่วรรณะอื่นทำ

พวกพราหมณ์ย่อมเชื่อว่า *คนตายแล้ว ย่อมไปเกิดในคติ นั้น ๆ* แต่ด้วยความรักและความนับถือบุรพบิดรของตน จึงสำคัญเห็นอีกส่วนหนึ่งว่า ยังทรงอยู่ด้วยเป็น **อทิสสมานกาย** คือ แลไม่เห็นตัว มีถิ่นเป็นที่อยู่เรียก **ปิตฺโลกะ** ความรู้สึกอย่างนี้ พวกเราก็ได้มาจากเขา แต่เราเข้าใจว่า อยู่ในเรือนเดิม ได้แก่ผีเรือน

การทำทักษิณานุปทาน ที่เรียกว่า ศราทธะ ของพวกพราหมณ์ พระพุทธศาสนาก็อนุมัติ เรียกว่า ปุพพเปตพลี แสดงใน *อาทิยสูตร ปัญจกนิบาตอังคุตตรนิกาย (เล่ม ๒๒/๔๐ มจร., /๔๙ มมร., /๕๐ สงฺคีติ.).* โดยความเป็นกิจอันอริยสาวกผู้ครองเรือนจะพึงทำประการหนึ่ง และมีมาในที่อื่นว่า :-

ยงฺกิญฺจารมฺมณ์ กตฺวา ทชฺชา ทานมมจฺฉรี
ปุพฺเพ เปเตว อารพฺภ อถ วา วตฺถุเทวตา.

(ดู ขุ. เปต. ๒๖/๑๐๒ มจร., /๑๕๘ มมร., /๑๗๓ สงฺคีติ.)

แปลความว่า

กุลบดีปรารภเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ คือ ปรารภบุรพบิดรทั้งหลายก็ดี วัตถุเทวดา *(คือ พระภูมิ)* ทั้งหลายก็ดี พึงเป็นผู้ไม่ตระหนี่ ให้ทาน

ในลำดับนี้ จักแก้ถึง **ปิตติวิสยะ** ที่เข้าใจว่า เนื่องมาจาก ปิตฺฤโลกะ ของพวกพราหมณ์ ในอรรถกถาใช้ศัพท์ว่า **เปต-โลโก** ก็มี ที่ตรงกันทีเดียว ศัพท์ว่า "**ปิตฺติวิสโย**" แปลกันมาว่า วิสัย *(คือ แดนหรือถิ่นฐาน)* **ของเปรต** ไม่สมพยัญชนะ **ปิตฺติ** ที่แปลว่า **ของเปรต** มีเฉพาะศัพท์นี้เท่านั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นศัพท์ตรงกับ ปิตฺฤ ในภาษาสันสกฤต โดยวิธีแปลงเทียบเคียงกันเหมือนศัพท์อื่น แต่ก็เห็นเฉพาะศัพท์นี้เท่านั้น แต่ยังมีศัพท์อันจะพึงเทียบให้เห็นได้อีก คือ "เปตฺติก" และ "เปติก" ที่แปลว่า **ของบิดา** "เปตฺติก" ก็คือลง ณิก ปัจจัย ทับ "ปิตฺติ" แล้วพฤทธิ์ อิ ตัวหน้าเป็น เอ ส่วน "เปติก" ไม่ซ้อน "ต" มาแต่เดิม ลง ณิก ปัจจัย และพฤทธิ์อย่างเดียวกัน อีกศัพท์หนึ่งว่า "เปตฺเตยฺยา" เกื้อกูลแก่บิดา ลง เอยฺย หรือ เณยฺย ปัจจัย และพฤทธิ์

เป็ต ศัพท์ที่เข้าสมาสกับ ปุพฺพ ศัพท์ เป็น "ปุพฺพเปตา" ก็ถอดมาจาก "เปตฺติก" หรือ "เปติก" นั่นเอง แต่ศัพท์นี้มีความหมายเป็น ๒ นัย หมายเอาคนตายอย่างหนึ่ง หมายเอาบุรพบิดรอย่างหนึ่ง นัยต้น สำเร็จรูปจาก ป + อิ + ต ปัจจัย เข้าสนธิเป็น "เปต" แปลว่า ผู้ละไปแล้ว ได้ในอุทาหรณ์ว่า "เปโต กาลกโต" แปลว่า ผู้ละไปแล้ว มีกาละอันทำแล้ว สันสกฤตเป็น เปฺรตะ นัยหลังออกจากศัพท์ "เปตฺติก" หรือ

"เปติก" ดังกล่าวแล้ว ชะรอยจะต้องแปลว่า **บิดร** ได้ในบทว่า "ปุพฺพเปตพลี" และ "ปุพฺเพ เปเตว อารพฺภ" ในคาถาข้างต้น และได้ในอุทาหรณ์ว่า "เปตา ญาติสาโลหิตา" แปลว่า **บิดร** คือ ญาติร่วมสายโลหิต อธิบายว่า *ญาติผู้ใหญ่ผู้สืบสายตรงลงมา* สันสกฤตเป็น ปิตฺฤ ลำพังศัพท์เดียวหรืออยู่ข้างท้าย ใช้พหุวจนะทั้ง ๒ ภาษา เพราะในมคธภาษา **เปต** ศัพท์มีอรรถเป็น ๒ เมื่อหมายถึงบุรพบิดร จึงต้องใช้บทหมายต่างกำกับดังอุทาหรณ์ข้างต้น

โดยนัยนี้ **ปิตติวิสยะ** น่าจะหมายเอาจำพวกผี **บุรพบิดร** ข้าพเจ้าได้ค้นหาคำพรรณนาถึง **ปิตติวิสยะ** ในบาลีที่เป็นหลักไม่เคยได้พบเลย ดูก็ไม่ใช่จำพวกผีที่เลว ไม่น่าจัดเป็นทุคติ น่าจัดเป็น ภุมมเทวะ หรือวัตถุเทวตา อย่างไรจึงจัดเป็นพวกทุคติ คาดความมุ่งหมายของท่านไม่ถูก หรือนับเนื่องอยู่ในพวกผี จึงยังต้องจัดอย่างนั้น แต่ในธนัญชานิสูตร เรียงลำดับดีกว่า **ติรัจฉานโยนิ สมด้วยเค้าเงื่อนที่แสดงมา** แต่อย่างไร **พระคันถรจนาจารย์**ในปูนหลังแห่งท่านผู้รจนาบาลี จึงทำความเข้าใจและแก้ **ปิตติวิสยะ** เป็น *จำพวกผีเปรต อดโซ รูปร่างไม่สมประกอบ เป็นสัตว์ทั้งน่ากลัวทั้งน่าสงสาร* ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านจงใจเหยียดบุรพบิดรของพวกพราหมณ์ให้เป็นผีชนิดนี้ โดยอาการเย้ยหยันอย่างเดียวกับพวกเขาเหยียดเราก็มี

พวกพราหมณ์กลัวเป็นอย่างยิ่งว่า *บุรพบิดรของเขาจักอดหิว จักระหายน้ำ จักเปลือยกาย* จึงทำการเซ่นด้วยของเหล่านี้บ้าง ให้ของเหล่านี้เป็นทานบ้าง เราก็เหยียดบุรพบิดรพวกนี้ว่า *เป็นผีอดหิว ระหายน้ำ เปลือยกาย* เสริมต่อในข้อที่อดหิวและระหายว่า *มีท้องใหญ่ แต่มีปากเท่ารูเข็ม ได้ข้าวได้น้ำกินเข้าไปไม่เท่าไร ไม่รู้จักหายอยาก กระวนกระวายด้วยความอยาก ดุจถูกไฟเผา* เสริมความเปลือยกายเข้าว่า *มีรูปไม่สมประกอบต่าง ๆ ทั้งทรวดทรง ทั้งผิวพรรณ สุดแต่จะน่าเกลียด น่ากลัวได้เพียงไร* พวกบุรพบิดรของพราหมณ์ถูกเหยียดลงเป็นเปรตชนิดนี้แล้ว ถูกจัดเข้าในพวกทุคติ ก็ใช้ได้ แต่จะว่าดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานก็ไม่เชิง สัตว์ดิรัจฉานมันมีปากกินอาหารได้คล่อง ดื่มน้ำได้สะดวก ความอยากอาหารก็เห็นจะไม่รุนแรงเหมือนของเปรตพวกนี้ รูปร่างของมันไม่เหมือนมนุษย์ แต่มันก็งามตามวิสัยของมัน ถ้าไม่ดีไปกว่าสัตว์ดิรัจฉานแล้ว ก็ไม่สมกับลำดับในธนัญชานิสูตร

ในบางสูตรกล่าวว่า **ทายกทำทานอุทิศให้บิดร คือ ญาติสายโลหิต เขาไปเกิดในกำเนิดอื่น ทั้งที่เป็นทุคติ ทั้งที่เป็นสุคติ ย่อมเป็นอยู่ด้วยอาหารในคติที่เขาเกิด หาได้รับผลแห่งทานอุทิศถึงไม่ ต่อไปเกิดในปิตติวิสยะ จึงรับผลแห่งทานที่อุทิศถึงนั้น**

นี้พอเห็นได้ว่า เนื่องมาจากการทำเพราะอุทิศถึงบุรพบิตร ผีชนิดนี้จำพวกเดียว ที่เขาทำทานแล้วอุทิศถึง จำพวกอื่น อย่าง เช่น *ยักษ์นรก* อย่างดี *เทวดา* เขาก็หาอุทิศถึงไม่ เทวดาได้รับแต่เครื่องสังเวย พึ่งมามีในพระพุทธศาสนาที่แนะนำให้ทำทักษิณา แล้วอุทิศแก่เทวดา

ประเภทชนิดเปรต อันกล่าวถึงในปกรณ์ทั้งหลายเท่าที่นึกได้

ชนิดรูปร่างไม่สมประกอบ ซูบผอม อดโซ ดังกล่าวแล้ว ๑

ชนิดรูปร่างวิการ เช่น กายเป็นอย่างของมนุษย์ แต่ศีรษะเป็นอย่างของดิรัจฉาน เช่น เป็นกาบ้าง เป็นสุกรบ้าง เป็นงูบ้าง ๑

ชนิดรูปร่างพิกล เสวยกรรมกรณ์อยู่ตามลำพัง ด้วยอำนาจบาปกรรม ๑

ชนิดรูปร่างอย่างของมนุษย์ปกติ แม้เป็นผู้สวยก็มี มีวิมานอยู่ แต่ในราตรีต้องออกจากวิมานไปเสวยกรรมกรณ์กว่าจะรุ่งเรียก *เวมานิกเปรต* ๑

รวมเป็น ๔ ชนิด

อธิการแห่งเปรตในปกรณ์เหล่านี้ เป็นแต่แก้บทบ้าง แก้นิยายถึงคนทำบาปบ้าง ตายไปตกนรกแล้วพ้นจากนั้นมาเกิดเป็นเปรตบ้าง พิจารณาเห็นว่า **ไม่ใช่มติรับมาจากของพวกอื่นดุจนิรยะ เป็นมติของพวกพุทธศาสนิกเกิดขึ้นเอง** มตินี้ ดูเหมือนออกจากการเปรียบด้วยพวกมนุษย์ผู้ไม่สมประกอบ เช่น แสดงใน **พาลบัณฑิตสูตร มัชฌิมนิกาย** อุปริปัณณาสก์ (ดู เล่ม ๑๙/๒๒๐ มจร., /๒๒๐ มมร., /๒๙๒ สงฺคีติ.) โดยความเป็นเศษแห่งนิรยะว่า *สัตว์นรกนั้น ครั้นสิ้นกรรมแล้ว มาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเกิดในสกุลต่ำ เป็นคนยากจน อดอยากเป็นอยู่โดยฝืดเคือง มีรูปร่างผิวพรรณไม่สมประกอบ* จะจัดมนุษย์จำพวกนี้เป็นทุคติไม่ได้อยู่เอง เพราะมนุษย์จัดเป็นสุคติไว้แล้ว เท่ากับจะจัดจำพวกดิรัจฉานที่ว่ามีฤทธิ์จำแลงกายได้เสวยสุขสมบัติ เช่น นาคราช หรือราชพาหนะที่ได้รับการปรนปรือถึงขนาดว่าเป็นสุคติมิได้เลย แม้พวกถือพาหิรลัทธิเขาก็จัดมนุษย์เป็นกำเนิดสูง ดิรัจฉานเป็นกำเนิดต่ำเหมือนกัน เช่นนี้กระมัง ท่านจึงเลี่ยงแสดงโดยนัยในกำเนิดอื่น

เรื่องเปรต ที่ได้อธิบายมานี้ เป็นคำอธิบายที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงรจนาไว้ในหนังสือธรรมวิจารณ์ ซึ่งเป็นหนังสือหลักสูตรนักธรรมชั้นเอก นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงอธิบายไว้ในหนังสือ ธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ซึ่งเป็นหนังสือหลักสูตรนักธรรมชั้นโท อีกว่า :-

ศัพท์ว่า เปรต แปลว่า ผู้ละไปแล้ว หมายเอา ผีผู้เคยเป็นมนุษย์มาก่อน ยังไม่ได้ไปถือกำเนิดอื่น ได้ในศัพท์ สัมภเวสี ผู้แสวงหาที่เกิด ใน เมตตสูตร ภายหลังหมายเอาเฉพาะจำพวกทำบาปมีโทษไม่ถึงตกนรก แต่มีรูปร่างทรวดทรงไม่สมประกอบ ตกยาก ได้ความอดอยากเป็นล้นเหลือ เดือดร้อนไปในทางเป็นอยู่ของตนเอง พวกเปรตนี้ ดูเหมือนอาศัยมนุษย์โลกก็มี พึงเห็นอย่างพวกเปรตพระญาติเก่าของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งกล่าวถึงใน ติโรกุฑฑสูตร และในอรรถกถาแห่งสูตรนั้น ดูเหมือนมีภูมิสำหรับก็มี พึงเห็นอย่างพวกเปรต ซึ่งกล่าวถึงใน ชาณุสโสณิสูตร นอกจากนี้ ยังมีเปรตอีกจำพวกหนึ่ง อยู่ปลีกตามลำพังในมนุษยโลก ได้เสวยสุขเสวยทุกข์ปนกัน มีวิมานอยู่ มีสมบัติ ได้เสวยสุขในวิมานในเวลากลางวัน ครั้นค่ำลงต้องออกจากวิมานไปรับกรรมกรณ์เหมือนสัตว์นรกในคืน พอสว่างก็กลับวิมานได้อีก

ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ หน้า ๓๙-๔๙ (๒๕๓๑)

เรื่องเปรตเท่าที่กล่าวมานี้ ผู้อ่านย่อมจะเข้าใจได้ดีว่า ครั้งแรกทีเดียว เราเรียนแบบมาจากลัทธิของพราหมณ์ และเชื่อได้ว่า เรื่องเหล่านี้คงเกิดขึ้นในสมัยที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลความเชื่อแบบนั้นแพร่หลายมาก เรื่องเปรตแม้จะมีกล่าวไว้ในสูตรหลายสูตร ซึ่งอ้างว่าเป็นพุทธภาษิต แต่ก็เชื่อได้ว่า สูตรเหล่านี้เกิดขึ้นในภายหลังพุทธกาล เพราะโดยเหตุผลที่แท้จริงแล้ว เรื่องเปรตดังที่กล่าวนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เพราะแม้แต่เรื่องนรก ซึ่งมีอยู่ในเทวทูตสูตร ก็ได้วินิจฉัยมาให้ดูแล้วว่าเรื่องนี้มีความจริงแค่ไหน เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันกล่าวได้โดยเด็ดขาดว่า *เรื่องเปรตเป็นเพียงนิยาย ที่ถอดแบบมาจากความเชื่อถือของพวกพราหมณ์ แต่แฝงคติธรรมในพุทธศาสนาเข้าไว้* ที่แท้พวกเปรต ก็คือ พวกที่ผอมอดโซตกทุกข์ได้ยาก อดอยาก หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้โดยฝืดเคือง หากินในทางเที่ยวขอทาน บุคคลประเภทนี้เรียกว่า มนุสฺสเปโต แปลว่า มนุษย์เปรต

คนเราตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์ได้หรือไม่ ?

เรื่องอบายภูมิตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ โดยมากมีอยู่ ๔ อย่าง คือ นรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต และอสุรกาย (ขุ. อิติ. ๒๕/๓๑๒ มจร., /๓๐๑ มมร., /๓๔๔ สงฺคีติ.) สำหรับเรื่องนรกและเรื่องเปรต ได้วินิจฉัยมาแล้ว สำหรับเรื่อง

สัตว์เดียรัจฉาน ไม่จำเป็นต้องพูดถึง เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจได้โดยง่าย จะมีข้อที่น่าสงสัยก็แต่เพียงว่า *คนที่ทำบาปบางคนตายแล้วจะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานได้จริงหรือ ?* ที่จริงข้อนี้เราเข้าใจได้โดยไม่ยากนัก เพราะโดยปกติ ชีวิตมนุษย์กับสัตว์มีความสัมพันธ์กัน ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม และตามหลักในคัมภีร์ก็แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า ผู้ที่จะไปเกิดเป็นสัตว์ ก็เพราะยังมีสันดานแบบสัตว์อยู่ ส่วนผู้ที่เป็นพระอริยบุคคล หมดสันดานแห่งความเป็นสัตว์แล้ว ย่อมไม่ไปเกิดในกำเนิดของสัตว์ แต่คนเรา ซึ่งแม้จะเลวทรามอย่างไร ก็ยังนับว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ฉะนั้น การที่คนเราจะไปเกิดเป็นสัตว์เล็ก ๆ เช่น ไปเกิดเป็นมด เป็นยุง ไม่น่าจะเป็นไปได้ ส่วนที่จะเป็นไปได้ คงจะเป็นสัตว์ในประเภทที่ใกล้เคียงกับมนุษย์ เช่น สุนัข หรือโค ดังนี้เป็นต้น ดังเช่นพระองค์ตรัสไว้ในกุกกุโรวาทสูตร ซึ่งมีเรื่องว่า :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในนิคม ชื่อว่าหลิทฺทวสนะ ในแคว้นโกลิยะ ครั้งนั้น บุตรของโกลิยะคนหนึ่งชื่อว่า ปุณณะ เป็นคนถือวัตรอย่างโค และท่านเสนิยะ ผู้เป็นนักบวชชีเปลือย ซึ่งถือวัตรอย่างสุนัข ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วนายปุณณะ ผู้ถือวัตรอย่างโค ได้กราบทูล

พระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านเสนิยะนี้ เป็นผู้มีอวัตรอย่างสุนัข กระทำสิ่งที่คนอื่นกระทำได้ยากอย่างยิ่ง บริโภคอาหารที่ตกไว้ในถาด สรรเสริญเสนิยะนี้ เขาประพฤติปฏิบัติมาอย่างเคร่งครัด ไม่ขาดตกบกพร่อง เป็นเวลาช้านาน แล้ว คติของเขา สัมปรายภพของเขา จักเป็นเช่นไร ?"

"ปุณณะ ข้อนี้พักไว้ก่อน อย่าถามเราเลย" พายปุณณะได้พยายามถามเช่นนี้ ถึง ๒ ครั้ง ในครั้งที่ ๓ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า "ถ้าเราไม่ตอบ ท่านก็คงพยายามถามเช่นนี้เรื่อยไป เอาเถอะ เราจะพยากรณ์ให้ฟัง ดูก่อนปุณณะ ภิกษุในโลกนี้ ได้อบรมกุกกุรวัตร สรรเสริญแห่งสุนัข ได้อบรมกุกกุรศีล ศีลแบบสุนัข ได้อบรมกุกกุรจิต ความคิดอย่างสุนัข ได้อบรมกุกกุราภิปปะ อาการอย่างสุนัข อย่างบริบูรณ์เป็นเนืองนิจ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของสุนัขทั้งหลาย และถ้าเขามีความเห็นอย่างนี้ว่า ด้วยศีล ด้วยวัตร หรือด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์อันนี้ เราจักได้เป็นเทพเจ้าตนใดตนหนึ่ง ความเห็นของเขา เป็นมิจฉาทิฏฐิ ดูก่อนปุณณะ สำหรับคนที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เราย่อมกล่าวว่า เขาจะต้องไปสู่คติใดอย่างใดก็อย่างหนึ่ง ในบรรดาคติทั้ง ๒ นี้ คือ ไม่นรก ก็กำเนิดเดรัจฉาน ดูก่อนปุณณะ อันกุกกุรวัตร เมื่อปฏิบัติอย่าง

สมบูรณ์ จะนำไปสู่ความเป็นสหายแห่งสุนัขทั้งหลาย ถ้าวิบัติก็จะนำไปสู่นรก" เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนี้แล้ว ท่านเสนิยะ ผู้ชีเปลือย ซึ่งถือวัตรอย่างสุนัข ได้ร้องไห้น้ำตาไหล

ครั้นแล้ว ท่านเสนิยะจึงได้ทูลถามขึ้นมาบ้างว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นายปุณณะ โกลิยบุตร เป็นผู้ถือวัตรอย่างโค เขาได้ประพฤติวัตรอย่างโคมาอย่างบริบูรณ์ ไม่บกพร่อง เป็นเวลาช้านานแล้ว คติของเขา สัมปรายภพของเขา จักเป็นเช่นไร ?"

พระองค์ก็ได้ตรัสห้ามเช่นเดียวกัน และเขาก็ได้พยายามถามอยู่ถึงสามครั้งเหมือนกัน ครั้นแล้วพระองค์ก็ได้ตรัสว่า "ผู้ที่ได้อบรมวัตรแห่งโค ศีลแห่งโค จิตแห่งโค กิริยาแห่งโค มาอย่างบริบูรณ์ เป็นเนืองนิจ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งโคทั้งหลาย และถ้าหากเขามีความเห็นอย่างนี้ว่า ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์อันนี้ เราจักได้เป็นเทพเจ้าตนใดตนหนึ่ง ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ สำหรับคนที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เรากล่อมกล่าวว่า เขาจะต้องไปสู่คติอย่างใดอย่างหนึ่ง ในคติสองอย่างนี้ คือ นรก หรือกำเนิดเดียรัจฉาน ดูก่อนเสนิยะ วัตรแห่งโค เมื่อปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ ย่อมนำไปสู่ความเป็นสหายแห่งโคทั้งหลาย เมื่อวิบัติ ย่อมนำไปสู่นรก" เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเช่นนี้ นายปุณณะ ผู้ถือวัตรแห่งโค ก็ได้ร้องไห้น้ำตาไหล

ในที่สุด ทั้งสองคนนี้ได้เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค และให้พระองค์แสดงธรรม เพื่อเขาจะได้ละความประพฤติเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงเรื่องกรรมให้ฟัง ในที่สุด นายปุณณะได้ประกาศตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งจนตลอดชีวิต ส่วนท่านเสนิยะได้ขอบวชในพระพุทธศาสนา และต่อมาก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ม. ม. ๑๓/๕๕ (มจร.), /๗๔ (มมร.), /๗๔ (สงฺคีติ.)

สูตรนี้แปลมาให้ดูพอเป็นตัวอย่าง สูตรในทำนองนี้มีหลายแห่งด้วยกัน เพียงสูตรนี้สูตรเดียวก็พอที่จะทำให้เข้าใจหลักเกณฑ์ในเรื่องนี้ได้ คนอาจไปเกิดเป็นสัตว์ได้เพราะเหตุดังกล่าวมา

อสุรกายคืออะไร ?

ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง ที่เกี่ยวพันธ์กับเรื่องนรก ซึ่งควรจะรู้ไว้เสียด้วย คือ เรื่องอสุรกาย สำหรับเรื่องนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า :-

อสุรกาย เป็นจำพวกที่มัว ในบาลีไม่กล่าวถึงเลย ในอรรถกถาก็ได้พบเพียงสักว่าชื่อ ในปทานุกรมสันสกฤต แก้ **อสุร** ศัพท์ว่า **เป็นผู้อยู่** อธิบายว่า **ได้แก่ผี เป็นอทิสสมานกาย ประเภทที่ชั่ว ตรงกับผีไม่มีชื่อ ผู้เที่ยวหลอกมนุษย์ให้**

ตกใจกลัว ผีแปลกจากเปรต เพราะเที่ยวหลอก เปรตไม่หลอก เป็นแต่คนไปพบเข้าเอง หรือเมื่อจะร้องทุกข์แก่คน ก็แสดงตัวให้เห็น เป็นอทิสสมานกายหรือไม่ ไม่ชัด กล่าวถึงทั้งสองอย่าง อาหารของสัตว์นรก *ท่านกล่าวว่า* กรรม อาหารของสัตว์ดิรัจฉาน เป็นไปตามประเภทของมัน อาหารของเปรต *ท่านกล่าวว่า* กรรมด้วย ผลทานอันญาติมิตรผู้ยังเป็นอยู่ในมนุษยโลกบริจาคและอุทิศไปถึงด้วย อาหารของอสุรกาย ไม่ได้ระบุไว้ชัด เทียบอาหารของยักษ์เสีย ๆ ของเกิดในสรีระแห่งสัตว์ด้วยกัน ไม่เลือกว่า ดีหรือเสีย สกปรกหรือไม่

และในที่สุด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ได้กล่าวว่า :-

ข้าพเจ้าจัดเปรียน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เพื่อเป็นทางสันนิษฐาน สัตว์นรก เช่น คนโทษ ถูกรับอาญาแผ่นดิน ต้องเสวยกรรมกายต์อยู่ในพันธนาคาร แต่รัฐบาลให้อาหารกินไม่อดอยากมากนัก เปรต เช่น คนตกทุกข์ได้ยาก อดอยาก หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้โดยฝืดเคือง หากินในทางเที่ยวขอทาน อสุรกาย เช่น คนอดอยากอย่างนั้นแล้ว เที่ยวลอบทำโจรกรรมในค่ำคืน ตลอดถึงการหลอกลวงเอาทรัพย์ของผู้อื่น

นรกในชาตินี้มีจริงหรือไม่ ?

เรื่องนรกทั้งหมดที่กล่าวมา วินิจฉัยให้เห็นแต่ในแง่ที่ว่า *นรกมีอยู่ในโลกนี้เอง* นรกในโลกนี้เป็นสิ่งที่เข้าใจง่าย แต่จากบทวินิจฉัยที่กล่าวมานั้น บางคนอาจเข้าใจว่า นรกคงจะมีแต่ในโลกนี้เท่านั้น นรกในเมืองผี หรือโลกนรกแท้ ๆ ซึ่งไม่ใช่โลกนี้ คงจะไม่มี เพื่อขจัดความเข้าใจผิดอันอาจจะเกิดขึ้นเช่นนี้ได้ ฉะนั้น เราควรจะได้ศึกษาเรื่องกำเนิดชีวิตต่าง ๆ ในสากลจักรวาล

เรื่องกำเนิด ๔

จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่ง มีกล่าวถึงว่า กำเนิดของชีวิตต่าง ๆ ในสากลจักรวาล เมื่อสรุปแล้วก็มีอยู่ ๔ ประเภทเท่านั้น ซึ่งเรียกว่า โยนิ ๔ *(โยนิ แปลว่า กำเนิดแห่งชีวิต ซึ่งในที่นี้ หมายถึง ลักษณะแห่งการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ดูพุทธวิทยา เล่ม ๑ หน้า ๒๒)* หลักเหล่านี้ เชื่อได้แน่ว่าเป็นพุทธพจน์จริง ๆ ดังเช่นพระองค์ได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่า

ดูก่อนสารีบุตร กำเนิดแห่งชีวิต มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. อัณฑชะ
๒. ชลาพุชะ
๓. สังเสทชะ
๔. โอปปาติกะ

สารีบุตร *อัณฑชะกำเนิด คืออะไร ?* สัตว์ทั้งหลายบรรดาที่กะเทาะเปลือกไข่ออกมา ดูก่อนสารีบุตร ประเภทนี้เรียกว่า *อัณฑชะกำเนิด*

สารีบุตร *ชลาพุชะกำเนิด คืออะไร ?* สัตว์ทั้งหลายบรรดาที่คลอดออกมาจากมดลูก ดูก่อนสารีบุตร ประเภทนี้เรียกว่า *ชลาพุชะกำเนิด*

สารีบุตร *สังเสทชะกำเนิด คืออะไร ?* สัตว์ทั้งหลายบรรดาที่เกิดขึ้นในปลาเน่า หรือในซากสัตว์เน่า หรือขนมบูด หรือในหลุมในบ่อโสโครก ประเภทนี้เรียกว่า *สังเสทชะกำเนิด*

สารีบุตร *โอปปาติกะกำเนิด คืออะไร ?* พวกเทวดา พวกนรก มนุษย์บางจำพวก และวินิบาตบางจำพวก ประเภทเหล่านี้เรียกว่า *โอปปาติกะกำเนิด*

สารีบุตร กำเนิดชีวิตทั้งหลายมีอยู่เพียง ๔ อย่างเท่านี้แล.

ม. มู. ๑๒/๑๑๓ (มจร.), /๑๔๗ (มมร.), /๑๓๓ (สงฺคีติ.)

คำอธิบายเรื่องกำเนิด ๔

เรื่องกำเนิดทั้ง ๔ นี้ พระอรรถกถาจารย์ท่านอธิบายไว้ในคัมภีร์ปปัญจสูทนี (ม. อฏ. ๑/๓๕๗ มจร.) ว่า

บรรดาสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ประเภทหนึ่งกะเทาะเปลือกไข่ออกมา ประเภทหนึ่งเป็นตัวคลอดออกมาจากมดลูก ประเภท

หนึ่งเกิดในที่สกปรก แต่สำหรับโอปปาติกะกำเนิดนั้น หมายถึงสัตว์ที่เกิดขึ้น โดยไม่ได้อาศัยเหตุเหมือนอย่างพวกสัตว์สามประเภทนั้น เวลาจะเกิด ก็ปรากฏใหญ่โตขึ้นมาทันที ราวกับผุดขึ้นมา

โดยนัยนี้ โอปปาติกะกำเนิด เป็นชีวิตประเภทที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิด และจากตัวอย่างที่พระพุทธองค์ทรงให้ไว้นั้น แสดงให้เห็นว่า พวกเทวดาและสัตว์นรก ล้วนแต่เกิดขึ้นมา โดยไม่ต้องอาศัยการผสมพันธุ์

อนึ่ง ในอรรถกถาแห่งเดียวกันนี้ ได้ให้ตัวอย่างว่า พวกเทวดานั้น ก็ได้แก่พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช จนกระทั่งถึงเทวดาชั้นสูงสุด ส่วนพวกภุมมเทวดา เทวดาที่อยู่ตามพื้นดิน มีทั้ง ๔ กำเนิด และที่ว่า มนุษย์บางจำพวกที่เป็นโอปปาติกะก็มีนั้น ในที่นี้ ไม่ได้ยกตัวอย่างเข้าไว้ แต่เข้าใจว่า พระพุทธองค์คงจะหมายถึง มนุษย์พวกแรกที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ซึ่งเป็นโอปปาติกะกำเนิด เรื่องนี้มีกล่าวไว้โดยพิสดารใน บาลีอัคคัญญสูตร (ที. ปา. ๑๑/๖๘ มจร., /๘๗ มมร.,สงฺคีติ.) และคำว่า วินิบาต ท่านหมายถึง พวกเปรตทั้งหลาย

พวกโอปปาติกะกำเนิด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงอธิบายไว้แต่เพียงว่า เป็นพวกที่ผุดเกิดขึ้นทันใดใหญ่โตขึ้นเป็น

วิญญูชนทีเดียว หาได้เป็นทารกมาก่อนไม่ เมื่อจุติก็หายวับไป ไม่ทอดทิ้งซากไว้ แล้วในที่สุด พระองค์กล่าวว่า ข้อนี้ยังไม่แล เห็นอุทาหรณ์

ข้อสังเกตในเรื่องนิยายนรก - สวรรค์

เรื่องโอปปาติกะกำเนิด **พระพุทธองค์ไม่เคยทรงอธิบายไว้** เลย ถึงคราวตรัสถึง ก็ตรัสแต่เพียงสั้น ๆ เหมือนอย่างที่แปล มาให้ดูนั้น เหตุไรพระองค์จึงไม่ทรงอธิบายไว้ เป็นเรื่องที่ สันนิษฐานยาก ส่วนคำอธิบายที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ **ก็ เวียนหัว** เพราะเต็มไปด้วยข้อขัดแย้งกันเอง ตัวอย่างเช่น ท่านกล่าวว่า :-

"พวกสัตว์นรกเป็นโอปปาติกะกำเนิด มีกรรมเป็นอาหาร ไม่ได้กินข้าวกินปลาเหมือนมนุษย์"

แต่เหตุไฉน ท่านจึงได้กล่าวอีกว่า :-

"พวกสัตว์นรก มีน้ำเลือด น้ำหนอง มีไส้เล็ก ไส้ใหญ่"

(ขอให้กลับไปอ่านดูในเทวทูตสูตร)

ยิ่งกว่านั้น พวกเทวดา พระอรรถกถาจารย์เคยอธิบายไว้ ว่า **มีข้าว มีผลไม้ มีขนมกิน มีลิ้น มีน้ำลายเหมือนมนุษย์** ซึ่งเรื่องเหล่านี้ มีอธิบายไว้ในหนังสือสัมโมหวิโนทนี หน้า ๒๗

และในบางแห่งก็จะมีกล่าวถึงว่า พวกพระอินทร์ เคยเอา อาหารอย่างที่ตั้งเคยนริโภค มาสวายพระมหาสัตว์ ดังเช่น เรื่องในคัมภีร์ธรรมบท เป็นต้น

และในคัมภีร์วิภังค์ มีกล่าวถึงว่า มนุษย์คนแรก สัตว์ เดียรัจฉาน อสูร เปรต สัตว์นรก ที่เป็นโอปปาติกะนั้น พอ เกิดมาก็มีอายุ ๑๑ บริบูรณ์ ทันทีทันใด

จากบาลีตอนนี้ ดูเหมือนจะไม่เข้าใจว่า สัตว์เดียรัจฉาน ครั้งแรกทีเดียว ก็เป็นโอปปาติกะอย่างนี้เหมือนกัน

เมื่อเราเก็บเรื่องราวต่าง ๆ ตามที่กล่าวไว้ในหนังสืออรรถ กถาแล้ว น่าเวียนหัวอยู่ไม่น้อยทีเดียว นักบาลีที่สนใจ ขอให้ไป อ่านดูในหนังสือ สัมโมหวิโนทนี ตอนอธิบายเรื่อง ธัมมหทย-วิภังค์ ในนี้มีอธิบายความหมายของ ศัพท์ เรื่องเรื่องคู่ เหตุที่ทำ ให้ไปเกิด แต่มีข้อสังเกตว่า ในที่นี้มีการกล่าวถึง จันทเทวบุตร สุริยเทวบุตร ด้วย จึงชวนให้เข้าใจว่า เทวดาเหล่านี้น่าจะได้มา จากคัมภีร์พระเวท ท่านกล่าวว่า พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชนั้น อยู่ท่ามกลางภูเขาสิเนรุ แต่ที่อยู่ในอากาศก็มี เทวบุตรพวก ขิฑฑาปโทสิกา มโนปโทสิกา เสวงสวรรค์ อสุรพวกราหู จันทเทวบุตร สุริยเทวบุตร เหล่านี้ เป็นเทวโลกชั้นเดียวกับพวก จาตุมหาราช พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช อยู่ที่ภูเขาสิเนรุ แต่ที่อยู่ ในอากาศก็มี *(เขาสิเนรุ คือ ภูมิภาคที่เป็นวลัย)*

นิยายเรื่องนรก-สวรค์ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ?

เมื่อเราฟังดูเรื่องของท่าน จะเห็นว่า การที่เรื่องนรกและสวรรค์เหล่านี้สับสน ขัดแย้งกัน ก็เพราะเป็นเรื่องที่เขียนขึ้นตามมโนภาพ โดยอาศัยความเชื่อถือของประชาชนเป็นรากฐาน ไม่ใช่เขียนขึ้นจากการประสบข้อเท็จจริงด้วยตนเอง ความเชื่อถือของประชาชนในยุคนั้น ได้มาจากความนึกความฝันของพวกพราหมณ์ต่างยุคต่างสมัย สุดแล้วแต่ใครจะเป็นปราชญ์ชั้นเยี่ยมในยุคนั้น ๆ ความคิดของผู้นั้น ก็ย่อมมีอิทธิพลเหนือประชาชน ฉะนั้น จึงไม่น่าสงสัยว่า *เหตุไร เรื่องราวของพวกสัตว์นรก พวกเทวดา จึงได้สับสน วนเวียนอย่างน่าปวดหัว* เคราะห์ดีที่ในหนังสือพระไตรปิฎกไม่มีการกล่าวถึง ไม่เช่นนั้น จะเป็นที่มัวหมองแก่พระพุทธองค์ ขอให้เราเข้าใจตามนี้ด้วย แต่อย่างไรก็ดี พวกโอปปาติกะกำเนิดนั้น จะต้องมีแน่ ปัญหามีอยู่แต่เพียงว่า จะมีอยู่ในรูปไหน ?

โอปปาติกะกำเนิดคืออะไรแน่ ?

ถ้าเราพิจารณาจากข้อความที่กล่าวว่า นรกและสวรรค์มีอยู่ที่ชีวิตนี้ ซึ่งเป็นพุทธภาษิตแท้ ๆ เราก็จะเห็นว่า

โอปปาติกะกำเนิด หมายถึง **การเกิดภาวะใหม่ขึ้นในทางจิตใจ** เช่น **ในขณะใดใจเร่าร้อน ในขณะนั้น** เรียกว่า *ตกนรก* ขอให้สังเกตดูว่า **ความเป็นสัตว์นรกที่เกิดขึ้นนี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ เวลาภาวะนั้นอันตรธานหายไปก็ไม่มีซากเหลืออยู่** สมกับที่กล่าวว่า โอปปาติกะกำเนิด เป็นกำเนิดที่อุบัติขึ้นในทันทีทันใด โดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ เวลาจุติก็หายวับไปทันที ขอให้สังเกตว่า **พระอรหันต์** พระองค์ถือว่า **เป็นวิสุทธิเทพ** คือเป็นเทพเจ้าที่**บริสุทธิ์** และขอให้สังเกตว่า ตามหลักเทวทูตสูตร ถ้าถือว่า **ผู้ที่ทรมานอยู่ในคุก** คือผู้ที่**ตกนรก** ก็จะสมกับข้อความในสูตรนี้ที่กล่าวว่า **พวกสัตว์นรก มีเนื้อ หนัง กระดูก มีไส้ใหญ่ ไส้น้อย มีเลือด มีหนอง** ในเมื่อเราตีความหมายว่า โอปปาติกะกำเนิด ก็คือ การเกิดขึ้นในทางจิตใจเช่นนี้ เราจะแลเห็นว่า เหตุผลกลมกลืนกันหมด และโดยนัยนี้ **โลกสวรรค์และโลกนรก ซึ่งเป็นอีกโลกหนึ่ง ก็ย่อมจะมีได้จริง ๆ** ทั้งนี้ โดยอนุมานไปจากโลกนี้ กล่าวคือ **ในเมื่อโลกนี้เป็นเพียงดาวนพเคราะห์ดวงหนึ่ง และอาจเป็นได้ทั้งโลกนรกและโลกสวรรค์** เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไม เราจะอนุมานไม่ได้ว่า โลกอื่น **คือดาวนพเคราะห์ดวงอื่น ก็อาจจะเป็นได้ทั้งโลกนรกและโลกสวรรค์เช่นเดียวกัน** *อย่าลืมว่า* พระพุทธองค์ตรัสว่า **"วิญญาณ**

สามารถจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น และจากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ได้" และตรัสว่า "โลกธาตุมีนับเป็นแสน ๆ" คำว่า *เป็นแสน ๆ* เป็นเพียงสำนวนภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายว่า มีมากมายเหลือคณนา ผู้ที่สนใจเรื่องนี้โปรดไปอ่านดูใน **สังขารูปปัตติสูตร** (ม. อุ. ๑๔/๑๕๐ มจร., /๒๒๐ มมร., /๒๐๒ สงฺคีติ., อ. ติก. ๒๐/๒๒๑ มจร., /๒๙๒ มมร., /๒๙๐ สงฺคีติ., และ อ.ทสก. ๒๔/๔๗ มจร., /๖๕ มมร., /๖๓ สงฺคีติ.) และใน **สุมังคลวิลาสินี** (๒/๑๓๘) *และอย่าลืมอ่านบาลีอัคคัญญสูตรประกอบด้วย* จากหลักฐานต่าง ๆ ในคัมภีร์ เราสามารถประมวลเป็นข้อความสั้น ๆ ได้ว่า :-

บทสรุปเรื่องนรก-สวรรค์

โลกนี้ เป็นได้ทั้งนรกและสวรรค์ โลกจะเป็นนรกหรือสวรรค์ ก็สุดแล้วแต่กรรมของมนุษย์จะช่วยกันสร้างขึ้น สมัยใด ศีลธรรมในโลกเจริญ ในสมัยนั้น โลกก็ใกล้ต่อความเป็นสวรรค์ ในสมัยใด ศีลธรรมในโลกเสื่อมทรามมาก ในสมัยนั้น โลกก็ใกล้ต่อความเป็นนรก ตราบเท่าถึงสมัยใดในโลกไม่มีคนจน ไม่มีคนป่วยที่ทรมาน ไม่มีการเอาเปรียบคนที่โง่กว่า ไม่มีการเบียดเบียนกัน ไม่มีคนที่เกิดมาแล้วไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่เขาควรจะได้ ทั่วโลกมีสมภาพ ภราดรภาพ และเสรีภาพเท่าเทียมกันตามสิทธิและหน้าที่ที่

ตนควรจะได้ เมื่อนั้นแหละ โลกนี้ก็เป็นสวรรค์ แต่ถ้าสมัยใด ทั่วโลกมีแต่การเบียดเบียนกัน ศีลธรรมเป็นอันไม่มีเลย ไม่ว่าในสังคมใด ๆ แม้แต่พ่อแม่กับลูกก็เป็นศัตรูกัน สมัยนั้นแหละ โลกถึงแล้วซึ่งความเป็นนรก ทั่วโลกจะมีไฟเผาทั้งไฟจริง และไฟกิเลส โลกได้อยู่ในไฟทั้งกลางวันและกลางคืน

อัคคัญญสูตร

พระสูตรที่แสดงถึงการอุบัติของโลก

ความชั่วอันแรกในโลก

และระบบเศรษฐกิจอันงดงามที่สุดในโลก

สำหรับในเรื่องอัคคัญญสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่จะให้ความกระจ่างเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นอย่างมาก เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่รู้ภาษาบาลี หรือผู้ที่รู้ภาษาบาลี แต่ขี้เกียจไปพลิกอ่านในหนังสือพระไตรปิฎก ฉะนั้น จะขอแปลอย่างถอดใจความมาให้อ่านดังต่อไปนี้ :-

เรื่องมีอยู่ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาท ซึ่งนางวิสาขาสร้างถวาย ในปุพพาราม ในเมืองสาวัตถี ก็ในสมัยนั้น มีพราหมณ์ ๒ คน ชื่อว่า วาเสฏฐะ คนหนึ่ง อีกคนหนึ่งชื่อว่า ภารทวาชะ กำลังอยู่ปริวาส เพื่อจะบวชเป็นภิกษุ วันหนึ่งเป็นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น เสด็จลงจากปราสาท ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งข้างหลังปราสาท ท่านวาเสฏฐะ เมื่อได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ จึงได้ชวนพราหมณ์ภารทวาชะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ครั้นแล้ว พระองค์ได้ตรัสกับวาเสฏฐะว่า "ท่านวาเสฏฐะ ท่านเป็นชาติพราหมณ์ เป็นตระกูลพราหมณ์ ออกบวชมาจากตระกูลพราหมณ์ ก็พวกพราหมณ์ชั้นผู้ใหญ่ ไม่ด่าว่าท่านบ้างดอกหรือ ?"

"อะไรได้ ! ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์พากันด่าว่าพวกข้าพระองค์เสียอย่างมากมาย"

"เขาด่าว่าอย่างไร ?"

"เขาว่า *'พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐ พวกอื่นเป็นวรรณะที่เลว พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะสุกใส พวกอื่นเป็นวรรณะมืดดำ พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์จะเป็นคนบริสุทธิ์ไม่ได้ เพราะพวกพราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรเป็นโอรสของพระพรหม เกิดจากปากของพระพรหม*

เป็นผู้ที่พระพรหมทรงเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพระพรหมเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ มาละวรรณะที่ประเสริฐ แล้วเข้าไปปะปนอยู่กับวรรณะที่ต่ำช้า ซึ่งเป็นพวกหัวโล้น การกระทำอย่างนี้ ไม่เป็นการดี ไม่เป็นการสมควรแก่พวกเจ้าเสียเลย' ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์เขาด่าข้าพระองค์ว่าอย่างนี้"

"ช่างเถอะ วาเสฏฐะ พวกพราหมณ์เขาระลึกถึงเรื่องเก่าแก่ไม่ได้ เขาจึงได้กล่าวเช่นนั้น แท้ที่จริงนะ วาเสฏฐะ พวกนางพราหมณีทั้งหลาย ก็เป็นหญิงมีประจำเดือน มีครรภ์ บรรดาพวกพราหมณ์ต่างก็คลอดมาจากนางพราหมณี ดื่มน้ำนมพราหมณี พราหมณ์ทั้งหลายต่างก็เกิดมาอย่างนี้ทั้งสิ้น การที่เขากล่าวว่า 'พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐ พวกอื่นเป็นวรรณะที่เลว' และอ้างว่า 'ตัวเองเป็นลูกของพระพรหม เกิดมาจากปากของพระพรหม' ข้อนั้น *เป็นการกล่าวตู่พระพรหมแท้ ๆ* เป็นการกล่าวเท็จแน่นอน เขาจะต้องประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก

วาเสฏฐะ วรรณะ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ *(คือ พวกค้าขาย ทำไร่ ไถนา)* และศูทร *(คือ พวกกรรมกร พวกทาส)*

ดูก่อนวาเสฏฐะ ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร เมื่อทำปาณาติปาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเหลวไหล เป็นคนมากด้วยความโลภ มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ การกระทำของเขาต่างก็ได้ชื่อว่า เป็นอกุศล เป็นสิ่งที่มีโทษ เป็นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่อารยชนจะพึงทำ เป็นกรรมชั่ว มีวิบากชั่ว วิญญูชนติเตียนเหมือนกันหมด และเมื่อเขาเว้นจากกรรมเหล่านี้ การกระทำของเขา ก็ได้ชื่อว่า เป็นกุศล เป็นสิ่งที่ไม่มีโทษ เป็นสิ่งที่ควรประพฤติ เป็นการกระทำของอารยชน เป็นกรรมดี มีวิบากดี วิญญูชนสรรเสริญเหมือนกันหมด ฉะนั้น การที่พราหมณ์กล่าวว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐ พวกอื่นเป็นวรรณะที่เลว อะไรเหล่านี้ ท่านคิดว่า วิญญูชนทั้งหลายจะเห็นด้วยกับเขาไหม ? ไม่เห็นด้วย ใช่ไหม ? เพราะเหตุไร ? ก็เพราะว่า ในบรรดาวรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุอรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว ได้กระทำกิจที่ควรกระทำเสร็จแล้ว ปลงภาระหนักได้แล้ว ประโยชน์ของตนที่จะพึงได้ ก็ได้แล้ว สายโซ่ที่จะผูกมัดให้ติดอยู่กับภพ ก็ขาดสะบั้นลงหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะการรู้โดยชอบ บุคคลนั้น นักปราชญ์ย่อมกล่าว

ว่า เป็นผู้เลิศกว่าใคร ๆ ใน วรรณะทั้ง ๔ เป็นผู้เลิศเพราะธรรมแท้ ๆ ไม่ใช่เป็นผู้เลิศเพราะอธรรม ดูก่อนวาเสฏฐะ *ธรรมเท่านั้น เป็นสิ่งประเสริฐในกาล ทั้งในโลกนี้และในสัมปรายภพภายภาคหน้า* ดูก่อนวาเสฏฐะ เธอพึงรู้ว่า อะไรเป็นสิ่งที่ประเสริฐจริง ๆ ตามที่อธิบายมานี้

วาเสฏฐะ พระราชาปเสนทิโกศลทรงรู้ว่า พระสมณโคดมเป็นผู้ยอดเยี่ยม ได้ออกบวชจากตระกูลศากยะ ถึงแต่พวกศากยะทั้งหลายเป็นผู้ที่อยู่ในอำนาจ เป็นหนึ่งขึ้นของพระเจ้าปเสนทิโกศล และพวกศากยะทั้งหลาย ย่อมกระทำการอ่อนน้อม การกราบไหว้ การลุกรับ การพนมมือไหว้ และสิ่งที่สมควรต่าง ๆ แด่วาเสฏฐะ พวกศากยะทั้งหลายกระทำการเคารพอ่อนน้อมต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลอย่างไร พระเจ้าปเสนทิโกศล ก็ทำการเคารพอ่อนน้อมต่อตถาคตอย่างนั้น ด้วยคิดว่า *พระสมณโคดมเป็นผู้ที่เกิดมาดีแล้ว เราเกิดมาไม่ดี พระสมณโคดมเป็นผู้มีกำลัง เราเป็นคนมีกำลังทราม พระสมณโคดมเป็นผู้มีวรรณะน่าเลื่อมใส ส่วนเรามีวรรณะทรามกว่า พระสมณโคดมเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ ส่วนเราเป็นผู้มีศักดิ์น้อย* พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นผู้ที่สักการะเคารพนับถือบูชาต่อพระธรรม ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงได้อ่อนน้อม กราบไหว้ ลุกรับ พนมมือไหว้ และกระทำสิ่งที่สม

ควรอื่น ๆ อีกต่อตถาคต ดูก่อนวาเสฏฐะ เธอพึงทราบเถิดว่า *ธรรมเท่านั้น เป็นสิ่งที่ประเสริฐสูงสุดในคนเรานี้ ทั้งในโลกนี้และสัมปรายภพภายภาคหน้า*

ดูก่อนวาเสฏฐะ บรรดาพวกท่านทั้งหลายที่เข้ามาบวชอยู่ในศาสนานี้ ต่างก็มีชาติไม่เหมือนกัน มีชื่อ มีโคตร มีตระกูลแตกต่างกัน ถ้าถูกเขาถามว่า 'ท่านเป็นใคร' พึงตอบว่า 'เราทั้งหลายเป็นสมณศากยบุตร' ทั้งนี้ ก็เพราะผู้ที่มีศรัทธาตั้งมั่นในตถาคต ซึ่งเป็นศรัทธาที่ใคร ๆ ในโลก ไม่ว่าสมณะหรือพราหมณ์ เทวดา หรือมาร หรือพรหม ไม่อาจจะทำให้สั่นคลอนได้ ผู้นั้นก็ควรที่จะกล่าวได้ว่า 'เราเป็นบุตร เป็นโอรส ของพระผู้มีพระภาค เกิดมาจากโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้เกิดจากธรรม เป็นผู้อันธรรมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทแห่งธรรม' เพราะเหตุไร ? ก็เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี คำว่า ธรรมภูตก็ดี คำว่า พรหมภูตก็ดี เหล่านี้เป็นชื่อของตถาคต

ดูก่อน วาเสฏฐะ โลกนี้ แต่แรก เป็นโลกบริสุทธิ์ เป็นโลกแห่งเทพเจ้า เทพเจ้าผู้อยู่ในโลกนี้มีรัศมีออกจากตัว เหาะเหินเดินอากาศได้ มีปีติเป็นอาหาร มีกายสำเร็จแต่ใจ ทุกตนล้วนแต่สวยงามเหมือนกันหมด และไม่มีเพศหญิงหรือเพศชายในสมัยนั้น ไม่มีใครรู้จักความชั่วเลย แต่ต่อมา ด้วยความอุตริ

อยากกินของแปลก ๆ อันมีอยู่ในโลกนี้ เช่น รสของแผ่นดิน อันลอยเป็นฝาอยู่ตามผิวน้ำ และพืชผลต่าง ๆ อันเกิดมาบนแผ่นดิน กายของเทพเจ้าเหล่านั้น ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปทีละน้อย ๆ เป็นกายหยาบขึ้นทุกที ๆ มีลักษณะเป็นเนื้อหนังขึ้นมาทีละน้อย ๆ จนเป็นเนื้อกายจริง ๆ และเพศหญิง เพศชายก็ปรากฏ ความกำหนัดก็ปรากฏ การเสพอสัทธรรมก็ปรากฏ ในสมัยนั้น อาหารต่าง ๆ อุดมสมบูรณ์ และเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในป่า ใครต้องการก็ไปเอามาเฉพาะเท่าที่จะกินไปมื้อหนึ่ง ๆ เท่านั้น ไม่มีการสะสม ต่อมาเกิดมีผู้ฉลาดคิดว่า การที่จะต้องไปเอามาทุก ๆ วันเช่นนี้เป็นทุกข์ จึงได้คิดทำการสะสม การที่ไปเอามาครั้งหนึ่ง ๆ กินไปได้หลายวัน คนอื่นเห็นดีตามก็เอาอย่าง ในที่สุด ต่างคนก็พยายามไปเอามาคนละมาก ๆ ตามแต่กำลังของตัวจะอำนวยให้ และในที่สุด ก็เกิดการแบ่งเขตที่ดินกันขึ้น ครั้นต่อมา อาหารเกิดไม่พอ คนภายหลังไม่มีจะกิน ก็เกิดการลักขโมยขึ้น อทินนาทานเป็นความชั่วอันแรกที่เกิดขึ้นในโลก เมื่อมีการลักขโมย ก็มีการจับกุม มีการกล่าวโทษ มีการลงโทษ ผู้ที่กลัวถูกลงโทษ ก็โกหก ผู้ที่ถูกลงโทษก็โกรธแค้น แล้วก็มีการประหัตประหารตอบแทนกัน เมื่อเรื่องอย่างนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ คนทั้งหลายก็พากันไปหาคนที่ฉลาด ที่สามารถจะตัดสินปัญหาต่าง ๆ ได้ และเป็นที่

เคารพนับถือของคนทั้งหลาย และขอให้คนนั้นเป็นหัวหน้า เป็นผู้ชี้ขาดในกรณีต่าง ๆ หัวหน้าที่ทำความพอใจให้แก่คนทั้งหลายเป็นอันมาก คนทั้งหลายก็พากันเรียกผู้นั้นว่า ราชา แปลว่า ผู้ยังคนทั้งหลายให้ยินดี และเขาเหล่านั้น ก็ตอบแทนด้วยการแบ่งที่นาหรือข้าวอันเป็นส่วนของตนให้ ฉะนั้น ผู้ที่เป็นหัวหน้าจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กษัตริย์ แปลว่า ผู้เป็นเจ้าแห่งนา ต่อมา เกิดมีคนอีกจำพวกหนึ่งเห็นว่า เวลานี้ความชั่วเกิดขึ้นในโลกมากเสียแล้ว ก็คิดหาวิธีที่จะล้างบาป คนผู้มีหน้าที่ในการล้างบาป เรียกว่า พราหมณ์ แปลว่า ผู้สอยบาป หรือ ผู้ล้างบาป คนทั้งหลายก็ตอบแทนด้วยการเอาเครื่องสักการะต่าง ๆ ไปให้ ส่วนคนที่มีหน้าที่ประกอบอาชีพโดยตรงเรียกว่า เวสสา หรือ แพศย์ แปลว่า ผู้มีอาชีพต่างจากพวกกษัตริย์และพวกพราหมณ์ ในสมัยแรก ๆ คนมีเพียง ๓ ชั้น พวกศูทร หรือ พวกชั้นกรรมกร เกิดในระยะหลัง

ดูก่อนวาเสฏฐะ ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ หรือพราหมณ์ หรือแพทย์ หรือศูทรก็ตาม ถ้าประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ เมื่อตายแล้ว ย่อมไปสู่อบาย เหมือนกันหมด ถ้าประพฤติดีด้วยกาย วาจา ใจ ตายแล้ว ย่อมไปสวรรค์เหมือนกันหมด"

ที. ปา. ๑๑/๖๘ (มจร.) /๘๗ (มมร., สังคีติ.)

ข้อความในอัคคัญญสูตรนี้ ข้าพเจ้าแปลออกมาอย่างที่เรียกว่าถอดใจความ แต่ถึงกระนั้น สำนวนบาลีตรงไหนที่ฟังเข้าใจง่ายในภาษาไทย ก็แปลเอามาตรง ๆ ตามตัว ตรงไหนข้อความซ้ำซากกันก็ตัดออก ตรงไหนที่อ่านเข้าใจยาก ถ้าหากจะแปลตามตัว ก็เก็บใจความมาเรียบเรียงเสียใหม่ให้อ่านเข้าใจง่าย และตรงไหนที่เป็นข้อความสำคัญ ก็แปลออกมาอย่างถี่ถ้วนที่สุด ฉะนั้น เป็นอันว่า ข้อความที่ถอดออกมานี้ สำหรับผู้ที่อ่านในภาษาไทย จะสามารถเข้าใจได้ลึกซึ้งเท่า ๆ กับผู้ที่อ่านในสำนวนภาษาบาลีเหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดี มีข้อความบางตอนซึ่งในคัมภีร์ไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน เช่น ระยะเวลาตั้งแต่โลกนี้อุบัติขึ้น จนกระทั่งมีเทพเจ้าจากพรหมโลกมาอยู่ กินเวลานานเท่าไร และนับตั้งแต่ยังเหาะเหินเดินอากาศได้ จนกระทั่งเหาะไม่ได้ และกว่าจะกลายมาเป็นมนุษย์จริง มีเพศหญิงเพศชายปรากฏ กินเวลานานเท่าไร ก็ไม่มีบอกไว้ ในคัมภีร์บอกไว้แต่เพียงว่า ด้วยการล่วงไปของเวลาอันยืดยาว ซึ่งสำนวนบาลีเช่นนี้ ในที่บางแห่งก็นับเป็นเวลาหมื่น ๆ แสน ๆ หรือล้าน ๆ ปีก็มี ฉะนั้น จึงเป็นการยากที่จะสันนิษฐานว่า *ระยะเวลาเปลี่ยนแปลงสำหรับตอนหนึ่ง ๆ นั้น กินเวลานานเท่าไร* แต่อย่างไรก็ตาม **เรื่องนี้จะถือเอาเป็นจริงตามตัวหนังสือทั้งหมดก็ไม่สู้จะได้นัก เพราะบางตอนทำให้เข้าใจว่า น่าจะเป็นเรื่อง**

นิยายธรรมที่แฝงไว้ซึ่งคติธรรม และข้อคิดในทางสังคมอย่างลึกซึ้งมากกว่า จากหลักในพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นทัศนะของพุทธศาสนาอย่างโจ่งแจ้งว่า โลกนี้เคยเป็นสวรรค์มาแล้ว และได้เลวลงโดยลำดับ และก็อาจจะดีขึ้นได้อีก ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่า โลกนี้เป็นได้ทั้งนรกและสวรรค์ การที่โลกนี้ยากจน ความทุจริตต่าง ๆ ในโลกเกิดขึ้น ก็เพราะการสะสมของพวกที่เห็นแก่ตัว จนคนอื่นไม่มีจะกินจะใช้ นอกจากนี้เราพบว่า ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่า คนทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนตระกูลไหน ชาติอะไร หรือถือศาสนาอะไร ถ้าประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ แล้ว เป็นตกนรกทั้งนั้น และตรงกันข้าม ถ้าประพฤติดีด้วยกาย วาจา ใจ แล้ว เป็นได้ขึ้นสวรรค์เหมือนกันหมด นับว่า *เป็นศาสนาที่แสดงถึงเรื่องนรกและสวรรค์ไว้อย่างยุติธรรมที่สุด*

บทวินิจฉัยเรื่อง

โอปปาติกะกำเนิดโดยละเอียด

เรื่องโอปปาติกะที่อธิบายมาแล้ว ก็เป็นแต่เพียงการชี้ให้เห็นว่า **โอปปาติกะกำเนิด ก็มีอยู่ที่ชีวิตมนุษย์นี่เอง** เพราะโอปปาติกะกำเนิดที่อธิบายมานั้น หมายถึงการเกิดในทาง

จิตใจ เช่น *ในขณะใด ใจเราต่ำช้าเลวทราม และเกิดความทุกข์ทรมาน ในขณะนั้น ก็หมายความว่า เราเกิดเป็นสัตว์นรก และในขณะใด ใจเราประกอบไปด้วยหิริและโอตตัปปะ มั่นอยู่ในศีลธรรม และมีความเบิกบานใจ ในขณะนั้น ก็หมายความว่า เราเกิดเป็นเทวดา* สำหรับคำอธิบายอย่างนี้ เข้าใจได้ไม่ยากนัก แต่ปัญหามีอยู่ว่า หลักธรรมที่ยืนยันได้อย่างแน่นอนว่าเป็นพุทธพจน์ และเป็นความจริง มีอยู่ว่า พระอนาคามีเมื่อตายจากโลกนี้แล้ว ไปเกิดในโลกที่บริสุทธิ์ ซึ่งเรียกว่า พรหมโลกชั้นสุทธาวาส การเกิดของท่าน เป็นการเกิดแบบโอปปาติกะกำเนิด คือ ไม่ได้อาศัยพ่อแม่ เวลาเกิดมาก็มีรูปร่างใหญ่โตขึ้นมาทันที ในคัมภีร์วิภังค์ ซึ่งเป็นคัมภีร์อภิธรรม *(พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕)* ได้อธิบายไว้ว่า ผู้ที่ไปเกิดในพรหมโลก ก็มีร่างกาย มีหู มีตา มีความรู้สึกนึกคิด เหมือนเมื่ออยู่ในมนุษย์นี้เหมือนกัน ต่างแต่เพียงว่า ร่างกายเป็นกายทิพย์ หู ตาก็เป็นทิพย์ แต่ไม่ได้อธิบายว่า ความเป็นทิพย์นั้น คืออย่างไร ตาอย่างมนุษย์นี้จะมองเห็นได้หรือเปล่า ไม่มีการพูดถึง แต่จากข้อความในพระสูตรบางแห่ง มีกล่าวถึงภิกษุบางองค์ที่มีฤทธิ์เคยขึ้นไปถึงสวรรค์ ไปถึงพรหมโลกได้พบปะและสนทนากันได้ และในบางสูตรก็แสดงถึงว่า เทวดาและพรหมได้เคยลงมาติดต่อกับพระพุทธเจ้า

แต่ตาธรรมดามองไม่เห็น จะมองเห็นได้ก็ด้วยตาทิพย์เท่านั้น สภาพแห่งพรหมโลกเป็นอย่างไร มีการงานกันอย่างไร บริโภคอะไร ในคัมภีร์ที่ควรจะเชื่อถือได้ ไม่มีกล่าวถึงเลย เพราะฉะนั้น จึงเป็นการยากมากที่เราจะวินิจฉัยว่า ชีวิตประเภทนี้มีจริงหรือไม่ แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าคิดว่า **เมื่อใดเราสามารถพิสูจน์ได้อย่างแน่นอนว่า ผีมีจริง จากการพิสูจน์เรื่องนี้เท่านั้น จะนำไปสู่การเข้าใจถึงชีวิตโอปปาติกะกำเนิด** ข้าพเจ้ามีข้อคิดอยู่สามอย่าง ที่ทำให้เชื่อว่า ชีวิตพวกโอปปาติกะกำเนิด ซึ่งเป็นชีวิตอีกประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ตาเรามองไม่เห็นนั้นมีจริง ก็คือ :-

๑. เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ที่วันหนึ่ง โลกนี้จะต้องพินาศ ชีวิตบนโลกนี้จะต้องตายหมด ปัญหามีอยู่ว่า สภาพแห่งวิญญาณซึ่งอยู่ในรูปต่าง ๆ กัน จะสูญสิ้นไปไม่ได้ เพราะกิเลสยังมีอยู่ในสันดาน วิญญาณเหล่านั้นจะต้องดำรงอยู่ในสภาพใดสภาพหนึ่ง และการดำรงอยู่แห่งสภาพของวิญญาณนั้น ๆ จะต้องดำรงอยู่ในรูปของสิ่งที่มีชีวิต ไม่รูปใดก็รูปหนึ่งเสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้สำหรับวิญญาณที่ไม่อาจจะไปเกิดในโลกอื่นได้ ซึ่งจะเนื่องมาจากความไม่เหมาะสมอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตามที วิญญาณจำพวกนั้น ก็จะต้องบันดาลให้เกิดชีวิตขึ้น ในรูปแบบที่เรียกว่า เป็น

กายทิพย์ เป็นกายที่จิตเนรมิตขึ้น เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ถ้าหากเราได้ศึกษาถึงอำนาจจิตอย่างลึกซึ้ง และได้เคยเห็นผู้ที่มีอำนาจจิตสูงแสดงปาฏิหาริย์ โดยการเนรมิตภาพมายาหลอกตาคนดูได้ และในเมื่อมาคำนึงถึงว่า อันร่างกายของเรานี้ ก็เป็นสิ่งที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาจากวิญญาณ ร่างกายของเราที่แท้ก็ประกอบด้วยสสารต่าง ๆ สสาร มีทั้งชนิดเห็นได้ด้วยตา และเห็นไม่ได้ด้วยตา ประสิทธิภาพของตาของสัตว์ต่าง ๆ ต่างก็เป็นไปตามสมรรถภาพแห่งวิญญาณของแต่ละประเภท ฉะนั้น จึงทำให้คิดว่า **วิญญาณ** ทำไม จะสร้างชีวิตขึ้นจากสสารที่ตาอย่างมนุษย์นี้มองไม่เห็นขึ้นมาไม่ได้ สำหรับเรื่องนี้ไม่ยากอะไรเลย ถ้าหากเมื่อใด *ได้มีการพิสูจน์ว่า ผีมีจริง*

๒. ข้อคิดอีกอันหนึ่ง ก็คือ ทุกคนยอมรับว่า มนุษย์คนแรก แน่นอนเหลือเกิน ไม่มีพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิด สัตว์ตัวแรกก็เช่นเดียวกัน ปัญหามีอยู่ว่า เขาเกิดมาได้อย่างไร อะไรเป็นสาเหตุแห่งการเกิดของคน ๆ แรก ตามหลักในบาลีอัคคัญญสูตร แสดงว่า *เทพเจ้าจากพรหมโลก ซึ่งเป็นโลกอีกโลกหนึ่งได้เหาะมายังโลกนี้ แล้วต่อมา ก็ได้กลายเป็นต้นกำเนิดของมนุษย์* สำหรับในทางคริสต์ศาสนา กล่าวว่า *พระผู้เป็นเจ้าสร้างมนุษย์หญิงชายคู่แรกขึ้น แล้วให้สืบพันธุ์กันต่อมา* สำหรับในทาง

วิทยาศาสตร์ กล่าวว่า *มนุษย์วิวัฒนาการมาจากลิง และลิงก็ได้วิวัฒนาการมาจากสัตว์อื่น ๆ มาโดยลำดับ จนกระทั่งถึงพืชในทะเล* คำอธิบายที่เกี่ยวกับมนุษย์คนแรกทั้งสามอย่างดังที่กล่าวมานี้ ต่างก็มีเหตุผลไปคนละทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ดูท่าจะมีน้ำหนักมากกว่าเพื่อน ส่วนเหตุผลในทางพุทธศาสนา กับ ในทางคริสต์ศาสนานั้น ดูออกจะเป็นเรื่องนิยายไป แต่อย่างไรก็ดี ต่างมีช่องโหว่ด้วยกันทั้งนั้น ส่วนเหตุผลที่น่าคิดที่สุด ก็คือ อำนาจธรรมชาติที่เป็นตัวการสร้างสรรค์นั้น ? ทุกฝ่ายยอมรับว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่ ถ้าเราขบปัญหาเรื่องอำนาจผู้สร้างสวรรค์ชีวิตนี้ได้โดยกระจ่าง ปัญหาที่ว่านี้จะเข้าใจได้โดยไม่ยากเลย ซึ่งข้าพเจ้าได้พยายามอธิบายมาแล้วหลายบทด้วยกัน และจากบทวิจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ผู้อ่านจะทราบได้เองว่า ต้นกำเนิดชีวิตทุกชีวิต จะต้องอยู่ในสภาพที่ตาเรามองไม่เห็น ซึ่งบางคนอาจจะเรียกว่าเป็นพระเจ้า เป็นวิญญาณ หรือเป็นธรรมชาติอะไรก็ได้ทั้งสิ้น ข้อสำคัญมีอยู่แต่เพียงว่า ต้นกำเนิดแห่งชีวิตดังที่ว่านี้ได้ทรงตัวอยู่ในสภาพที่แตกต่างกัน จึงได้บันดาลให้เกิดชีวิตในรูปต่าง ๆ เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า *โอปปาติกะกำเนิดในสภาพของกายทิพย์ เป็นสิ่งที่มีได้* หรือถ้าจะพูดอย่าง

วิทยาศาสตร์ **ชีวิตในแบบของโอปปาติกะกำเนิด ก็คือพลังงานในรูปหนึ่งนั่นเอง** อย่าลืมว่า *พลังงานต่าง ๆ ในโลกนี้ ที่นักวิทยาศาสตร์ยังค้นไม่พบ ยังมีอยู่อีก*

๓. ข้อคิดอีกอันหนึ่ง ที่ทำให้เชื่อว่า *โอปปาติกะกำเนิดเป็นสิ่งที่มีได้* ทั้งนี้ ก็เพราะสภาพของชีวิตในทางร่างกาย ขึ้นอยู่กับสภาพของวิญญาณ กฎเกณฑ์ธรรมชาติที่ควบคุมชีวิตก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ เพราะกฎธรรมชาติที่ควบคุมชีวิต ก็ขึ้นอยู่กับวิญญาณเหมือนกัน ในเมื่อวิญญาณเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ กฎธรรมชาติของชีวิต ก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ เหตุผลที่มีน้ำหนักมากที่สุด *ที่ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่า โอปปาติกะกำเนิดมีจริง* ก็คือ **เรื่องพระอนาคามีที่ไปเกิดในพรหมโลก** การที่คนเราจะละกิเลสได้ถึงขั้นเป็นพระอนาคามี เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เมื่อจิตใจของคนได้เปลี่ยนแปลงไปถึงขั้นนี้แล้ว แน่นอนเหลือเกินคนนั้นตายแล้ว จะมาเกิดในโลกอย่างแบบมนุษย์ เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เพราะสภาพของชีวิตในแบบมนุษย์ กับสภาพแห่งวิญญาณของพระอนาคามี เป็นสิ่งที่เข้ากันไม่ได้เลย และจะถือว่า พระอนาคามีตายแล้วไม่เกิดอีก ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็หยั่งรู้ได้ว่า **การเกิดใหม่ของพระอนาคามี จะมีกฎเกณฑ์อย่างเดียวกับมนุษย์ไม่ได้** การที่บางคนเชื่อว่า **ชีวิตจะเกิดขึ้นมาได้ต้องมีผู้ให้กำเนิด**

หรือต้องอาศัยการผสมพันธุ์ *ข้อนี้ไม่เป็นจริงเสมอไป เพราะในโลกนี้เอง ชีวิตที่เกิดมาโดยไม่ต้องอาศัยการผสมพันธุ์ก็มี เช่น จำพวกพืชชั้นต่ำและสัตว์ชั้นต่ำ* และถ้าหากเราจะคิดกันอย่างเล่น ๆ ว่า ธรรมดาต้นไม้ทั้งหลาย จะต้องหากินกับพื้นดิน แต่ก็ปรากฏว่า ต้นไม้ที่มีชีวิตอยู่ได้ โดยไม่ต้องอาศัยพื้นดินก็มี เช่น กล้วยไม้ ต้นไม้ส่วนมาก ถ้าจมน้ำอยู่นาน ๆ ก็ตาย และต้องอาศัยน้ำจืด เมื่อถูกน้ำเค็มก็ตาย แต่พืชที่เกิดอยู่ใต้ท้องทะเลก็มี ขอได้ลองคิดดูว่า ทำไมธรรมชาติของชีวิตเหล่านี้จึงแตกต่างกันได้ อะไรเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ธรรมชาติของชีวิตแตกต่างกัน *นักวิทยาศาสตร์* มักจะยกความสำคัญในเรื่องนี้ไปให้กับสิ่งแวดล้อมเสีย ซึ่งความจริง **สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อกรรมพันธุ์น้อยที่สุด** แต่สำหรับผู้ที่ได้ศึกษาเรื่องวิญญาณมาอย่างละเอียดแล้ว เขาจะมองเห็นได้อย่างชัดว่า การที่กฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติชีวิตเปลี่ยนแปลง ก็เพราะสภาพแห่งวิญญาณเปลี่ยนแปลง การที่วิญญาณจะเปลี่ยนแปลงไปในรูปไหน จริงอยู่เกี่ยวข้องอยู่กับสิ่งแวดล้อมด้วย แต่นั่นไม่สำคัญเท่ากับ **การเกี่ยวข้องระหว่างวิญญาณภายในโลกของวิญญาณ** สำหรับผู้ที่เข้าใจแล้วว่า **วิญญาณ คือ พลังงานชนิดหนึ่ง** ที่แผ่ซ่านอยู่ทั่วสากลจักรวาล การตายแล้วเกิดใหม่ของแต่ละชีวิต เป็นเพียงการเคลื่อนไหวภายในโลกของวิญญาณที่เกิดขึ้น

ณ จุดหนึ่ง แล้วเคลื่อนไหวสืบต่อ ๆ กันไปยังอีกจุดหนึ่ง และการเคลื่อนไหวทุกอย่าง ย่อมมีความสัมพันธ์กัน เพราะเหตุนี้ การเกี่ยวข้องทางวิญญาณจึงมีอิทธิพลยิ่งกว่าสิ่งแวดล้อมมากมายนัก นี่คือเหตุผลที่มีน้ำหนักมากที่สุด ที่ทำให้เชื่อว่า การเกิดใหม่ของพระอนาคามีในโลกอื่น ในแบบโอปปาติกะกำเนิด เป็นสิ่งที่มีได้ และเมื่อเชื่อว่าอย่างนี้มีได้ เราก็อาจจะเชื่อได้ว่า ชีวิตในรูปของโอปปาติกะกำเนิด จะต้องมีอยู่หลายชั้นหรือหลายภูมิ เช่นเดียวกับมนุษย์ มีคนชั้นต่ำสุด จนกระทั่งถึงคนชั้นสูงสุด ทุกข์ที่สุด จนกระทั่งถึงสุขที่สุด โง่ที่สุด จนกระทั่งถึงฉลาดที่สุด รูปร่างทรามที่สุด จนกระทั่งถึงสวยที่สุด ชีวิตในจำพวกโอปปาติกะกำเนิด ก็ย่อมจะต้องมีหลายชั้นเช่นเดียวกัน ก็เมื่อมนุษย์ในโลกนี้ เป็นได้ทั้งนรกและสวรรค์ ชีวิตของจำพวกโอปปาติกะกำเนิด ก็ย่อมจะมีได้ทั้งนรกและสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ ในคัมภีร์จึงมีกล่าวถึงจำพวกผี ปีศาจ เปรต ภุมมเทวดา และเทวดาที่สูงขึ้นไปโดยลำดับ จนกระทั่งถึงพรหมชั้นสูงสุด ถ้าคิดโดยนัยนี้ เราจะเห็นทางว่า นรกและสวรรค์ในพวกโอปปาติกะกำเนิด เป็นสิ่งที่เป็นไปได้แน่นอน และอาจพูดได้อีกว่า ผู้ที่ตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ในโลกมนุษย์ เมื่อตายไป ก็มักจะตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ในโลกแห่งโอปปาติกะกำเนิดอีก ถ้าหากว่าตายแล้วไปเกิดในโลกนี้.

มุมมืดที่ทำให้ไม่เชื่อเรื่องนรก - สวรรค์

เมื่อได้อ่านถึงข้อวินิจฉัยดังที่กล่าวมานี้แล้ว จะเห็นได้ว่า *เป็นการยากมากที่จะปฏิเสธเรื่องโอปปาติกะกำเนิด* แต่อย่างไรก็ดี การที่นักศึกษาส่วนมาก ไม่เชื่อเรื่องนี้ ก็เพราะเป็นเรื่องเทพนิยาย ที่พระอรรถกถาจารย์วาดขึ้นตามมโนภาพนั้น เต็มไปด้วยเรื่องน่าขบขัน เราลองมาศึกษาเรื่องโลกในแง่ภูมิศาสตร์ตามมติของท่าน แล้วเราก็รู้ได้เองว่า *เรื่องเทพนิยายของท่านควรจะเชื่อถือได้เพียงไร* พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้เป็นปราชญ์ชั้นเยี่ยมที่สุดในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ได้บรรยายถึงเรื่องโลกนี้ไว้ว่า

"พระผู้มีพระภาคเจ้า มิใช่รู้ดีแต่เรื่องสัตวโลกเท่านั้น แม้โอกาสโลก *(โลกที่ลอยอยู่ในอากาศ)* คือ โลกแผ่นดินนี้ พระองค์ก็รู้ดีเหมือนกัน"

ท่านว่า "จักรวาลอันหนึ่ง ๆ หรือโลกธาตุอันหนึ่ง ๆ วัดตามยาวและตามกว้าง ได้สิบสองแสนสามสิบสี่ร้อยกับอีกห้าสิบโยชน์ *(๑,๒๐๓,๔๕๐) (ด้านยาวและด้านกว้างเท่ากัน คือ จากขั้วโลกเหนือถึงขั้วโลกใต้ และเส้นศูนย์สูตร ระยะทางเท่ากัน)* เมื่อวัดโดยรอบ ได้สามสิบหกแสนสิบพันกับอีกสามร้อยห้าสิบโยชน์ *(๓,๖๑๐,๓๕๐)*"

และว่า "แผ่นดินนี้หนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ *(๒๔๐,๐๐๐)* น้ำรองแผ่นดินหนาสี่แสนแปดหมื่นโยชน์ *(๔๘๐,๐๐๐)* ลมหนาเก้าแสนหกหมื่นโยชน์ *(๙๖๐,๐๐๐)*

ภูเขาสุเมรุซึ่งเป็นภูเขาสูงที่สุด หยั่งลงไปในมหาสมุทรแปดหมื่นสี่พันโยชน์ *(๘๔,๐๐๐)* ที่สูงขึ้นไปในอากาศก็แปดหมื่นสี่พันโยชน์ *(๘๔,๐๐๐)*

และจากภูเขาสุเมรุ ก็มีภูเขาที่เป็นบริวารตั้งอยู่โดยรอบภูเขาสุเมรุอีก ๗ เทือก คือ เขายุคันธร อิสินธร กรวิก สุทัศนะ เนมินธร วินตกะ และอัสสกัณณะ

ภูเขายุคันธรต่ำกว่าภูเขาสุเมรุครึ่งหนึ่ง และหยั่งลงไปในมหาสมุทรครึ่งหนึ่งของภูเขาสุเมรุ ภูเขาอิสินธรก็ต่ำกว่าภูเขายุคันธรครึ่งหนึ่ง และหยั่งลงไปในมหาสมุทร ก็ลึกเพียงครึ่งหนึ่งของส่วนที่หยั่งลงไปในมหาสมุทรของภูเขายุคันธร ภูเขาเหล่านี้ได้ลดหลั่นกันมาอย่างนี้โดยลำดับ

บรรดาภูเขาเหล่านี้ เต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ วิจิตรงดงามมาก เป็นที่อยู่ของพวกเทวดาและพวกยักษ์ชั้นจาตุมหาราช

นอกจากนี้ ภูเขาหิมพานต์สูง ๕๐๐ โยชน์ ทั้งกว้างและยาว ๓ หมื่นโยชน์ ประดับด้วยยอดภูเขาต่าง ๆ ๘๔,๐๐๐

ยอด และที่ภูเขาหิมพานต์นี่เอง มีต้นไม้หว้าใหญ่ ซึ่งวัดโดยรอบได้ ๑๕ โยชน์ สูงร้อยโยชน์ มีกิ่งแผ่ไปทั้งสี่ทิศ แต่ละกิ่งยาว ๕๐ โยชน์

สำหรับพิภพของพระอินทร์ *ท่านว่า* ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุนั่นเอง

นอกจากนี้ *ท่านยังบอกว่า* ดวงจันทร์วัดผ่าศูนย์กลางได้ ๔๘ โยชน์ ดวงอาทิตย์วัดผ่าศูนย์กลางได้ ๕๐ โยชน์ พิภพดาวดึงส์ มีเนื้อที่หนึ่งหมื่นโยชน์ อเวจีมหานรก ก็มีเนื้อที่หนึ่งหมื่นโยชน์ ชมพูทวีป ก็มีเนื้อที่หนึ่งหมื่นโยชน์ อมรโคยานทวีป กับ ปุพพวิเทหทวีป มีเนื้อที่ ๗ พันโยชน์ อุตตรกุรุทวีป มีเนื้อที่ ๘ พันโยชน์

ในบรรดาทวีปเหล่านี้ ทวีปใหญ่แต่ละทวีป ยังมีทวีปน้อย ๆ คือ มีเกาะน้อย ๆ เป็นบริวารอีกทวีปละห้าร้อย ๆ รวมทั้งทวีปเล็กและทวีปใหญ่ทั้งหมด รวมทั้งพิภพดาวดึงส์ พิภพอสูร และดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์เข้าด้วยกันทั้งหมดแล้ว นับเป็นจักรวาลหนึ่ง หรือเป็นโลกธาตุหนึ่ง และในระหว่างจักรวาลหนึ่ง ๆ ก็มีโลกันตริกนรกตั้งอยู่ จักรวาลหรือโลกธาตุเป็นอนันต์ มีไม่สิ้นสุด

และในที่สุด *พระพุทธโฆษาจารย์ก็กล่าวว่า* **"พระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบเรื่องจักรวาลทั้งหลาย ด้วยพุทธญาณดังกล่าวมานี้"**

เรื่องจักรวาลที่กล่าวมานี้ แปลมาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค สีลนิทเทส หน้า ๒๖๓ ถึงหน้า ๒๖๕ เป็นตอนที่ท่านกล่าวอธิบายคำว่า **โลกวิทู พระพุทธเจ้าผู้รู้แจ้งโลก** เพียงแต่เราศึกษาเรื่องภูมิศาสตร์ของพระพุทธโฆษาจารย์ดังที่กล่าวมานี้ ก็เห็นจะเป็นการเพียงพอแล้ว ที่จะอนุมานไปถึงเรื่องเทวดาในสวรรค์ว่า *เป็นสิ่งที่เชื่อถือได้เพียงไร* **เพราะแม้แต่เรื่องในโลกนี้เอง** เราก็เห็นแล้วว่า **ท่านยังอธิบายไม่ถูกเสียแล้ว เหตุไฉน จะไปอธิบาย เรื่องสวรรค์ได้ถูกเล่า ?** เพราะฉะนั้น เป็นอันลงมติได้โดยเด็ดขาด เรื่องเมืองสวรรค์ต่าง ๆ เท่าที่ทราบกันนั้น เป็นเพียงมโนภาพของพระอรรถกถาจารย์เท่านั้น รับรองได้ว่า ***พระพุทธเจ้าไม่เคยทรงอธิบายถึงเรื่องเหล่านี้เลย*** แม้ว่าในคัมภีร์พระไตรปิฎกบางเล่ม จะมีการกล่าวอ้างถึงว่า **พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าถึงเรื่องเทวดาอย่างนั้นอย่างนี้** ดังเช่น ในเรื่องมหาสมัยสูตร หรือในเรื่องสักกปัญหสูตร เหล่านี้เป็นต้น ก็ขอให้เข้าใจว่า นั่นเป็นแต่เพียงเรื่องนิยายธรรมที่นักปราชญ์ใครคนใดคนหนึ่งแต่งขึ้น ตามความเชื่อถือของคนในยุคนั้น เรื่องจริง ๆ จะเป็นไปเหมือนอย่างกับที่กล่าวในท้องเรื่อง

เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เรื่องเทพนิยายเหล่านี้แหละ ที่ทำให้นักศึกษาไม่เชื่อว่า สวรรค์มีจริง ชีวิตโอปปาติกะกำเนิดมีจริง แท้ที่จริง โลกสวรรค์มีจริง ชีวิตจำพวกโอปปาติกะกำเนิดมีจริง แต่ไม่ใช่มีเหมือนความเข้าใจของพระพุทธโฆษาจารย์ แต่จะมีอยู่อย่างไร เป็นเรื่องยาก พระพุทธเจ้าไม่ทรงอธิบายไว้เลย เพราะฉะนั้น เราจึงไม่สามารถหารายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเมืองสวรรค์ได้ เรื่องนรกและสวรรค์ ที่จะพึงเชื่อถือได้จริง ๆ ก็คือ เรื่องอย่างที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น การเสาะแสวงหาความจริงในเรื่องนี้ *อย่าลืมว่า* เราจะต้องพยายามมองจากข้อเท็จจริงจากชีวิตนี้ออกไป หรือจากโลกนี้ออกไป และอย่าอนุมานโดยไม่มีข้อเท็จจริงยืนยันอย่างเพียงพอ ก่อนที่จะจบเรื่องเมืองสวรรค์ ข้าพเจ้าขอสรุปด้วยพุทธภาษิตว่า :-

> แม้กหาปณะจะตกลงมาเป็นห่าฝน ก็ไม่อาจทำให้คนเราอิ่มในกามได้ กามทั้งหลายมีสุขน้อย มีทุกข์มาก บัณฑิตเมื่อรู้แจ้งอย่างนี้แล้ว ย่อมไม่ยินดีแม้ในกามอันเป็นทิพย์ ผู้ที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมยินดีในความสิ้นไปแห่งตัณหา
>
> ขุ. ธ. ๒๕/๕๐ (มจร.) /๔๐ (มมร.) /๕๔ (สงฆ์ไทย)

บทที่ ๑๒
นิพพาน

ไม่รู้แจ้งนิพพาน ก็ไม่รู้แจ้งชีวิต

การศึกษาพุทธปรัชญา ถ้าไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจแตกฉานในเรื่องนิพพาน ความรู้ในเรื่องของชีวิตจะสมบูรณ์ไม่ได้เลยเป็นอันขาด ทั้งนี้ เพราะพุทธปรัชญาเป็นวิชาที่อธิบายให้เข้าใจถึงเรื่องชีวิตอย่างถูกต้องตามความจริง และนิพพานนั้นเป็นที่สุดของชีวิต เป็นที่สุดของเรื่องพุทธปรัชญา การศึกษาอะไรก็ตาม ถ้าหากไม่ศึกษาให้ถึงที่สุด ความเข้าใจในเรื่องนั้นย่อมไม่สมบูรณ์ ในบทที่ ๙ ข้าพเจ้าได้ยกพรหมชาลสูตรมาแสดง จากเรื่องในพรหมชาลสูตรนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า นักปราชญ์ หรือศาสดาในครั้งพุทธกาล ที่ยังมีความเห็นผิดเหลืออยู่ ทั้งนี้ ก็เพราะยังค้นไม่พบเรื่องนิพพานนั่นเอง พระพุทธเจ้า เป็นศาสดาเป็นองค์แรก ที่ทรงค้นพบเรื่อง

นิพพาน จากการเข้าถึงนิพพานด้วยใจ พระองค์จึงเป็นสัพพัญญู รู้แจ้งเกี่ยวกับเรื่องชีวิตทุกอย่าง ยิ่งกว่านั้น พระสาวกทุกองค์ที่กระทำให้แจ้งซึ่งนิพพานแล้ว ก็ย่อมสามารถหยั่งรู้เรื่องชีวิตได้ถูกต้องตามความเป็นจริง *ขอให้สังเกตดู* พุทธภาษิตที่เคยอ้างมาแล้วว่า พระเสขะเท่านั้นจักรู้แจ้งเรื่องชีวิตนี้ และชีวิตหน้าที่จะสืบต่อไป พระเสขะ ก็คือ บุคคลที่เริ่มเข้าถึงนิพพานด้วยใจของตน ซึ่งได้แก่ พระอริยบุคคลตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไป *โปรดสังเกตว่า* พระอริยบุคคลในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น ไม่ปรากฏว่า ได้เคยเรียนวิทยาศาสตร์ เคยเรียนชีววิทยา เคยเรียนจิตวิทยา เหมือนกับนักศึกษาในสมัยนี้ แต่ถึงกระนั้น พระพุทธองค์ก็ทรงย้ำว่า พระเสขะเท่านั้นที่จักรู้แจ้งเรื่องชีวิต ทั้งนี้ย่อมหมายความว่า บุคคลอื่นที่นอกจากพระเสขะ แม้จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในวิทยาศาสตร์หรือในชีววิทยาสักเพียงไรก็ตาม *ก็เป็นอันหวังได้ว่า* เขาจะต้องมีความเข้าใจผิดไม่มากก็น้อย ขอให้ดูบุคคลตัวอย่างในพรหมชาลสูตร บุคคลเหล่านี้ บางคนเป็น

ศาสดาที่มีคนเคารพนับถือมาก แต่ถึงกระนั้น ท่านก็ยังมีความเข้าใจผิดในเรื่องของชีวิต ทั้งนี้ ก็เพราะสาเหตุข้อเดียว คือ การไม่รู้แจ้งเรื่องนิพพาน ถึงนักศึกษาสมัยนี้ก็เช่นเดียวกัน ซึ่งถ้าคนไหนไม่รู้แจ้งเรื่องนิพพาน ก็เป็นอันหวังได้ว่า ต้องมีความเข้าใจผิดในเรื่องของชีวิตแน่นอน

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องนิพพาน

เรื่องนิพพาน คนส่วนมากมักจะเข้าใจผิดว่า *เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับบุคคลที่เบื่อโลกแล้วเท่านั้น ส่วนคนที่ยังต้องการสนุกสนานอยู่ในโลก เรื่องนิพพานไม่จำเป็น* ยิ่งกว่านั้น คนส่วนมากมักจะเข้าใจผิดว่า *คนเราจะบรรลุถึงนิพพาน ก็ต่อเมื่อตายไปแล้วเท่านั้น* และบางคนเมื่อเอ่ยถึงเรื่องนิพพาน ก็ทำให้เขานึกว่า *การบรรลุถึงนิพพาน ก็คือ การไม่เกิด หรือการบรรลุถึงความดับสูญไม่มีอะไร* ซึ่งทำให้รู้สึกว่า *นิพพานไม่เห็นจะน่าสนใจอย่างไร การมีชีวิตอยู่ แม้จะต้องประสบกับความยุ่งยากลำบากต่าง ๆ ก็ยังดีกว่าการบรรลุถึงนิพพาน* ความเข้าใจผิดทั้งหลายแหล่เหล่านี้ เป็นเหตุให้คนส่วนมากไม่สนใจเรื่องนิพพาน ซึ่งโดยที่แท้ นิพพานเป็นเรื่องที่จำเป็นแก่ชีวิตทุกคน ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ไม่ว่าคนที่สมัครจะอยู่ในโลก หรือคนที่เบื่อโลกแล้ว

นิพพานเป็นเรื่องของคนทุกคน

ความจริง นิพพาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนทุกคน เพราะนิพพานในความหมายอันหนึ่ง ก็คือ ความสงบเย็นกเย็น และความสว่าง โดยปกติ ใจของคนธรรมดาสามัญ มีใจที่เร่าร้อน เพราะกิเลสต่าง ๆ แผดเผาอยู่เสมอ โดยเฉพาะก็คือ ตัณหา แต่ถึงกระนั้น ก็มีเป็นบางครั้งบางคราวที่ใจคนเราสงบ เช่น ในเวลาที่เราประกอบกิจการงานสำเร็จเรียบร้อยลงแล้ว หมดภาระกังวล ก็สบายใจ ในขณะที่สบายใจนี้ จะสังเกตได้ว่า ใจเราสงบ และในขณะที่ใจสงบ ใจก็ย่อมจะเยือกเย็น โปรดสังเกตดูให้ละเอียด ในขณะที่มีความอยากและความกระหาย ในขณะนี้เป็นความทุกข์ แต่คนเรามักจะไม่รู้สึกว่า เป็นทุกข์ เพราะในขณะนั้น ใจไปจดจ่ออยู่แต่ความสมประสงค์ ซึ่งเขาคิดว่า ถ้าได้สมประสงค์ตามความปรารถนาแล้ว จะได้รับความสุขและความเพลิดเพลินอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงไม่รู้สึกด้วยใจจริงว่า ในขณะที่กำลังดิ้นรนนั้นเป็นความทุกข์ เขาจะรู้สึกเป็นทุกข์จริง ๆ ก็ต่อเมื่อไม่สมหวังเท่านั้น แต่อย่างไรก็ดี ขอให้เราสังเกตดูให้ดีว่า ทุกครั้งที่เรามีความสุขนั้น จะต้องเป็นเวลาที่ใจสงบเสมอ ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น คนอยากจะรับประทานอาหารอะไร เมื่อได้สมประสงค์ก็รู้สึกดีใจ เพราะในขณะที่สมประสงค์นั้น ใจเราสงบจากความอยาก เพราะฉะนั้น จึงมีความสุข

ข้อที่ว่า ความสุขสูงสุดอันไม่ขึ้นต่อวัตถุเป็นความสุขในทางโลกหรือทางธรรม ทุกอย่างจะต้องมาจากความสงบนั้น ข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

นตฺถิ สนฺติปรา สุขา

ความสุขนอกจากความสงบไม่มี

ขุ. ธ. ๒๕/๕๒ (มจร.), /๔๒ (มมร.), /๕๖ (สังคีติ.)

ความสงบมีหลายขั้น เช่น ๆ ที่ได้ของเล่นสมใจ ในขณะนี้ใจก็สงบ ผู้ใหญ่ที่อยากจะทำอะไร เมื่อได้ทำสมความปรารถนาใจก็ย่อมสงบ แต่ความสงบแบบนี้ เป็นความสงบที่ไม่แน่นอน เพราะในขณะที่ได้อะไรสมใจปรารถนานั้น ในขณะนั้นใจสงบจริง แต่พร้อมกันนั้น ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความปรารถนาอย่างอื่นต่อไปอีก คล้ายกับไฟกำลังลุก เมื่อเอาฟืนใส่ไปใหม่ ๆ ไฟจะสงบลงชั่วคราว แต่ครั้นนานไปไฟก็ช้า เมื่อฟืนนั้นร้อนดีแล้ว ไฟก็จะลุกขึ้นอีก ถ้าเราใส่ฟืนมาก ไฟที่กำลังลุกอยู่ เปลวอาจจะหมดไปทันที แต่ครั้นแล้วไฟย่อมจะลุกแรงยิ่งกว่าเดิม ตัวอย่างอันนี้เทียบได้กับบุคคลที่ตามใจตัวเองเสียทุกอย่าง ในเมื่อเขามีโอกาสที่จะทำอะไรได้อย่างใจ เราจะพบว่า บุคคลประเภทนี้ มีความอยากจุกจิก อยากโน่นอยากนี่ ห้ามใจตัวเองได้ยากที่สุด

เพราะไฟแห่งตัณหามันรุนแรงเหมือนกับกองไฟที่ลุกแรง ซึ่งยากแก่การดับฉะนั้น ถ้าเราพิจารณาตามหลักปฏิจจสมุปบาท เราจะเข้าใจเรื่องนี้ได้ชัดเจน ซึ่งมีหลักอยู่ว่า **"ถ้าเวทนาแรง ตัณหาก็แรง ถ้าตัณหาแรง อุปาทานก็แรง เมื่ออุปาทานแรง เวทนาก็แรง ในขณะที่สมประสงค์ ก็มีสุขมาก ในขณะที่ไม่สมประสงค์ก็เกิดทุกข์มาก เมื่อเกิดสุขหรือทุกข์มาก ตัณหาก็มาก"** ด้วยเหตุนี้ คนที่ตามใจตัวเองด้วยอำนาจของตัณหา จึงเป็นเหตุให้เกิดตัณหาสืบต่อเรื่อยไป

แต่อย่างไรก็ดี ในขณะที่คนเรามีความสุขกันจริง ๆ นั้น ก็คือ ในขณะที่ความอยากสงบนั่นเอง คนที่มีชีวิตอยู่ในโลก ถ้าหากจิตใจเร่าร้อนอยู่ตลอดวันยังค่ำ ไม่ค่อยจะได้มีเวลาสงบใจเลย ในไม่ช้า จะต้องเป็นโรคเส้นประสาทแน่นอน เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ความสงบเป็นของจำเป็นสำหรับชีวิตจริง ๆ **นิพพาน** ที่ว่าเป็นของจำเป็นสำหรับคนทุกคน ก็เพราะ **นิพพาน** หมายถึง **ความสงบอันยอดเยี่ยม** เป็นความสงบที่จะปรากฏขึ้นหลังจากการเข้าใจปัญหาชีวิตอย่างลึกซึ้ง

อนึ่ง ความสงบที่เรียกว่า **นิพพาน** นั้น ต่างจากความสงบธรรมดาในโลก เพราะความสงบในทางโลก เป็นความสงบชั่วขณะ เป็นความสงบที่จะเป็นเหตุให้เกิดความเร่าร้อนต่อไปอีก

อย่างเดียวกับในขณะที่ประเทศทั้งหลายอยู่ในภาวะสงบ ไม่มีการสงคราม แต่ในขณะที่กำลังสงบอยู่นั่นเอง ทุกประเทศก็เตรียมอาวุธยุทธภัณฑ์ต่าง ๆ เข้าไว้ เพื่อการสงครามต่อไป ส่วนความสงบซึ่งเรียกว่า นิพพาน นั้น เป็นความสงบที่สามารถทำให้กิเลสคลายตัวออก และกิเลสอันใดที่คลายออกไปด้วยความสงบชนิดนี้ กิเลสอันนั้น จะไม่มีวันกลับคืนมาอีก เหมือนกับท่อนฟืนที่ลุกเป็นไฟ เมื่อโยนลงไปในแม่น้ำ ไฟก็ย่อมจะดับไปโดยลำดับ ข้อนี้ฉันใด ใจของคนที่เข้าถึงนิพพาน กิเลสก็ย่อมจะค่อย ๆ ดับไปฉันนั้น

และที่ว่า *กิเลสที่คลายออกไปแล้ว จะกลับคืนมาอีกไม่ได้* ทั้งนี้ก็เพราะ การเข้าถึงนิพพาน ทำให้เกิดความสว่าง ซึ่งความสว่างอันนี้ จะทำให้มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา คล้ายกับว่าบ้านใด ทุกครั้งที่ขโมยจะเข้ามา เป็นต้องพบเจ้าของบ้านตื่นอยู่เสมอ ขโมยก็ย่อมจะเข้าไปไม่ได้ ข้อนี้ฉันใด ใจที่เข้าถึงนิพพาน กิเลสก็ย่อมจะเข้าไปในใจไม่ได้ ทั้งนี้ ก็เพราะใจที่เข้าถึงนิพพานแล้ว เป็นใจที่ตื่นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ กล่าวคือ มีความรู้สึกเข้าใจซึ้งอยู่ตลอดเวลาว่า *การมีกิเลส มีคุณและมีโทษอย่างไร การละกิเลสเสียได้เป็นคุณอย่างไร* และความรู้สึกของท่านที่เข้าถึงนิพพานนั้น ใจย่อมน้อมไปสู่ความสงบเสมอ ด้วยเหตุนี้

กิเลสที่ละได้แล้ว จึงเกิดขึ้นไม่ได้ หรือพูดอีกนัยหนึ่ง กิเลสที่ละได้ด้วยการเข้าถึงนิพพาน เป็นอันละได้โดยเด็ดขาด ไม่มีเชื้อเหลืออยู่ในสันดาน เปรียบเหมือนกองไฟที่สิ้นเชื้อแล้ว แม้จะเอาฟืนใส่เข้าไปอีก ไฟก็ย่อมไม่ลุก *โปรดนึกถึงหลักปฏิจจสมุปบาท* "อวิชชา เวทนา ตัณหา อุปาทาน ต่างก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน" ฉะนั้น ถ้าตัณหาไม่มีเชื้อเหลืออยู่ในสันดาน อวิชชา อุปาทาน ก็ย่อมไม่มี เมื่ออวิชชา ตัณหา อุปาทานไม่มี เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่เจือด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ก็ย่อมไม่มี เมื่อเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอวิชชา ตัณหา อุปาทานไม่มี อวิชชา ตัณหา อุปาทานก็จะมีต่อไปอีกไม่ได้ พระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง เวทนาของท่านก็ยังมี เพราะเหตุที่ยังมีสฬายตนะ มีผัสสะ แต่ถึงกระนั้น เวทนาของท่านเป็นเวทนาที่บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง *ความสงบในทางโลกกับความสงบในทางธรรมที่เรียกว่านิพพานนี้มีคุณค่าผิดกัน* ดังที่กล่าวมานี้

การศึกษาเรื่องนิพพาน ถ้าศึกษาจากแง่แห่งความสงบจะเข้าใจง่าย แล้วจะทำให้เกิดความสนใจในอันที่จะศึกษาคืบหน้าต่อไป แต่อย่างไรก็ดี ยังมีข้อที่น่าสังเกตอีกแง่หนึ่งว่า ความสงบที่เรียกว่า **นิพพาน** นั้น *โปรดเข้าใจให้ชัดว่า* **ไม่ใช่เป็นความสงบที่จืดชืด และไม่ใช่เป็นความสงบที่ทื่อ ๆ**

คล้ายกับคนที่ไม่รู้เรื่องอะไร ซึ่งใจของเขาก็สงบอยู่ได้เหมือนกัน แต่ที่แท้ ความสงบที่เรียกว่า **นิพพาน** ***เป็นความสงบที่แจ่มใส เป็นความสงบที่นำความเบิกบานมาให้*** ใจของผู้ที่เข้าถึงนิพพาน เป็นใจที่ปลอดโปร่ง เป็นใจที่รอบรู้ในเรื่องของชีวิตอย่างลึกซึ้งที่สุด เมื่อประสบกับปัญหาใด ๆ ในชีวิต ก็สามารถที่จะเข้าใจปัญหานั้น ๆ ได้อย่างรวดเร็ว ใจของผู้ที่ข้าถึงนิพพานเป็นใจที่รู้เท่าทันอารมณ์อยู่ทุกขณะ และจะไม่หลงใหลไปตามอารมณ์ต่าง ๆ โดยเด็ดขาด นี้เป็นลักษณะโดยย่อของใจที่เข้าถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น ผู้ที่เข้าถึงนิพพานแล้วทุกคน ไม่เคยปรากฏว่า มีใครถอยหลังหรือเบื่อหน่ายต่อนิพพานเลย ซึ่งผิดกับการอยู่อย่างสงบในแบบอื่น ซึ่งพอนาน ๆ ไป ก็รู้สึกเบื่อที่อยู่อย่างสงบในแบบนั้น

อนึ่ง เมื่อใจเข้าถึงนิพพานแล้ว จะเกิดความมหัศจรรย์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ทำให้เข้าใจซึ้งในปัญหาเรื่องธรรมชาติ ทั้งนี้ ก็เพราะ **นิพพาน เป็นเบื้องหลังของธรรมชาติ** ธรรมชาติก็ดี กฎธรรมชาติก็ดี เกิดขึ้นมาอย่างไร ก็สามารถที่จะเข้าใจได้ และจากการเข้าใจเรื่องธรรมชาติอย่างถูกต้องโดยลึกซึ้งเช่นนี้ ก็จะทำให้ชีวิตเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ที่สุด ข้อนี้นับว่า ***เป็นความมหัศจรรย์อย่างหนึ่งของการบรรลุถึงนิพพาน***

นิพพาน มีคุณค่าดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า *นิพพานเป็นเรื่องของคนทุกคน เป็นเรื่องที่ทุกคนจะต้องสนใจศึกษา* **ข้อสำคัญ เมื่อเราริเริ่มศึกษาใหม่ ๆ โปรดอย่าคิดว่า การบรรลุถึงนิพพาน ก็คือ การไม่เกิดอีกต่อไป** ผู้ที่บรรลุถึงนิพพานเป็นอรหันต์แล้ว จะเกิดอีกหรือไม่เกิด เป็นเรื่องที่เรารู้ไม่ได้เลย แต่เราจะรู้จริง ๆ ก็ต่อเมื่อเราบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วเท่านั้น เพราะฉะนั้น อย่าได้เอาปัญหาเรื่องอย่างนี้มาคิด **การศึกษาเรื่องนิพพาน *ต้องศึกษาจากข้อเท็จจริง ที่สามารถจะพิสูจน์ได้*** หลักอันนี้สำคัญที่สุด คนโดยมากมักจะศึกษาเรื่องนิพพาน ด้วยการคาดคะเนหรือเดาเอา ทั้งนี้ ก็เพราะไปเข้าใจผิดว่า *การบรรลุถึงนิพพาน จะมีได้ก็ต่อเมื่อตายไปแล้ว* ซึ่งตามความเป็นจริง การบรรลุถึงนิพพาน ก็คือ การเข้าถึงความสงบ ความสว่าง และความบริสุทธิ์ชนิดที่อยู่ตัว ซึ่งเราย่อมจะแลเห็นได้โดยกระจ่างแล้วว่า **การบรรลุถึงภาวะเหล่านี้ จะต้องบรรลุในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่** และการเข้าถึงภาวะเหล่านี้ โดยปกติ เราก็มีอยู่แล้วเป็นประจำ ต่างกันแต่เพียงว่า ความสงบ ความสว่าง และความบริสุทธิ์ ที่เรามีอยู่เป็นบางครั้งบางคราวนั้น ยังไม่ใช่ของแท้ คือยังเป็นของ

ชั่วคราว สงบ สว่าง บริสุทธิ์แล้วเดี๋ยวก็กลับไม่สงบ ไม่สว่าง ไม่บริสุทธิ์ขึ้นมาอีก ทั้งนี้ ก็เพราะการเข้าใจธรรม โดยเฉพาะในเรื่องไตรลักษณ์ ในเรื่องอริยสัจ และในเรื่องปฏิจจสมุปบาท ยังไม่ลึกซึ้งพอ

อนึ่ง พึงเข้าใจไว้ก่อนว่า **การบรรลุถึงนิพพานนั้นมีหลายขั้น** พระอริยบุคคลตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไป ได้ชื่อว่าบรรลุถึงนิพพานแล้วทั้งนั้น แต่ถึงกระนั้น การบรรลุถึงนิพพานของพระอริยบุคคลแต่ละขั้นไม่เหมือนกัน พระโสดาบันเข้าถึงนิพพานยังไม่ลึกซึ้งถึงขนาด ***ผู้ที่เข้าถึงโดยสมบูรณ์ ก็คือ พระอรหันต์เท่านั้น*** พระโสดาบัน เมื่อเข้าถึงนิพพานแล้ว ท่านละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีลัพพตปรามาส สิ่งที่ท่านละได้นี้ เป็นอันละได้โดยเด็ดขาด คือจะไม่มีวันกลับคืนมาได้อีกเป็นอันขาด พระสกิทาคามีละสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนพระโสดาบัน แต่สูงกว่าพระโสดาบันขึ้นไปอีก ก็คือ มี กามราคะ และ ปฏิฆะ เบาบางกว่าพระโสดาบัน พระอนาคามีละสังโยชน์ ๓ ได้เหมือนกับพระโสดาบัน และละ กามราคะ กับ ปฏิฆะ ได้อย่างเด็ดขาดอีกด้วย สำหรับผู้ที่ก้าวมาถึงขั้นพระอนาคามี จะมีความรู้สึกเข้าใจแจ่มชัดกว่าพระอริยบุคคลทั้งสองประเภทที่กล่าวมาแล้วว่า **กิเลสไม่ใช่ของธรรมชาติ**

แต่อย่างใดเลย เพราะกิเลส เช่น กามราคะ เป็นสิ่งที่คลายออกได้จนหมดสิ้นไม่มีเหลือ *และจะเข้าใจชัดด้วยว่า* อวัยวะอันเป็นเครื่องหมายแห่งเพศเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามราคะเป็นรากฐานอันสำคัญที่สุด *และจะเข้าใจชัดอีกว่า* เมื่อกามราคะหมดจากสันดานแล้ว เครื่องเร้าที่จะก่อให้เกิดกามราคะ แม้จะมีอยู่ ก็ไม่สามารถจะมีอิทธิพลเหมือนเมื่อก่อน เช่นเดียวกับกองไฟที่หมดเชื้อแล้ว การใส่ฟืนเข้าไปในกองไฟนั้น ก็หมดความหมาย เพราะจะไม่ก่อให้เกิดไฟขึ้นมาได้เลยเป็นอันขาด *ทั้งจะเข้าใจได้อย่างแจ่มชัดอีกว่า* เมื่อตายจากโลกนี้แล้ว ก็จะไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีกต่อไป เพราะโลกนี้ เป็นโลกแห่งกามารมณ์ แต่ในเมื่อจิตใจของตัวเองเข้ากันไม่ได้กับโลกนี้ ก็ย่อมจะมาเกิดในโลกนี้ไม่ได้ แต่จะไปเกิดในโลกอื่น ซึ่งชีวิตในโลกนั้นมีสภาพอย่างเดียวกับวิญญาณของตัวเอง ผู้ที่บรรลุถึงขั้นอนาคามีจะเข้าใจเรื่องชีวิตได้ลึกซึ้งยิ่งกว่าพระโสดาบันอีกหลายเท่า พร้อมทั้งมีความสงบเยือกเย็น และมีความบริสุทธิ์มากกว่าด้วย

ส่วนผู้ที่บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ ย่อมละสังโยชน์ได้เหมือนกับพระอนาคามีทุกอย่าง แต่ต่างจากพระอนาคามี ก็คือ พระอนาคามียังละ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา ยังไม่ได้ ส่วนพระอรหันต์ละได้หมด เพราะฉะนั้น *พระอรหันต์ จึงเป็นบุคคลที่สงบเยือกเย็น สว่าง และบริสุทธิ์ อย่างเต็มที่*

อนึ่ง *ควรจะเข้าใจไว้ด้วยว่า* การบรรลุถึงนิพพานนั้นเป็นของธรรมดาสำหรับคนทุกคน ทำนองเดียวกับเมื่อคนเราเกิดมาแล้ว ก็ย่อมจะต้องแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ข้อนี้ฉันใด สำหรับบุคคลที่เข้าใจซึ้งในเรื่องชีวิต จิตก็ย่อมจะใกล้ต่อการบรรลุถึงนิพพานเป็นธรรมดา ฉันนั้น และนิพพานนั้น ก็เป็นภาวะที่มีอยู่โดยธรรมดา ไม่มีใครสามารถที่จะสร้างสรรค์ขึ้นได้ *การบรรลุถึงนิพพานย่อมเป็นเช่นเดียวกับว่า* ในที่ใด มีความมืด เมื่อขับไล่ความมืดออกไปหมดแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่ ก็คือ ความสว่าง หรือในที่ใด มีความร้อน ในเมื่อขจัดความร้อนหมดไปแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่ ก็คือ ความเย็น ในทำนองเดียวกัน ภายในใจของคนเรานี้ ในเมื่อได้ขจัดความมืดแห่งอวิชชา และความเร่าร้อนแห่งตัณหา หมดไปแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่ ก็คือ ความสว่างและความเยือกเย็น *โปรดเข้าใจว่า* ความสว่าง

และความเยือกเย็นนี้ เป็นสิ่งที่พร้อมอยู่เสมอที่จะสัมผัสกับใจ คล้ายกับว่า กบที่อยู่ใต้กะลาครอบ ในเมื่อเปิดกะลาที่ครอบออกเมื่อใด กบนั้นก็พร้อมที่จะสัมผัสกับแสงสว่างในภายนอกข้อนี้ฉันใด ใจก็เช่นเดียวกัน ในเมื่ออวิชชา ซึ่งเป็นเหมือนกะลาที่ครอบใจเข้าไว้ ถูกเปิดออกเมื่อใด ใจนั้นก็พร้อมที่จะสัมผัสกับความสว่างและความเยือกเย็นแห่งนิพพาน ฉันนั้น เพราะฉะนั้น เราจะแลเห็นว่า *การบรรลุถึงนิพพาน ก็เป็นของธรรมดาอย่างหนึ่งนั่นเอง*

การศึกษาเรื่องนิพพาน ถ้าได้ทำความเข้าใจกับข้อความดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นอย่างดีแล้ว เราก็จะรู้สึกว่า *นิพพานเป็นเรื่องที่น่าสนใจ และมีประโยชน์แก่ชีวิตอย่างทันตาเห็น*

หลักฐานเรื่องนิพพาน

จากพระไตรปิฎก

นิพพาน คือ ความสงบ

คำว่า **นิพพาน** หมายถึง **ความสงบ** ข้อนี้ เราจะเห็นได้ชัดจากพุทธภาษิตดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้สามารถกระทำให้แจ้ง ซึ่งความเยือกเย็นอันยอดเยี่ยม คือ :-

๑. ในสมัยใด ควรข่มจิต ก็ข่ม
๒. ในสมัยใด ควรประคองจิต ก็ประคอง
๓. ในสมัยใด ควรทำจิตให้รื่นเริง ก็ให้รื่นเริง
๔. ในสมัยใด ควรวางจิตเฉย ก็วางเฉย
๕. เป็นผู้มีอัธยาศัยประณีต
๖. เป็นผู้ยินดียิ่งในนิพพาน

อ. ฉกฺก. ๒๒/๔๑๔ (มจร.), /๔๘๕ (มมร.), /๔๗๐ (สังคีติ.)

คำว่า เป็นผู้สามารถเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งความสงบเยือกเย็นอันยอดเยี่ยม บาลีใช้คำว่า ภพฺโพ อนุตฺตรํ สีติภาวํ สจฺฉิกาตุ๋ คำว่า สีติภาวํ แปลว่า ความเยือกเย็น อนุตฺตรํ แปลว่า อันยอดเยี่ยม สองคำนี้หมายถึงนิพพานโดยตรง

ความรู้สึกของผู้ที่เข้าถึงนิพพาน

อนึ่ง นอกจากข้อความในสูตรนี้ ยังมีข้อความอีกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นพุทธภาษิต แสดงให้เห็นว่า นิพพานคืออะไร ? และมี

คุณค่าอย่างไร พุทธภาษิตบทนี้ โดยปกติ เป็นความรู้สึกของพระอริยบุคคลทุกองค์ที่เข้าถึงนิพพานแล้ว มีใจได้สัมผัสกับนิพพานแล้ว ทันทีที่ทันใดที่ใจได้ประสบกับนิพพานแล้ว ทุกองค์จะมีความรู้สึกผุดขึ้นมาว่า :-

> นี่สงบจริงหนอ นี่ประณีตจริงหนอ ที่นี่เองเป็นที่สร่างความเมา เป็นที่ขจัดความกระหาย เป็นที่ถอนความอาลัย เป็นที่ตัดวัฏฏะ เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกิเลส เป็นที่ดับกิเลส นี่เอง คือ นิพพาน

ข้อความเหล่านี้ บาลีใช้คำว่า

> เอตๆ สนฺตๆ เอตๆ ปณีตๆ ยทิทๆ มท-นิมฺมทโน ปิปาสวินโย อาลยสมุคฺฆาโต วฏฏูปจฺเฉโท ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ **นิพฺพานๆ.**

คำบาลีเหล่านี้ แม้คนที่ไม่เคยชินกับภาษาบาลี ก็ควรจะพยายามท่องจำให้ได้ เพราะคำเหล่านี้เป็นหลักที่แสดงถึงความหมายและคุณค่าของนิพพานอย่างชัดเจนที่สุด โปรดพิจารณาคำแปลทีละคำ

เอตๆ สนฺตๆ *แปลว่า* **นี่สงบจริงหนอ**

เอตๆ ปณีตๆ *แปลว่า* **นี่ประณีตจริงหนอ**

ยทิทำ	ณ ที่นี่เอง คือ
มทนิมฺมทโน	เป็นที่สร่างความเมา (มท = เมา + นิมฺมทโน = เป็นที่สร่าง)
ปิปาสวินโย	เป็นที่ขจัดความกระหาย (ปิปาส = กระหาย + วินโย = ขจัด)
อาลยสมุคฺฆาโต	เป็นที่ถอนความอาลัย (อาลย = ความอาลัย + สมุคฺฆาโต = เป็นที่ถอน)
วฏฏูปจฺเฉโท	เป็นที่ตัดวัฏฏะ (วฏฏ = วัฏฏสงสาร, การเวียนว่ายตายเกิด, กิเลส, กรรม, วิบาก + อุปจฺเฉโท = ตัด)
ตณฺหกฺขโย	เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา (ตณฺหา = ความอยาก + ขโย = เป็นที่สิ้นไป)
วิราโค	เป็นที่คลายแห่งกิเลส
นิโรโธ	เป็นที่ดับกิเลส
นิพฺพานำ	คือนิพพาน

จากข้อความอันเป็นพุทธภาษิตนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า นิพพาน หมายถึง ความสงบที่ประณีต และคำว่า ประณีต นั้น ในอรรถกถาอธิบายว่า สูงสุด และไม่รู้จักอิ่ม ในที่นี้

หมายความว่า ความสงบที่เรียกว่านิพพานนี้ เป็นความสงบที่สูงสุด และผู้ที่เข้าถึงความสงบอันนี้แล้ว จะไม่รู้จักเบื่อ หรือไม่รู้จักอิ่มเลย กล่าวคือ จะรู้สึกพอใจ อิ่มใจ และเบิกบานใจอยู่เสมอ ข้อนี้สมกับพุทธภาษิตอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ปวิเวกรสं ปิวิตฺวา รสं อุปสมสฺส จ
นิทฺทโร โหติ นิปฺปาโป ธมฺมปีติรสं ปิวं.

ผู้ที่ได้ดื่มรสแห่งความสงัดจากกิเลส ได้ดื่มรสแห่งความสงบแล้ว ย่อมเป็นผู้หมดความกระวนกระวาย เป็นผู้ออกจากบาปได้ ผู้ที่ได้ดื่มรสแห่งธรรมปีติ ย่อมมีผลเช่นนี้

ขุ. ธ. ๒๕/๕๓ (มจร.), /๔๒ (มมร.), /๕๗ (สังคีติ.)

ธมฺมปีติ สุขं เสติ วิปฺปสนฺเนน เจตสา
อริยปฺปเวทิเต ธมฺเม สทา รมติ ปณฺฑิโต.

ผู้มีปีติในธรรม มีใจผ่องใส ย่อมอยู่เป็นสุข บัณฑิตย่อมยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศทุกเมื่อ

ขุ. ธ. ๒๕/๓๑ (มจร.), /๒๕ (มมร.), /๓๐ (สังคีติ.)

ยังมีพุทธภาษิตที่คล้ายคลึงกับที่กล่าวมาแล้ว อีกแห่งหนึ่ง คือ :-

เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ ยทิทํ สพฺพ-
สงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย
วิราโค นิโรโธ นิพฺพานนฺ

นี่สงบจริงหนอ นี่ประณีตจริงหนอ ที่นี่เอง
เป็นที่สงบสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง
เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกิเลส เป็นที่ดับสนิท
แห่งกิเลส นี่เอง คือ นิพพาน

อ. นวก. ๒๓/๓๙๘ (มจร.), /๔๓๙ (มมร.), /๔๕๔ (สังคีติ.)

นิพพาน ที่หมายถึงความสงบนี้ ต้องทำความเข้าใจให้ดีว่า มิใช่หมายถึงความสงบธรรมดาที่รู้จักกันชั่วครู่ชั่วยาม หากหมายถึงความสงบที่เด็ดขาด ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่ใช่เกิดมาจากอะไร หรือเปลี่ยนแปลงมาจากอะไร เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง เป็นความจริงที่มีอยู่เบื้องหลังของธรรมชาติทั้งหลาย ทั้งในทางวัตถุและนามธรรม สิ่งทั้งหลายที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อหมดเหตุหมดปัจจัยแล้ว ย่อมเลือนหายไปในความสงบเงียบของสากลจักรวาลนี้ ซึ่งความสงบเงียบนั้น ได้มีอยู่แล้วทุกหนทุกแห่ง และมีอยู่ทุกเมื่อ

รู้แจ้งนิพพานนั้นคืออย่างไร ?

ความสงบ ที่เรียกว่า **นิพพาน** นี้ นักคิดอาจจะหยั่งได้โดยนัยแห่งตรรกะว่า สิ่งใดถ้าหมดเหตุปัจจัย หรือปัดเหตุปัจจัยออกไปให้หมดแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่ ก็คือ ความว่างเปล่าปราศจากตัวตนของสิ่งนั้น ๆ และในความว่างเปล่านั้นไม่มีอะไรนอกจากความสงบเงียบ ซึ่งความสงบเงียบที่ว่านี้มีอยู่แล้วเสมอไม่จำเป็นต้องมีอะไรปรุงแต่ง เพราะมันไม่ใช่ตัวปรากฏการณ์อะไร แต่มันทำให้เรารู้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีปรากฏการณ์นั้นมันเกิดจากเหตุปัจจัยหลายอย่าง มาร่วมกันก่อสร้างเป็นสิ่งนี้ไม่มีสิ่งใดที่มีตัวตนของมันอย่างแท้จริง ความหมายที่ว่านี้ ดูเหมือนจะเข้าใจง่าย แต่ต้องไม่ลืมว่า **นิพพาน ต้องเป็นสิ่งที่เราสามารถรู้สึกได้** คือ **ต้องรู้สึกถึงความสงบเงียบนั้นจริง ๆ จึงจะได้ชื่อว่า รู้แจ้งในเรื่องนิพพาน** เพียงแต่เข้าใจ แต่ไม่รู้สึกยังไม่ชื่อว่า รู้แจ้ง

คำว่า **การกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน** ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทา-มรรค หน้า ๒,๑๒๗ พระสารีบุตรอธิบายไว้ว่า ได้แก่ **การรู้สึกถึงนิพพาน** ท่านใช้คำบาลีว่า **สจฺฉิกิริยาปญฺญาผสฺสนฏฺเฉ ญาณ** แปลว่า **ปัญญาที่กระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ก็คือ ญาณที่ได้สัมผัสนิพพาน** เทียบได้กับพุทธภาษิตที่ตรัสว่า **ผุสนฺติ**

ธีรา นิพฺพานํ โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ แปลว่า **นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมสัมผัสนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะที่ปลอดโปร่งจากกิเลสอย่างยอดเยี่ยม** (ขุ. ธ. ๒๕/๑๔ มจร., /๑๘ มมร., /๑๙ สังคีติ.)

นิพพานเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง

คำว่า **นิพพาน เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง สังขาร** แปลว่า **สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง** ในที่นี้ สังขาร หมายถึง **นามรูป**

วิญญาณในเมื่อได้พบกับความสงบอันประณีตนี้แล้ว อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน เริ่มคลายออก จนกระทั่งในที่สุดไม่มีเหลือ เมื่อกิเลสไม่มีอยู่ในสันดานแล้ว ทำอะไรก็ไม่เป็นกรรม เมื่อหมดทั้งกรรมและกิเลส ปฏิสนธิวิญญาณในชาติต่อไปก็ไม่มี เมื่อปฏิสนธิวิญญาณไม่มี นามรูปก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้ **นิพพานจึงได้ชื่อว่า เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง** ความหมายอันนี้ เราจะเห็นได้ชัดจากคำถามและคำตอบระหว่างอชิตมาณพกับพระพุทธองค์ดังต่อไปนี้ :-

อชิตมาณพได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ปัญญา สติ และนามรูป ข้าพระองค์ขอทูลถามว่า สิ่งเหล่านี้ ย่อมดับสนิท ณ ที่ไหน ? ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกด้วยเถิด

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า :-

ท่านอชิต ท่านได้ถามปัญหาอันใดแก่เรา เราจะบอกปัญหาอันนั้นแก่ท่าน นามและรูปย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ณ ที่ใด ปัญญาและสติก็ย่อมดับสนิท ณ ที่นั้น ทั้งนี้ ก็เพราะวิญญาณดับสนิท

ขุ.สุ. ๒๕/๕๓๒, ขุ.จูฬ. ๓๐/๗ (มจร.), ๒๕/๕๓๐, ๓๐/๒๐ (มมร.), ๒๕/๕๗๔, ๓๐/๘ (สังคีติ.)

ปัญญาและสติ เป็นส่วนหนึ่งแห่งนามธรรมในกองสังขาร ข้อความที่พระองค์ตรัสตอบอชิตมาณพ เป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง โดยปกติผู้ที่ศึกษาธรรมไปสูง ๆ มักจะเข้าใจว่า สติกับปัญญาเป็นของคงที่ เป็นสิ่งแน่นอนไม่รู้จักดับ เป็นอสังขตธรรม แต่ความเป็นจริง **สติปัญญาเป็นสังขตธรรม** เป็นสิ่งที่จะดับไปได้ ในที่สุด ผู้ที่ยึดมั่นในสติปัญญาจนเกินไป จะหลุดพ้นจากความทุกข์ถึงที่สุดไม่ได้ การพิจารณาให้เห็นว่า สติปัญญาเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นเคล็ดสำคัญที่สุด ในการที่จะทำให้จิตหลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง และโดยข้อเท็จจริง เราก็ย่อมพิจารณาเห็นได้เสมอว่า ***สติปัญญาเป็นสิ่งที่เกิดดับได้ตามอารมณ์***

นิพพานเป็นที่สละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง

คำว่า นิพพาน เป็นที่สละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง คำว่า อุปธิ ในที่นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือธรรมวิจารณ์ว่า หมายถึงกิเลสก็มี เช่น ในคำว่า อุปธิวิเวโก ความสงัดจากอุปธิ อุปธิ ในที่นี้ หมายถึงกิเลส และหมายถึงเบญจขันธ์ก็มี เช่น ในคำว่า :-

รูเป จ สทฺเท จ อโถ รเส จ
กามิตฺถิโย จาภิวทนฺติ ยญฺญา
เอตํ มลนฺติ อุปธีสุ ญตฺวา
ตสฺมา น ยิฏฺเฐ น หุเต อรญฺชึ.

(วิ. มหา. ๔/๔๗ มจร., /๖๖ มมร., /๕๕ สังคีติ.)

ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวยกย่องรูป เสียง รส กาม และสตรีทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้ว่า นั่นเป็นมลทินในอุปธิทั้งหลาย เหตุนั้น จึงไม่ยินดีแล้วในการเซ่น ไม่ยินดีแล้วในการบวงสรวง

อุปธิ ในที่นี้ ได้แก่ ปัญจขันธ์ เป็นไวพจน์ของสังขารในบทต้น

คำว่า **อุปธิ ที่หมายถึงกิเลส** สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงแปลว่า *สิ่งที่เข้าไปทรงไว้ คือเข้าไปครอง* ที่หมายถึงปัญจขันธ์ ทรงแปลว่า *สิ่งที่เข้าไปทรงไว้ คือหอบไว้ซึ่งทุกข์* แต่ศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ แปลคำนี้ว่า *สิ่งที่เป็นรากฐานแห่งการเกิด* [Basis, Foundation of Rebirth] โดยเฉพาะหมายถึงอุปาทาน คือการยึดมั่นในการเกิดอีก [Clinging to Rebirth] ฉะนั้น คำว่า เป็นที่สละคืนซึ่งอุปธิ ก็หมายความว่า เป็นที่สละคืนซึ่งอุปาทานทั้งหลาย

นิพพานคือวิราคธรรม

อนึ่ง ในที่บางแห่ง พระพุทธองค์ทรงเรียกนิพพาน ว่า **วิราคธรรม** ซึ่งแปลว่า **ธรรมอันเป็นที่คลายออกซึ่งกิเลส** คือหมายความว่า ใจของใครก็ตาม ในเมื่อมาพบกับวิราคธรรมเข้าแล้ว กิเลสทั้งหลาย ย่อมจะคลายตัวออกจากใจ จนกระทั่งในสุดไม่มีเหลือ และคำว่า วิราคธรรม ในที่นี้ ก็หมายถึงความสงบอันประณีตนั่นเอง ข้อนี้เราจะเห็นได้ชัดจากพุทธภาษิตดังต่อไปนี้ :-

ยาวตา ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายติ ยทิทํ มทนิมฺมทโน ปิปาส-วินโย อาลยสมุคฺฆาโต วฏฺฏูปจฺเฉโท ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขตธรรมหรืออสังขตธรรมมีประมาณเท่าใด วิราคธรรม เรากล่าวว่า เป็นยอดของสังขต-ธรรมหรืออสังขตธรรมเหล่านั้นทั้งหมด วิราคธรรม ก็คือ ธรรมอันเป็นที่สร่างความเมา เป็นที่ขจัดความกระหาย เป็นที่ถอนความอาลัย เป็นที่ตัดวัฏฏะ เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกิเลส เป็นที่ดับสนิทแห่งกิเลส นี่คือนิพพาน

ขุ. อิติ. ๒๕/๓๐๘ (มจร.), /๒๙๘ (มมร.), /๓๔๐ (สังคีติ.)

ขอให้สังเกตดูว่า สำนวนบาลีในที่นี้ กับสำนวนบาลี เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ เหมือนกัน เพราะฉะนั้น คำว่า วิราคธรรม จึงหมายถึงความสงบหรือสภาวะที่สงบ อันประณีตนั่นเอง อนึ่ง ขอให้สังเกตด้วยว่า ภาวะที่สงบอันประณีตนี้เป็นอสังขตธรรม คือเป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง เป็นอยู่เอง เคยมีอยู่อย่างไร ก็คงอยู่อย่างนั้นตลอดกาล

นิพพานเป็นอสังขตธรรม

ข้อว่า นิพพานเป็นอสังขตธรรม นี้ เราจะเห็นได้ชัดจากพุทธภาษิต ดังต่อไปนี้อีก :-

อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ. โน เจ ตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ. นยิธ

ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ. ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว อตฺถิ อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ. ตสฺมา ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญายติ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อายตนะอันไม่เกิดแล้ว อันไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยอะไร ๆ ไม่กระทำแล้ว ไม่สร้างสรรค์แล้ว มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอายตนะอันไม่เกิดแล้ว อันไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยอะไร ๆ ไม่กระทำแล้ว ไม่สร้างสรรค์แล้ว มิได้มีแล้ว ไซร้ การออกไปของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่มีปัจจัยกระทำ สร้างสรรค์ในโลกนี้ ก็จักไม่ปรากฏ แต่เพราะเหตุที่อายตนะ อันไม่เกิดแล้ว อันปัจจัยอะไร ๆ ไม่กระทำแล้ว ไม่สร้างสรรค์แล้ว มีอยู่ เพราะฉะนั้น การออกไปของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่มีปัจจัยกระทำ สร้างสรรค์ จึงปรากฏ

ขุ. อุ. ๒๕/๒๑๓ (มจร.), /๒๐๗ (มมร.), /๒๓๙ (สังคีติ.)

นิพพานเป็นอายตนะอย่างหนึ่ง

อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ. ยตฺถ เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสานญฺจายตนํ น วิญฺญาณญฺจายตนํ น อากิญฺจญฺญายตนํ น

เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺ. นายนฺ โลโก น ปรโลโก น อุโภ จนฺทิมสุริยา. ตมหนฺ ภิกฺขเว เนว อาคตนฺ วทามิ น คตึ น ฐิตึ น จุตึ น อุปปตฺตึ. อปฺปติฏฺฐนฺ อปฺปวตฺตนฺ อนารมฺมณเมว ตนฺ. เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส.

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ซึ่งในอายตนะนั้น ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม อากาสานัญจายตนะก็ไม่ใช่ วิญญาณัญจายตนะก็ไม่ใช่ อากิญจัญญายตนะก็ไม่ใช่ เนวสัญญานาสัญญายตนะก็ไม่ใช่ โลกนี้ก็ไม่ใช่ โลกอื่นก็ไม่ใช่ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ ก็ไม่ใช่ อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวเลย ซึ่งอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการยืน เป็นการจุติ เป็นการเกิด อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นั่นแล เป็นที่สุดแห่งทุกข์

ขุ. อุ. ๒๕/๒๑๒ (มจร.), /๒๐๖ (มมร.), /๒๓๙ (สังคีติ.)

ในพุทธภาษิตนี้ พระพุทธองค์ทรงเรียก **นิพพาน** ว่า **อายตนะ** คำว่า อายตนะ ตามศัพท์แม้จะแปลว่า เป็นแดนเกิดก็จริง **แต่ในที่นี้ มิใช่หมายความว่า นิพพานเป็นแดนเกิดของอะไร** อย่างที่บางคนเข้าใจว่า *นิพพานฉายแสงออกมาเป็นจิต* หรือ นิพพาน ในความหมายของพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นเหมือนพระเจ้า ซึ่งเป็นผู้บันดาลให้เกิดสรรพสิ่งทั้งปวง

นิพพานที่เรียกว่า เป็นอายตนะ นั้น หมายความว่า **เป็นธัมมายตนะ** คือ **เป็นธัมมารมณ์ที่จิตจะพึงยึดเหนี่ยวในการที่จะก้าวขึ้นสู่โลกุตตรธรรม** ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ปัญญานิเทส *(วิสุทฺธิ. ๓/๓๒๒)* อธิบายไว้ว่า ในขณะที่จิตจะก้าวขึ้นสู่อริยภูมินั้น นิพพานจะปรากฏในใจ เสมือนหนึ่งดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ถ้าหากกิเลสยังไม่บางพอ หรือยังไม่สงบพอ นิพพาน ก็ยังไม่ปรากฏชัด เปรียบเหมือนมีหมู่เมฆผ่านมาบังดวงจันทร์ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ ให้พิจารณาไตรลักษณ์ให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ครั้นแล้วกิเลสที่ครอบงำใจอยู่นั้น ก็จะคลายออกไป นิพพานก็จะปรากฏชัดในความรู้สึก เพราะเหตุนี้ นิพพาน จึงได้ชื่อว่า อายตนะ คือเป็นธัมมายตนะ หรือธัมมารมณ์ จัดเป็นอายตนะภายนอกอันที่ ๖ คู่กับใจ

ในการที่จะเข้าใจเรื่องนิพพานให้ลึกซึ้งถูกต้องตามความเป็นจริง ควรจะได้ศึกษาหลักพุทธภาษิตอีกแห่งหนึ่งดังต่อไปนี้

นิสฺสิตสฺส จลิตํ. อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ. จลิเต อสติ ปสฺสทฺธิ. ปสฺสทฺธิยา สติ รติ น โหติ. รติยา อสติ อาคติคติ น โหติ. อาคติคติยา อสติ จุตูปปาโต น โหติ. จุตูปปาเต อสติ เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเร. เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส. (รติ กับ รติยา อรรถกถาแก้เป็น **นติ นติยา**)

ความหวั่นไหว ย่อมมีแก่ผู้อาศัยตัณหา ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่อาศัยตัณหา เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ปัสสัทธิ คือ ความสงบ ย่อมมี เมื่อปัสสัทธิมี รติ คือ ความยินดี ย่อมไม่มี เมื่อรติไม่มี การมา การไป ย่อมไม่มี เมื่อการมา การไป ไม่มี การจุติ และการปฏิสนธิ ย่อมไม่มี เมื่อการจุติ และการปฏิสนธิ ไม่มี โลกนี้ โลกอื่น ก็ไม่มี โลกในระหว่างโลกทั้ง ๒ ก็ไม่มี "เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส" นั่นแลที่สุดแห่งทุกข์

ขุ. อุ. ๒๕/๒๑๙ (มจร.), /๒๐๙ (มมร.), /๒๔๐ (สังคีติ.)

พุทธภาษิตข้อหลังนี้ แสดงให้เห็นถึงปฏิปทาคือข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่นิพพานด้วย และแสดงให้เห็นถึงสาเหตุแห่งการจุติและปฏิสนธิว่า จะเป็นไปหรือไม่เป็นไป เพราะเหตุไร เป็นพุทธภาษิตที่แสดงให้เห็นถึงลำดับของจิตที่จะก้าวไปสู่นิพพานไว้อย่างชัดเจนที่สุด ถ้าได้ศึกษาถึงหัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาทมาแล้ว และมาได้อ่านข้อความในตอนนี้ จะทำให้เข้าใจหัวข้อตอนที่กล่าวถึงว่า **ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ** ชัดเจนขึ้น

นิพพานไม่ใช่ความสูญ

จากพุทธภาษิตหลายแห่งที่แสดงมานี้ ชี้ให้เห็นว่า **นิพพาน** นั้นเป็นภาวะที่มีอยู่จริง ไม่ใช่เป็นความสูญเปล่า โดยไม่มีอะไร

เลย *เรื่องนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนหนึ่ง (วิ. ๓/๙๖) ว่า* "นิพพาน เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จิตเนรมิตขึ้นเป็นมโนภาพ หรือไม่ใช่เป็นเพียงมโนภาพที่จิตนึกฝันไปเอง หนวดเต่า เขากระต่าย เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีเลย ไม่ว่าในกาลไหน ๆ อย่างนี้ -เรียกว่า หนวดเต่า เขากระต่าย เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่อย่างแท้จริง ส่วนนิพพานนั้น ไม่ใช่เป็นเหมือนหนวดเต่า เขากระต่าย เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ๆ แต่มีอยู่อย่างไม่มีปรากฏการณ์ การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การแตกดับ เป็นลักษณะของสังขารทั่วไป แต่นิพพาน การเกิดขึ้นก็ไม่ปรากฏ การแตกดับก็ไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ความเป็นอยู่อย่างนั้นตลอดอนันตกาล"

นิพพานไม่ใช่จิต

ข้อที่จะพึงทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งกระจ่างอีกข้อหนึ่งก็คือ จิตที่หลุดพ้นจากอาสวกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้วนั้น เรียกว่า จิตบรรลุถึงนิพพาน แต่ไม่ใช่หมายความว่า จิตที่บริสุทธิ์นั้นเป็นนิพพาน เพราะจิตที่ว่านี้ หมายถึงความรู้สึก ซึ่งในที่สุดจะต้องดับ *เพราะฉะนั้น คัมภีร์อภิธรรมจึงได้ถกปัญหานี้ไว้ว่า :-*

กตเม ธมฺมา จิตฺตา ? จกฺขุวิญฺญาณํ โสตวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ กายวิญฺญาณํ มโนธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ. อิเม ธมฺมา จิตฺตา.

กตเม ธมฺมา โน จิตฺตา ? เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ สพฺพญฺจ รูปํ อสงฺขตา จ ธาตุ. อิเม ธมฺมา โน จิตฺตา.

ธรรมเหล่าไหน เรียกว่า จิต ? จักษุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า จิต

ธรรมเหล่าไหน เรียกว่า ไม่ใช่จิต ? เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปทั้งหมด และอสังขตธาตุ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมที่ไม่ใช่จิต

อภิ. สํ. ๓๔/๓๓๒ (มจร.), /๓๐๓ (มมร.), /๒๙๖ (สังคีติ.)

คำว่า อสังขตธาตุ ในที่นี้ ก็คือ นิพพาน นั่นเอง ในคัมภีร์นี้บอกไว้ชัดว่า ***นิพพาน ไม่ใช่ จิต***

นิพพานที่ว่าเป็นความสูญนั้นคืออย่างไร ?

นิพพาน เป็นภาวะชนิดหนึ่งที่มีอยู่จริง นิพพาน ไม่ใช่เป็นความสูญเปล่าเหมือนอากาศธาตุ เพราะถ้านิพพานก็คือ

อากาศธาตุ เรื่องนิพพานก็ไม่เห็นจะเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งอย่างไร ไม่สมกับที่พระพุทธองค์ตรัสว่า **"นิพฺพานำ ปรมำ วทนฺติ พุทฺธา" พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นธรรมสูงสุด** (ขุ. ธ. ๒๕/๕๐ มจร., /๔๐ มมร., /๕๓ สังคีติ.)) การที่กล่าวว่า นิพพานเป็นความสูญอย่างยิ่ง **นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ** ข้อนี้มีความหมายแต่เพียงว่า **นิพพานเป็นสิ่งที่ว่างจากนามและรูป** โดยเด็ดขาด มิใช่หมายความว่า *นิพพาน ไม่ใช่ เป็นสิ่งที่มี*

นิพพานไม่ใช่เป็นอีกขันธ์หนึ่ง

อนึ่ง การที่กล่าวว่า **นิพพาน ในความหมายอันหนึ่ง** คือ ความสงบอันประณีต นั้น ในที่นี้โปรดเข้าใจไว้ด้วยว่า นี่เป็น **เพียงสัญลักษณ์อันหนึ่งของภาวะที่เรียกว่า นิพพาน** เป็นสัญลักษณ์ที่จะมองเห็นได้ง่าย เป็นสัญลักษณ์ที่จะพบทันทีทันใด ในเมื่อใจได้หยั่งถึงนิพพาน พร้อมทั้งจะเกิดผลต่าง ๆ เช่น ทำให้สร่างความเมา เป็นต้น **เพราะเหตุที่นิพพานเป็นภาวะที่มีอยู่จริง นอกจากจิตหรือวิญญาณ** (คือ จิตหรือวิญญาณที่เรารู้สึก) **เลยทำให้บางคนเข้าใจผิดไปว่า นิพพานนั้น เป็นอีกขันธ์หนึ่งนอกจากเบญจขันธ์ ความเข้าใจเช่นนี้ผิด** ข้อนี้เราจะเห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งในอ**ภิธัมมัตถสังคหะ** ซึ่งพระอนุรุทธาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในอภิธรรมได้กล่าวไว้ว่า :-

เภทาภาเวน นิพฺพานํ ขนฺธสงฺคหนิสฺสฏฺ.

นิพพาน พ้นจากการสงเคราะห์เป็นขันธ์ เพราะไม่มีเป็นประเภท (หรือเพราะไม่มีความแตกต่างกัน)

อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๔๕

นิพพานเป็นธรรมไม่ตาย

อนึ่ง นิพพาน ได้ชื่อว่า เป็นภาวะที่เที่ยงแท้ ไม่แปรผัน ไม่รู้จักแก่และตาย ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงซึ่งอสังขตธรรม อันเป็นสัจจธรรม เป็นฝั่งโน้น เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ไม่รู้จักแก่ เป็นธรรมยั่งยืน เป็นธรรมไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเนิ่นช้า เป็นธรรมที่ไม่ตาย เป็นศิวะ เป็นธรรมเกษม เป็นธรรมอัศจรรย์ เป็นธรรมไม่มีจัญไร เป็นธรรมไม่มีทุกข์ เป็นธรรมบริสุทธิ์ เป็นเกาะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่หลีกเร้น

ข้อความเหล่านี้เป็นที่น่าสนใจมาก และมีอะไรบางอย่างในข้อความนี้ ที่คล้ายคลึงกับหลักศาสนาพราหมณ์ เพราะฉะนั้น ควรจะได้นำบาลีมาเทียบไว้ให้ดูด้วย เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่รู้ภาษาบาลี จะได้เข้าใจซึ้ง ดังต่อไปนี้

อสงฺขตญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ สจฺจญฺจ ปารญฺจ สุทุทฺทสญฺจ อชชุชรญฺจ ธุวญฺจ นิปฺปปญฺจญฺจ อมตญฺจ สิวญฺจ เขมญฺจ อพฺภูตญฺจ อนีติกญฺจ อพฺยาปชฺฌญฺจ วิสุทฺธิญฺจ ทีปญฺจ ตาณญฺจ เลณญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ.

ส. สฬา. ๑๘/๓๒๑-๓๒๗ (มจร.), /๔๔๔-๔๕๒ (มมร.), /๔๓๕-๔๔๒ (สังคีติ.)

ในคำเหล่านี้ มีอยู่ ๒ คำที่ควรอธิบาย คือ

นิปฺปปญฺจญฺจ แปลว่า **ไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้า** ในที่นี้ หมายความว่า ไม่มีตัณหา มานะ และทิฏฐิ กิเลสทั้ง ๓ นี้ ถ้าคนใดมี จะทำให้คนนั้นเนิ่นช้าต่อการบรรลุถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **เป็นธรรมเครื่องเนิ่นช้า นิพพาน เป็นภาวะที่ไม่มีกิเลสเหล่านี้**

สิวะ คำนี้ แปลได้หลายอย่าง เช่นแปลว่า **พระศิวะ** ซึ่งหมายถึง พระอิศวรในศาสนาพราหมณ์ก็ได้ แปลว่า **ศุภนิมิต มงคล ศรีสวัสดิ์** ก็ได้ แต่ในที่นี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า **นิพพานได้ชื่อว่า สิวะนั้น หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีศิริมงคล** *(สสฺสิริกฏฺเฐน สิวํ ส. อฏ. ๓/๑๗๔ มจร.)*

นิพพานคือพระศิวะใช่หรือไม่ ?

ข้อที่น่าสังเกต ก็คือ *พระพุทธองค์ใช้คำว่า ศิวะ ซึ่งเป็นชื่อของพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ เป็นชื่อของนิพพาน* เพราะฉะนั้น ควรจะได้ศึกษาความหมายของพระศิวะตามปรัชญาของพราหมณ์ เพื่อจะได้เข้าใจเรื่องนิพพานลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ในหนังสือ ปรัชญาโยคะ ของ ศาสตราจารย์ สวามี สัตยานันทบุรี ได้อธิบายลักษณะของพระอิศวรไว้ว่า

พระอิศวร คือบุรุษพิเศษ ซึ่งไม่ติดข้องอยู่ด้วยกิเลส กรรม วิบาก และตัณหา ในพระอิศวรนั้น พืชแห่งสัพพัญญูมีอยู่เป็นนิตย์ *(สูตรที่ ๒๔, ๒๕)*

ข้อความนี้ เป็นข้อความที่แปลออกมาจากสูตร ที่ท่าน มหามุนี ปตัญชลิ ได้รจนาไว้ ในสมัยหลังจากพุทธปรินิพพานไม่นานเท่าไรนัก

ในหนังสือเรื่อง ทฤษฎีและการปฏิบัติสำหรับคนตะวันตก (Theory and Practice for Westerner) ซึ่งเขียนโดย นางสาว จี. คอนสแตนท์ ลาวน์สเบอรี่ (Miss. G. Constant Lounsbery) หน้า ๗๐ ได้เขียนไว้ว่า

"โยคะในลัทธิฮินดู มีก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติ ครูของพระพุทธเจ้าคนแรก คือ อาฬารดาบสและอุทกดาบส เป็นโยคีผู้ปฏิบัติในทางโยคะ แต่พระองค์เห็นว่า วิธีนี้ยังไม่ใช่ทางนำไปสู่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง จึงได้สละเสีย โยคะแต่แรกยังมิได้จัดให้เป็นระเบียบ เพิ่งจะมาจัดในสมัยของท่านปตัญชลิ"

อนึ่ง ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ ผู้เขียนได้อ้างคำของท่านราหุล ไว้ด้วยว่า

ท่านภิกษุราหุล สังกฤตยายนะ ผู้มีความรู้ดีในภาษาสันสกฤต กล่าวว่า "โยคะในสมัยของท่านปตัญชลิ ดูเหมือนจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา"

และผู้เขียนได้อธิบายคำว่า โยคะ และ อัตตา ไว้อีกว่า :-

คำว่า โยคะ เมื่อใช้กับฮินดู หมายถึง การรวม (Union) กับพระพรหม (The Supreme Being) แต่ในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน

คำว่า อัตตา ในทางฮินดูหมายถึง วิญญาณที่ไม่ตาย (Immoral Soul) ในทางพุทธศาสนาหมายถึง บุคลิกภาพหรือบุคลิกชีพ (Personality or Individuality) แต่เพราะเหตุที่ เป็นสิ่งไม่ถาวร (Impermanent) จึงไม่ถือว่า เป็นสิ่งที่ไม่ตาย (Immoral)

และในคำนำของหนังสือ ปรัชญาโยคะ ท่านสวามี สัตยานันทบุรี ได้กล่าวไว้ว่า :-

"ระเบียบแห่งการบริกรรมโยคะเท่าที่หาพบในครั้งแรก คือ ในอุปนิษัทนั่นเอง เช่น ไมตรายณีอุปนิษัท โยควินทุอุปนิษัท เป็นต้น ต่อมา ท่านมหาฤาษีปตัญชลิ เป็นผู้รวบรวมบรรดาวิธีบริกรรมเหล่านั้นให้มีระเบียบเรียบร้อยดีขึ้น แต่นั้นมาหนังสือที่เรายึดถือเอาเป็นหลักแห่งนิกายโยคะนี้ ก็คือโยคสูตรของท่านปตัญชลินั่นเอง"

"ท่านปตัญชลิ เป็นผู้วางระเบียบการฝ่ายโยคะ ระเบียบการซึ่งปรากฏอยู่ในสมัยอุปนิษัท ซึ่งมีไมตรายณีอุปนิษัทเป็นอาทิ ย่อมผิดแผกออกไปจากระเบียบการแห่งปตัญชลิ กล่าวคือ ตามแนวแห่งอุปนิษัท องค์แห่งโยคะมีอยู่ดังนี้ คือ ปาณายามะ ปรัตยาหาระ ธยานะ ธารณา ตรรกะ และสมาธิ ส่วนองค์ตามแนวแห่งโยคสูตร คือ ยมะ นิยมะ อาสนะ ปาณายามะ ปรัตยาหาระ ธารณา ธยานะ และสมาธิ ข้อที่น่าสังเกตในระหว่างองค์ทั้ง ๒ นี้มีอยู่ว่า ท่านปตัญชลิได้ตัด **ตรรกะ** ในฐานเป็นองค์แห่งโยคะออกเสีย"

"อนึ่ง อาศัย **พรหมชาลสูตร** พอที่จะชวนให้เห็นได้ว่า เคยมีนิกาย ๆ หนึ่ง ซึ่งได้ถือตรรกะเป็นองค์ที่จะนำไปสู่สมาธิได้ นั่นคือ ย่อมสะกิดให้เราสันนิษฐานได้ว่า **ในสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น** องค์แห่งโยคะตามแนวอุปนิษัทนั้นได้แพร่หลายอยู่ทั่วไป **พระองค์ทรงประท้วงหลักนั้นว่า ตรรกะเป็นองค์นำไปสู่สมาธิไม่ได้เป็นอันขาด** มาในสมัยปตัญชลิ เราได้พบความเห็นเช่นเดียวกัน คือท่านได้ตัดตรรกะออกจากระเบียบแห่งโยคะเสีย ฉะนั้น จึงสันนิษฐานได้ทีเดียวว่า สมัยปตัญชลิต้องเป็นสมัยหลังจากสมัยพระพุทธเจ้าแน่นอน"

"อีกประการหนึ่ง **ในหนังสือ จรกสังหิตา** *(หนังสือว่าด้วยแพทยศาสตร์)* ท่านจรกะได้อ้างถึงมติความเห็นของท่านปตัญชลิไว้ ซึ่งส่อให้เห็นว่า ปตัญชลิได้อุบัติขึ้นก่อนท่านจรกะ ท่านจรกะเป็นแพทย์ประจำราชสำนักของพระเจ้ากณิษกราช รัชสมัยแห่งพระเจ้ากณิษกราช คือศตวรรษที่หนึ่งแห่งคริสต์ศักราช ฉะนั้น สมัยปตัญชลิ จะต้องเป็นสมัยระหว่างศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสต์ศักราช ถึงศตวรรษที่ ๑ แห่งคริสต์ศักราช แต่ว่าข้อความต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในโยคสูตร ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าหนังสือเล่มนั้น ได้รวบรวมรจนาขึ้นสมัยเมื่อพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ยังลงรอยกันและเดินทางร่วมกันอยู่ ซึ่งได้แก่

สมัยไม่หลังจากศตวรรษที่ ๒ ก่อนคริสต์ศักราช อาศัยเหตุผลเช่นนี้เป็นแง่เงื่อน เราจึงตกลงได้ว่า สมัยอุบัติกาลของท่านปตัญชลิ จึงควรต้องเป็นสมัยศตวรรษที่ ๕ ถึงที่ ๑ ก่อนคริสต์ศักราช ดังนี้"

ตามประวัติของหนังสือเล่มนี้ นักปราชญ์ได้สันนิษฐานว่าเป็นหนังสือที่เกิดขึ้นในสมัยที่พุทธปรัชญากับปรัชญาของพราหมณ์ยังลงรอยกันอยู่ และเกิดขึ้นในสมัยที่ศาสนาพราหมณ์ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ดี ลักษณะของพระอิศวรตามที่อธิบายไว้ในหนังสือเล่มนี้ ซึ่งถือได้ว่า เป็นหนังสือชั้นมาตรฐานที่อธิบายปรัชญาของพราหมณ์ได้อย่างแจ่มแจ้งที่สุด ได้อธิบายลักษณะของพระอิศวรคล้ายกับนิพพานในพุทธศาสนาอย่างที่สุด จะต่างกันก็แต่เพียงว่า ตามปรัชญาของพราหมณ์อธิบายนิพพานค่อนข้างจะเป็นบุคลาธิษฐาน และยึดมั่นว่าการเข้าถึงที่สุดแห่งศาสนาของเขา ก็คือ การกระทำให้แจ้งซึ่งพระอิศวร ซึ่งถ้ารู้แจ้งหรือเข้าถึงพระอิศวรได้แล้ว เขาก็จะกลายเป็นผู้วิเศษเหมือนพระอิศวร *โปรดสังเกตว่า* พระอิศวรไม่มีกิเลส และเป็นสัพพัญญู

อนึ่ง ท่านศาสตราจารย์สวามี ได้อธิบายถึงลักษณะของพระอิศวรและอาตมันไว้ว่า :-

"ไม่มีสิ่งใดในสากลจักรวาล ซึ่งตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าพระอิศวรหรืออาตมัน คือ บรรดาสิ่งทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ในพระอิศวร หรืออาตมัน..... พระอิศวรหรืออาตมันย่อมทรงไว้ซึ่งบรรดาสิ่งทั้งหลาย"

ปรัชญาโยคะ หน้า ๑๐๖

ข้อแตกต่างที่เด่นชัดระหว่าง นิพพานในพุทธศาสนา กับ พระศิวะ

ตามที่พูดมานี้ เขาหมายความว่า **"พระอิศวรหรืออาตมันนั้น เป็นสิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสากลจักวาลและแพร่หลายซึมซาบอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ผู้ใดเห็นแจ้งซึ่งภาวะเหล่านี้ ก็จักเป็นผู้ที่หมดกิเลส หมดกรรม ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป"** หลักเหล่านี้บางอย่างคล้ายคลึงกับพุทธศาสนาอย่างที่สุด

แต่ตามหลักพุทธศาสนาถือว่า **"จิตที่บรรลุถึงนิพพานจิตนั้นย่อมดับในเมื่อสิ้นชีวิต จิตที่ดับไปนั้น ก็เป็นอันดับไปเลย แต่ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้นยังอยู่"** และถือว่า **"นิพพานนั้น ไม่ใช่จิต"**

คิดดูตามนี้ นิพพานก็ดูออกจะเป็นภาวะที่ลึกลับมาก และดู ๆ ก็ไม่น่าจะสนใจ เพราะรู้สึกว่า ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียอะไร

กับตัวเราเลย ยิ่งกว่านั้น ยังทำให้จิตดับไปเสียอีก ส่วนการเข้าถึงนิพพานตามความหมายของปรัชญาพราหมณ์ ดูเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมยิ่งกว่า

แต่อย่างไรก็ดี ขอได้โปรดจำหลักพุทธศาสนาไว้ให้แน่ชัดว่า จุดมุ่งหมายอันแท้จริงของพุทธศาสนา คือ การพ้นทุกข์โดยเด็ดขาด พุทธศาสนาได้เสนอวิธีการแห่งการพ้นทุกข์ไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติตาม จะต้องได้รับผลอย่างแน่นอน *และที่สำคัญที่สุด* ก็คือ พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้เราคิดเฉพาะข้อเท็จจริงที่ประจักษ์ในใจได้เท่านั้น ห้ามโดยเด็ดขาดในการคาดคะเน หรืออนุมานเอา สิ่งใดที่ยังไม่เป็นข้อประจักษ์ที่อาจจะพิสูจน์ได้แล้ว ให้เก็บไว้ก่อน พุทธศาสนาพูดเฉพาะแต่สิ่งที่เชื่อแน่ได้เท่านั้น หลักอันนี้สำคัญที่สุด *ปรัชญาของพราหมณ์มีลักษณะแห่งความฝันเจือปนอยู่*

แต่อย่างไรก็ดี พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่า จิตที่บรรลุถึงนิพพานแล้วโดยสมบูรณ์ จะเกิดความเป็นสัพพัญญู แต่ความเป็นสัพพัญญูนี้ มีความหมายจำกัด คือ หมายเฉพาะการรอบรู้ทุกอย่างที่เกี่ยวกับการเกิด การดับของชีวิต และวิธีที่จะพ้นทุกข์เท่านั้น ส่วนความรู้พิเศษอย่างอื่นนอกจากนี้ ปรากฏว่าพระอรหันต์มีไม่เหมือนกัน

พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือไม่ ?

อนึ่ง ถ้าหากจะมีใครถามว่า *พระอรหันต์ในเมื่อนิพพานแล้ว คือตายแล้ว จะเป็นอย่างไรอีกต่อไป* พระองค์จะตรัสในทำนองที่ปฏิเสธการคาดคะเนโดยเด็ดขาด ดังเช่นอุปสีวมาณพได้ทูลถามว่า :-

ผู้ที่เป็นพระอรหันต์หลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง ในเมื่อนิพพานไปแล้ว วิญญาณของท่านจะพึงดับสูญไปเลย หรือว่าจะพึงมีอยู่อย่างไร ?

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า :-

เปลวไฟที่ถูกลมพัดดับไปแล้ว ย่อมกล่าวไม่ได้ว่า ไป ณ ที่ไหน ฉันใด มุนีที่หลุดจากนามกาย ดับไปแล้ว ก็หมดถ้อยคำที่จะพูดว่าเป็นอย่างไรอีกต่อไป ฉันนั้น

ขุ. จูฬ. ๓๐/๑๑๓ (มจร.), /๑๓๖ (มมร.), /๑๔๙ (สังคีติ.)

การไม่คาดคะเนเป็นศีลประที่สำคัญที่สุดในการหลุดพ้นจากความทุกข์โดยเด็ดขาด เพราะการคาดคะเนนั้น อย่างไรเสีย ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความสงสัยหรือความไม่แน่ใจจนได้ ความสงสัยหรือความไม่แน่ใจเป็นกิเลสชนิดหนึ่ง ทำให้ใจไม่สงบถึงที่สุด เมื่อใจไม่สงบถึงที่สุด ตัณหาย่อมจะคลายออกจากจิตใจโดยสิ้นเชิงไม่

ได้ เมื่อตัณหายังมีเหลืออยู่เท่าไร อวิชชาก็มีเหลืออยู่เท่านั้น ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาที่อาจจะพิสูจน์ได้เสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้ การพ้นทุกข์โดยเด็ดขาดจึงมีไม่ได้

เพราะฉะนั้น เราจะแลเห็นว่า :-

หลักการในการพ้นทุกข์ตามแบบของพุทธศาสนา ก็คือการพิจารณาสังขารทั้งหลายให้เห็นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และพิจารณาธรรมทั้งหลายให้เห็นว่า เป็นอนัตตา หรือไม่ก็พิจารณาตามหลักปฏิจจสมุปบาท การพิจารณาเช่นนี้ เป็นการพิจารณาตามข้อเท็จจริงที่พิสูจน์ได้ทั้งสิ้น เป็นการพิจารณาที่จะทำให้ตัดความสงสัยได้โดยเด็ดขาด ครั้นแล้ว ก็จะเกิดความเข้าใจในปัญหาชีวิตอย่างลึกซึ้งที่สุด ผลที่เกิดขึ้น ก็คือ ใจเข้าถึงความสงบอันเยือกเย็นและแจ่มใสที่สุด และแน่ใจได้ว่า วิธีนี้เองที่จะทำให้พ้นทุกข์ได้อย่างแน่นอน

ส่วนวิธีของพราหมณ์ สอนให้เพ่งพระอิศวร ซึ่งทำให้กระหยิ่มใจว่า เมื่อตัวเองเข้าถึงพระอิศวร หรือทำให้แจ้งซึ่งพระอิศวรแล้ว ตัวเองก็จะเป็นผู้วิเศษอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งการคิดคำนึงแบบนี้แน่นอนเหลือเกินว่า จะก่อให้เกิดความพอใจในตัวตน ก่อให้เกิดตัณหา อุปาทาน และอวิชชาอย่างชนิดประณีต โดยไม่รู้สึกตัว และนั่นเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ที่จะพ้นทุกข์โดยเด็ดขาด

เพราะเหตุนี้ วิธีของพุทธศาสนากับของพราหมณ์ จึงมีประเด็นที่แตกต่างกันอย่างสำคัญก็ตรงนี้ **ทฤษฎีนั้นไม่สำคัญเท่ากับวิธีปฏิบัติที่ก่อให้เกิดผลจริง ๆ** พระพุทธองค์ทรงพอใจที่จะเน้นถึงวิธีปฏิบัติมากกว่าที่จะพูดถึงทฤษฎี อันไม่มีทางจะก่อให้เกิดความฉงนสนเท่ห์แก่สาวกโดยไม่มีทางที่เขาจะขจัดออกไปได้ *ขอให้นักศึกษาโปรดจำสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาอันนี้ไว้ให้ดี* และอย่าเดาหรือคาดคะเนถึงสิ่งที่ตัวเองเข้าใจไม่ได้ เช่น บางคนชอบคิดว่า พระอรหันต์ตายแล้วจะสูญหรือไม่ ปัญหาชนิดนี้ไม่ควรนำมาคิดเปลืองสมอง เปลืองเวลาเปล่า ๆ ไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย เพื่อที่จะให้ผู้อ่านได้สำนึกถึงเรื่องนี้ให้มากฉะนั้น จะขอนำคำโต้ตอบระหว่างพระยมกกับพระสารีบุตรมาแสดงให้ดูดังต่อไปนี้ :-

เรื่องมีอยู่ว่า พระยมกมีความเห็นผิดว่า *พระอรหันต์ตายแล้วก็สูญ* ภิกษุทั้งหลายได้พยายามที่จะเปลื้องความเห็นผิดของท่าน แต่ไม่สำเร็จ จึงได้พากันไปหาพระสารีบุตร และขอให้พระสารีบุตรเปลื้องความเห็นผิดของท่าน พระสารีบุตรจึงได้ไปหาท่านยมก และได้ถามท่านว่า *"ทราบว่า ท่านเข้าใจว่า พระอรหันต์ตายแล้วสูญจริงหรือ"* ท่านยมกก็รับว่า มีความเข้าใจเช่นนั้น ครั้นแล้ว พระสารีบุตรจึงตั้งปัญหาถามท่านยมกว่า :-

"ท่านยมก ข้อนั้นท่านเข้าใจว่าอย่างไร ท่านเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นพระขีณาสพหรือ ?"

"ไม่ใช่อย่างนั้น อาวุโส"

"ท่านเห็นว่า พระขีณาสพมีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณหรือ ?"

"ไม่ใช่อย่างนั้น อาวุโส"

"ท่านเห็นว่า พระขีณาสพเป็นอย่างอื่นนอกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณหรือ ?"

"ไม่ใช่อย่างนั้น อาวุโส"

"ท่านเข้าใจว่า พระขีณาสพไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณ อย่างนั้นหรือ ?"

"ไม่ใช่อย่างนั้น อาวุโส"

"ดูก่อนท่านยมก ท่านหาพระขีณาสพในขันธ์ ๕ ไม่ได้ตามความจริงอย่างถ่องแท้ แม้ในปัจจุบันนี้เอง ควรหรือที่จะพูดยืนยันว่า เรารู้ทั่วถึงซึ่งธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า โดยที่แท้ ภิกษุผู้เป็นขีณาสพ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว ย่อมพินาศดับสูญ"

"ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร เมื่อก่อนข้าพเจ้ายังไม่รู้แจ้ง จึงได้มีความเห็นผิดอันลามกเกิดขึ้นเช่นนั้น แต่เดี๋ยวนี้ เมื่อข้าพเจ้าได้ฟังธรรมเทศนาของท่านแล้ว จึงได้ละทิฏฐิอันลามกนั้นได้ และได้บรรลุธรรมพิเศษด้วย"

"ดูก่อนท่านยมก ถ้าหากจะมีใครถามท่านเช่นนี้ว่า 'ท่านยมก ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ขีณาสพ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้ว จะเป็นอย่างไร' เมื่อท่านถูกถามเช่นนี้ ท่านตอบเขาว่าอย่างไร ?"

"ถ้าข้าพเจ้าถูกถามเช่นนี้ ก็จะพึงตอบว่า 'รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็ดับไปแล้ว"

"สาธุ สาธุ ท่านยมก เราจะอุปมาให้ท่านฟัง เพื่อท่านจะได้มีความเข้าใจในเรื่องนี้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก

ดูก่อนท่านยมก เปรียบเหมือนคฤหบดี หรือบุตรผู้มั่งคั่ง ผู้มีทรัพย์มาก ผู้มีโภคะมาก เขาได้รับการอารักขาอย่างสมบูรณ์ ก็แต่ว่า มีบุรุษบางคนผู้หวังจะให้เขาฉิบหาย หวังความไม่เป็นประโยชน์ หวังความไม่ปลอดภัย ปรารถนาที่จะปลงชีวิตเขา แต่บุรุษผู้นี้มาคิดอย่างนี้ว่า คฤหบดี หรือบุตรแห่งคฤหบดีผู้นี้

เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และมีการอารักขาอย่างดี ฉะนั้น จึงไม่ง่ายที่จะปลงชีวิตเขา อย่ากระนั้นเลย เราจะเข้าไปหาเขา เมื่อได้โอกาสแล้วจึงจะฆ่า ครั้นแล้วบุรุษผู้นั้น ก็เข้าไปหาคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีผู้นั้น แล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาขอรับใช้ท่าน คฤหบดี หรือบุตรแห่งคฤหบดีนั้น ก็ให้บุรุษนั้นอยู่รับใช้ บุรุษผู้นั้นก็รับใช้เป็นอย่างดี ตื่นก่อน นอนหลัง คอยฟังคำสั่ง ประพฤติเป็นที่ถูกใจ พูดถูกใจ คฤหบดีหรือบุตรแห่งคฤหบดีผู้นั้น จึงตั้งเขาไว้ในฐานเป็นมิตรเป็นสหาย และให้ความคุ้นเคยในบุรุษผู้นั้นเป็นอย่างยิ่ง ท่านยมก เมื่อบุรุษผู้นั้นแน่ใจแล้วว่า คฤหบดี หรือบุตรแห่งคฤหบดีมีความคุ้นเคยกับเราเป็นอย่างดี ฉะนั้น ต่อมาในวันหลัง เมื่อคฤหบดี หรือบุตรแห่งคฤหบดีไปในที่ลับ เขาจึงปลงชีวิตเสียด้วยศาสตราอันคม

ดูก่อนท่านยมก ตลอดเวลาที่บุรุษผู้นี้เข้าไปรับใช้อยู่ คฤหบดี หรือบุตรแห่งคฤหบดีไม่รู้ว่า ผู้นี้จักเป็นผู้ฆ่าเรา แม้ในขณะที่ไปสู่ที่ลับตาคน ก็ยังไม่รู้สึกว่า บุรุษผู้นี้จะปลงชีวิตเราอย่างนี้มิใช่หรือ ท่านยมก ?"

"ถูกแล้ว อาวุโส"

"ข้อนี้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ผู้ไม่ได้เห็นพระอริยะ ผู้ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ผู้ไม่ได้ฝึกอยู่ในธรรมของพระ

อริยะ ผู้ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ผู้ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ผู้ไม่ได้ฝึกธรรมของสัตบุรุษ ย่อมจะพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตนบ้าง เห็นว่า ตนมีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณบ้าง เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีอยู่ในตนบ้าง เห็นตนว่า มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณบ้าง ก็รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น เป็นที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเสมือนหนึ่งบุรุษผู้ฆ่า เขาไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเสมือนบุรุษผู้ฆ่า และยังยึดมั่นถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอัตตาของเรา เบญจขันธ์ที่เขายึดมั่นถือมั่นไว้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ สิ้นกาลนาน"

ส. ข. ๑๗/๘๗ (มจร.), /๑๓๒ (มมร.), /๑๓๐ (สงฺคีติ.)

ข้อความในพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทางพระพุทธศาสนานิยมพูดแต่สิ่งที่จะพึงเชื่อแน่ได้เท่านั้น แม้การใช้ความคิดก็คิดอยู่แต่เฉพาะในข้อเท็จจริงที่ยืนยันได้เท่านั้น แม้เพียงเท่านี้ ก็เป็นการเพียงพอที่จะทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างเด็ดขาด ขอให้สังเกตไว้ด้วยว่า เบญจขันธ์ของเรา

เป็นเสมือนหนึ่งบุรุษรับใช้ที่คอยหาโอกาสจะฆ่าเราอยู่เสมอ และในที่สุดก็ฆ่าได้จริง ๆ โดยที่เราไม่รู้สึกตัวเลย แต่เบญจขันธ์จะเป็นผู้ฆ่าได้ ก็ต่อเมื่อเรายึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์เท่านั้น พระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงวิธีคิดอันจะเป็นทางให้หลุดพ้นจากความทุกข์ไว้อย่างแยบคายที่สุด เพราะฉะนั้น *จึงเป็นสูตรที่น่าสนใจอย่างยิ่ง*

อนึ่ง ยังมีสูตรอีกสูตรหนึ่ง ที่ควรจะศึกษาเทียบเคียงกับสูตรนี้ คือ วัจฉโคตรสูตร ซึ่งกล่าวถึงปริพพาชกผู้หนึ่ง ชื่อวัจฉโคตร ได้เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า *พระอรหันต์ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่* พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบไว้อย่างแยบคายที่สุด แต่สูตรนี้ข้าพเจ้าได้นำมาแปลไว้แล้วใน *บทที่ ๙ หน้า ๔๗๖ เล่ม ๑* ขอให้ผู้อ่านย้อนไปอ่านดูใหม่อีกครั้ง

ข้อเปรียบเทียบโดยละเอียด

ระหว่าง

พระอิศวร *กับ* นิพพาน

อนึ่ง เพราะเหตุที่นิพพานในความหมายของพุทธศาสนาคล้ายคลึงกับลักษณะของพระอิศวรเป็นอย่างยิ่ง ทั้งพระองค์ก็

ทรงใช้คำว่า **สิวะ** ซึ่งแปลว่า **พระอิศวร** เป็นชื่อของนิพพานด้วย ฉะนั้น เราควรจะได้ศึกษาเรื่องนี้กันให้ละเอียด การที่เราต้องศึกษาเรื่องนี้ให้ละเอียด ก็เพราะมีปัญหาที่สำคัญอยู่ว่า นิพพานในความหมายของพุทธศาสนา ไม่ใช่เป็นอากาศธาตุ และก็ไม่ใช่เป็นจิตหรือวิญญาณ *(คือ ไม่ใช่จิตหรือวิญญาณอย่างที่เรารู้สึกอย่างนี้)* เมื่อเป็นเช่นนี้ สภาพของนิพพานจะเป็นเช่นไร จะเป็นภาวะอันหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นอย่างเดียวกับพระอิศวรดังที่กล่าวมาแล้วหรืออย่างไร ก่อนอื่น ข้าพเจ้าขอนำคำพูดของท่านพุทธทาสภิกขุ (เจ้าคุณอริยนันทมุนี)* ซึ่งเป็นผู้ปราชญ์เปรื่องในพุทธปรัชญาเป็นอย่างยิ่งผู้หนึ่งของเมืองไทย มาแสดงให้ดูก่อน ซึ่งข้อนี้จะเป็นทางทำให้เราเข้าใจเรื่องนี้ง่ายขึ้น ท่านได้กล่าวไว้ว่า :-

จวนจะถึงสมัยพุทธกาล มีมติของอุปนิษัทเกิดขึ้น ค้นพบอาตมันหรือธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่มีปรากฏการณ์ เข้าใจยาก เพราะตรงกันข้ามกับโลก ไม่มีอะไรสร้างหรือปรุงแต่งอาตมันนี้ได้ แต่คงมีอยู่ทุกเมื่อ และสิงสถิตอยู่ในที่ทั่วไป เป็นเสมือนหนึ่งดวงวิญญาณของสากลโลก และสอนว่า ถ้าใครทำจิตใจให้หมดจดจากอวิชชาแล้ว จะมองเห็นอาตมันนี้ด้วยปัญญาจักษุ และในขณะนั้น

---

* พระธรรมโกศาจารย์ ปัจจุบันมรณภาพแล้ว

ใจของผู้นั้นก็เป็นสุขถึงที่สุดด้วย แต่ในที่สุด พระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นและตรัสรู้ ทรงพบหลักสืบไปว่า ธรรมชาติที่เขาเรียกว่าอาตมันนั้น เป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริง แต่หาใช่สิ่งที่ควรเรียกว่า อัตตา หรือ อาตมัน ไม่ เพราะเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวผู้กระทำหรือตัวกัตตุการกที่จะทำนั่นทำนี่ได้ หรือตัวกัมมการกที่จะถูกใครทำอะไรให้ได้ มันเป็นธรรม หรือธรรมชาติล้วน ๆ เช่นเดียวกัน อย่าไปสำคัญเอาว่า มันเป็นตัวตนเลย การเพ่งจ้องหรือมุ่งหาอาตมันเช่นนั้น เป็นการมุ่งด้วยความยึดถือหรืออุปาทานอันหนึ่งเกินไป ให้เพ่งจ้องหาเพียงแต่ว่าใจของตนปล่อยวางสิ่งทั้งปวงแล้วหรือยัง หมดความยึดถือว่าตัวตนในสิ่งทั้งปวงแล้วหรือยัง ถ้าหมดแล้ว ก็จะไม่อยากอย่างใดหมด จะเป็นอยากได้ อยากมี อยากเป็น หรืออยากไม่ให้มีไม่ให้เป็นก็ตาม ทุกคนจงคอยกำหนดใจของตัวเองว่า ใจของตนถึงสถานะอันว่านี้แล้วหรือยัง ถ้ายังไม่ถึง ก็ดำเนินตามหลักแห่งอัฏฐังคิก-มรรคให้มากขึ้นจนกว่าจะถึงเท่านั้น โยคาวจรในพุทธศาสนาทุก ๆ ท่าน จึงมีจุดที่หน่วงเหนี่ยว คือ นิพพาน อันเป็นที่ดับความยึดถือว่าตัวตน ที่ดับของกิเลส หรือความทุกข์อย่างเดียวเท่านั้น ครั้นทุกข์ดับหมด ก็รู้ได้เอง ทั้งรู้จักสภาพอันเป็นที่ดับของความทุกข์นั้นด้วย แต่ก็มิได้ยึดถือหรือสำคัญเอาว่า สภาพอันนั้นเป็น

ตัวตน หรืออาตมันแต่อย่างใด สภาพอันนั้นเป็นธรรมชาติล้วน ๆ ที่ใครก็ไม่ควรยึดถือ เช่นเดียวกับสิ่งอันที่ได้ปล่อยว่างมาแล้วโดยลำดับ สิ่งนี้มีอยู่เองแล้ว เมื่อเราพบเข้า เราก็ไม่ยึดถือมันเท่านั้น ถ้าไปยึดถือเข้าใหม่อีกก็ยังไม่ได้หลุดพ้นเด็ดขาด จะต้องปล่อยวางอีกครั้งหนึ่ง สำหรับข้อนี้มีพุทธภาษิตว่า *"วางภาระหนักเสียแล้ว ไม่จับฉวยเอาสิ่งอื่นขึ้นมาถือเป็นภาระอีกต่อไป ถอนตัณหาเสียได้ พร้อมทั้งรากเหง้า ก็เป็นผู้ดับเย็นสนิท"* และสำหรับการปฏิเสธทุก ๆ สิ่งว่า มิใช่อัตตา หรือควรถือว่ามันเป็นอัตตานั้น มีพุทธภาษิตว่า *"ธรรมหรือสิ่งทั้งปวง มิใช่อัตตา"* และว่า *"ธรรมทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่ควรเข้าไปยึดถือเอา"* และคำว่า ธรรม ย่อมหมายถึงทุก ๆ สิ่ง ทั้งที่เป็นประเภทที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น และประเภทที่มีอยู่ได้เองโดยไม่ต้องมีอะไรปรุงแต่งขึ้น เช่น พระนิพพาน หรือสภาพอันเป็นที่ดับสิ้นของความทุกข์นี้ด้วย

กล่าวโดยเฉพาะ มติแห่งอุปนิษัทมีอาตมันและบรรยายลักษณะไว้เป็นอสังขตะ คล้ายกับนิพพานของพุทธศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะปรัชญาสายนี้ ได้ไต่มาตามหลักที่ถือว่าต้องมีตัวเรา คือ เมื่อค้นพบเป็นครั้งแรกว่า กายกับใจนี้ไม่ใช่ตัวเราเสียแล้ว ก็อัศจรรย์และกระตือรือร้นว่า ถ้าดังนั้น ตัวเราอยู่ที่ไหนเล่า ก็การที่หาว่า ร่างกายและใจมิใช่ตัวเรานั้น ก็เพราะมันเป็นเพียงของที่ถูกปรุงขึ้นจากส่วนย่อย ๆ ต่าง ๆ และเป็นมายาเกิดมาจากสิ่งอื่น

การค้นหาต่อไปจึงมีประเด็นหนักไปในทางที่ว่า อะไรเล่า คือตัวเรา หรืออาตมัน ต่อมาค้นพบธรรมประเภทที่เป็นอสังขตะ ซึ่งอาจทราบได้แม้โดยอนุมานว่า มันมีลักษณะตรงกันข้ามกับร่างกายและใจ ซึ่งเป็นมายาทุก ๆ อย่าง และสิ่งที่ว่านี้มีอยู่ในที่ทั่วไป เพราะว่าอาจค้นพบได้ในที่ทุกแห่ง จึงปลงความเชื่อลงอย่างเด็ดขาดว่า นี้แล คืออาตมันหรือตัวเรา ตัวเราอย่างใด ท่านก็อย่างนั้น พรหมอย่างใด เราก็อย่างนั้น ซึ่งหมายความว่า เรามีตัวเราตัวเดียวกันหรืออย่างเดียวกันกับพรหม พรหมนั้น หมายถึงอาตมันในที่ทุกแห่งนั่นเอง มติอันนี้ คล้ายกับพุทธศาสนาที่สุด ต่างกันก็แต่ว่า เขามีตัวอาตมันเป็นผู้ถูกสิ่งต่าง ๆ เช่น ถูกโลกิยธรรมเป็นต้นหุ้มห่อเอา และในที่สุดหลุดออกมาได้ จิตเป็นผู้รู้จักอาตมันที่หลุดออกมาแล้ว ส่วนพุทธศาสนาไม่มีตัวอาตมันเช่นนั้น มีแต่จิตที่ถูกกิเลสหุ้มห่อ และหลุดพ้น และจิตรู้จักตัวมันเองว่าพ้นแล้ว *(คือ ไม่มีตัวเราเหมือนอาตมันไหนอีกเป็นผู้หลุดพ้น)* และหลุดพ้นหมายถึง มันพบกับนิพพาน แล้วจิตเองจะได้ดับความรู้สึกว่ามีตัวเองสนิทไป ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นได้อีก *(มิใช่มีอาตมันเป็นตัวคงอยู่ตลอดอนันตกาล เหมือนมติของอุปนิษัท)*

มัคคุเทสก์ของวิญญาณ หน้า ๗๒-๗๕

บทความเรื่องนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เขียนลงใน **หนังสือพิมพ์พุทธสาสนา** ซึ่งออกที่ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๘๕ และต่อมาทางคณะธรรมทานได้รวบรวมเรื่องสั้น ๆ ของท่านพุทธทาส มาพิมพ์เป็นเล่ม เมื่อ พ. ศ. ๒๔๙๖ บทความนี้ได้คัดมาจากหนังสือชุมนุมเรื่องสั้นของท่านพุทธทาสภิกขุ ในบทความนี้แม้จะเขียนมาแล้วตั้งสิบกว่าปี แต่ก็ปรากฏว่า ไม่มีการแก้ไขแต่อย่างใด เพราะฉะนั้น เป็นอันถือได้ว่า มติของท่านพุทธทาสในเรื่องนี้ ถือเป็นมาตรฐานได้

แต่อย่างไรก็ตาม บทความนี้ควรจะอ่านให้ละเอียดที่สุด ถ้าอ่านไม่ละเอียด อาจจะเห็นว่า อาตมันในปรัชญาของพราหมณ์กับนิพพานในพุทธศาสนาเป็นอย่างเดียวกัน เพราะโดยที่แท้นั้นไม่เหมือนกันเลย เพียงแต่การอธิบายบางแง่คล้ายคลึงกันที่สุดเท่านั้น จากบทความนี้ แม้ท่านพุทธทาสจะแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า อาตมันอย่างที่พราหมณ์เข้าใจนั้นมีจริง แต่นั่นก็ไม่ใช่นิพพาน ในพุทธศาสนา (ขอให้สังเกตข้อความตอนท้ายให้ละเอียด) เพราะอาตมัน หรือ พรหม หรือบางทีก็เรียกว่าพระอิศวรนั้น เขาบรรยายว่า ในตัวเรามีอาตมัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาตมันใหญ่ และในที่สุด เมื่ออาตมันเล็กถึงความบริสุทธิ์แล้ว ก็จะมีลักษณะอย่างเดียวกับอาตมันใหญ่ คือพระพรหมหรือพระอิศวรนั้น ข้อนี้เราจะเห็นได้ชัดจากคำอธิบายตอนหนึ่งของท่านพุทธทาสว่า :-

อาตมันนั้น เมื่อหลุดเป็นอิสระออกมาจากโลกียธรรมแล้ว จะเป็นของใครคนใดก็ตาม ย่อมเป็นอันเดียวกัน หรือเหมือนกันหมด ไม่มีเจ้า ไม่มีไพร่ ไม่มีดี มีชั่ว ในอาตมัน เปรียบเหมือนอากาศที่มีอยู่ในภาชนะต่าง ๆ ถูกภาชนะกั้นไว้ เป็นส่วนหนึ่งจากอากาศส่วนใหญ่ในท้องฟ้าและพื้นโลก ครั้นต่อยภาชนะนั้น ๆ เสีย อากาศนั้น ซึ่งไม่มีเครื่องห่อหุ้มกีดกั้นแล้ว ก็คืออากาศอันเดียวกับอากาศส่วนใหญ่

มัคคุเทสก์ของวิญญาณ หน้า ๖๓

อนึ่ง ลักษณะของอาตมัน ตามที่ท่านพุทธทาสอธิบายมานี้แม้ว่าจะเป็นการอธิบายตามคัมภีร์อุปนิษัท ซึ่งเป็นคัมภีร์ปรัชญาของพราหมณ์ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าพระพุทธเจ้าตรัสรู้มาร้อยปีเศษ แต่ถึงกระนั้น เราก็จะเห็นว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของอาตมันในท่านองนี้ ได้เป็นมาเช่นนี้ จนกระทั่งสมัยหลังพุทธกาล คือหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พวกพราหมณ์ก็ยังคงเข้าใจเช่นนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า หลักของอาตมันได้ผ่านความคิดของพวกนักปราชญ์ โดยเฉพาะพวกพราหมณ์มาแล้วอย่างมาก ถึงกระนั้น หลักความเข้าใจก็ไม่เปลี่ยนแปลง ข้อนี้เราจะเห็นได้จากข้อความในโยคสูตร ที่ท่านปตัญชลิได้รวบรวมไว้ ดังต่อไปนี้ :-

โยคะ คือ นิโรธพฤติของจิต

โยคสูตรที่ ๒ หน้า ๘ เล่มที่ ๑

ครั้นแล้ว ผู้เห็นก็จะตั้งมั่นอยู่ในรูปของตน

โยคสูตรที่ ๓ หน้าที่ ๒๒

ท่านศาสตราจารย์สวามี อธิบายว่า คำว่า **ครั้นแล้ว** หมายถึง **เมื่อบรรดาพฤติของจิตได้ถึงการหยุดสิ้นสุดลงแล้ว** คือว่า **เมื่อจิตดำรงอยู่ในภาวะอันปราศจากพฤติการณ์ทั้งปวงแล้ว ผู้เห็น** ซึ่งหมายถึงอาตมัน **ก็จะดำรงอยู่ในรูปของตน คือ ดำรงอยู่ในสภาพของตน**

โยคสูตร เล่ม ๑ หน้า ๒๒-๒๓

สภาพของอาตมัน มีอยู่อย่างไร ท่านศาสตราจารย์สวามี อธิบายไว้ว่า :-

เมื่อท่านโยคีได้กระทำการบริกรรมและภาวนาถึงโอม ผลที่จะเกิดขึ้นมี ๒ ประการ คือ :-

๑. โยคีสามารถตรัสรู้ซึ่งอาตมันอันแพร่หลายอยู่ทั่ว *และ*

๒. บรรดาอันตรายซึ่งเป็นเครื่องขัดขวางต่อการบรรลุถึงสมาธิจะดับสูญไปด้วย

ท่านศาสตราจารย์สวามี ได้อธิบายต่อไปอีกว่า

ในการบริกรรมและภาวนาถึงโอม ท่านโยคีย่อมพยายามอยู่เสมอที่จะถอนจิตพรากออกจากบรรดาพฤติการณ์ทางโลกีย์ เมื่อท่านสามารถถอนจิตออกจากบรรดาพฤติการณ์ทางโลกีย์ได้แล้ว

สภาพซึ่งกาละและเทศะไม่สามารถที่จะขัดขวางได้ จึงนับว่าเป็นสภาพที่จะแยกออกหรือแบ่งเป็นตอน ๆ ไม่ได้ สภาพชนิดหนึ่งซึ่งตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าการแบ่งหรือการแยกทุก ๆ ประการนี้ ท่านให้ชื่อจำกัดไว้ว่า ปัจเจก แปลว่า เป็นหนึ่ง ไม่มีสอง

อนึ่ง สภาพอันแท้จริงดังนี้ นับว่าเป็นสภาพอันบริสุทธิ์สะอาดหมดจด ไม่เปรอะเปื้อนหรือเศร้าหมองด้วยมลทินโทษแห่งโลกียธรรมหรืออัญญาณะ จึงนับว่าเป็นญาณสภาพ ซึ่งท่านบัญญัติศัพท์เฉพาะไว้ว่า เจตนะ เมื่อลักษณะสองประการรวมกันเข้าแล้ว สภาพที่แท้นี้ ก็หมายความถึงสภาพอันเป็นปัจเจกเจตนะ ซึ่งได้แก่ อาตมัน นั่นเอง

การบริกรรมและภาวนาถึงโอม จะเปิดเผยปัจเจกเจตนะอันเป็นสภาพที่แท้จริงให้ปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่โยคี

โยคสูตร เล่ม ๑ หน้า ๑๐๙-๑๑๑

คำว่า โอม ท่านศาสตราจารย์สวามีได้อธิบายว่า

ตามความนิยมของปรัชญาพราหมณ์ โอมบางคราวแทนพระอิศวร บางคราวแทนอาตมัน คือว่า ผู้ที่ถือพระอิศวรเขาใช้โอมแทน และผู้ที่คงอยู่ในอาตมัน ก็ใช้คำว่าโอมแทนอาตมันเหมือนกัน อย่างไรก็ดี ถ้าจะกล่าวโดยยึดถือเอา

ลักษณะเป็นมาตรฐาน ทั้งพระอิศวรและอาตมันบ่งถึงลักษณะสามัญลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นไปในลักษณะของคำว่าโอมด้วย กล่าวคือ ลักษณะซึ่งนับว่าเป็นพื้นฐานของพระอิศวรหรืออาตมันมีอยู่ว่า ทั้งพระอิศวรและอาตมันไม่ถูกขัดขวางด้วยสิ่งใด ๆ เลย กาละไม่สามารถที่จะขัดขวางพระอิศวรหรืออาตมันได้ ฉะนั้น ในการตั้งศัพท์ อันเป็นเครื่องหมายแสดงนามของพระอิศวรหรืออาตมัน เราควรยึดถือลักษณะดังว่านี้เป็นหลักเกณฑ์ ดังที่ปรากฏอักษรทุกอักษรย่อมจำกัดอยู่ด้วยที่เกิดของอักษรนั้น เช่น ตัว ก เกิดขึ้นจากคอ จ เกิดขึ้นจากเพดาน ฉะนั้น คำซึ่งประกอบขึ้นด้วยอักษรเหล่านี้ จักต้องจำกัดอยู่ที่คอหรือเพดานสุดแล้วแต่ที่เกิดของอักษรซึ่งประกอบคำนี้ขึ้น ถ้าหากมีคำใดซึ่งสามารถผ่านทุก ๆ ที่เกิดไปได้ ก็เป็นอันว่า คำนั้นไม่ถูกขัดขวางด้วยวิธีใด ๆ เลย นั่นคือ คำนั้นมีลักษณะสามัญอย่างเดียวกันกับพระอิศวรหรืออาตมัน บรรดาเสียงต่าง ๆ มีที่เกิดตั้งแต่สะดือขึ้นไปจนถึงศีรษะด้วย คือ โอมประกอบขึ้นด้วยส่วน ๓ ส่วน คือ อะ อุ และ มะ วิธีการออกเสียงโอม เป็นการออกเสียงยาว กินขณะ ๓ ขณะครึ่ง และกินที่ตั้งแต่สะดือขึ้นไปจนถึงศีรษะ กล่าวคือ อะ กินที่ตั้งแต่สะดือขึ้นไปจนถึงอก และกินขณะ ๒ ขณะ อุ กินที่ตั้งแต่อกถึงคอ และกินขณะ ๑ ขณะ มะ กินที่ตั้งแต่คอจนถึงศีรษะ และกินขณะครึ่งขณะ

เมื่อรวมกันเข้า โอม กินที่ตั้งแต่สะดือจนถึงศีรษะและกินขณะ ๓ ขณะครึ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า โอม ไม่ถูดขัดขวางด้วยฐานะใด ๆ ดั่งที่คำอื่น ๆ ถูกขัดขวางอยู่เลย เมื่อลักษณะของโอมลงรอยกันกับลักษณะของพระอิศวรหรืออาตมันเช่นนี้ ท่านจึงได้ตั้งโอมเป็นเครื่องแสดงนามของพระอิศวรหรืออาตมันขึ้น ฉะนี้

นอกจากลักษณะสามัญดังกล่าวมาแล้วนั้น โอมและพระอิศวรหรืออาตมัน ยังมีลักษณะสามัญอยู่อีกลักษณะหนึ่ง กล่าวคือ ตามที่ท่านได้กล่าวไว้ ไม่มีสิ่งใดในสากลจักรวาล ซึ่งตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าพระอิศวรหรืออาตมัน ในทำนองเดียวกันบรรดานามซึ่งเป็นเครื่องหมายของสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ในโอม ทั้งนี้ ก็เพราะดังได้อธิบายมาแล้ว โอมย่อมแพร่หลายอยู่ทั่วที่เกิดของตัวอักษร จึงเป็นอันแพร่หลายอยู่ทั่วที่เกิดของนาม ซึ่งประกอบขึ้นด้วยตัวอักษรนั้น ๆ ฉะนั้น พระอิศวรหรืออาตมัน ย่อมทรงไว้ซึ่งบรรดาสิ่งทั้งหลาย ฉันใด โอมก็เป็นฉันนั้น คือ ย่อมทรงไว้ซึ่งบรรดานาม หรือเครื่องหมายของสรรพสิ่งทั้งหลายในสากลโลกด้วย

เพราะเหตุเหล่านี้แหละ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ***โอม เป็นเครื่องหมายในการแสดงนามของพระอิศวร***

โยคสูตร หน้า ๑๐๓-๑๐๗

พระอิศวร เป็นที่มาของวิญญาณในสิ่งที่มีชีวิตทั้งปวง

ตามหลักพุทธศาสนาที่แสดงมาแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเรียก นิพพาน ว่า อายตนะ คำว่า อายตนะ แปลว่า ที่เกิด เช่น ตา ก็เรียกว่า เป็นอายตนะอย่างหนึ่ง เพราะตาเป็นที่เกิดของจักษุวิญญาณ ดังนี้เป็นต้น แต่คำว่า อายตนะ ซึ่งเป็นชื่อของนิพพานนั้น ในที่นี้มิใช่หมายความว่า นิพพานเป็นที่เกิดของจิต หรือฉายแสงออกมาเป็นจิต ถ้าจะถือว่า นิพพานเป็นที่เกิด ก็หมายถึงว่า เป็นที่ที่ทำให้จิตเกิดความบริสุทธิ์ และจิตที่บริสุทธิ์นั้น ในที่สุดจะต้องดับ ในเมื่อชีวิตดับ แต่ตามหลักปรัชญาของพราหมณ์เขาถือว่า จิตคือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ นี้เป็นสิ่งที่สืบเนื่องเกิดมาจากอาตมัน หรือพูดอีกนัยหนึ่ง เกิดมาจากพระพรหมหรือพระอิศวร ซึ่งเป็นเสมือนหนึ่งดวงวิญญาณของสากลจักวาล เป็นแกนในของสรรพสิ่งทั้งปวงสิ่ง ๆ นี้แหละ ตามปรัชญาของพราหมณ์ถือว่าเป็นอายตนะ คือเป็นแหล่งที่เกิด หรือเป็นที่มาแห่งจิตวิญญาณแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่เพราะเหตุที่จิตมีอวิชชา จิตจึงหลงยึดเอาตัวจิตเองเป็นตัวตน เมื่อใดหมดอวิชชาแล้ว เมื่อนั้นจิตที่เข้าใจผิดนี้ก็จะ

ดับไป แล้วอาตมันซึ่งมีสภาพเป็นอสังขตะและเป็นสัพพัญญู ก็จะปรากฏประจักษ์ขึ้นมา ตามหลักที่ว่า *"โยคะ คือ นิโรธแห่งพฤติของจิต ครั้นแล้ว ผู้เห็นก็จะตั้งมั่นอยู่ในรูปของตน"* (สูตรที่ ๒ ที่ ๓)

ข้อที่ว่า **จิตเกิดมาจากอาตมัน** เราจะพบจากคำอธิบายตอนหนึ่งในหนังสือปรัชญาโยคะว่า :-

ผู้ที่รับเอาหรือผู้ที่เห็นวิสัยทั้งหลาย ได้แก่ ปุรุษะหรืออาตมัน ซึ่งดำรงอยู่ในร่างกาย ส่วนเครื่องรับหรือตัวการในการรับนั้น ได้แก่ จิต จิตจึงนับว่าเป็นเพียงแต่ตัวการของปุรุษะหรืออาตมัน ตัวการทำหน้าที่เพราะกัตตาหรือผู้ก่อการ ฉันใด จิตก็ทำหน้าที่เพราะอาตมันหรือปุรุษะ ฉันนั้น หรืออีกนัยหนึ่ง การที่จิตสามารถดำรงหน้าที่ของตนไว้ได้นั้น ก็เพราะปุรุษะหรืออาตมันอยู่ในฐานะเป็นสักขี เช่นว่า กระแสของแม่เหล็กนำไปยังเหล็กอื่น ๆ ย่อมทำให้เหล็กนั้น ๆ เคลื่อนไหวไปได้ ถึงแม้แม่เหล็กนั้นตั้งอยู่เฉย ๆ ก็จริง แต่เพียงความตั้งอยู่ของแม่เหล็กพอที่จะทำให้เหล็กอื่น ๆ เคลื่อนไหวได้ เพราะกระแสกำลังแผ่ออกมาจากตัวแม่เหล็กไปยังเหล็กอยู่เสมอ ในทำนองเดียวกันนี้ กระแสของอาตมันหรือปุรุษะกำลังแผ่ไปยังจิตอยู่เสมอ

จิตจึงสามารถทำหน้าที่เป็นตัวการได้ ฉะนั้น ตามความจริง อาตมันและจิตจึงแยกจากกันอยู่คนละสิ่ง เสมือนอย่างแม่เหล็กกับเหล็ก แต่ว่าเพราะอำนาจอวิชชาบังคับ จึงมีความสำคัญผิดเกิดขึ้นว่า อาตมัน ก็คือ จิตนั่นเอง คือว่า เนื่องจากอวิชชาได้ปิดบังกระแสญาณจักษุของเราไว้ เราจึงไม่มองเห็นอาตมัน เหตุนั้น บรรดาพฤติการณ์ของจิต เราจึงยึดเอาเป็นพฤติการณ์ของอาตมันไป ดุจว่า ผู้ซึ่งมองไม่เห็นแม่เหล็ก อาจจะเข้าใจไปได้ว่า การเคลื่อนไหวของเหล็ก คือ การกระทำอย่างเสรีของเหล็กนั่นเอง หรือมิฉะนั้น เหล็กนั้นคือแม่เหล็กเอง โดยไม่เข้าใจเลยว่า เหล็กมีหน้าที่เพียงเป็นตัวการเท่านั้น หรือเขาอาจจะนึกไปได้ว่า การเคลื่อนไหว คือ พฤติการณ์ของแม่เหล็กโดยตรง ซึ่งตามความจริง เป็นพฤติการณ์ของเหล็กอันเกิดขึ้นเพราะกระแสแม่เหล็ก ความสำคัญผิดที่ว่า พฤติการณ์ของจิตคือพฤติการณ์ของอาตมัน หรือพฤติการณ์ของอาตมันกับพฤติการณ์ของจิต ย่อมเป็นพฤติการณ์อย่างเดียวกัน นั่นคือ อัสมิตา

ปรัชญาโยคสูตร หน้า ๒๐๖-๒๐๗

อัสมิตา เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า **การยึดถือเอาจิตเป็นอาตมัน** คำนี้ ตรงกับคำในบาลีว่า **อัสมิมานะ** แปลว่า **การ**

ถือเอาเบญจขันธ์เป็นตัวเรา หรือถือว่าในเบญจขันธ์มีอัตตา หรืออีกนัยหนึ่ง การถือว่า เราเป็นนั่น เป็นนี่ ซึ่งความจริงตัวเราแท้ ๆ ไม่มี ตามวิธีของพราหมณ์ เขาสอนให้ค้นหาอาตมัน แต่ตามวิธีของพระพุทธศาสนาห้ามโดยเด็ดขาด มิให้ค้นหาว่า ตัวเราที่แท้จริง คืออะไร การแสวงหาตัวเรา จะเป็นเสมือนหนึ่งการไขว่คว้าภาพมายาในพยับแดด ตามวิธีของพุทธศาสนาสอนให้พิจารณาแต่เรื่องไตรลักษณ์ หรือปฏิจจสมุปบาท และข้อสำคัญที่สุด จะต้องสำนึกอยู่ทุกขณะจิตว่า บรรดาความรู้สึกนึกคิดสติปัญญาทั้งหมดที่ปรากฏอยู่นั้น ทั้งที่ปรากฏอยู่ในวิถีจิต หรือมีอยู่ในภวังค์ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกิดมาจากปัจจัยต่าง ๆ ฉะนั้น ในที่สุด เมื่อหมดปัจจัยของมันแล้ว จิตนั้นก็จะต้องดับ การพิจารณาแบบนี้เท่านั้น จึงจะทำให้จิตหลุดพ้นจากอวิชชาได้หมดจด ครั้นแล้วจิตก็จะรู้ขึ้นมาเองว่า นิพพานมีลักษณะอย่างไร สำหรับคนที่เข้าไม่ถึง หรืออวิชชายังไม่หมดโดยสิ้นเชิง จะไม่มีทางเข้าใจภาวะอันนี้ได้อย่างแจ่มแจ้งเลยเป็นอันขาด เปรียบเหมือนคนตาบอด ย่อมไม่อาจจะเข้าใจภาพต่าง ๆ ได้เหมือนกับคนตาดี ฉะนั้น จึงป่วยการที่จะพูดถึงสิ่งที่ยังเข้าใจไม่ได้

สภาพแห่งวิญญาณ
หลังจากปรินิพพานแล้ว เป็นอย่างไรแน่ ?

จิตหรือวิญญาณโดยสภาพไม่ใช่รูปธรรม และมิใช่สิ่งที่เป็นผลอันเกิดจากปัจจัยทางวัตถุโดยเฉพาะ เพราะตามหลักพุทธศาสนาแสดงว่า วิญญาณมีได้โดยไม่ต้องอาศัยรูปธรรมก็ได้ นั่นคือ วิญญาณของอรูปพรหมในอรูปภพ และสภาพของวิญญาณในอรูปภพนั้น ดำรงอยู่นานหนักหนา นานยิ่งกว่าอายุของโลกนี้ ซึ่งทำให้น่าคิดว่า วิญญาณเป็นของยั่งยืนอย่างยิ่ง

เมื่อคิดตามนัยนี้ น่าจะทำให้เข้าใจว่า จิตที่บรรลุถึงนิพพานและดับไปแล้ว นั่นมีความหมายแต่เพียงว่า บรรดาความรู้สึกนึกคิดทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยอวิชชา และกิเลสอื่น ๆ นั้น ดับสูญสิ้นไปหมดจริง แต่วิญญาณที่บริสุทธิ์นั้นยังอยู่

การอธิบายแบบนี้ ดูจะฟังเข้าใจง่าย แต่อย่าลืมว่า การอธิบายแบบนี้ จะไปเหมือนกับปรัชญาของพราหมณ์ดังที่อ้างมาแล้ว และมีนักศึกษาทางพุทธปรัชญาที่มีชื่อเสียงหลายคน เข้าใจเช่นนี้ นิกายในฝ่ายมหายาน บางนิกายที่มีความเข้าใจเช่นนี้ก็มี แต่สำหรับในฝ่ายเถรวาท เราพบแต่หลักฐานมากหลายที่แสดงว่า จิตของพระอรหันต์ ในที่สุดย่อมดับไป ไม่มีพุทธภาษิตที่ไหนที่ยืนยันว่า จิตที่บริสุทธิ์ ซึ่งปรินิพพานไปแล้วนั้น ยังคงอยู่

ถ้าจะมีปัญหาถึงจิตที่ปรินิพพานไปแล้วว่า มีลักษณะอย่างไร พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบในทำนองเดียวกับที่ตรัสตอบอุปสีวมาณพมาแล้ว ทั้งนี้ ก็เพราะสภาพของวิญญาณที่ปรากฏประจักษ์ให้เราเรียนรู้ได้นั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากปัจจัยต่าง ๆ

เช่นต้องอาศัยสฬายตนะต่าง ๆ เป็นต้น และสฬายตนะจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณได้ ก็ต่อเมื่อยังมีชีวิต ถ้าหากวิญญาณดับไปแล้ว เราก็ไม่มีอะไรที่จะใช้เป็นหลักในการที่จะบัญญัติถึงภาวะหลังจากปรินิพพานนั้นได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่าสำหรับเรื่องอย่างนี้ไม่มีถ้อยคำที่จะพูด เพราะฉะนั้น ขอให้นักศึกษาพึงสังเกตให้ดีว่า ตามหลักปรัชญาฝ่ายเถรวาท เราไม่มีคำพูดในทำนองว่า **จิตที่บริสุทธิ์ ซึ่งได้นิพพานแล้ว ยังคงอยู่** ความจริงจิตที่ดับไปนั้น จะมีหรือไม่มี เราไม่พูดถึง ที่จริงการสนใจปัญหาถึงขนาดนี้ เป็นการเกินความจำเป็น เราควรจะนึกถึงพุทธภาษิตที่ตรัสกับอัคคิวัจฉโคตรปริพพาชกว่า **พระขีณาสพที่ดับไปแล้วเป็นสภาพลึกซึ้ง ประมาณหยั่งถึงได้ยาก**

แต่อย่างไรก็ดี บรรดาพุทธภาษิตที่แสดงถึงเรื่องนิพพานมีอยู่แห่งหนึ่ง ที่ใช้คำว่า **วิญญาณเป็นชื่อของนิพพาน** คือพุทธภาษิตใน **เกวัฏฏสูตร** ว่า :-

วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภํ
เอตฺถ อาโป จ ปฐวี จ เตโช วาโย น คาธติ.

เอตฺถ ทีฆญฺจ รสฺสญฺจ อณุ ถูลํ สุภาสุภํ
เอตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ
วิญฺญาณสฺส นิโรเธน เอตฺเถตํ อุปรุชฺฌติ.

มีอยู่ วิญญาณซึ่งเห็นด้วยตาไม่ได้ เปรียบเทียบกับอะไรจริง ๆ ไม่ได้ เป็นอนันตะ คือไม่มีสิ้นสุด มีรัศมีอันกระจ่างไม่สิ้นสุด มีทางที่จะเข้าถึงได้ด้วยกัมมัฏฐานทุกอย่าง ณ ที่วิญญาณนี้ ไม่มีน้ำ ไม่มีดิน ไม่มีไฟ ไม่มีลม

ณ ที่วิญญาณนี้ ไม่มียาว ไม่มีสั้น ไม่มีเล็ก ไม่มีใหญ่ ไม่มีงาม ไม่งาม ณ ที่วิญญาณนี้ นามและรูปดับลงไม่มีเหลือ เพราะในที่นี้ วิญญาณดับสนิท (วิญญาณที่เคยมีอวิชชามาก่อน คือวิญญาณทั้ง ๖) นามรูปทั้งหมดจึงถึงซึ่งการดับลงไม่มีเหลือ

ที. สี. ๙/๒๒๓-๒๒๔ (มจร.), /๒๘๓ (มมร.), /๓๐๔ (สังคีติ.)

คาถานี้ ตามนัยแห่งอรรถกถา บรรทัดแรก แปลว่า มีอยู่สภาพที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่เห็นด้วยตาไม่ได้ เป็นอนันตะ มีทางที่จะเข้าถึงด้วยกัมมัฏฐานทุกอย่าง ทั้งนี้ เพราะท่านอธิบายไว้ว่า :-

คำว่า **วิญญาณ** นั้น แปลว่า **สิ่งที่จะพึงรู้แจ้ง** คำนี้เป็นชื่อของนิพพาน และนิพพานนั้น ชื่อว่า **อนิทสฺสนํ** ก็เพราะความไม่มีแห่ง **นิทสฺสน** คำว่า **นิทสฺสน** แปลได้สองอย่าง คือ แปลว่า **สิ่งที่จะพึงเห็นได้ด้วยตา** เช่น คำในอภิธรรมว่า **สนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ธมฺมา** แปลว่า สิ่งที่จะพึงเห็นได้ด้วยตา และ **สัมผัสถูกต้องได้** อีกนัยหนึ่ง **นิทสฺสน** แปลว่า **อุทาหรณ์** เช่นอย่างที่พูดกันว่า นิทัสสน - อุทาหรณ์ เฉพาะในที่นี้ **อนิทสฺสน** มีความหมายทั้งสองอย่าง คือ นิพพานนั้น เห็นด้วยตาไม่ได้ และจะหาอุทาหรณ์ที่เหมือนกับนิพพานจริง ๆ มาเปรียบเทียบไม่ได้เลย

คำว่า **อนันตะ** อรรถกถาอธิบายว่า ที่ว่านิพพานไม่มีที่สุด หมายความว่า ที่สุดแห่งการเกิดขึ้น คือเบื้องต้นแท้ ๆ แห่งการเกิดขึ้นของนิพพานไม่มี หรือที่สุดแห่งความสิ้นไปก็ไม่มี หรือที่สุดแห่งนิพพานที่ดำรงอยู่ แล้วจะแปรเป็นอย่างอื่นก็ไม่มี ในที่นี้ท่านหมายความว่า นิพพานไม่มีการเริ่มต้น และไม่มีที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่มีอยู่เอง ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เคยเป็นอยู่อย่างไร ก็คงอยู่อย่างนั้นตลอดอนันตกาล

คำว่า **สพฺพโตปภำ** คำว่า **ปภำ** ท่านว่า มาจาก ปปี โดยแผลง **ป** เป็น **ภ** คำว่า ปปี หรือ **ปภำ** นั้น แปลว่า **ท่า ฉะนั้น** คำว่า **สพฺพโตปภำ** จึงแปลว่า **นิพพานนั้นมีท่าลงได้โดยรอบ** คำว่า ท่า ในที่นี้หมายถึง กัมมัฏฐานต่าง ๆ

แต่อย่างไรก็ดี คำว่า **ปภำ** นี้ **ท่านธรรมปาละ** ซึ่งเป็นคนแรกที่ริเริ่มก่อตั้ง สมาคมมหาโพธิ ในอินเดีย ท่านผู้นี้เป็นปราชญ์ผู้หนึ่ง เป็นที่รู้จักกันทั่วโลกในหมู่นักศึกษาชาวพุทธ ท่านผู้นี้แปล **ปภำ** ว่า **รัศมี สพฺพโตปภำ** แปลว่า **มีรัศมีอันกระจ่างไม่สิ้นสุด** (Infinite of Radiance Bright) **คุณสุชีพ ปุญญานุภาพ** เมื่อสมัยเป็นพระ (สุชีโว ภิกฺขุ) ได้เขียนเรื่องนี้ลงในหนังสือ **ธรรมจักษุ** บอกว่า "ศัพท์นี้ ในลัทธิมหายานปรากฏว่า ใช้กันแพร่หลายมาก ซึ่งอยู่ในรูปสันสกฤตว่า **สรฺวโตปฺรภะ**" ที่จริงคำว่า **ปภำ** ที่ไหน ๆ ก็แปลว่า **รัศมี** หากในที่นี้ จะแปลว่า ***นิพพาน มีรัศมีโดยประการทั้งปวง*** ก็ไม่เห็นจะผิด เพราะพระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า :-

"ในนิพพานนั้น ไม่มีดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ไม่มีหมู่ดาราส่องแสง แต่ถึงกระนั้น ในนิพพานนั้น ก็ไม่มีความมืด"

ขุ. อุ. ๒๕/๑๐๙ (มจร.), /๘๕ (มมร.), /๑๑๕ (สังคีติ.)

ข้อความนี้ เป็นคำอุทาน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเปล่งออกมา หลังจากทรงปรารภการปรินิพพานของพระพาหิยเถระ ซึ่งเป็นพระเถระที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นเลิศกว่าใคร ๆ ในทางตรัสรู้เร็ว เท่าที่แปลมานั้น เป็นเพียงตอนหนึ่ง ส่วนข้อความที่เต็ม มีดังนี้ :-

ยตฺถ อาโป จ ปฐวี เตโช วาโย น คาธติ
น ตตฺถ สุกฺกา โชตนฺติ อาทิจฺโจ นปฺปกาสติ
น ตตฺถ จนฺทิมา ภาติ ตโม ตตฺถ น วิชฺชติ.

ยทา จ อตฺตนา'เวทิ มุนิ โมเนน พฺราหฺมโณ
อถ รูปา อรูปา จ สุขทุกฺขา ปมุจฺจติ.

ในที่ใดเล่า ไม่มีน้ำ ดิน ไฟ และลม ตั้งอยู่ ไม่มีดาวทั้งหลายส่องแสง ไม่มีดวงอาทิตย์ฉายแสง ไม่มีดวงจันทร์ทอแสง (แต่ถึงกระนั้น) ในที่นั้น ก็ไม่มีความมืด

เมื่อใด พราหมณ์ผู้เป็นมุนีเพราะญาณ ได้รู้จักที่นั้นด้วยตัวเอง เมื่อนั้น เขาย่อมพ้นจากรูปและอรูป พ้นจากสุขและทุกข์.

คำว่า คาธติ ในอรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ ปติฏฺฐาติ ซึ่งแปลว่า ตั้งอยู่ แต่ ริส เดวิดส์ แปลคำนี้ว่า ดั้งมั่น [To Stand Fast]

อันที่จริง คำว่า **วิญญาณ** ในคาถา วิญฺญาณ์ อนิทสฺสนฺ ฯเปฯ นั้น ถ้าจะแปลตรงตามตัว หรือแปลทับศัพท์ลงไปว่า **วิญญาณ** ก็ได้ เพราะคำต่อมาก็ได้บ่งไว้แล้วว่า เป็นวิญญาณที่จะเปรียบกับอะไรไม่ได้เลย การแปลเช่นนี้ สมกับคำที่พระพุทธองค์ตรัสว่า *พระขีณาสพที่ปรินิพพานไปแล้วนั้นเป็นสภาพลึกซึ้ง ประมาณหยั่งถึงได้ยาก* และพระองค์ไม่ได้ปฏิเสธว่า *นิพพานเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า ไม่มีอะไรเลย* ที่จริง ถ้าจะพูดถึงลักษณะนิพพานที่ใกล้เคียงที่สุดกับสิ่งต่าง ๆ ที่เรารู้จักแล้ว ก็เห็นจะไม่มีอะไรนอกจากวิญญาณ แต่พระพุทธองค์ทรงเกรงว่าคนจะเข้าใจผิดว่า นิพพาน (หมายถึง อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ) ก็คือวิญญาณที่บริสุทธิ์ อย่างของพระอรหันต์ที่รู้จักกันอยู่ในขณะมีชีวิต ฉะนั้น พระองค์จึงพูดเสียให้ชัดว่า วิญญาณที่เรียกว่านิพพานนี้ เป็นวิญญาณที่จะเทียบกับอะไรไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าสมัครที่จะแปลคาถานี้ อย่างตรงไปตรงมาตามรูปศัพท์เหมือนกับที่แปลมาแล้ว ข้อที่น่าสังเกตมีอยู่ว่า ถ้าหากพระองค์จะให้คำว่า ปภุ หมายถึง ปปุ แล้ว ก็ไม่เห็นมีความจำเป็นอย่างใด ที่จะต้องแผลง ปปุ เป็น ปภุ แต่พระธรรมกถาจารย์ ท่านเกรงมากเกินไปว่า คนจะเจ้าใจนิพพานในพุทธศาสนาเหมือนกับพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ท่านจึงได้แก้ไว้เช่นนั้น และเพื่อผู้ที่รู้ภาษาบาลีจะได้เข้าใจความหมายชัดเจน ฉะนั้น จึงขอคัดคำอธิบายของท่านมาลงไว้ด้วยดังนี้ :-

วิญฺญาตพฺพนฺติ วิญฺญาณํ. นิพฺพานสฺเสตํ นามํ. ตํ นิทสฺสนาภาวโต **อนิทสฺสนํ**. อุปฺปาทนฺโต วา วยนฺโต วา จิตสฺส อญฺญถตฺตอนฺโต วา เอตสฺส นตฺถีติ **อนนฺตํ**. ปภนฺติ ปปี. เอตํ กิร ติตฺถสฺส นามํ. ตญฺหิ ปปนฺติ เอตฺถาติ **ปปี**. ปการสฺส ปน ภกาโร กโต สพฺพโต ปภมสฺสาติ **สพฺพโตปภ**ํ. นิพฺพานสฺส กิร ยถา มหาสมุทฺทสฺส ยโต ยโต โอตริตุกามา โหนฺติ ตนฺตเทว ติตฺถํ อติตฺถํ นาม นตฺถิ เอวเมว อฏฺจตฺตีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ เยน มุเขน นิพฺพานํ โอตริตุกามา โหนฺติ ตนฺตเทว ติตฺถํ นิพฺพานสฺส อติตฺถํ นาม กมฺมฏฺฐานํ นตฺถิ. เตน วุตฺตํ **สพฺพโตปภนฺติ**.

ที. อฏ. ๑/๓๒๖-๓๒๗ (มจร.), /๔๔๘-๔๔๙ (มมร.)

คาถา **วิญฺญาณ**ํ **อนิทสฺสนํ** ฯเปฯ นี้ ท่านพุทธทาส แปลว่า

"สิ่ง" สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่ไม่มีปรากฏการณ์ ไม่มีที่สุด มีทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบนั้นมีอยู่ ในสิ่งนั้นแหละ ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้ ในสิ่งนั้นแหละ ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ ในสิ่งนั้นแหละ นามรูปดับสนิทไม่มีเหลือ นามรูปดับสนิทในสิ่งนี้ เพราะการดับของวิญญาณ [จากหนังสือพิมพ์ **พุทธสาสนา ปีที่ ๒๒ เล่ม ๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๗ หน้า ๑๖๔]**

นิพพาน ตามศัพท์แปลว่าอะไร ?

คำว่า **นิพพาน** ตามรูปศัพท์แท้ ๆ แปลว่า **ดับ** หรือ **เย็น** คำนี้เป็นคำนาม ถ้าเป็นกิริยา มีรูปศัพท์ว่า **นิพฺพาเยยฺย** ดังเช่นพระพุทธเจ้าตรัสว่า

อุปาทาเน ภยं ทิสฺวา ชาติมรณสมฺภเว
อนุปาทา วิมุจฺจนฺติ ชาติมรณสงฺขเย
เต เขมปฺปตฺตา สุขิโน ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา.

ผู้ที่เห็นภัยในอุปาทาน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดชาติและมรณะ ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เพราะอาศัยนิพพานอันเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งชาติและมรณะ ผู้ที่หลุดพ้นแล้วนั้น ย่อมเป็นผู้ถึงความเกษมสำราญ และ จักดับ ในปัจจุบันชาตินี้เอง

ม. อุ. ๑๔/๒๓๙ (มจร.), /๓๔๖ (มมร.), /๓๑๕ (สังคีติ.)

คำว่า **อภินิพฺพุตา** ซึ่งแปลว่า **ดับ นั้น** อรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่การดับแห่งกิเลสทั้งปวง ซึ่งท่านใช้คำบาลีอย่างนี้

ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตาติ ทิฏฺฐธมฺเม อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว สพฺพกิเลส*นิพฺพาเนน* นิพฺพุตา.

ม. อฏ. ๓/๑๗๓ (มจร.), /๖๔๑ (มมร.)

ขอให้สังเกตคำว่า **สพฺพกิเลส*นิพฺพาเนน*** เฉพาะคำนี้แปลว่า โดยการดับแห่งกิเลสทั้งปวง (สพฺพ = ทั้งปวง กิเลส = กิเลส นิพฺพาเนน = โดยการดับ)

คำว่า **นิพพาน** ที่อยู่ในรูปของกิริยาศัพท์ เช่น :-

เอวญฺหิ โส ภิกฺขเว มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ปุริมสฺส อุปาทานสฺส ปริยาทานา อญฺญสฺส จ อนุปหารา อนาหาโร *นิพฺพายฺเยยฺย* เอวเมว โข ภิกฺขเว อุปาทานิเยสุ ธมฺเมสุ อาทีนวานุปสฺสิโน วิหรโต ตณฺหา นิรุชฺฌติ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กองไฟใหญ่ เพราะเชื้อก่อนหมดไป ไม่ใส่เชื้อใหม่ ขาดอาหารอย่างนี้ *พึงดับ* ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่คำนึงเห็นโทษในธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานอยู่เสมอ ตัณหา ก็ย่อมดับไป ฉันนั้น

สำ. นิ. ๑๖/๘๓ (มจร.), /๑๐๓ (มมร.), /๑๐๓ (สังคีติ.)

ในที่นี้ คำว่า **นิพฺพายฺเยยฺย** แปลว่า ดับ ซึ่งหมายถึงไฟดับ คำว่า นิพพาน ซึ่งแปลว่า ดับ นั้น เมื่อนำมาใช้ในทางธรรม ก็หมายถึงการดับไฟแห่งกิเลส ดังเช่นพระพุทธองค์ตรัสว่า :-

ตณฺหาย วิปฺปหาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ
เพราะละตัณหาได้ขาด เรากล่าวว่าเป็นนิพพาน

ขุ. สุ. ๒๕/๕๔๗ (มจร.), /๕๔๗ (มมร.), /๕๔๐ (สังคีติ.)

ครั้งหนึ่ง ปริพพาชกผู้หนึ่ง ชื่อว่า ชัมพุขาทกะ ถามพระสารีบุตรว่า :-

"อาวุโส สารีบุตร ท่านพูดว่า *"นิพพาน นิพพาน"* คำว่า นิพพาน นี้ หมายถึงอะไร ?"

"อาวุโส ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ อันนี้แลเรียกว่า นิพพาน"

สํ. สฬา. ๑๘/๒๓๐ (มจร.), /๓๑๐ (มมร.), /๓๐๗ (สังคีติ.)

แม้ในธรรมจักกัปปวัตนสูตร คำว่า **นิโรธ** ซึ่งหมายถึง **นิพพาน** ก็ได้แก่ความดับไม่มีเหลือแห่งตัณหา นอกจากนี้ คำว่า นิพพาน นั้นยังหมายถึง ความดับไม่มีเหลือแห่งภพ ภพก็คือ นามรูป เช่น พระสารีบุตรได้กล่าวกับพระอานนท์ว่า :-

ภวนิโรโธ นิพฺพานํ

ความดับไม่มีเหลือแห่งภพ คือ นิพพาน

อ. ทสก. ๒๔/๘ (มจร.), /๑๑ (มมร.), /๑๑ (สังคีติ.)

โดยหลักฐานดังที่แสดงมานี้ ชี้ให้เห็นว่า นิพพาน ในความหมายทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นความหมายที่แม้คนธรรมดาสามัญในครั้งพุทธกาล ซึ่งเมื่อเอ่ยถึงคำว่า **นิพพาน** เขาก็จะเข้าใจ

ทันทีว่า หมายถึง **การดับของไฟ** และคำนี้ **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ** ท่านทรงวิจารณ์ว่า มาจากคำว่า นิ กับ **วาน** แปลว่า **ออกจากเครื่องเสียดแทง คือ ตัณหา** (นิ = ออก + วาน = เครื่องเสียดแทง แผลง ว เป็น พ ซ้อน พ)

สอุปาทิเสสนิพพาน
และอนุปาทิเสสนิพพาน

โดยปกติ **นิพพาน** มักจะแบ่งเป็นสอง คือ **สอุปาทิเสส-นิพพาน** และ **อนุปาทิเสสนิพพาน**

สอุปาทิเสสนิพพาน แปลว่า **ดับกิเลสได้หมด แต่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่**

อนุปาทิเสสนิพพาน แปลว่า **ดับกิเลสได้หมด พร้อมทั้งเบญขันธ์ก็ดับหมดไม่มีเหลือ** ข้อนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้ มีปรากฏอยู่ใน **คัมภีร์อิติวุตตกะ** ดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุมีสองอย่าง คือ *สอุปาทิเสส-นิพพานธาตุ* และ *อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ*

ภิกษุทั้งหลาย สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว

อยู่จบแล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ได้ปลงภาระลงแล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกให้ติดอยู่กับภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ อินทรีย์ห้าของเธอยังตั้งอยู่ เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งหลายยังไม่วิบัติ เธอจึงเสวยอารมณ์อันเป็นที่ชอบใจบ้าง ไม่เป็นที่ชอบใจบ้าง เสวยสุขและทุกข์บ้าง ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะอันใด ของเธอ อันนี้แล ภิกษุทั้งหลาย เรียกว่า *สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ*

ภิกษุทั้งหลาย ก็อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว.... หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุทั้งหลาย เวทนาทั้งหลาย ทั้งปวงของเธอ ซึ่งไม่ทำให้เพลิดเพลินแล้ว จักดับในโลกนี้เอง ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า *อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ*

ขุ. อิติ. ๒๕/๒๖๕ (มจร.), /๒๕๘ (มมร.), /๒๘๓ (สังคีติ.)

พระโสดาบัน ก็ได้ชื่อว่า บรรลุถึงนิพพานแล้วเหมือนกัน

สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ตามศัพท์แปลว่า **นิพพานธาตุที่ยังมีอุปาทิเหลืออยู่** (ส = มี + อุปาทิ = เบญจขันธ์ + เสส = เหลือ + นิพพานธาตุ)

อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ แปลว่า **นิพพานธาตุที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่** (อน = ไม่ + อุปาทิเสส + นิพพานธาตุ)

คำว่า **อุปาทิ** ในอรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ **เบญจขันธ์**

ตามนัยแห่งสูตรนี้ **ผู้ที่ได้ชื่อว่าบรรลุถึงนิพพาน** ก็คือ **พระอรหันต์เท่านั้น** ท่านที่เป็นพระอริยบุคคลต่ำกว่าพระอรหันต์ ยังไม่ชื่อว่าบรรลุถึงนิพพาน เพราะคำว่า **นิพพาน** ซึ่งแปลว่า ดับ นั้น หมายถึง ความดับไม่มีเหลือของราคะ โทสะ และโมหะ

แต่อย่างไรก็ดี คำว่า **อุปาทิ** จะหมายถึง **อุปาทาน** ก็ได้ และพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบัน แม้ราคะ โทสะ และโมหะ จะยังไม่หมดสิ้นจากสันดานแต่ท่านก็ได้ชื่อว่า **จิตตกถึงกระแสนิพพานแล้ว** *โดยนัยนี้* **พระโสดาบันก็ได้ชื่อว่า บรรลุถึงนิพพานแล้วเหมือนกัน** เพราะอย่างน้อยที่สุด สังโยชน์ ๓ อย่างเบื้องต้นก็ได้ดับไปแล้ว ความหมายอันนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เหมือนกัน ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก (อ. นวก. ๒๓/๓๑๑ มจร., /๓๙๓ มมร., /๔๐๘ สังคีติ.) ดังต่อไปนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เชตวนารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้า

พระสารีบุตร นุ่งห่มเรียบร้อยแล้ว ก็ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาต ณ เมืองสาวัตถี ครั้งนั้น พระสารีบุตรคิดว่า เวลานี้ยังเช้านัก ที่จะเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี อย่ากระนั้นเลย เราจะเข้าไปยังอารามของพวกปริพพาชก ผู้ถือลัทธิอื่นก่อนดีกว่า เมื่อพระสารีบุตรได้เข้าไปยังอารามของพวกปริพพาชกแล้ว ก็ได้นั่งสนทนากับพวกปริพพาชก ด้วยถ้อยคำอันเป็นเครื่องบันเทิงใจ ทำให้ระลึกถึงกัน ก็ ในครั้งนั้น พวกปริพพาชก ซึ่งได้นั่งประชุมกันอยู่ ได้พูดกันว่า ใคร ๆ ก็ตาม ที่เป็นสอุปาทิเสส (คือยังมีอุปาทิเหลืออยู่) กระทำกาละ บุคคลนั้นทั้งหมดย่อมพ้นจากนรก ไม่พ้นจากกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ไม่พ้นจากวิสัยแห่งเปรต ไม่พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาต

พระสารีบุตร เมื่อได้ฟังคำสนทนาของปริพพาชกเหล่านั้นแล้ว ไม่แสดงการเห็นด้วย แต่ก็ไม่คัดค้าน เมื่อฟังเสร็จแล้ว ก็ลุกจากอาสนะไป ด้วยคิดว่า เราจะไปรู้ความหมายแห่งถ้อยคำที่เขากล่าวกันในสำนักของพระผู้มีพระภาค เมื่อท่านไปบิณฑบาตกลับมาแล้ว ก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลเรื่องราวทั้งหมด ที่ได้ยินมาให้พระองค์ทรงทราบ ครั้นแล้วพระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า

ดูก่อนสารีบุตร พวกปริพพาชกที่ถือลัทธิอื่น บางพวกก็เป็นคนเขลา ไม่ฉลาด บางพวกก็รู้จักสอุปาทิเสสว่า เป็น

สอุปาทิเสส รู้จักอนุปาทิเสสว่า เป็นอนุปาทิเสส ดูก่อนสารีบุตร บุคคล ๙ จำพวกเหล่านี้ เป็นสอุปาทิเสส กระทำกาละ (คือ เมื่อถึงคราวตาย) ก็พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน พ้นจากวิสัยเปรต พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาต บุคคล ๙ จำพวก คือ ใครบ้าง ?

ดูก่อนสารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำบริบูรณ์ในศีล กระทำบริบูรณ์ในสมาธิ กระทำพอประมาณในปัญญา บุคคลคนนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างสิ้นไป จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง และบางคนก็จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้ว และบางคนจะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรเร่งรัด บางคนจะปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเร่งรัด บางคนไม่ปรินิพพานในชาตินี้ แต่จะเป็นผู้มีกระแสในเบื้องบน ไปเกิดในอกนิฏฐภพ (ไปเกิดในพรหมโลก และปรินิพพานในโลกนั้น) ดูก่อนสารีบุตร บุคคลทั้ง ๕ ประเภทนี้ เป็นสอุปทิเสส มีอุปาทิเหลืออยู่ เมื่อกระทำกาละ ก็พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน พ้นจากวิสัยเปรต พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาต

ดูก่อนสารีบุตร ยังมีอีก บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำบริบูรณ์ในศีล กระทำพอประมาณในสมาธิ กระทำพอ

ประมาณในปัญญา บุคคลผู้นั้น เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เพราะราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง เป็นสกทาคามี จะมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วก็จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดูก่อนสารีบุตร บุคคลที่ ๖ นี้ ก็ยังเป็นสอุปาทิเสส เมื่อกระทำกาละก็พ้นจากนรก ฯลฯ พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาต

ยังมีอีก สารีบุตร บุคคลบางคนโลกนี้ เป็นผู้กระทำบริบูรณ์ในศีล กระทำพอประมาณในสมาธิ กระทำพอประมาณในปัญญา บุคคลนั้นเพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เป็นเอกพีชี (คือ ยังมีพืชแห่งการเกิดครั้งเดียว) จะมาเกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงครั้งเดียว แล้วก็กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ และบางคนก็เป็นโกลังโกละ (คือ จะแล่นไปสู่ตระกูลเวียนว่ายตายเกิดอยู่อีก ๒-๓ ตระกูล) แล้วก็กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ และบางคนเป็นสัตตขัตตุปรมะ (คือ จะแล่นไปสู่เทวดาหรือมนุษย์ เวียนว่ายตายเกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก) ดูก่อนสารีบุตร บุคคลประเภทที่ ๗ - ๘ และที่ ๙ นี้ ก็เป็นสอุปาทิเสส เมื่อกระทำกาละ ก็พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน พ้นจากวิสัยเปรต พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาต

ดูก่อนสารีบุตร พวกปริพพาชกที่ถือลัทธิอื่น บางพวกก็เป็นคนเขลา ไม่ฉลาด บางพวกก็รู้ซึ่งสอุปาทิเสสว่า เป็น

สอุปาทิเสส รู้ซึ่งอนุปาทิเสสว่า เป็นอนุปาทิเสส ดูก่อนสารีบุตร บุคคล ๙ ประเภทเหล่านี้แล เป็นสอุปาทิเสส เมื่อกระทำกาละ ก็พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน พ้นจากวิสัยเปรต พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาต

อ. นวก. ๒๓/๓๑๑ (มจร.), /๓๙๓ (มมร.), /๔๐๘ (สังคีติ.)

ตามพระสูตรที่แสดงมานี้ ชี้ให้เห็นว่า พระโสดาบัน ๓ จำพวก พระสกทาคามี ๑ จำพวก และพระอนาคามีอีก ๕ จำพวก รวมเป็น ๙ จำพวกด้วยกัน พระอริยบุคคลทั้ง ๙ จำพวกนี้ *ที่ได้ชื่อว่า* สอุปาทิเสส นั้น หมายความว่า ยังมีอุปาทิเหลืออยู่ คำว่า อุปาทิ แปลว่า เชื้อ ซึ่ง เชื้อ ในที่นี้หมายถึง อุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นเชื้อแห่งการเกิด ผู้ที่จะหมดเชื้อแห่งการเกิดโดยเด็ดขาด มีอยู่ประเภทเดียวเท่านั้น คือพระอรหันต์ *ข้อที่น่าสังเกต* ก็คือ อุปาทิ ในที่นี้ หมายถึง อุปาทาน แต่คำว่า *อุปาทิ* ในคำว่า *สอุปาทิเสสนิพพาน* หรือ *อนุปาทิเสสนิพพาน* นั้น หมายถึง *เบญจขันธ์* และทั้งสองแห่งนี้ ต่างก็เป็นพุทธภาษิตเหมือนกัน ฉะนั้น เป็นอันถือได้ว่า คำว่า อุปาทิในที่บางแห่ง ก็หมายถึงเบญจขันธ์ และในที่บางแห่ง ก็หมายถึงอุปาทาน

ฉะนั้น ผู้ที่ได้ชื่อว่าบรรลุถึงนิพพาน จึงมีความหมาย ๒ อย่าง คือ :-

อย่างหนึ่ง ผู้ที่เป็นพระอรหันต์เท่านั้น จึงจะได้ชื่อว่า *บรรลุถึงนิพพาน*

อีกอย่างหนึ่ง แม้ผู้ที่เป็นโสดาบัน ก็ได้ชื่อว่า บรรลุถึงนิพพานเหมือนกัน *หากแต่การบรรลุนั้นยังไม่สมบูรณ์ เพราะอุปาทานยังไม่หมดโดยสิ้นเชิง แต่อย่างไรก็ดี ผู้ที่เป็นพระโสดาบันแล้ว จะไม่มีการถอยหลังอีกเลยเป็นอันขาด มีแต่จะรุดหน้าไปโดยลำดับ*

อันที่จริง เมื่อจะพูดกันในแง่ของการปฏิบัติ การที่ถือว่าแม้พระโสดาบัน ก็ได้ชื่อว่าเริ่มบรรลุถึงนิพพานแล้วนั้น จะเป็นเหตุให้คนเข้าใจเรื่องนิพพานง่ายขึ้น ทั้งจะเป็นปัจจัยให้เกิดความอุตสาหะในการปฏิบัติอีกด้วย เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงนับว่า ***น่าสนใจมาก*** แต่นักศึกษาส่วนมากมักจะไม่ค่อยทราบกัน

เคล็ดสำคัญในการบรรลุถึงนิพพาน

เรื่องนิพพาน ข้าพเจ้าได้พยายามอธิบายมาแล้วอย่างมาก ด้วยการยกหลักฐานในคัมภีร์มาอ้าง ซึ่งนับว่าเป็นการเพียงพอ

ในการศึกษาเรื่องนิพพาน ยังมีเรื่องสำคัญอีกอย่างเดียวที่ควรจะทราบ คือ ***เคล็ดสำคัญในการบรรลุถึงนิพพาน*** ซึ่งหลักอันนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า เป็นหลักที่ใช้ได้อย่างกว้างขวางมาก และเป็นหลัก ที่นักศึกษาส่วนมากมักจะไม่ค่อยทราบ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะขอนำมาแปลเพื่อเป็นเครื่องประกอบสติปัญญาให้สมบูรณ์ ดังต่อไปนี้ :-

ข้อที่ว่า เรายอมกล่าวซึ่งความสิ้นไปแห่งอาสวะ เพราะอาศัยปฐมฌานนี้ เราอาศัยอะไรกล่าว ?

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก วิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากความสงัดนั้นอยู่ ธรรมเหล่าใดอันมีอยู่ในปฐมฌานนั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้น โดยเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอยังจิตให้ตั้งอยู่ด้วยธรรมเหล่านั้น (คือ ประคองจิตให้ตั้งอยู่ในญาณที่รู้แจ้งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในขันธ์ห้า) ครั้นยังจิตให้ตั้งอยู่ด้วยธรรมเหล่านั้น (คือ ครั้นเห็นแจ้งไตรลักษณะเช่นนั้นแล้ว) เธอย่อมน้อมจิตไปในอมตธาตุ (คือ นิพพาน) ว่า :-

นี่สงบจริงหนอ นี่ประณีตจริงหนอ ที่นี่เอง เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกิเลส เป็นที่ดับสนิท นี่คือนิพพาน

ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมนั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ เพราะยังติดอยู่ในธรรมนั้น (คือกุศลธรรมที่บรรลุ) ยังเพลิดเพลินอยู่ในธรรมนั้น แต่เพราะสังโยชน์ห้าเบื้องต่ำสิ้นไป เธอย่อมไปเกิดเป็นโอปปาติกะกำเนิด (ในพรหมชั้นสุทธาวาส) จักปรินิพพานในโลกนั้น ไม่กลับมาอีก

ย. นวก. ๒๓/๓๔๘ (มจร.), /๔๓๙ (มมร.), /๔๕๔ (สังคีติ.)

ข้อความที่แปลมานี้ เป็นภาษิตของพระสารีบุตร ขอให้พยายามใคร่ครวญดูให้ลึกซึ้ง ท่านแสดงถึงปฏิปทาที่จะนำไปสู่นิพพานไว้อย่างงดงามที่สุด ตามหลักของท่านนี้ หมายความว่าในครั้งแรก ให้เรานั่งเข้าสมาธิก่อน เมื่อจิตได้สงบจากความใคร่ความยินดีและอกุศลธรรมอื่น ๆ แล้ว ในขณะนั้น ภายในใจจะมีความรู้สึกนึกอยู่กับอารมณ์อันเดียว พร้อมทั้งมีปีติและความสุข

อนึ่ง คำว่า วิตก ในองค์ฌานที่พระสารีบุตรกล่าวนี้ หมายถึง ความนึก ไม่ใช่หมายถึง *ความวิตกกังวล* และความนึกที่เรียกว่า วิตก ในที่นี้ หมายถึงการนึกอยู่กับอารมณ์

อันเดียว เช่น นึกถึงลมหายใจเข้าออกอย่างเดียวเท่านั้น ไม่นึกถึงอย่างอื่นเลย

คำว่า วิจาร หมายถึง อาการที่จิตเคล้าเคลียอยู่กับอารมณ์อันเดียว ในที่นี้ไม่ใช่หมายถึง *การใคร่ครวญหรือการคิดทบทวนไปมา*

คำว่า วิตกและวิจารที่ใช้ในทางสมาธิ มีความหมายเช่นนี้ โปรดสังเกตให้ดี

ส่วนคำว่า ปีติ หมายถึง ความอิ่มใจ คำว่า สุข หมายถึง ความรู้สึกโปร่งใจ และเบาใจ

เมื่อจิตเป็นสมาธิมีลักษณะเช่นนี้แล้ว ต่อแต่นี้ไปก็ให้พิจารณาถึงรูป คือ ร่างกาย หรือรูป คือ สิ่งที่กำลังนึกอยู่ หรือกำลังเพ่งอยู่ ซึ่งเป็นรูปธรรม และให้พิจารณาถึงเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนั้น ให้เห็นว่า เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

เมื่อพิจารณาอยู่เช่นนี้ ทบทวนไปมาบ่อย ๆ นาน ๆ เข้า ก็จะเกิดความเข้าใจชั้นในไตรลักษณ์ยิ่งขึ้น ครั้นแล้ว นิพพานก็จะปรากฏโฉมหน้าออกมา ซึ่งทันทีที่ทันใดที่นิพพานปรากฏโฉมหน้าออกมา ก็จะเกิดความพอใจในนิพพานอย่างลึกซึ้ง และอุทานออกมาในใจว่า

นี่สงบจริงหนอ นี่ประณีตจริงหนอ ที่นี่เอง เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกิเลส เป็นที่ดับสนิท นี่คือนิพพาน

ที่ว่า นิพพานจะปรากฏโฉมหน้าออกมา นั้น ก็เพราะในเมื่อเข้าใจซึ้งว่า :-

สิ่งที่เรียกว่าตัวเรา ก็มีเพียงแต่เบญจขันธ์เท่านั้น นอกจากเบญจขันธ์แล้ว หามีสิ่งใดที่ควรจะเรียกว่าตัวเราได้จริง ๆ ไม่

แต่เบญจขันธ์ที่ถือว่าเป็นตัวเรานั้น เป็นเพียงตัวตนที่สมมติขึ้น และหลงยึดถือไว้ด้วยอำนาจของอวิชชาและตัณหาเท่านั้น เมื่ออวิชชา ตัณหาไม่มี อุปาทานก็ไม่มี ความหมายก็ไม่มี เมื่อความหมายไม่มี ความรู้สึกนึกคิดก็ดำเนินต่อไปไม่ได้ จิตก็ย่อมดับ เมื่อจิตดับ นามก็ดับ รูปก็ดับ

เมื่อมองเห็นว่า ทั้งนามและรูปย่อมดับไปเช่นนี้ ทันใดนั้น ก็จะมองเห็นความว่างเปล่าโล่งโถงขึ้นมาทันที พร้อมกับจิตได้สัมผัสกับความเยือกเย็นอันแจ่มใสที่สุด นี่แหละ คือ การบรรลุถึงนิพพาน
สมกับคำที่พระองค์ตรัสว่า

ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ.

นักปราชญ์ย่อมถูกต้องนิพพาน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ เป็นธรรมยอดเยี่ยม

ขุ. ธ. ๒๕/๑๙ (มจร.), /๑๘ (มมร.), /๑๙ (สังคีติ.)

การบรรลุถึงนิพพาน หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การบรรลุถึงความสงบอันแจ่มใสนี้ จะปรากฏขึ้นมาในความรู้สึกมากหรือน้อยเพียงไรนั้น ขึ้นอยู่กับความเข้าใจในเรื่องของชีวิตตามหลักปฏิจจสมุปบาท ลึกซึ้งมากน้อยแค่ไหน และขึ้นอยู่กับหลักที่ว่า อวิชชาหมดไปเท่าใด ปัญญาก็สว่างขึ้นมาเท่านั้น ตัณหาหมดไปเท่าไร ความเยือกเย็นก็มีมากเท่านั้น

อนึ่ง ควรจะเข้าใจไว้ด้วยว่า การพิจารณาเรื่องชีวิตตามหลักไตรลักษณ์ หรือตามหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งถ้าจะให้เข้าใจซึ้งจริง ๆ ต้องทำในขณะจิตเป็นสมาธิ ทั้งนี้ก็

เพราะในขณะจิตเป็นสมาธิ กิเลสสงบ ใจผ่องใส และรู้สึกถึงคุณค่าแห่งความสงบได้อย่างลึกซึ้ง จิตจะคล้อยตามธรรมได้ง่าย จิตจะไม่ดื้อ เหมือนในขณะที่กิเลสกำลังฟุ้ง ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตร จึงได้กล่าวว่า "เราย่อมกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ เพราะอาศัยปฐมฌาน....."

เหตุไร ผู้รู้ธรรมจึงละกิเลสไม่ได้ ?

อนึ่ง การที่บางคนแม้จิตจะได้เข้าถึงความสงบอันประณีตแล้ว แต่กิเลสก็ยังไม่หมดสิ้นจากสันดานนั้น ทั้งนี้ เป็นเพราะใจยังไม่สมัครที่จะละกิเลสจริง ๆ ในจิตใจส่วนลึกยังเห็นคุณค่าของกิเลสอยู่ เขารู้สึกเบื่อหน่ายก็เฉพาะกิเลสที่หยาบ ๆ เท่านั้น และอีกอย่างหนึ่ง เป็นด้วยยังพอใจในสภาพของชีวิต ในสภาพของจิตใจที่กำลังเป็นอยู่นั้น เมื่อยังมีความพอใจอยู่ อวิชชาก็จะหมดสิ้นไปจากสันดานไม่ได้ โปรดไล่เรียงหลักปฏิจจสมุปบาท "ความพอใจ คือตัณหา ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา อวิชชา ก็เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหา ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ฯลฯ" *(หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาท ไม่ใช่จำเป็นจะต้องเรียงหมือนอย่างกับในแบบเสมอไป เพราะแต่ละหัวข้อ ต่างก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันได้*

ทั้งหมด) ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตรจึงได้กล่าวว่า "**ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมนั้น** *(คือ ตั้งอยู่ในญาณที่หยั่งรู้ไตรลักษณ์ เป็นญาณที่ประกอบด้วยสมาธิ)* **แต่ยังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ก็เพราะยังติดอยู่ในธรรมนั้น ยังเพลิดเพลินอยู่ในธรรมนั้น....."**

เคล็ดสำคัญอีกข้อในการบรรลุถึงนิพพาน

เคล็ดสำคัญอีกอันหนึ่งในการเข้าถึงนิพพาน คือ **นิพพานแม้จะเป็นธรรมวิเศษ เป็นธรรมเที่ยงแท้ แต่ไม่ควรอย่างยิ่งที่จะไปยึดถือเอานิพพานเป็นตัวตน** ขอให้จำไว้ว่า ตามหลักพุทธศาสนา ห้ามโดยเด็ดขาด มิให้ยึดถือสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นตัวตนเลย เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนัตตาทั้งนั้น นิพพานก็เป็นอนัตตา ตามหลักพุทธภาษิตที่ว่า "**ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา**" "**ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรถือมั่น**" นอกจากนี้พระองค์ยังตรัสไว้อีกว่า :-

โยปิ โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสโข อปฺปตฺตมานโส อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ ปตฺถยมาโน วิหรติ. โสปิ ฯเปฯ นิพฺพานํ นิพฺพานโต อภิญฺญาย ฯเปฯ นิพฺพานมฺเมติ มามญฺญี นิพฺพานํ นาภินนฺที. ตํ กิสฺส เหตุ ? ปริญฺเญยฺยํ ตสฺสาติ วทามิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดเป็นพระเสขะ ยังไม่ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ปรารถนาธรรมที่เกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ภิกษุนั้น ครั้นรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว อย่าสำคัญว่านิพพานเป็นของเรา อย่ายินดีซึ่งนิพพานนั้น [คือ อย่ายินดีที่จะถือเอานิพพานนั้นเป็นตัวเรา] เพราะเหตุไร ? เพราะเรากล่าวว่า *นิพพานนั้น เป็นสิ่งที่จะพึงกำหนดรู้ไว้เท่านั้น*

โยปิ โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรหं ขีณาสโว วุสิตฺวา กตกรณีโย โอหิตภาโร อนุปตฺตสทตฺโถ ปริกฺขีณภวสฺโยชโน สมฺมทญฺญาวิมุตฺโต. โสปิ ฯเปฯ นิพฺพานํ นิพฺพานโต อภิญฺญาย ฯเปฯ นิพฺพานเมติ น มญฺญติ นิพฺพานํ นาภินนฺทติ. ตं กิสฺส เหตุ ? ปริญฺญาตं ตสฺสาติ วทามิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดเป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้กระทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว มีประโยชน์ตนถึงที่แล้ว มีกิเลสเป็นเครื่องผูกมัดให้อยู่ในภพหมดสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้น ครั้นรู้นิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อมไม่สำคัญว่านิพพานเป็นของเรา ย่อมไม่ยินดีซึ่งนิพพานนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะเรากล่าวว่า *นิพพานเป็นสิ่งที่เธอกำหนดรู้แล้ว*

ม. มู. ๑๒/ ๕-๖ (มจร.), /๖-๗ (มมร.), /๖-๗ (สังคีติ.)

ในที่นี้ หมายความว่า นิพพานไม่ควรจะถือว่า เป็นอัตตา และไม่ควรยินดีที่จะถือเอาเป็นอัตตา เหมือนกับที่เคยถือร่างกาย หรือจิตใจเป็นตัวตนมาแล้ว ถ้าหากยินดีที่จะถือ เพราะเห็นว่า เป็นธรรมที่คงที่ หรือเป็นธรรมที่บริสุทธิ์อย่างไรก็ตาม ความยินดีและความยึดถือนั้น ย่อมก่อให้เกิดกิเลสที่ประณีตได้ และเพราะเหตุที่มีกิเลสประณีต ความทุกข์ที่ประณีตย่อมจะมีอยู่ ไม่หลุดพ้นอย่างเด็ดขาดได้ *อย่างที่ท่านพุทธทาสเขียนไว้ในเรื่องอนัตตา ตอนหนึ่งว่า* "โพธิสัตว์ได้แย้งท่านอุทกดาบสว่า ปวงสัตว์ต้องตกเป็นทาส ก็เนื่องจากเขายังไม่เปลื้องทิฏฐิว่า 'ตัวตน' อันนี้ออกเสียนั่นเอง"

ทฤษฎีเรื่องวิญญาณ กับการบรรลุนิพพาน

เรื่องนิพพานที่จริงควรจะจบได้แล้ว แต่เพราะเหตุที่ ถ้าหากข้าพเจ้าจะไม่พูดถึงทฤษฎีแห่งวิญญาณที่อ้างมาแล้ว ในบทที่ ๗ ไว้ในบทนี้อีก ก็อาจจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจทฤษฎีนั้นผิดความประสงค์ของข้าพเจ้า และจะทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนิพพานในบทนี้ไขว้เขว เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องพูดในที่นี้อีก ***ทฤษฎีเรื่องวิญญาณที่ข้าพเจ้าอ้างมาแล้วก็คือ :-***

วิญญาณ เป็นพลังงานชนิดหนึ่ง ที่เป็นนามธรรม แทรกซึมอยู่ในสรรพสิ่งทั้งปวง เป็นที่มาของกฎธรรมชาติ เป็นที่กำเนิดของกฎธรรมชาติ ฉะนั้น เมื่อเอาชนะวิญญาณได้ หรือมีอำนาจเหนือวิญญาณได้โดยเด็ดขาด ก็สามารถที่จะเอาชนะธรรมชาติ อยู่เหนือกฎธรรมชาติได้

วิญญาณ เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยธรรมดาอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับสสาร พลังงาน ในทางวัตถุ สสาร พลังงาน เริ่มต้นมาแต่ไหน เกิดมาจากอะไร และตั้งแต่เมื่อไร และจะไปสิ้นสุดลงที่ไหน ไม่มีนักวิทยาศาสตร์คนใดตอบได้ เรารู้กันแต่เพียงว่าสากลจักรวาลกว้างใหญ่ไพศาลเหลือเกิน ใคร ๆ ไม่อาจรู้ถึงที่สุด เนื้อแท้แห่งสากลจักรวาล ก็คือ สสารพลังงาน และเท่าที่รู้กันอยู่ทั่วไปในเวลานี้ ก็คือ สสารพลังงาน ไม่มีการสูญหาย มีแต่การเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง (แต่นักวิทยาศาสตร์บางคนบอกว่า จากการค้นคว้าใหม่ ๆ นี้ ทำให้เข้าใจใหม่ว่า สสารพลังงานมีการสูญหายไปเหมือนกัน) พลังงานวิญญาณ

ก็เช่นเดียวกัน จากพลังงานวิญญาณในวัตถุซึ่งไร้ชีวิต ได้วิวัฒนาการขึ้นมาเป็นความรู้สึกนึกคิดในสิ่งที่มีชีวิต อันความรู้สึกนึกคิดในสิ่งที่มีชีวิตนั้น ก็คือปรากฏการณ์ของพลังงานวิญญาณในวัตถุในรูปต่าง ๆ นั่นเอง

การดับและการเกิดแห่งวิญญาณ คือ ขบวนการแห่งการเปลี่ยนแปลงในรูปต่าง ๆ ภายในโลกของวิญญาณ โลกวิญญาณ เป็นโลกที่กว้างใหญ่ไพศาลเหมือนกับอากาศธาตุ คนที่ตายแล้วไปเกิดใหม่ นั่นมีความหมายแต่เพียงว่า กลุ่มแห่งพลังงานวิญญาณในรูปหนึ่งที่บันดาลให้เกิดชีวิตนั้นขึ้นมา เมื่อชีวิตนั้นแตกดับแล้ว กลุ่มแห่งพลังงานวิญญาณอันนั้น จะก่อให้เกิดการเคลื่อนไหว ด้วยอำนาจแห่งการผลักดันของกรรมและกิเลสขึ้นภายในโลกของวิญญาณ การเคลื่อนไหวรูปนั้น จะส่งผลสะท้อนต่อ ๆ กันไปยังชีวิตใดชีวิตหนึ่ง ครั้นแล้วชีวิตก็จะอุบัติขึ้นด้วยอำนาจแห่งการผลักดันในรูปนั้น คือในรูปอย่างเดียวกับสภาพแห่งวิญญาณในขณะตาย ด้วยเหตุนี้ คนที่ตายกับคนที่เกิดใหม่ แม้จะไม่ใช่

คน ๆ เดียวกัน แต่ก็จะมีนิสัยสันดาน มีบุคลิกภาพคล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นเหตุให้เรากำหนดได้ว่า คนนั้นเองตายแล้วมาเกิดที่นี่

ทฤษฎีเรื่องวิญญาณ ตามที่สรุปมาให้ฟังนั้น *(ผู้ที่ต้องการทราบโดยละเอียด โปรดไปอ่านดูในบทตอนต้น)* อาจจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่า วิญญาณเป็นของเที่ยงแท้และยั่งยืน ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้ พระพุทธองค์เรียกว่า **สัสสตทิฏฐิ** ซึ่งนับว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิที่ร้ายแรงอย่างหนึ่ง แต่แท้ที่จริง ทฤษฎีแห่งวิญญาณที่อธิบายมานั้น ไม่ใช่สัสสตทิฏฐิ เพราะตามทฤษฎีนี้ ผู้อ่านจะต้องเข้าใจให้ดีว่า สภาพแห่งวิญญาณ แม้ในเมื่อเรามองดูถึงความสืบต่อ ซึ่งอาจจะทำให้เข้าใจว่า วิญญาณเป็นสิ่งที่ยั่งยืนอย่างยิ่ง **แต่พร้อมกับที่เข้าใจอย่างนี้ จะต้องสำนึกด้วยความเข้าใจอันกระจ่างว่า สภาพแห่งวิญญาณเป็นของเกิดดับและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และต้องมองให้เห็นว่า วิญญาณไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง ความปรากฏความเป็นไปของมัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ซึ่งในเมื่อหมดปัจจัยแล้ว มันก็จะไม่ปรากฏอีกต่อไป ปัจจัยสำคัญที่ทำให้วิญญาณปรากฏ ก็คือ *อวิชชา ตัณหา อุปาทาน***

เมื่ออธิบายมาถึงแค่นี้ อาจจะทำให้ผู้อ่านนึกวาดภาพว่า :-

แน่แล้ว นิพพาน ก็คือ วิญญาณที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส และไม่มีปรากฏการณ์นี่เอง !

แม้ว่าทฤษฎีอาจจะทำให้เราวาดภาพได้เช่นนี้ก็จริงอยู่ *แต่ขอให้ผู้อ่านโปรดเข้าใจว่า* **ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์เลยแม้แต่นิดเดียว ที่จะให้เราวาดภาพเช่นนี้ก่อนแต่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์** ความจริง สภาพของพระอรหันต์หลังจากปรินิพพานแล้ว จะเป็นอย่างไร ไม่มีทางรู้ได้เลย ในเมื่อตัวเองยังไม่เป็นพระอรหันต์ และพระพุทธองค์ทรงห้ามมิให้เราเก็งหรือเดาด้วย ซึ่งข้อนี้จะเห็นได้จากเรื่องอันตคาหิกทิฏฐิ

ทฤษฎีแห่งวิญญาณตามที่อธิบายมานั้น เป็นทฤษฎีที่อาศัยการเก็งความจริง โดยอาศัยข้อเท็จจริงต่าง ๆ และอาศัยหลักฐานในคัมภีร์ ทั้งนี้ ก็เพื่อต้องการจะให้หลักในคัมภีร์ต่าง ๆ กลมกลืนกัน และเพื่อจะให้เข้าใจเรื่องจุติปฏิสนธิง่ายขึ้น แต่อย่างไรก็ดี การเก็งความจริงนั้น เป็นสิ่งที่อาจจะผิดพลาดได้ง่าย **เพราะฉะนั้น** ข้าพเจ้าจึงได้เตือนมาแล้วในบทที่ ๗ ว่า **อย่ายึดมั่นในทฤษฎีนี้จนเกินไป ทฤษฎีนี้เป็นเพียงร่างร้านในการก่อตึกเท่านั้น หรือพูดให้ชัด เป็นทฤษฎีที่จะพึงใช้ได้ในเบื้องต้นเท่านั้น เมื่อเราได้อาศัยทฤษฎีนี้ไต่ขึ้นมาจนถึงขั้นที่จะก้าวขึ้นสู่โลกุตตรภูมิแล้ว ทฤษฎีนี้ต้องวางไว้ทันที ต่อจากนี้**

อย่าพยายามเก็งความจริงเป็นอันขาด ให้พิจารณาแต่ข้อเท็จจริงเท่านั้น เพราะการที่จะละกิเลสได้อย่างเด็ดขาดนั้น ต้องอาศัยปัญญาที่เชื่อแน่ได้จริง ๆ สิ่งใดอันจะก่อให้เกิดความสงสัยวกไปเวียนมา จะต้องทิ้งโดยเด็ดขาด ในเรื่องนี้ ควรจะได้นำพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ตรัสกับอุปสีวมาณพตอนหนึ่งมาแสดง ทั้งนี้ เพื่อที่จะทำให้เราเข้าใจปรัชญาฝ่ายเถรวาทชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งจะได้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างปรัชญาของพราหมณ์ และปรัชญาฝ่ายมหายานแจ่มชัดขึ้น

เรื่องมีอยู่ว่า อุปสีวมาณพ เป็นมาณพคนหนึ่งในจำนวนมาณพ ๑๖ คน ที่เป็นลูกศิษย์ของอาจารย์พราหมณ์พาวรี อาจารย์ได้ผูกปัญหาให้ลูกศิษย์แต่ละคนมาถามพระพุทธองค์ เฉพาะอุปสีวมาณพ เป็นคนขี้สงสัยมาก ถามพระพุทธองค์อะไรหลายอย่าง และในตอนหนึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า :-

เธอจงละความใคร่ และเว้นจากความสงสัยทั้งหลายเสีย จงเพ่งแต่ธรรมที่จะทำให้ตัณหาสิ้นไป ทั้งกลางวันและกลางคืนเถิด

และการเพ่งธรรมอันจะทำให้ตัณหาสิ้นไปนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า วิธีที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้กับพระโมคคัลลานะ เป็นวิธีที่

เหมาะที่สุดสำหรับคนทั่วไป เพราะเป็นวิธีที่ง่าย ๆ และเป็นวิธีที่อาจจะใช้ได้ทุก ๆ โอกาส และทุกสถานที่ด้วย เรื่องมีอยู่ว่า :-

พระโมคคัลลานะ ภายหลังจากที่ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเพียง ๗ วัน ในคืนวันที่ ๗ ซึ่งเป็นคืนที่ท่านจะบรรลุเป็นพระอรหันต์นั้น ท่านได้ถามพระพุทธองค์ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ? ภิกษุจึงจะน้อมใจไปในนิพพานอันเป็นธรรมที่ทำให้ดับทุกข์สิ้นไปได้ แล้วจะพึงเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด ผ่องแผ้วจากกิเลสเครื่องผูกมัดโดยเด็ดขาด เป็นพรหมจารีสูงสุด ถึงที่สุดแล้วโดยสมบูรณ์ และเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า :-

ดูก่อนโมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อได้สดับว่า บรรดาธรรมทั้งปวงไม่ควรถือมั่น ครั้นได้สดับเช่นนี้แล้ว เธอก็เรียนให้รู้จักธรรมทั้งปวง ครั้นเรียนให้รู้จักธรรมทั้งปวงแล้ว เธอก็เรียนให้เข้าใจชัดถึงความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของธรรมทั้งปวง ครั้นเข้าใจชัดถึงความเป็นจริงเหล่านี้แล้ว เมื่อเธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี เธอย่อมจะพิจารณาดูความ

ไม่เที่ยงในเวทนาเหล่านั้นอยู่เสมอ พิจารณาด้วยปัญญาที่จะให้เกิดความหน่าย พิจารณาด้วยปัญญาที่จะให้เกิดความดับกิเลส และพิจารณาด้วยปัญญาที่จะให้ละความยึดมั่นในเวทนาเหล่านั้น

เมื่อเธอพิจารณาเช่นนี้อยู่เสมอ ก็ย่อมจะไม่ยึดมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ก็ย่อมเข้าถึงความสงบเยือกเย็นอันสูงสุดด้วยตัวเองทีเดียว และจะทราบชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำต้องทำก็ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จำต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก"

ดูก่อนโมคคัลลานะ โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงจะน้อมใจไปในนิพพานอันเป็นธรรมที่ทำให้ตัณหาสิ้นไปได้แล้วจะพึงเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด ผ่องแผ้วจากกิเลสเครื่องผูกมัดโดยเด็ดขาด เป็นพรหมจารีสูงสุด ถึงที่สุดแล้วโดยสมบูรณ์ และเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

(ฮ. สตฺตก. ๒๓/๗๒ มจร., /๙๐ มมร., /๙๘ สังคีติ.)

พระโมคคัลลานะ ได้ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทที่พระศาสดาทรงสอนเช่นนี้ ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในคืนนั้นเอง

ข้อปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงสอนพระโมคคัลลานะนี้ แม้ว่าจะเป็นธรรมสูง แต่ความเป็นจริง ก็ไม่สูงเกินไปจนสามัญชนปฏิบัติตามไม่ได้ เพราะโดยปกติคนทุกคนประสบกับเวทนาอยู่แล้วเป็นนิจ **เพียงแต่ให้เราหันมาสนใจพิจารณาดูความสุข ความทุกข์ ในแง่ที่เป็นจริง** กล่าวคือ **ความไม่เที่ยง ความที่สุขอาจจะกลายเป็นทุกข์** และทุกข์อาจกลายเป็นสุข **และความไม่มีตัวตนอันแท้จริงของเวทนาเหล่านี้** เพราะเวทนาเป็นเพียงผลสะท้อนของผัสสะ อันสืบเนื่องมาจากเหตุหลายอย่าง เพียงเท่านี้ก็จะได้รับประโยชน์คุ้มค่า และจิตใจจะค่อยเยือกเย็นขึ้นโดยลำดับ การปฏิบัติแบบนี้ไม่ยากอะไรเลย ขอให้พยายามหัดทำให้เป็นนิสัย แล้วในที่สุด ท่านจะพบกับตัวของท่านเองว่า **ข้อปฏิบัติง่าย ๆ นั้น ได้ช่วยแก้ปัญหาชีวิตได้มากมายเพียงไร.**

ภาคผนวก

วิธีศึกษาปฏิจจสมุปบาท อย่างง่ายและโดยย่อ

ปฏิจจสมุปบาท แปลว่า สายโซ่แห่งชีวิต ซึ่งหมายความว่า ชีวิตตั้งแต่แรกเกิดมาจนกระทั่งแก่ เจ็บ และตาย และในที่สุดจะต้องเกิดอีก เนื่องมาจากปัจจัยหลายอย่าง ซึ่งสัมพันธ์ติดต่อกันตลอดสายเหมือนลูกโซ่ ถ้าหากเรารู้ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ชัดเจนหมดทุกข้อ เราก็สามารถจะแก้ไขปัญหาชีวิตต่าง ๆ ได้มากมาย เหมือนคนที่รู้เรื่องเครื่องจักรดี เมื่อเครื่องจักรนั้นเสีย อย่างไรก็สามารถที่จะแก้ได้โดยง่าย

อนึ่ง กฎแห่งปฏิจจสมุปบาท นี้ ยังเป็นกฎที่ครอบงำไว้ซึ่งกฎอื่น ๆ ทั้งหมด เป็นกฎที่ใช้อธิบายเรื่องต่าง ๆ ได้มากมาย ทั้งนี้ สุดแล้วแต่เราจะมีความเข้าใจในเรื่องนี้มากน้อยเพียงไร ถ้าเข้าใจเรื่องนี้ได้ลึกซึ้งมาก ก็สามารถนำเอาไปใช้อธิบายได้มาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไร แต่ถ้ารู้น้อย ก็นำไปใช้ได้น้อย พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูและทรงเอาชนะกิเลสได้ ก็เพราะได้

ตรัสรู้เรื่องนี้ได้แจ่มแจ้งถึงที่สุด เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่สุดของพระพุทธศาสนา ผู้ที่เข้าใจเรื่องนี้ดี ก็เท่ากับว่า ได้รู้ถึแก่นของพระพุทธศาสนา และจะทำให้เข้าใจปรัชญาของศาสนาต่าง ๆ ได้ง่ายอีกด้วย

หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาทมีไม่มาก ทั้งหมดมีเพียง ๑๒ หัวข้อเท่านั้น แต่ละหัวข้อมีความเกี่ยวเนื่องกัน เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน หัวข้อเหล่านี้แหละ คือ สภาพของชีวิตที่เกิดขึ้นมา ถ้าอยากจะรู้ว่า :-

ชีวิตเราเกิดขึ้นมาอย่างไร ?

ทำไม จึงมีกิเลส ?

กิเลสเป็นของธรรมชาติที่เอาออกไม่ได้จริงหรือ ?

ทำไม จึงต้องมีความทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ ?

เราจะแก้ไขโดยวิธีไหน จึงจะเอาชนะความทุกข์ได้โดยเด็ดขาด ?

ทำไม จึงต้องแก่ เจ็บ และตาย ? จะไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย ไม่ได้หรือ ?

เรารู้กันว่า เกิดมาแล้ว จะไม่ให้แก่ เจ็บ และตายไม่ได้ เพราะธรรมดาจะต้องเป็นเช่นนั้น แต่ทำไมธรรมดาจึงต้องเป็นเช่นนั้นเล่า ?

ปัญหาเหล่านี้ท่านจะรู้ได้ไม่ยากเลย ถ้าได้เรียนรู้เรื่อง **ปฏิจจสมุปบาท** เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้น เรื่องนี้จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุด

หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาททั้ง ๑๒ นั้น

มีดังนี้ :-

อวิชชา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**สังขาร**
สังขาร	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**วิญญาณ**
วิญญาณ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**นามรูป**
นามรูป	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**สฬายตนะ**
สฬายตนะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ผัสสะ**
ผัสสะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**เวทนา**
เวทนา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ตัณหา**
ตัณหา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**อุปาทาน**
อุปาทาน	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ภพ**
ภพ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ชาติ**
ชาติ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส**

หัวข้อดังกล่าวมานี้ เป็นหลักที่เห็นกันทั่วไป แต่นี่เป็นเพียงแบบหนึ่ง ส่วนแบบที่สมบูรณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ ทั้งในพระสูตรและในพระอภิธรรมนั้น มีดังนี้ :-

[๑]

อวิชชา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	สังขาร
สังขาร	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	อวิชชา
อวิชชา	*สัมปยุตด้วย*	สังขาร
สังขาร	*สัมปยุตด้วย*	อวิชชา

[๒]

สังขาร	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	วิญญาณ
วิญญาณ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	สังขาร
สังขาร	*สัมปยุตด้วย*	วิญญาณ
วิญญาณ	*สัมปยุตด้วย*	สังขาร

[๓]

วิญญาณ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	นามรูป
นามรูป	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	วิญญาณ
วิญญาณ	*สัมปยุตด้วย*	นาม
นาม	*สัมปยุตด้วย*	วิญญาณ
วิญญาณ	*วิปปยุตด้วย*	รูป
รูป	*วิปปยุตด้วย*	วิญญาณ

[๔]

นามรูป	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	สฬายตนะ
สฬายตนะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	นามรูป
นาม	*วิปปยุตด้วย*	รูป
รูป	*วิปปยุตด้วย*	นาม

[๕]

สฬายตนะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ผัสสะ
ผัสสะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	สฬายตนะ

[๖]

ผัสสะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	เวทนา
เวทนา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ผัสสะ
ผัสสะ	*สัมปยุตด้วย*	เวทนา
เวทนา	*สัมปยุตด้วย*	ผัสสะ

[๗]

เวทนา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ตัณหา
ตัณหา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	เวทนา
เวทนา	*สัมปยุตด้วย*	ตัณหา
ตัณหา	*สัมปยุตด้วย*	เวทนา

[๘]

ตัณหา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	อุปาทาน
อุปาทาน	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ตัณหา
ตัณหา	*สัมปยุตด้วย*	อุปาทาน
อุปาทาน	*สัมปยุตด้วย*	ตัณหา

[๙]

อุปาทาน	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ภพ
ภพ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	อุปาทาน
อุปาทาน	*สัมปยุตด้วย*	กัมมภพ
กัมมภพ	*สัมปยุตด้วย*	อุปาทาน
อุปาทาน	*สัมปยุตด้วย*	นามอุปปัตติภพ
นามอุปปัตติภพ	*สัมปยุตด้วย*	อุปาทาน
อุปาทาน	*วิปปยุตด้วย*	รูปอุปปัตติภพ
รูปอุปปัตติภพ	*วิปปยุตด้วย*	อุปาทาน

[๑๐]

ภพ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ชาติ
ชาติ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ชรา มรณะ
		โสกะ ปริเทวะ
		ทุกขะ โทมนัส อุปายาส

[ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ

ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ก็คือ ทุกขเวทนาทางใจ]

และ

เวทนา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	อวิชชา
อวิชชา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	เวทนา

ทุกข์เท่านั้น เกิดขึ้น

ทุกข์เท่านั้น ดับไป

นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรเกิด

นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับ

ชีวิต คือ กองทุกข์

ความสุข คือ ทุกข์ที่น้อยลง

ความเกิดแห่งกองทุกข์ คือ ชีวิต ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ตามที่แสดงมานี้ เป็นหลักปฏิจจสมุปบาทของผู้ที่ยังมีกิเลส ส่วนผู้ที่พ้นจากกิเลสแล้ว มีกฎดังต่อไปนี้ และกฎนี้ เป็นกฎ **เฉพาะของพระอรหันต์เท่านั้น** คือ :-

กิริยาสังขาร	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	วิญญาณ
วิญญาณ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	นามรูป
นามรูป	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	สฬายตนะ
สฬายตนะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ผัสสะ
ผัสสะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	เวทนา

เวทนา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ปสาทะ**
ปสาทะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**อธิโมกข์**
อธิโมกข์	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ภพ**
ภพ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ชาติ**
ชาติ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**ชรา มรณะ**

อนึ่ง ในตอนท้ายของสูตรนี้ ในคัมภีร์ไม่ใช้คำว่า **"ความบังเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์"** แต่ใช้คำว่า **"ความบังเกิดขึ้นแห่งกองธรรม ย่อมมีด้วยประการฉะนี้"**

ในที่นี้ มีคำที่ควรจะอธิบายก่อนดังนี้ คือ :-

กิริยาสังขาร *หมายถึง* **เจตนาที่เป็นกุศล ซึ่งไม่ประกอบด้วยกิเลส คืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน** เป็นต้น เจตนาของบุคคลที่ต่ำกว่าพระอรหันต์ ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้เสมอ กิริยาสังขารมีได้เฉพาะพระอรหันต์เท่านั้น

ปสาทะ *หมายถึง* **ความผ่องใสแห่งจิตใจ** ผู้ที่พ้นจากกิเลสแล้ว ทุกครั้งที่เกิดเวทนาจะต้องเกิดความผ่องใสเสมอ ไม่ใช่เกิดตัณหาเหมือนกับคนที่ยังมีกิเลส

อีกนัยหนึ่ง ปสาทะ หมายถึง **ความเลื่อมใสในธรรม** ทุกครั้งที่เกิดเวทนา สำหรับผู้ที่พ้นจากกิเลสแล้ว ไม่ว่าจะเป็นทุกข์ หรือสุข ก็ไม่ได้ทำให้เกิดความท้อแท้ในธรรมได้เลย ตรงกันข้าม เมื่อเกิดความทุกข์ ก็ยิ่งพิจารณาเห็นความจริงแห่งธรรมยิ่งขึ้น เมื่อเกิดความสุข ก็รู้สึกได้ดีว่า ความสุขเป็นสิ่งที่มีพิษ และแล้วก็จะรู้สึกขอบคุณในพระธรรมที่ช่วยให้ตนพ้นจากความหลงผิดในเรื่องนี้ได้

อธิโมกข์ *หมายถึง* **ความน้อมใจไปสู่นิพพาน** ทุกครั้งที่เกิดเวทนา และเวทนาจะได้เป็นปัจจัยให้เกิดปสาทะแล้วก็ตาม ผู้ที่พ้นจากกิเลสแล้ว จะไม่เกิดในความสุขนั้นเลย ตรงกันข้าม กลับจะเป็นปัจจัยให้จิตน้อมไปสู่นิพพานเสมอ คือน้อมไปสู่ความดับสนิทแห่งนามรูป ซึ่งผิดกับปุถุชน ทุกครั้งที่เกิดความเลื่อมใสในสิ่งใด ก็ติดอยู่ในสิ่งนั้น

ภพ	หมายถึง	**นามรูปปัจจุบัน**
ชาติ	หมายถึง	**ความเกิดของภพชั่วขณะจิตหนึ่ง ๆ**
ชรา มรณะ	หมายถึง	**ความแก่ และความแตกดับ ของนามรูป ชั่วขณะจิตหนึ่ง ๆ**

ในที่นี้ไม่มี **โสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส** ก็เพราะความทุกข์เหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อมีกิเลสเท่านั้น ส่วน **ทุกขะ** ซึ่งในคำนี้หมายถึง **ทุกขเวทนาทางกาย** พระอรหันต์ก็มีเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ในคำว่า *ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา* นั้น เวทนาในคำนี้ ถ้าเป็นทุกข์ ก็หมายเฉพาะความทุกข์ทางกายเท่านั้น

คำอธิบายโดยละเอียด ในหัวข้อปฏิจจสมุปบาท

เมื่อได้แสดงสูตรปฏิจจสมุปบาทของคนมีกิเลส และของผู้ไม่มีกิเลส ให้ดูพอเป็นสังเขปเช่นนี้แล้ว ต่อแต่นี้ไป โปรดศึกษาความหมายของหัวข้อเหล่านี้โดยละเอียด โดยเฉพาะคือความหมายแต่ละหัวข้อของปฏิจจสมุปบาทสำหรับผู้ที่ยังมีกิเลสดังต่อไปนี้ :-

๑. อวิชชา

อวิชชา *เป็นปัจจัยให้เกิด* สังขาร
สังขาร *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* อวิชชา
อวิชชา *สัมปยุตด้วย* สังขาร
สังขาร *ก็สัมปยุตด้วย* อวิชชา

อวิชชา แปลว่า **ความไม่รู้แจ้ง** ในที่นี้ หมายถึงความไม่รู้แจ้ง ๘ อย่าง ซึ่งเรียกว่า **อวิชชา ๘** คือ :-

๑. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องความทุกข์
๒. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์
๓. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องความดับทุกข์
๔. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องหนทางให้ถึงความดับทุกข์
๕. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องอดีตของชีวิต
๖. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องอนาคตของชีวิต
๗. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องปัจจุบันของชีวิต
๘. ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องปฏิจจสมุปบาท

อันที่จริง **ความไม่รู้แจ้งทั้ง ๘ อย่างนี้** ก็คือ ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ หรือรวมเรียกเป็นคำเดียวว่า ความไม่รู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาท ขอได้โปรดสังเกตว่า ความไม่รู้แจ้งในที่นี้ไม่มีความหมายไปถึงความไม่รู้แจ้งในเรื่องอื่น แต่มีความหมาย

เฉพาะถึงความไม่รู้แจ้งในเรื่องชีวิตเท่านั้น แต่อย่างไรก็ดี สำหรับผู้ที่รู้เรื่องชีวิตของตัว ตามหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างดีแล้ว เรื่องอื่นจะรู้ได้โดยไม่ยากนัก

อวิชชา *เป็นปัจจัยให้เกิด* **สังขาร** หมายความว่า เพราะเหตุที่ไม่รู้แจ้ง คือ ไม่รู้สึกซึ้งว่า ความเป็นนั่น เป็นนี่ ความมีอย่างนั้น อย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างไร เมื่อไม่รู้สึก ก็ย่อมจะมีความมุ่งหมายอยากเป็นนั่น เป็นนี่ อยากเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ส่วนเรื่องไหนที่เรารู้ดีแล้ว และเบื่อแล้วต่อการเป็นอย่างนั้น เราจะไม่มีความมุ่งหมายที่จะเป็นอย่างนั้นอีกเลย พระพุทธองค์ตรัสว่า **"ความเกิด เป็นทุกข์ ไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไร"** แต่เราเองจะรู้สึกก็เฉพาะแต่เพียงว่า **ถ้าเกิดมาจน เกิดมาเป็นคนพิการ เกิดมาโง่ละก็ เป็นทุกข์แน่ แต่ถ้าเกิดมาสมบูรณ์ทุกอย่างแล้ว เราเห็นเป็นความสุข ทั้งนี้ ก็เพราะเรายังมีอวิชชาอยู่**

อนึ่ง สำหรับในเรื่องนี้ ถ้าเราลองมองไปพิจารณาถึงชีวิตของสัตว์ ซึ่งโดยธรรมดามันไม่รู้เรื่องของมนุษย์ ไม่รู้เรื่องของชีวิตที่สูงกว่ามัน จะพบว่า มันพอใจในชีวิตของมันเป็นอย่างยิ่ง ตายแล้วก็ยังอยากที่จะเกิดเป็นอย่างนั้นอีก จากตัวอย่างที่เทียบเคียงให้ดูนี้ จะเข้าใจได้โดยง่ายว่า **อวิชชา *เป็นปัจจัยให้เกิด***

สังขาร ได้อย่างไร เพราะ **สังขาร** ในคำนี้ ก็คือ **ความมุ่งหมายตั้งใจอยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรือความมุ่งหมายตั้งใจอยากเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ หรืออยากได้นั่นได้นี่**

"**สังขาร** *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* **อวิชชา ด้วยนั้น**" จะพึงรู้ได้โดยการสังเกตอย่างนี้ :-

โดยธรรมดา ผู้ที่กำลังมุ่งหมายอยากเป็นอะไร หรืออยากได้อะไรอยู่ ทั้งที่ความทุกข์ในเรื่องนั้นมีอยู่ ซึ่งในบางกรณีมีอยู่อย่างมาก แต่เขาผู้นั้นจะมองไม่เห็น หรือเห็นอยู่ชัด ๆ แต่ก็จะไม่วิตก เขากลับไปคิดในแง่ของความสำเร็จหรือในแง่ที่ตัวเองพอใจซึ่งมีหวังจะได้ **และที่สำคัญ** ก็คือ **เขาไม่รู้สึกแม้แต่น้อยว่า ความสุขทุกอย่างมีมูลฐานมาจากตัณหา อุปาทาน ทั้งสิ้น** เมื่อมีมูลฐานมาจากตัณหา อุปาทาน ก็จักเป็นเหตุให้เกิดตัณหา อุปาทานต่อไปอีก และเมื่อมีตัณหา อุปาทาน อวิชชาก็ย่อมจะมีอยู่ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เท่ากับว่า **ความสุขทุกอย่างพาเอาเชื้อแห่งความทุกข์มาให้ด้วยทุกครั้ง** ด้วยเหตุนี้ **สังขาร** จึง *ได้ชื่อว่า* ***เป็นปัจจัยให้เกิด*** **อวิชชา** ด้วย

"**อวิชชา** *สัมปยุตด้วย* **สังขาร สังขาร** *ก็สัมปยุตด้วย* **อวิชชา**" จะพึงรู้ได้ด้วยการสังเกตอย่างนี้ว่า :-

จงสังเกตว่า ในวิสัยของปุถุชน จะพบว่า ความมุ่งหมายทุกอย่างประกอบด้วยอวิชชา มีอวิชชาหนุนหลังอยู่เสมอ ไม่มีขณะใดเลยที่ไม่ประกอบด้วยอวิชชา จะต่างกันก็แต่เพียงว่า บางขณะมีอวิชชามาก บางขณะมีอวิชชาน้อย และที่ว่า **อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารได้** ก็เพราะเหตุที่โดยธรรมดาอวิชชาประกอบอยู่กับสังขารเสมอนี่แหละ จึงได้เป็นปัจจัยได้

อนึ่ง ควรจะทราบไว้เสียตั้งแต่แรกทีเดียวว่า **กิเลสทุกอย่างก็เป็นสิ่งเกิดดับ และเกิดใหม่อยู่เสมอ และที่ดับไปนั้นก็เป็นอันดับไปทีเดียว ที่เกิดใหม่ไม่ใช่อันเก่า เหมือนเปลวไฟ ทั้งนี้ ก็เพราะกิเลสเป็นเจตสิกที่เกิดดับพร้อมกับวิญญาณทุกขณะ** กิเลสถ้าไม่คอยเพิ่มเติมอยู่เสมอแล้ว กิเลสก็คงจะหมดไปเสียนานแล้ว แต่การที่มันหมดไปไม่ได้ และยังจะติดสันดานไปอีกนั้น ขอให้ไล่เรียงตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ดู ก็จะเข้าใจได้ง่ายว่า เหตุไรจึงเป็นเช่นนี้ ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น :-

คนใดที่เรารัก จะสังเกตได้ว่า ถ้าความรักจะไม่เสื่อมคลาย ก็หมายถึงว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดความรักเพิ่มเติมอยู่เรื่อย ๆ ส่วนความรักอันใด ที่ขาดปัจจัย จะพบว่าความรักนั้นร่วงโรยไปทุกที

๒. สังขาร

สังขาร *เป็นปัจจัยให้เกิด* วิญญาณ

วิญญาณ *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* สังขาร

สังขาร *สัมปยุตด้วย* วิญญาณ

วิญญาณ *ก็สัมปยุตด้วย* สังขาร

สังขาร แปลว่า สิ่งที่ปรุงแต่งหรือสร้างสรรค์ ซึ่งในที่นี้ พระพุทธองค์ทรงหมายถึง **เจตนา ความตั้งใจ ความมุ่งหมาย**

เจตนา ที่ได้ชื่อว่า สังขาร นั้น *หมายความว่า* **สังขาร คือ ความตั้งใจ หรือความมุ่งหมายนี้ เป็นตัวการสำคัญที่สุดในอันที่จะสร้างสรรค์ หรือปรุงแต่งวิญญาณให้ดีและชั่ว** *ข้อนี้จะพึงสังเกตได้ดังนี้ :-*

โดยธรรมดา จิตหรือวิญญาณจะคิดดีหรือชั่ว จะคิดถึงเรื่องอะไร จะคิดในแง่ไหน ก็สุดแล้วแต่ความตั้งใจ ถ้าตั้งใจดี ก็คิดดี พูดดี ทำดี แต่ถ้าตั้งใจชั่ว ก็คิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว ความตั้งใจเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ในอันที่จะทำให้คนดี หรือชั่ว เพราะเหตุนี้ เจตนาจึงได้เรียกว่า สังขาร คือ เป็นสิ่งที่สำคัญที่จะสร้างสรรค์วิญญาณให้ดีหรือชั่ว

"สังขาร *เป็นปัจจัยให้เกิด* วิญญาณ" หมายความว่า "วิญญาณจะเกิดการเห็น การได้ยิน หรือการรู้สึกนึกคิดใด ๆ จะต้องอาศัยเจตนา ถ้าเจตนาไม่มี วิญญาณเกิดไม่ได้" ข้อนี้จะพึงรู้ได้ด้วยการพิจารณาเช่นนี้ :-

โดยปกติเรามักจะเข้าใจกันว่า การเห็น การได้ยินเกิดขึ้นก็เพราะอาศัยตาและหู ความนึกคิดเกิดขึ้นก็เพราะอาศัยสมอง ถ้าอวัยวะเหล่านี้ยังดีอยู่ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ก็ยังจะเกิดได้ เราถือกันว่า ประสาทต่าง ๆ และสมอง เป็นอวัยวะที่ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ความจริง ความเข้าใจเช่นนี้ไม่ผิด เป็นความเข้าใจที่สามารถพิสูจน์หาความจริงได้ แต่จากการค้นพบของพระพุทธองค์ ทำให้เกิดความเข้าใจใหม่ว่า ประสาทและสมองเป็นเพียงเครื่องมือของจิตเท่านั้น แท้ที่จริง จิตหรือวิญญาณต่างหากที่ทำหน้าที่เป็นผู้เห็น เป็นผู้ได้ยิน เป็นผู้นึกคิด แต่จิตจะรู้สึกนึกคิดอะไรขึ้นมาได้ ก็ต้องอาศัยตา อาศัยหู อาศัยสมอง ระบบประสาทต่าง ๆ พระองค์ทรงเรียกว่า *อายตนะ* คำว่า อายตนะ แปลว่า ที่เกิดหรือที่ติดต่อ ซึ่งหมายความว่า เป็นที่เกิดของวิญญาณต่าง ๆ เช่น จักษุวิญญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยจักษุประสาท โสตวิญญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยโสต-ประสาท มโนวิญญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยสมอง ดังนี้เป็นต้น

และที่แปลว่า **เป็นที่ติดต่อ** นั้น ก็หมายความว่า **ประสาทต่าง ๆ และสมองนั้นเป็นที่ที่จะทำให้วิญญาณได้ติดต่อกับโลกภายนอก คือได้ติดต่อกับ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสต่าง ๆ**

วิญญาณ โดยสภาพ เป็นพลังงาน หรืออำนาจชนิดหนึ่ง ที่ตาเรามองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ด้วยประสาททั้ง ๕ วิญญาณได้มีอยู่ทั่วร่างกาย โดยเฉพาะที่สมองได้มีอยู่อย่างหนาแน่นที่สุด *ศูนย์กลางของวิญญาณอยู่ที่สมอง* และแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย โดยวิ่งไปตามเส้นประสาท *เส้นประสาท ก็คือ ทางเดินของกระแสวิญญาณ* และที่พูดกันว่า **สมองใส สมองแล่น** อะไรเหล่านี้ **แท้ที่จริง ก็คือ วิญญาณคิดอะไรได้ทะลุปรุโปร่ง และคิดได้ว่องไวนั่นเอง** คนส่วนมากมองเห็นแต่สมอง แต่มองไม่เห็นจิตหรือวิญญาณที่อยู่ในสมอง *เหมือนกับเด็ก ๆ บางคนมองเห็นเครื่องรับวิทยุ เขามองเห็นแต่เพียงเครื่อง และเขาเข้าใจว่า เสียงดังออกมาจากเครื่องนั้นเอง เพราะเขามองไม่เห็นคลื่นวิทยุที่มาเข้าเครื่องรับ*

ในสมองมีวิญญาณ ในเส้นประสาททั่วไปก็มีกระแสวิญญาณ วิญญาณอันนี้แหละที่ทำหน้าที่เห็น หน้าที่ได้ยิน เป็นผู้เห็น

เป็นผู้ได้ยิน ตลอดทั้งเป็นผู้รู้สึกนึกคิดอย่างอื่นทั้งหมด **แต่โดยธรรมดา แม้ว่าจะมีตา มีหู มีประสาทอื่น ๆ ดีทุกอย่าง ก็ไม่ใช่ว่า วิญญาณจะเกิดความรู้สึกนึกคิดขึ้นมาได้ทุกครั้งที่มีอารมณ์ภายนอกมาสัมผัส วิญญาณจะเกิดหรือไม่เกิด ความสำคัญอยู่ที่เจตนาของวิญญาณอีกด้วย และโดยธรรมดา วิญญาณจะต้องประกอบด้วยเจตนาเสมอ วิญญาณถ้าไร้เจตนา ก็ไร้ความหมาย** เจตนาของวิญญาณมีหลายหลากและซับซ้อนเป็นอย่างยิ่ง เจตนาที่ซ่อนอยู่ในวิญญาณส่วนลึก ไม่ปรากฏออกมาให้สังเกตได้ก็มีอีกมากมาย คนใดถ้าหยั่งเจตนาของคนอื่นได้ลึกซึ้ง ก็แปลว่าเขาจะรู้จักความนึกคิดของคนนั้นได้ตลอด เพราะเจตนาเป็นเครื่องผลักดันให้วิญญาณเกิดความรู้สึกนึกคิด ความรู้สึกนึกคิดจะเกิดหรือไม่เกิด จะเกิดในรูปไหน อย่างไร นั่นสุดแล้วแต่เจตนา ข้อนี้จะสังเกตเห็นได้จากข้อเท็จจริงมากมาย เช่น :-

ถ้าเรามีความมุ่งหมายอยู่กับสิ่งไร เราจะนึกคิดถึงสิ่งนั้นเสมอ

เดินสวนทางกับเพื่อน ทั้งที่อยู่ในวิสัยที่จะเห็น แต่บางครั้งไม่เห็น

เสียงนาฬิกาเดินต๊อก ๆ ทั้งที่หูได้ยิน แต่ในขณะที่ไม่สนใจ จะไม่ได้ยินเลย

ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าฌานอย่างแน่วแน่ แม้เสียงจะดังดุจฟ้าผ่า ก็ไม่ทรงได้ยิน

ข้อเท็จจริงเหล่านี้ อธิบายได้อย่างเดียวเท่านั้น คือ เป็นเพราะในขณะนั้น วิญญาณไปสนใจอยู่กับสิ่งอื่นทั้งหมด ไม่เหลือความสนใจไว้ให้กับอารมณ์นั้นเลยแม้แต่น้อย **เพราะเหตุที่** วิญญาณจะเกิดความรู้สึกนึกคิดหรือไม่เกิด เกี่ยวข้องกับเจตนาอย่างใกล้ชิดที่สุดเช่นนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ"**

อนึ่ง ตามหลักธรรมขั้นสูง เราจะพบว่า *พระอรหันต์ตายแล้ว ไม่ถือปฏิสนธิอีก* ทั้งนี้ เป็นเพราะท่านไม่มีความมุ่งหมายที่จะเกิดอีก ไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไร ท่านก็ไม่พึงประสงค์ เพราะท่านรู้แจ้งว่า การเกิดเป็นทุกข์ทั้งนั้น และยิ่งกว่านั้น ท่านรู้สึกอย่างแจ่มใสทีเดียวว่า **ความมุ่งหมายในการเกิด ถ้ายังมีเหลืออยู่แม้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ก็ทำให้เกิดอวิชชาได้** เมื่อมีอวิชชาเหลืออยู่ ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ที่จะเอาชนะกิเลสได้อย่างเด็ดขาด และความทุกข์ก็จักไม่หมดไปจากจิตใจได้โดย

สมบูรณ์ เพราะท่านรู้แจ้งเช่นนี้ ท่านจึงไม่มีเจตนาที่จะเกิดเป็นอะไรเหลืออยู่เลยแม้แต่น้อย เมื่อเจตนาไม่มี วิญญาณก็ย่อมไม่ปฏิสนธิอีก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า **"สังขาร** เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ"

อนึ่ง ควรจะสังเกตไว้ด้วยว่า ***สังขาร*** *ในที่นี้ ไม่ใช่หมายถึงร่างกาย คำว่า* ***สังขาร*** *มีทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น ร่างกาย และมีทั้งที่เป็นนามธรรม เช่น สังขารในที่นี้เป็นต้น*

"**วิญญาณ** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **สังขาร**" จะพึงรู้ได้ด้วยการสังเกตอย่างนี้ คือ :-

โดยธรรมดา ถ้าความรู้สึกนึกคิดไม่มี ซึ่งเรียกว่า**วิญญาณไม่เกิด เจตนาก็ไม่เกิดเหมือนกัน เจตนา** ในอภิธรรมจัดเป็นเจตสิกอย่างหนึ่ง คำว่า **เจตสิก** แปลว่า **สิ่งที่เกิดมาจากใจ มีอยู่ในใจ ไปไหนไปด้วยกันกับใจ เป็นคุณสมบัติของใจ ใจ** ก็คือ **จิต** หรือ **วิญญาณ** เจตสิกมีอยู่ ๓ อย่าง คือ **เวทนา สัญญา และสังขาร** *เจตนา นั้น เป็นเจตสิกอันหนึ่งที่อยู่ในกองสังขาร* กองสังขารมีจำนวนมากมาย สิ่งที่เรียกว่าคุณธรรม และอธรรม มีอยู่ในใจ เป็นสิ่งที่จะบันดาลให้ใจคิดดีและคิดชั่ว เหล่านี้แหละ **คือกองสังขาร** กล่าวคือ *เป็นกองที่จะปรุงแต่งหรือสร้างสรรค์ให้จิตดีและชั่ว*

และเจตสิกทุกอย่างจะเกิดได้ต้องอาศัยวิญญาณทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* สังขาร" อย่าลืมว่า หัวข้อปฏิจจสมุปบาทแต่ละข้อต่างก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันทั้งหมด

๓. วิญญาณ

วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* นามรูป
นามรูป *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* วิญญาณ
วิญญาณ *สัมปยุตด้วย* นาม
นาม *ก็สัมปยุตด้วย* วิญญาณ

วิญญาณ แปลว่า **ความรู้สึก** หรือ **ความรับรู้อารมณ์** ความรู้สึกที่เรียกว่าวิญญาณนี้ มี ๒ อย่าง คือ อย่างหนึ่งเป็นความรู้สึกที่เป็นไปโดยรู้สึกตัว ความรู้สึกประเภทนี้ เรียกว่า **วิถีจิต** หรือ **วิถีวิญญาณ** อีกอย่างหนึ่ง เป็นความรู้สึกที่เป็นไปโดยไม่รู้สึกตัว ความรู้สึกประเภทนี้ เรียกว่า **ภวังคจิต** หรือ **ภวังควิญญาณ**

วิถีจิต แบ่งเป็น ๖ คือ :-

จักษุวิญญาณ	ความรู้สึกเห็น
โสตวิญญาณ	ความรู้สึกได้ยิน

ฆานวิญญาณ ความรู้สึกกลิ่น

ชิวหาวิญญาณ ความรู้สึกรส

กายวิญญาณ ความรู้สึกทางกายสัมผัส

มโนวิญญาณ ความนึกคิดในสมอง

ภวังคจิต แบ่งเป็น ๓ คือ :-

จุติจิต จิตที่ดับเป็นครั้งสุดท้ายในขณะจะตาย เป็นจิตที่จะเป็นเหตุให้เกิดปฏิสนธิในชาติต่อไป

ปฏิสนธิจิต จิตที่เกิดในขณะแรกที่ปฏิสนธิ เป็นจิตที่สืบเนื่องมาจากจุติจิต

ภวังคจิต จิตที่เป็นรากฐานของชีวิต เป็นจิตที่จะทำให้ชีวิตดำรงอยู่ เป็นจิตที่ควบคุมอวัยวะภายใน เป็นจิตที่ทำงานโดยที่เราไม่รู้สึกตัว เป็นจิตที่มีอยู่ทุกเซลล์ ควบคุมการทำงานภายในระบบของเซลล์ เป็นจิตที่สืบเนื่องมาจากปฏิสนธิจิต โดยธรรมดาปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเพียงขณะจิตเดียว ต่อจากนี้ก็เป็นภวังคจิตเรื่อย

ไป จนกว่าจะมีอายตนะเกิดขึ้น เมื่อมีอายตนะเกิดขึ้นทำหน้าที่ได้แล้ว จึงจะมีวิถีจิตเกิดขึ้น วิถีจิต ก็คือ ส่วนหนึ่งแห่งภวังคจิตที่ออกมาติดต่อกับโลกภายนอกนั้นเอง

นามรูป *คำนี้แยกออกเป็น ๒ คำ คือ* **นาม** *กับ* **รูป**

นาม หมายถึง เวทนา สัญญา และ สังขาร ทั้ง ๓ อย่างนี้เรียกว่า นาม ก็เพราะเป็นนามธรรม

รูป หมายถึง ร่างกาย และพฤติกรรมแห่งร่างกาย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า "วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* นาม" หมายความว่า "วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* เวทนา สัญญา สังขาร" "วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* รูป" หมายความว่า "วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดร่างกายและพฤติกรรมแห่งร่างกาย"

ในการศึกษาที่จะให้เข้าใจซึ้งว่า วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* เวทนา สัญญา และสังขารได้อย่างไร ในชั้นแรก จำเป็นจะต้องศึกษาคำทั้ง ๓ นี้ให้เข้าใจเป็นอย่างดีเสียก่อน

เวทนา *แปลว่า* **ความรู้สึก วิญญาณ** ก็แปลว่า **ความรู้สึก สังขาร** ก็หมายถึง **ความรู้สึก** *แต่ความรู้สึกที่เรียกว่าเวทนานี้ มีความจำกัด คือ หมายถึงความรู้สึกที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือความรู้สึกเฉย ๆ เท่านั้น* **ความรู้สึกเป็นสุข เรียกว่า สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา ความรู้สึกเฉย ๆ เรียกว่า อุเบกขา-เวทนา** เวทนาเหล่านี้เป็นความรู้สึกประเภทหนึ่งที่มีอยู่ในวิญญาณ จงสังเกตว่า ทุกขณะที่มีความรู้สึกเห็นหรือได้ยิน หรือความนึกคิดเกิดขึ้น จะสังเกตได้เสมอว่า ได้มีเวทนาทั้ง ๓ นี้ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเกิดขึ้นเสมอ ***อย่าลืมว่า เวทนา เป็นเจตสิกประเภทหนึ่ง*** และจงพยายามทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งที่สุดว่า **สิ่งที่เรียกว่า เจตสิก นั้น** หมายความ

ว่า **เป็นสิ่งที่เกิดมาจากวิญญาณโดยตรง** คนส่วนมากมักเข้าใจว่าเวทนาเกิดจากประสาทและสมอง เพราะสังเกตได้ว่า ผู้ที่ถูกวางยาหรือฉีดยาให้ประสาทชาแล้ว หรือถ้าตัดประสาทส่วนไหนออก อวัยวะที่เกี่ยวข้องกับประสาทส่วนนั้น จะหมดความรู้สึก **แต่ความเป็นจริง ผู้ที่เข้าสมาธิได้ลึกที่สุดจนจิตดับหรือจิตไม่ยอมรับอารมณ์ภายนอกเลย จะทำอะไรกับร่างกาย ก็ไม่รู้สึกเช่นเดียวกัน** ทั้งนี้ ก็เพราะเวทนาจะเกิดหรือไม่เกิดนั้น ความสำคัญอยู่ที่เจตนาของวิญญาณ ตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **"วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด นาม" "วิญญาณจะเป็นปัจจัยให้เกิดนามได้ ก็ต่อเมื่อประกอบด้วยสังขาร คือเจตนา จึงจะเป็นปัจจัยให้เกิดนาม เช่น เวทนาเป็นต้นได้"**

สัญญา *แปลว่า* **การกำหนดหมาย** คือ กำหนดสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และที่ผ่านเข้าไปสู่สมองแล้วกำหนด เพื่อให้นึกขึ้นมาได้ในภายหลัง กิริยาที่จิตกำหนดเช่นนี้ เรียกว่า **สัญญา ส่วนการที่นึกขึ้นมาได้ในภายหลัง** บาลีเรียกว่า **สติ** ***สัญญาเป็นเหตุให้เกิดสติ*** สัญญาเป็นเจตสิกอันหนึ่ง เป็นปรากฏการณ์อันหนึ่งของวิญญาณ มีมูลฐานเกิดมาจากวิญญาณโดยเฉพาะ สิ่งที่ทำหน้าที่จดจำสิ่งต่าง ๆ ไม่ใช่สมอง สมองเป็นเพียงเครื่องมือของวิญญาณเท่านั้น ***อย่าลืมว่า*** สมองเป็นอายตนะอย่างหนึ่ง **วิญญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอายตนะ ไม่มีอายตนะวิญญาณเกิดไม่ได้ โดยเฉพาะ คือ มโนวิญญาณ มีความเกี่ยวข้องกับสมองอย่างใกล้ชิดที่สุด** วิญญาณจะ

ทำหน้าที่จดจำได้ดีหรือไม่ดี ความสำคัญขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของสมอง คนที่สมองดี ความจำก็ดี คนที่สมองเลว ความจำก็เลว ผู้ที่อยู่ในวัยเด็กเกินไป สมองยังไม่เจริญเต็มที่ ก็จำอะไรไม่ได้นาน ผู้ที่แก่แล้ว สมองเหี่ยว ความจำก็เสื่อม แต่อย่างไรก็ดี ควรจะศึกษาให้รู้ยิ่งกว่าที่เคยรู้มาแล้ว กล่าวคือ **ความจริง สัญญาจะเกิดหรือไม่เกิด เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของวิญญาณอย่างอื่น ๆ อีกด้วย** เช่น คนเราจะจำอะไรได้ดี นั่นหมายถึงว่าจะต้องมีความสนใจในสิ่งนั้นด้วย ถ้ายิ่งมีความรู้สึกซาบซึ้ง ยิ่งจะจำได้ง่าย พระพุทธเจ้าตรัสว่า **"สังขารเป็นปัจจัยให้เกิด นาม"** *ความตั้งใจ ความสนใจ ความซาบซึ้งใจ เหล่านี้ ก็คือ สังขารนั่นเอง* **สัญญา นั้น** เป็นนามประเภทหนึ่ง

แต่อย่าลืมว่า คำว่า **สัญญา มีความหมายแต่เพียงการกำหนดหมายเท่านั้น** สิ่งที่กำหนดไว้ บางทีก็นึกขึ้นมาในภายหลังได้ บางครั้งก็นึกขึ้นมาไม่ได้ จะนึกได้หรือไม่ได้ก็ตาม การกำหนด**หมายที่เกิดขึ้นกับจิตทุกขณะ** เรียกว่า **สัญญา** ทั้งสิ้น สัญญา เป็นสัพพสาธารณเจตสิกอันหนึ่ง

สังขาร *แปลว่า* **สิ่งที่ปรุงแต่งจิตให้คิดดี และคิดชั่ว** จิตจะคิดดีหรือชั่ว บางคนเข้าใจว่าเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อม *สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อจิตใจก็จริง* **แต่ไม่ควรจะลืมข้อเท็จจริงอันหนึ่ง** กล่าวคือ **สันดานของคน** ตามธรรมดาสิ่งแวดล้อมอันใด ถ้าเข้ากันไม่ได้กับสันดานเดิม สิ่งแวดล้อมนั้นจะไม่มีอิทธิพลเปลี่ยนคนนั้นได้เลย แต่เพราะเหตุที่โดยธรรมดาคนเราก็มัก

จะมีสันดานที่เข้ากันได้กับสิ่งแวดล้อมหลายอย่าง ฉะนั้น คนเราจึงมักตกเป็นทาสของสิ่งแวดล้อม สุดแล้วแต่สิ่งแวดล้อมจะบันดาลให้เป็นไป

คำว่า **สันดาน** เป็นคำบาลีที่ภาษาไทยเอามาใช้แพร่หลายมาก ตามศัพท์แปลว่า **สิ่งที่สืบเนื่องกันมา** หรือบางทีก็แปลว่า **การสืบต่อ** ความรู้สึกฝ่ายดี หรือฝ่ายชั่วก็ตามที่มีอยู่ในใจของเราทุกวันนี้ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่พึ่งเกิดมีขึ้นเมื่อเราลืมตามองเห็นโลกนี้ แท้ที่จริง มันมีมานานแล้ว อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และเจตนาต่าง ๆ เหล่านี้ คือ **สันดานที่สืบต่อมาจากชาติก่อน และยังจะสืบต่อไปอีกไม่รู้ว่าสักกี่ชาติจึงจะหมด** เด็กบางคนเกิดมามีนิสัยดี ซึ่งนั่นหมายถึงว่า เขามีคุณธรรมทั้งหลาย

ติดมาตั้งแต่แรกเกิด ไม่ต้องอบรมกันมาก ก็ปรากฏว่า เขามีนิสัยน่ารักมาก **คุณธรรมเหล่านี้ ก็เรียกว่า สันดาน** ฉะนั้น คำว่า **สันดาน** จึงไม่ใช่หมายความว่า *จะต้องเลวเสมอไป* **สันดานดี** หมายถึง **มีคุณธรรมมาก มีคุณธรรมหนักแน่น สันดานเลว** หมายถึง **มีอธรรมอยู่ในใจมาก** *อธรรม* ก็คือ *กิเลสหรือความรู้สึกชั่วร้ายต่าง ๆ*

ขอให้สังเกตว่า **คนเราจะคิดดีหรือเลวอย่างไรนั้น ความสำคัญอยู่ที่สันดาน *สันดานนี่แหละ คือ สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า สังขาร*** สังขารในที่นี้ ไม่ใช่หมายถึงร่างกาย และไม่ใช่หมายถึงสิ่งแวดล้อม แม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะมีบทบาทสำคัญในการที่จะทำให้วิญญาณดีหรือเลวก็ตาม แต่เพราะเหตุที่ความสำคัญอันแท้จริงอยู่ที่

สันดาน เพราะฉะนั้น คำว่า สังขาร จึงหมายถึง สันดาน ดังกล่าวแล้ว หรือพูดอีกนัยหนึ่ง คำว่า สังขาร หมายถึง คุณธรรมและอธรรม *คุณธรรมนั้น* เช่น สติ สัมปชัญญะ หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา เหล่านี้ เป็นต้น ขอให้สังเกตว่า ปัญญา *ก็เรียกว่า* คุณธรรมเหมือนกัน ในเมื่อปัญญานั้น เป็นไปในทางที่เป็นคุณ เป็นประโยชน์ *ส่วนอธรรม* ก็เช่น ความโลภ โกรธ หลง ริษยา พยาบาท ความตระหนี่ ความถือตัว ความหยิ่งจองหอง เหล่านี้เป็นต้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า "สังขาร ***เป็นปัจจัยให้เกิด*** วิญญาณ" สังขาร คำนี้ หมายถึง เจตนา โปรดสังเกตว่า *เจตนา* เป็นเพียงสังขารอันหนึ่ง ในบรรดากองสังขารทั้งหลาย และ *เจตนา* นั้น ก็มีทั้งที่เป็นกุศลและ

อกุศล เจตนาจะเป็นกุศลหรืออกุศล ก็สุดแล้วแต่ว่า เจตนานั้นจะประกอบด้วยคุณธรรมหรืออธรรมมากน้อยเพียงไร เพราะฉะนั้น จึงขอให้สังเกตว่า **ในขณะที่ว่า สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ หรือเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา สัญญา และสังขารอย่างอื่น** นั้น *ในขณะนั้น เจตนาจะต้องประกอบไปด้วยนามอย่างอื่นอีกมาก เช่น ประกอบไปด้วยอวิชชา ตัณหา หรือ อุปาทาน ตลอดถึงคุณธรรมหรืออธรรมอื่น ๆ อีกมาก* เพราะลำพังเจตนาล้วน ๆ อย่างเดียวเป็นปัจจัยไม่ได้ พึงจำหลักสั้น ๆ ในอภิธรรมไว้ว่า **"นามธรรมทั้งหลายสัมปยุตกัน และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน"** คำว่า **สัมปยุต** นั้น หมายความว่า **ประกอบกัน อยู่ด้วยกัน เกิดดับพร้อมกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกัน ไปไหนไปด้วยกัน** เช่น

พูดว่า *กิเลสสัมปยุตอยู่กับวิญญาณ* หรือพูดว่า *วิญญาณสัมปยุตด้วยกิเลส* **แต่ร่างกายนั้นไม่พูดว่า** *สัมปยุตอยู่กับวิญญาณ* เพราะร่างกายนั้น แม้ว่าจะเกี่ยวข้องอยู่กับวิญญาณก็จริง แต่ก็ยังไม่สนิทเป็นเนื้อเดียวกันเหมือนกับเวทนา สัญญา และสังขาร ที่สัมปยุตอยู่กับวิญญาณ ตายแล้วร่างกายอยู่โลกนี้ แต่พวกเจตสิกนั้นติดวิญญาณไปถึงโลกหน้าได้ สันดานสืบต่อไปถึงโลกหน้าได้

"วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **นาม"** *อธิบายมาแล้ว* **"วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด รูป คือร่างกาย และพฤติกรรมแห่งร่างกาย"** *ยังไม่ได้อธิบาย*

สำหรับข้อนี้โปรดทำความเข้าใจให้ดีที่สุด เพราะเป็นตอนที่เข้าใจยากมาก และถ้าเข้าใจได้ ก็จะมีประโยชน์มากที่สุด

"วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **รูป"** พระพุทธองค์ทรงอธิบายไว้ว่า **ได้แก่** ***เป็นปัจจัยให้เกิดมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป*** มหาภูตรูป คือ ธาตุ ๔ อุปาทายรูป คือ รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น

มหาภูตรูป ๔ คือ :-

ปฐวีธาตุ *ธาตุดิน* ธาตุดินในร่างกาย พระพุทธองค์ทรงจำแนกไว้เช่นนี้ คือ ผม ขน เล็บ พัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า

อาโปธาตุ *ธาตุน้ำ* คือ น้ำดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก น้ำมันไขข้อ น้ำมูตร

เตโชธาตุ *ธาตุไฟ* คือ ความร้อนที่ยังกายให้อบอุ่น ความร้อนที่ยังกายให้ทรุดโทรม ความร้อนที่ยังกายให้กระวนกระวาย ความร้อนที่เผาอาหารให้ย่อย

วาโยธาตุ *ธาตุลม* คือ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในกระเพาะ ลมในลำไส้ ลมที่แผ่ซ่านไปตามตัว ลมหายใจ

วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **มหาภูตรูป ๔** หมายถึง เป็นปัจจัยให้เกิด ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ ฯลฯ โปรดพิจารณาไปทีละข้อ จนกระทั่งครบหมดทุกข้อ จึงจะเข้าใจซึ้งว่า วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดรูปนั้น มีความหมายลึกซึ้งแค่ไหน ? และเป็นปัจจัยมาตั้งแต่เมื่อไร ? แต่แรกเกิดทีเดียว หรือว่า เป็นปัจจัยเมื่อตอนโตแล้ว ? และวิธีพิจารณานั้นให้คิดอย่างนี้ คือ :-

วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดผม ถ้าวิญญาณไม่มี ผมจะเกิดขึ้นได้หรือไม่หนอ ?

วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดขน ถ้าวิญญาณไม่มี ขนจะเกิดขึ้นได้หรือไม่หนอ ? ฯลฯ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดลมหายใจ ถ้าวิญญาณไม่มี ลมหายใจจะมีได้หรือไม่หนอ ?

อนึ่ง ในการพิจารณาเพื่อให้เข้าใจในเรื่องนี้ จงตั้งปัญหาถามตัวเองด้วยว่า **อำนาจอะไรที่ทำให้เลือดของแม่กลายเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ ฯลฯ** ซึ่งคำตอบจะมีอย่างมากก็เพียง ๓ อย่างเท่านั้น คือ :-

๑. อำนาจของพระผู้เป็นเจ้า
๒. อำนาจธรรมชาติ
๓. อำนาจวิญญาณในตัวคนนั้นเอง

ผู้ที่เชื่อในพระผู้เป็นเจ้า เขาจะตอบอย่างข้อที่หนึ่ง ผู้ที่เรียนแต่ในทางวิทยาศาสตร์ จะตอบอย่างข้อที่สอง ส่วนคำตอบข้อที่สาม เป็นคำของพระพุทธองค์ ในคำตอบทั้ง ๓ นี้ ขอให้พิจารณาดูว่า อย่างไหนจะมีเหตุผลน่าเชื่อกว่ากัน

เรื่องพระผู้เป็นเจ้าจะไม่ขอพูดในที่นี้ เพราะเป็นเรื่องใหญ่มาก จะวินิจฉัยเฉพาะแต่ข้อที่ ๒ และที่ ๓ ดังนี้ :-

คำว่า **ธรรมชาติ** มีความหมายอยู่ ๓ อย่าง คือ :-

๑. หมายถึง สสารพลังงานต่าง ๆ หรือพูดง่าย ๆ ว่า ได้แก่ ดิน ฟ้า อากาศ แม่น้ำ ลำธาร ภูเขา ต้นไม้ สัตว์ และมนุษย์ สิ่งเหล่านี้ได้ชื่อว่า เป็นของธรรมชาติ เพราะเป็นสิ่งที่เกิดมาเองตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

๒. หมายถึง ลักษณะธรรมชาติ คือได้แก่ ลักษณะที่มีมาแต่กำเนิด และเราเรียกว่า เป็นลักษณะธรรมชาติ ก็เพราะเป็นลักษณะที่เกิดจากอำนาจของธรรมชาติเอง ไม่ใช่เกิดจากคนเป็นผู้คบแต่งขึ้น

๓. หมายถึง คุณสมบัติประจำตัวของสสารและพลังงานนั้น ๆ คุณสมบัติอันนี้แหละ ที่เราเรียกกัน

ว่า อำนาจธรรมชาติ คำว่า *สมบัติประจำตัวนี้เราเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า กฎธรรมชาติ หรือระเบียบแห่งการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นกฎที่แน่นอนตายตัว* นักวิทยาศาสตร์เป็นผู้เฝ้าดูกฎอันนี้จนสามารถเขียนเป็นตำราต่าง ๆ ได้มากมาย และก็สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาได้ตามกฎเหล่านี้ ซึ่งแสดงว่าเป็นผู้รู้จริง และจากความเข้าใจในเรื่องนี้เอง ที่พาไปสู่ความเข้าใจว่า คนเราเกิดขึ้นมาด้วยอำนาจธรรมชาติ ซึ่งเขาหมายถึงว่า การที่เลือดของแม่กลายเป็นส่วนต่าง ๆ ในร่างกายนั้น ก็เป็นเพราะคุณสมบัติของวัตถุธาตุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเลือด และเป็นเพราะดิน ฟ้า อากาศ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญอีกด้วย นอกจากนี้แล้วก็ไม่มีอะไร ส่วนเรื่องวิญญาณนั้น เป็นผลของร่างกายนั้นเอง เมื่อมีร่างกายก็ย่อมมีวิญญาณเกิดขึ้น ร่างกายตายแล้ววิญญาณก็สูญ

อันที่จริง ความเข้าใจของนักวิทยาศาสตร์ดังที่กล่าวมานี้ไม่ผิด ทางพุทธศาสนาก็ถืออย่างเดียวกัน เป็นแต่นักวิทยาศาสตร์รู้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติในเรื่องชีวิตแต่เพียงด้านรูปธรรม ส่วน

ในด้านของนามธรรม เขายังมองไม่เห็นว่า ในสากลจักรวาลนี้นอกจากจะมีสสารพลังงานอย่างที่รู้จักนั้นแล้ว ยังมีวิญญาณซึ่งเป็นพลังงานอีกชนิดหนึ่งนอกจากวัตถุ *เป็นความจริงที่ร่างกายจะเกิดขึ้นมามีรูปร่างอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของสสารและพลังงานที่เป็นส่วนประกอบของร่างกาย* แต่เราไม่ควรจะลืมข้อเท็จจริงอันหนึ่งที่ว่า ชีวิตเกิดขึ้นมาได้อย่างมีความหมาย ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย พฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย สิ่งเหล่านี้แต่ละอย่างเกิดขึ้นมาอย่างมีความมุ่งหมายทั้งสิ้น

ผมเกิดขึ้นมาทำไม ?
เล็บเกิดขึ้นมาทำไม ? ฯลฯ

แต่ละอย่างเหล่านี้ ล้วนแต่มีความหมาย เพราะฉะนั้นอะไรก็ตาม ที่เป็นเหตุให้เกิดส่วนต่าง ๆ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย สิ่งนั้น จะต้องเป็นสิ่งที่มีความมุ่งหมาย แล้วลองตั้งปัญหาสืบต่อไปว่า :-

สสารและพลังงาน โดยธรรมชาติแท้ ๆ ของมันเป็นสิ่งที่มีความมุ่งหมายในตัวมันเองหรือเปล่า ?

ความเป็นไปของมัน มีความหมายเหมือนกับสิ่งมีชีวิตมีวิญญาณหรือเปล่า ?

จงพิจารณาเรื่อง ฝนตก แดดออก ลมพัด แผ่นดินไหว ฟ้าผ่า อะไรเหล่านี้เป็นต้น ก็จะเข้าใจได้ดีว่า มันเป็นไปไม่ได้เลยที่ลำพังสสารพลังงานในทางวัตถุล้วน ๆ อย่างเดียว จะเป็นเหตุให้เกิดร่างกายขึ้นมาได้ ฉะนั้น ต่อแต่นี้ไป ลองพิจารณาตามแนวของพระพุทธองค์ดูบ้าง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า :-

> "วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดร่างกาย ถ้าวิญญาณไม่มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เป็นต้น จะมีขึ้นไม่ได้ แต่วิญญาณที่เป็นปัจจัยให้เกิดร่างกาย เป็นวิญญาณที่ประกอบด้วยเจตนา วิญญาณอันประกอบด้วยเจตนาต่าง ๆ นี่แหละ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดร่างกาย และพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย"

เมื่อเข้าใจหลักวิชาเช่นนี้แล้ว ลองพิจารณาดูต่อไปว่า สมกับข้อเท็จจริงของร่างกายหรือไม่ ? หรือยังจะมีคำตอบอะไรที่ดีกว่านี้อีก ? และการที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "การที่มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาไม่เหมือนกัน คือ มีสติปัญญาไม่เท่ากัน มีบุคลิกภาพไม่เหมือนกัน แม้ว่าจะเกิดมาจากพ่อแม่คนเดียวกัน ได้รับการศึกษาเหมือนกัน เหล่านี้เป็นต้น ทั้งนี้ เป็นเพราะวิญญาณที่สร้างสรรค์ชีวิตไม่เหมือนกัน วิญญาณไม่เหมือนกัน ก็เพราะทำกรรมมา

ไม่เหมือนกัน" ความแตกต่างเหล่านี้เป็นข้อเท็จจริงที่มีอยู่ ถ้าหากเราไม่เชื่อว่า วิญญาณเป็นผู้สร้างชีวิต เราจะอธิบายอย่างไร จึงจะสมเหตุผล สิ่งแวดล้อมถึงแม้ว่าจะมีอิทธิพลมากก็จริง แต่ก็ไม่มากถึงกับจะเปลี่ยนคนเราให้ต่างกันได้มากเหมือนอย่างที่เป็นอยู่นี้แน่นอน อนึ่ง ควรจะได้สำนึกไว้บ้างว่า ถ้าพระพุทธองค์ไม่รู้เรื่องนี้จริง ก็คงจะไม่สามารถทรงเอาชนะกิเลสได้แน่นอน

มนุษย์ได้สร้างเครื่องจักรขึ้นมาตามกฎธรรมชาติ ได้สร้างบ้านขึ้นมาตามกฎเกณฑ์ของการสร้าง และในการสร้างนั้น ก็จำเป็นที่จะต้องเลือกวัตถุที่จะใช้ในการก่อสร้างให้เหมาะสม และจำเป็นที่จะต้องมีวัตถุอันเป็นส่วนประกอบของสิ่งที่จะสร้างขึ้นมานั้นอย่างเพียงพอ

ในทำนองเดียวกัน วิญญาณได้สร้างชีวิตขึ้นมาตามกฎธรรมชาติเช่นเดียวกัน แต่กฎที่ว่านี้ ได้แก่ กฎปฏิจจสมุปบาท *กฎปฏิจจสมุปบาท* เป็นกฎธรรมชาติของชีวิต ชีวิตทุกประเภทเกิดขึ้นตามกฎนี้ทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ดี ในการพิจารณาถึงกฎนี้ อย่าลืมนึกถึงกฎธรรมชาติของวัตถุด้วย

ข้อที่ว่า *ร่างกายเกิดขึ้นมาตามกฎธรรมชาติของวัตถุด้วย* นั้น ในคัมภีร์พุทธศาสนาใช้สำนวนว่า *"ธาตุทั้ง ๔ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน"*

อนึ่ง เพื่อที่จะหาความหมายอันแท้จริงของวิญญาณ ควรจะได้พิจารณาถึงเรื่องอุปาทายรูปต่อไปอีก

อุปาทายรูป คือ รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น ตามคัมภีร์อภิธรรมได้ให้ตัวอย่างไว้ดังนี้ :-

ประสาททางตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมอง ชีวิตของรูป ลักษณะแห่งเพศหญิงและเพศชาย รูปเหล่านี้ เรียกว่า อุปาทายรูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ และมีวิญญาณเป็นปัจจัย

สี เสียง กลิ่น รส รูปเหล่านี้ก็เรียกว่า อุปาทาย-รูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ และมีวิญญาณเป็นปัจจัย

การเคลื่อนไหวทางกาย การเคลื่อนไหวทางวาจา พฤติกรรมเหล่านี้ก็เรียกว่า อุปาทายรูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ และมีวิญญาณเป็นปัจจัย

ความเบา หรือความว่องไวแห่งกาย ความอ่อนหรือความนุ่มแห่งกาย ความเหมาะสมแห่งหน้าที่ของอวัยวะต่าง ๆ หรือการที่อวัยวะต่าง ๆ ทำหน้าที่ของตนได้อย่างเหมาะสม พฤติกรรมเหล่านี้ก็เรียกว่า อุปาทายรูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ และมีวิญญาณเป็นปัจจัย

การเจริญเติบโต การสืบต่อ ความชรา และความแตกดับของร่างกาย พฤติกรรมเหล่านี้ก็เรียกว่า อุปาทาย-รูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ และมีวิญญาณเป็นปัจจัย

อาหารสำหรับเลี้ยงร่างกาย ก็เรียกว่า อุปาทายรูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูปทั้ง ๔ และมีวิญญาณเป็นปัจจัย

จากตัวอย่างเหล่านี้ ท่านจะเห็นได้ว่า คำว่า รูป ในทางพระพุทธศาสนานั้น มีความหมายกว้างขวางมาก เมื่อพูดถึงคำว่า รูป ไม่ใช่หมายถึงเฉพาะแต่สิ่งที่เป็นรูปร่าง เป็นตัวตน เห็นได้ด้วยตาเท่านั้น แต่หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับวัตถุทั้งหมด จงสังเกตว่า ความร้อน ก็เรียกว่า รูป เสียง ก็เรียกว่า รูป พฤติกรรมต่าง ๆ ก็เรียกว่า รูป หน้าที่ของอวัยวะก็เรียกว่า รูป เพราะเหตุนี้ คำว่า **วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดรูป** จึงแปลสั้น ๆ ว่า ***วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดร่างกาย และพฤติกรรมต่าง ๆ แห่งร่างกาย***

อนึ่ง ควรจะตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า เรื่องอุปาทายรูปนั้นมีแจกไว้เฉพาะแต่ในอภิธรรมเท่านั้น ในพระสูตรไม่ปรากฏว่า

พระพุทธองค์ทรงจำแนกไว้ ในเรื่องของอุปาทายรูปที่จำแนกไว้ในอภิธรรมนั้น ที่จริง เป็นการจำแนกไว้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น ถ้าพิจารณาความหมายตามรูปศัพท์ จะพบว่า ยังจะจำแนกได้อีกมาก แม้ในเรื่องอาการ ๓๒ นั้นก็เช่นเดียวกัน

เมื่อเราเข้าใจดีแล้วว่า คำว่า **รูป** หมายถึง *ทุกสิ่งทุกอย่างที่รวมกันเป็นร่างกาย* และหมายถึง *พฤติกรรมทุกอย่างของร่างกาย* โดยนัยนี้ เราก็จะเข้าใจได้โดยง่ายว่า วิญญาณได้เป็นปัจจัยของร่างกายมาแล้วตั้งแต่แรกเกิด และข้อพิสูจน์ที่ชัดเจนที่สุด ก็คือ เพราะเหตุที่ทุกส่วนของร่างกายก็ดี และพฤติกรรมทุกอย่างของร่างกายก็ดี เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาอย่างมีความหมาย ฉะนั้น เราจึงรู้ได้แน่นอนว่า รูปเหล่านี้มีวิญญาณเป็นปัจจัย

ปัญหาที่คนส่วนมากมักจะสงสัยในเรื่องนี้ ก็คือ :-

วิญญาณที่เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปนี้ แต่เดิมมาจากไหน ?

ถ้าตอบว่า *มาจากคนใดคนหนึ่งที่ตาย*

เขาก็จะถามต่อไปอีกว่า *แล้วคนแรกสุดเล่า มาจากไหน ?*

สำหรับปัญหาเหล่านี้ ข้าพเจ้าขอเตือนว่า *ไม่ควรเก็บมาคิดในระยะนี้เป็นอันขาด หรือถ้าจะไม่คิดเสียได้ ก็จะเป็นการดีที่*

สุด หรือถ้าหากอดคิดไม่ได้ ข้าพเจ้าก็ขอเตือนว่า ขอให้เอาไว้คิดต่อเมื่อเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วว่า "วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดรูปจริง นอกจากวิญญาณแล้ว ไม่มีสิ่งใดเป็นปัจจัยให้เกิดรูปได้" ระวังอย่าให้ความสงสัยอันยังไม่ถึงเวลาที่จะสงสัย หรือไม่ควรเอาความสงสัยนี้มาเป็นอุปสรรคในเรื่องนี้ได้ หรืออย่าให้ความสงสัยเหล่านี้มาลบล้างความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ในระยะแรกนี้ ขอให้ศึกษาจากชีวิตปัจจุบันนี้ให้เข้าใจให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้เสียก่อน โดยพิจารณาจากข้อเท็จจริงที่พิสูจน์ได้ และยอมเชื่อเฉพาะแต่ในสิ่งที่มีข้อเท็จจริงยืนยันเท่านั้น ส่วนปัญหาเรื่องชาติก่อนหรือชาติต่อไป ยังไม่ต้องเอามาเกี่ยวข้องในระยะนี้ ไม่เช่นนั้น จะเกิดความมืดมัวไม่รู้จักสิ้นสุด

แต่อย่างไรก็ดี โดยธรรมดา ถ้าเข้าใจเรื่องชีวิตนี้ดีแล้ว ปัญหาเรื่องชาติก่อนชาติหลังจะเข้าใจได้เองโดยไม่ยากเลย และถ้าท่านทราบชัดจริง ๆ ว่า **วิญญาณเป็นผู้สร้างชีวิต** ทราบจนหมดข้อสงสัย ทราบอย่างทะลุปรุโปร่ง ท่านก็มองเห็นได้เองว่า *วิญญาณนี้เคยเกิดมาแล้วหรือยัง ? ตายแล้วจะเกิดอีกหรือไม่ ?* ปัญหาเหล่านี้ไม่ต้องไปถามใคร ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นที่จะไปสนใจในขณะนี้ คือ ในขณะที่ท่านยังไม่เข้าใจชัดว่า **วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* รูป จริงหรือไม่ ?**

ในระยะนี้ ขอให้พิจารณาให้จงหนักแต่ในปัญหาว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เป็นต้นนี้ มีวิญญาณเป็นปัจจัยจริงหรือไม่ ? เท่านี้ก็เป็นพอแล้ว *วิญญาณจะมาจากไหน ? จากพ่อ จากแม่ หรือจากไหน ?* ไม่ต้องคำนึงถึง แต่ข้อสำคัญ ระวังอย่าเข้าใจว่า *วิญญาณเป็นผลของสมองเป็นอันขาด* เพราะในระยะของการเริ่มแรกที่ชีวิตเป็นเพียงจุดเล็ก ๆ สมองยังสังเกตไม่ได้เลย แต่วิญญาณก็ได้มีอยู่แล้ว และในชีวิตประเภทที่ไม่มีสมอง ไม่มีประสาท แต่วิญญาณก็ได้มีอยู่แล้วเหมือนกัน อย่าลืมว่า **วิญญาณเป็นธาตุอีกชนิดหนึ่งนอกจากร่างกาย วิญญาณเป็นธาตุนามธรรม** คำว่า ธาตุ ในทางพุทธศาสนาหมายถึง **สิ่งใด ๆ ที่มีอยู่โดยธรรมดา** โปรดสังเกตว่า คำนี้มีความหมายไม่เหมือนกับในทางวิทยาศาสตร์ เช่น ความร้อน ซึ่งทางวิทยาศาสตร์จัดเป็นพลังงาน แต่ทางพุทธศาสนาก็เรียกว่า ธาตุ ความว่างก็เรียกว่า ธาตุ สาเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง ที่นักศึกษามักเข้าใจผิดในเรื่องพุทธศาสนาก็คือ *มีความเข้าใจในศัพท์หลักวิชาของพุทธศาสนาไม่พอ*

เท่าที่อธิบายมาแล้ว เป็นการอธิบายในข้อที่ว่า **"วิญญาณ *เป็นปัจจัยให้เกิด* นามรูป"** ส่วนข้อที่ว่า **"แม้นามรูป**

ก็เป็นปัจจัยให้เกิด **วิญญาณ"** ยังไม่ได้อธิบาย ก็ในการที่จะทำความเข้าใจในข้อนี้ พึงพิจารณาโดยวิธีนี้ :-

"นาม *เป็นปัจจัยให้เกิด* **วิญญาณ"** ข้อนี้เข้าใจไม่ยาก ในเมื่อเข้าใจดีแล้วว่า "สังขาร *เป็นปัจจัยให้เกิด* วิญญาณ" มีความหมายอย่างไร ข้อสำคัญ ก็คือ **อย่าลืมที่จะพิจารณาให้เห็นว่า** ในขณะที่ว่า *สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ* นั้น ในขณะนั้น ไม่ใช่มีแต่เจตนาอย่างเดียว แท้ที่จริง เจตนาจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณได้ ก็เพราะเจตนานั้นประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และตัณหา อุปาทาน จะดำรงอยู่ได้ สืบต่ออยู่ได้เสมอ ก็เพราะกิเลสเหล่านี้ประกอบด้วย สัญญา เวทนา ด้วยการพิจารณาเช่นนี้ก็จะพึงเห็นได้โดยง่ายว่า ***นาม เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ ได้อย่างไร ?***

"รูป *เป็นปัจจัยให้เกิด* **วิญญาณ"** ข้อนี้ก็เข้าใจไม่ยาก เพียงแต่นึกว่า *ถ้าร่างกายไม่มี วิญญาณเกิดขึ้นได้หรือไม่ ?* หรือนึกว่า *ถ้าตา หู จมูก ลิ้น กาย สมอง ไม่มี วิญญาณทั้ง ๖ จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ?* เพียงเท่านี้ก็จะเข้าใจได้แล้ว แต่อย่างไรก็ดี ควรจะพิจารณาให้ละเอียดดังต่อไปนี้อีก

เรารู้กันดีแล้วว่า *คนที่มีสมองดี จะมีความจำดี ความคิดดี ถ้าสมองเลว ความจำก็เลว ความคิดก็เลว คือไม่เปรื่องปราชญ์ ถ้าตาดี หูดี จมูกดี ลิ้นดี ประสาททางกายดี ความรู้สึกในสัมผัสเหล่านี้ก็ดี ถ้าร่างกายแข็งแรง มีอนามัยดี จิตใจก็สดชื่นแจ่มใส ถ้าร่างกายอ่อนแอ จิตใจก็อ่อนแอ ถ้าหัวใจหยุดเต้น วิญญาณก็ดับ*

จากตัวอย่างเหล่านี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วิญญาณมีความสัมพันธ์กับร่างกาย และพฤติกรรมของร่างกายอย่างใกล้ชิดที่สุด และถ้าพิจารณาต่อไปอีกว่า ชีวิตที่แรกเกิดใหม่ ๆ ซึ่งยังเป็นเพียงจุดเล็กนิดเดียวนั้น ถ้าหากรูปนี้มีอันเป็นไป เช่น ถูกทำลาย วิญญาณก็จะดับ วิญญาณได้เจริญเติบโตพร้อมกันมากับร่างกาย และต้องอาศัยพฤติกรรมของร่างกายทุกขณะจิต ถ้าพฤติกรรมของร่างกายหยุดเมื่อไร วิญญาณก็จะดับวูบทันที เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า **"รูป *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* วิญญาณ รูป *ก็เป็นปัจจัยของ* วิญญาณ"** อย่าลืมว่า คำว่า รูป *หมายถึง* อุปาทายรูป ด้วย **อุปาทายรูป** *ก็คือ* **พฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย**

อนึ่ง ข้อที่จะพึงพิจารณาให้ลึกซึ้งยังมีอีก กล่าวคือ :-

สภาพของวิญญาณจะสูงหรือต่ำ มีความสัมพันธ์อยู่กับสภาพของร่างกายอย่างใกล้ชิดที่สุด สมมติว่า *คนตายแล้วไปเกิดเป็นควาย แม้ว่าผู้นั้นจะเกิดเป็นคนมาก่อน แต่ในเมื่อเกิดเป็นควายแล้ว จะให้ฉลาดเหมือนคน มีนิสัยเหมือนคน เป็นไปไม่ได้ ผู้ที่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ดี แต่ถ้าถูกฉีดสิ่งที่เป็นพิษเข้าไปในร่างกาย คนนั้นอาจจะคลุ้มคลั่งเป็นบ้าไปก็ได้ คนเคยกินข้าว เข้าไปกินหญ้าอย่างควาย หรือไปกินดินอย่างต้นไม้ วิญญาณก็จะสืบต่ออยู่ในร่างกายนั้นต่อไปไม่ได้นาน ในไม่ช้าก็คงแตกดับ*

จากตัวอย่างข้อเท็จจริงเหล่านี้ เราจะเห็นได้ว่า "การเกิดดับ การสืบต่อของวิญญาณ เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของวัตถุที่เป็นอาหารอย่างใกล้ชิดที่สุด" *วัตถุที่เป็นอาหารซึ่งประกอบด้วยวัตถุธาตุในทางเคมีหลายอย่าง นี่แหละที่ต่อมากลายเป็นระบบของอวัยวะต่าง ๆ และแล้วก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ* **จงสังเกตว่า** วัตถุที่เป็นส่วนประกอบของชีวิตแต่ละประเภทนั้นไม่เหมือนกัน ชีวิตใดเคยได้รับวัตถุใดเป็นอาหาร ถ้าต่อมามันไม่ได้รับอย่างที่มันเคยได้รับ ถือว่า ผิดธรรมชาติของมัน แล้วชีวิตนี้ก็จะอยู่ไม่ได้ วิญญาณก็จะแตกดับ เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ***"แม้รูป ก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ"***

แต่อย่างไรก็ดี *แม้ว่ารูปจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ และมีความสัมพันธ์อยู่กับวิญญาณอย่างใกล้ชิด ดังที่กล่าวมานี้ก็ตาม* ก็โปรดอย่าได้เข้าใจเป็นอันขาดว่า "วิญญาณเกิดมาจากวัตถุนั่นเอง" อย่าลืมว่า *ร่างกายนั้นเป็นรูปธรรม ส่วนวิญญาณเป็นนามธรรม* วัตถุต่าง ๆ จะมารวมกันเป็นร่างกายได้ ก็เพราะอาศัยวิญญาณ *วิญญาณ* ไม่ใช่เป็นผลของสมอง *วิญญาณ* ไม่ใช่ผลของร่างกาย แต่สมองและร่างกายเป็นสิ่งที่จะทำให้วิญญาณมีปรากฏการณ์ออกมา เช่นเดียวกับแสงสว่างของไฟฟ้า ไม่ใช่เป็นผลโดยตรงของหลอดไฟฟ้า แต่หลอดไฟฟ้าเป็นสิ่งที่จะทำให้กระแสไฟฟ้าปรากฏออกมาเป็นแสงสว่าง

อนึ่ง ควรจะทราบไว้ให้ถ่องแท้ว่า โดยธรรมดา สิ่งที่เป็นนามธรรม ย่อมมีกำเนิดมาจากสิ่งที่เป็นนามธรรม รูปธรรมย่อมมีกำเนิดมาจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม และนามกับรูปเป็นวิปปยุตกัน ส่วนนามกับวิญญาณเป็นสัมปยุตกัน

คำว่า **สัมปยุต** หมายความว่า **เกิดดับพร้อมกัน มีอารมณ์และที่ตั้งอย่างเดียวกัน ไปไหนไปด้วยกัน**

คำว่า **วิปปยุต** หมายความว่า **ไม่สัมปยุตกัน**

วิญญาณ *กับ* **ร่างกาย** *เป็นวิปปยุตกัน* ก็หมายความว่า **วิญญาณ** *กับ* **ร่างกาย** *ไม่ได้เกิดดับพร้อมกัน* เพราะวิญญาณเกิดดับเร็วกว่าร่างกาย ตามหลักอภิธรรมแสดงไว้ว่า *"รูปเกิดดับ ๑๗ ขณะจิตแล้ว รูปจึงจะดับขณะหนึ่ง"* **วิญญาณต้องอาศัยอารมณ์จึงจะเกิดขึ้นได้** ส่วนร่างกายไม่ต้องอาศัยอารมณ์ก็เกิดได้ **วิญญาณอาศัยอายตนะเป็นที่ตั้งจึงจะเกิดได้** ส่วนร่างกายอาศัยความมีชีวิต อาศัยอาหาร จึงจะเกิดขึ้นได้ **ตายแล้ววิญญาณไปเกิดใหม่ในโลกหน้า** แต่ร่างกาย เมื่อตายแล้วก็อยู่ในโลกนี้เอง

วิญญาณ *กับ* **นาม คือ เจตสิกต่าง ๆ** *เป็นสัมปยุตกัน* หมายความว่า **เวทนา สัญญา และสังขาร เกิดดับพร้อมกับวิญญาณเสมอ วิญญาณเกิดในอารมณ์อันใด อาศัยอายตนะอันใดเป็นที่ตั้ง เจตสิกเหล่านั้นก็เกิดในอารมณ์อันนั้น และอาศัยอายตนะอันนั้นเหมือนกัน ตายแล้ว**

วิญญาณไปเกิดที่ไหน เจตสิกเหล่านั้นก็ตามไปด้วย เช่น กิเลสติดสันดานไปถึงชาติหน้าได้ ดังนี้เป็นต้น (เจตสิก จำพวกเวทนา สัญญา สังเกตยากว่า ตามไปได้อย่างไร แต่ถ้าเข้าใจได้ดีว่า เวทนา สัญญา จะเกิดขึ้นในรูปไหน อย่างไร ขึ้นอยู่กับกิเลส และสังขารอื่น ๆ ด้วย เช่นนี้แล้ว ก็จะเข้าใจได้เองว่า เวทนา สัญญา ติดตามวิญญาณไปถึงชาติหน้าได้อย่างไร ผู้ที่เข้าใจเรื่องกรรมพันธุ์ซ่อนในทางชีววิทยา ก็อาจที่จะเข้าใจเรื่องนี้ได้ดี)

นาม *กับ* ร่างกาย *เป็นวิปปยุตกัน* เข้าใจไม่ยาก เพราะในเมื่อทราบอยู่แล้วว่า นามกับวิญญาณจะต้องอยู่ด้วยกันเสมอ เมื่อวิญญาณกับร่างกายเป็นวิปปยุตกัน นามกับรูปก็ต้องวิปปยุตกันอยู่เอง

การทำความเข้าใจในเรื่อง **สัมปยุต** และ **วิปปยุต** นี้ สำคัญมาก เพราะถ้าไม่เข้าใจเรื่องนี้เป็นอย่างดีแล้ว จะทำให้มองไม่เห็นว่า ในร่างกายมีวิญญาณ ซึ่งเป็นสภาพอีกชนิดหนึ่งนอกจากวัตถุ และจะไม่เข้าใจว่า ที่ว่าสมองคิดนั้น ที่แท้คือวิญญาณคิด ถ้าไม่สามารถแยกประเด็นระหว่างสมองกับวิญญาณได้ ก็จะกลายเป็นอุจเฉททิฏฐิง่ายที่สุด และจะเกิดความมืดมัวในพระธรรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น **จึงควรทำความเข้าใจ**ในเรื่องนี้ให้ดีที่สุด

๔. นามรูป

นามรูป ***เป็นปัจจัยให้เกิด*** สฬายตนะ

สฬายตนะ *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* นามรูป

นาม *วิปปยุตด้วย* รูป รูป *ก็วิปปยุตด้วย* นาม

นามรูป คืออะไร อธิบายมาแล้ว

สฬายตนะ คือ อายตนะ ๖ ซึ่งได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมอง

ในหัวข้อนี้ พึงแยกพิจารณาเป็น ๒ ตอนก่อน กล่าวคือ ***นาม เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ* ตอนหนึ่ง และ *รูป เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ* อีกตอนหนึ่ง**

นาม *เป็นปัจจัยให้เกิด* **สฬายตนะ** หมายความว่า **เวทนา สัญญา สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดระบบประสาท** ข้อนี้จะพึงเข้าใจได้โดยการพิจารณาเช่นนี้

เรารู้ดีมาแล้วว่า ตัวการสำคัญที่ทำให้เลือดของแม่กลายเป็นระบบอวัยวะต่าง ๆ ไม่ใช่อยู่ที่คุณสมบัติของวัตถุโดยตรง เพราะวัตถุเป็นเพียงส่วนประกอบของชีวิตเท่านั้น แต่อำนาจธรรมชาติที่เป็นตัวการสำคัญที่สุด ในการทำให้เลือดกลายเป็น

ร่างกายขึ้นมา ก็คือ **วิญญาณ** ข้อพิสูจน์ในเรื่องนี้ ก็คือ เพราะอวัยวะต่าง ๆ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย แต่ละอย่างเกิดขึ้นมาอย่างมีความหมาย ฉะนั้น เราจึงรู้ได้แน่นอนว่า วิญญาณเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งเหล่านี้ขึ้นมา **อย่าลืมว่า วิญญาณที่เป็นปัจจัยให้เกิดรูป เป็นวิญญาณที่ประกอบด้วยเจตนา วิญญาณเป็นอำนาจสร้างสรรค์ที่มีความหมาย**

แม้พระพุทธองค์จะตรัสว่า **วิญญาณ** เป็นปัจจัยให้เกิด **รูป** แต่จากคำอธิบายที่กล่าวมาแล้ว ท่านจะเห็นว่า **ลำพังวิญญาณล้วน ๆ อย่างเดียวเป็นปัจจัยให้เกิดรูปไม่ได้ วิญญาณจะเป็นปัจจัยได้ วิญญาณจะต้องประกอบด้วยเจตนา ตัณหา อุปาทาน และอวิชชา นามธรรมทั้ง ๔ นี้ จะเกิดขึ้นได้ จะสืบต่อได้ก็ต้องอาศัยเวทนา สัญญา จะต้องประกอบด้วยเวทนา สัญญา** ตามหลักที่ว่า *นามธรรมทั้งหลายสัมปยุตกัน เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน* โดยนัยนี้ เราจะเห็นได้ว่า *ที่ว่า วิญญาณเป็นปัจจัย* **นั้น** ในเมื่อมองอีกแง่หนึ่ง ก็คือ นามเป็นปัจจัยนั่นเอง

สฬายตนะ ก็คือ **รูปส่วนหนึ่ง** เมื่อเข้าใจแล้วว่า นาม เป็นปัจจัยให้เกิดผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ อย่างไร ข้อว่า **นาม** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **สฬายตนะ** นี้ ก็เข้าใจไม่ยาก

แต่ปัญหามีว่า *ก็ในเมื่อสฬายตนะ ก็คือ รูป และพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสมาแล้วในหัวข้อที่ว่า "วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด รูป" เหตุไฉนจึงมาตรัสในที่นี้อีก ?*

อันที่จริงการที่พระองค์ตรัสว่า **นาม เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ** นี้ *ความประสงค์ก็เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า* **ลำพังวิญญาณอย่างเดียวเป็นปัจจัยไม่ได้** สฬายตนะจะเกิดหรือไม่เกิด เกิดมาจะดีหรือไม่ดีแค่ไหนอย่างไร ปัจจัยสำคัญอยู่ที่คุณสมบัติของวิญญาณ คุณสมบัติของวิญญาณ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ตามกรรม คือ ตามความประพฤติ **สฬายตนะ** ในอภิธรรมเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **กัมมชรูป** ซึ่งแปลว่า **รูปเกิดมาแต่กรรม** *แต่กรรมจะดีหรือจะชั่ว ความสำคัญอยู่ที่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน* ถ้าสิ่งเหล่านี้ได้รับการกล่อมเกลาให้ดีขึ้น กรรมก็ดีขึ้น วิญญาณก็สูงขึ้น และอายตนะต่าง ๆ ก็ดีขึ้นตามส่วน เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า **"นาม เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ"**

อนึ่ง จากคำว่า **"นามรูป** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **สฬายตนะ"** นี้ โปรดสังเกตด้วยว่า ตามหลักนี้แสดงว่า **ไม่ใช่แต่นามเท่านั้นที่เป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ รูปก็เป็นปัจจัยด้วย** ซึ่งหมายความว่า *สฬายตนะจะเกิดมาได้ ต้องมีรูปเป็นส่วนประกอบ และ*

สฬายตนะจะดีหรือไม่ดีแค่ไหนอย่างไร นั่นเกี่ยวกับคุณสมบัติของวัตถุด้วย หรือพูดอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ *เกี่ยวกับกรรมพันธุ์ที่สืบมาทางสายโลหิตด้วย* หลักอันนี้เราจะเห็นว่า สิ่งที่ทางวิทยาศาสตร์พูดถึงและรู้กันดี *ในทางพุทธศาสนาก็พูดถึง และรู้มานานแล้วด้วย* อันนี้หวังว่า คงจะเป็นข้อสะกิดใจผู้ที่มองแต่ในแง่ทางวิทยาศาสตร์ ให้รู้จักหันมาคิดในทางพุทธศาสนาเสียบ้าง

อนึ่ง การที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "**นามรูป *เป็นปัจจัยให้เกิด* สฬายตนะ**" นี้ พึงเข้าใจไปด้วยว่า **แม้รูปส่วนอื่น ๆ ก็มีนามเป็นปัจจัยด้วยเช่นเดียวกัน และรูปเหล่านั้นจะดีหรือไม่ดีแค่ไหน นั่นย่อมเกี่ยวกับคุณสมบัติของวัตถุ และเกี่ยวกับกรรมพันธุ์ด้วย**

อนึ่ง **การที่พระพุทธองค์ตรัสถึงสฬายตนะไว้ในลำดับนี้ และยกเอามาแต่สฬายตนะ ซึ่งเป็นรูปเพียงส่วนหนึ่งเช่นนี้** ความประสงค์ก็เพื่อจะทรงแสดงให้เห็นว่า **สฬายตนะมีความสัมพันธ์กับผัสสะอย่างใกล้ชิดที่สุด** ซึ่งข้อนี้จะเข้าใจได้ง่าย ๆ ด้วยการเพียงตั้งข้อสังเกตว่า *ถ้าสฬายตนะไม่มี ผัสสะจะมีไม่ได้* เท่านี้ก็เข้าใจได้แล้ว

เท่าที่อธิบายมาแล้ว เป็นการอธิบายในข้อที่ว่า "**นามรูป *เป็นปัจจัยให้เกิด* สฬายตนะ *อย่างไร*"** ต่อนี้ไปพึงศึกษาในข้อที่ว่า "**แม้สฬายตนะ *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* นามรูป เหมือนกัน**"

"**สฬายตนะ** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **นามรูป**" ข้อนี้พึงแยกพิจารณาออกเป็น ๒ ตอน คือ **สฬายตนะ** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **นาม** ตอนหนึ่ง และ **สฬายตนะ** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **รูป** อีกตอนหนึ่ง

สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **นาม** เรารู้มาแล้วว่า *วิญญาณจะเกิดความรู้สึกเห็น ได้ยิน รู้สึกกลิ่น รู้สึกรส รู้สึกสัมผัส รู้สึกนึกคิดใด ๆ ต้องอาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมอง* **แต่นาม คือ เวทนา สัญญา และ สังขาร เป็นสิ่งที่เกิดตับพร้อมกับวิญญาณเสมอ** ฉะนั้น ในขณะที่กล่าวว่า *สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ* นั้น ย่อมหมายถึง **สฬายตนะก็เป็นปัจจัยให้เกิดนามด้วย** ข้อนี้จะพึงรู้ได้ด้วยการพิจารณาเช่นนี้ :-

สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **เวทนา** ข้อนี้ก็เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะโดยปกติ เรารู้กันอยู่แล้วว่า **คนเราจะมีความรู้สึกเจ็บหรือไม่เจ็บ จะมีเวทนาอย่างไร เกี่ยวกับประสาทอย่างใกล้ชิดที่สุด** คนที่เป็นอัมพาต ร่างกายไม่มีความรู้สึก ก็เพราะประสาทพิการ คนที่ตาบอดไม่เห็นอะไร คนที่หูหนวกไม่ได้ยินอะไร คนที่ลิ้นไม่รู้รส คนที่จมูกพิการไม่รู้สึกกลิ่น หรือคนที่ประสาทตายด้าน สมองเสื่อมเหล่านี้ เวทนาจะขาดหายไปมาก

ทีเดียว จะมีเวทนาไม่เหมือนกับคนที่เขาเป็นปกติ เพราะเหตุนี้ **สฬายตนะ** *จึงได้ชื่อว่า* **เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา**

สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **สัญญา** เรารู้กันดีว่า *คนที่มีสมองดี ความจำย่อมดี* แต่คนที่มีความจำดี นั่นย่อมหมายถึงว่า **มีสัญญาดี** สัญญา แปลว่า การกำหนดหมาย สัญญาเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของวิญญาณ วิญญาณจะกำหนดสิ่งต่าง ๆ ได้แม่นยำเพียงไร เกี่ยวกับคุณสมบัติของสมอง ผู้ที่อยู่ในวัยเด็กเกินไป หรือแก่แล้ว จะจำอะไรไม่ค่อยได้ หลงลืมง่าย และนอกจากจะเกี่ยวกับสมองดังกล่าวแล้ว เรายังสังเกตได้อีกว่า คนที่จะมีสัญญาดี จะต้องมีตาดี หูดี และประสาทอื่น ๆ ดีอีกด้วย ถ้าประสาทส่วนไหนพิการ สัญญาในเรื่องนั้นก็เสื่อม ด้วยข้อสังเกตดังที่กล่าวมานี้ เราจึงเห็นได้ว่า ***สฬายตนะย่อมเป็นปัจจัยของสัญญาโดยแท้***

สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **สังขาร** โดยปกติ **กองสังขารมีความสัมพันธ์กับเวทนา สัญญา อย่างเห็นได้ชัด** เช่น ในขณะที่เกิดความทุกข์ คนเราจะมีอารมณ์อย่างหนึ่ง แต่ในขณะ ที่เกิดความสุข จะมีอารมณ์อีกอย่าง ในขณะรู้สึกเฉย ๆ จะมีอารมเน์อีกอย่าง **อารมณ์** ในที่นี้ หมายถึง **ความรู้สึกในใจ**

เป็นความรู้สึกที่อยู่ในประเภทกองสังขาร ในทำนองเดียวกัน คนเราจะมีความรู้สึกไปในรูปไหน ก็สุดแล้วแต่ในขณะนั้น ๆ จะมองหรือคิดในแง่ไหน ถ้ามองในแง่ดี ก็มีความรู้สึกดีเกิดขึ้น ถ้ามองในแง่ร้าย ก็เกิดความรู้สึกในแง่ร้าย *การมองในที่นี้* ก็คือ *การใช้สัญญาไปในทางใดนั่นเอง* พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสว่า **"กามสัญญาเป็นเหตุให้เกิดกามฉันทะ ส่วนอสุภสัญญาเป็นเหตุให้เกิดความสงบในใจ"** **กามสัญญา** ก็คือ การมองหรือการพิจารณาในแง่สวยงาม ซึ่งคนที่จะคิดในแง่นี้ได้ ก็หมายถึงเขาเคยกำหนดมาแล้วว่า อย่างไหนสวย อย่างไหนไม่สวย ส่วน **อสุภสัญญา** เป็นการพิจารณาในแง่ที่ตัวเองเคยกำหนดมาว่าสิ่งไม่งามมีอะไรบ้าง **กามฉันทะ** *ความพอใจในกาม* **สันติ** *ความสงบ* **ความรู้สึกเหล่านี้จัดอยู่ในประเภทสังขาร** เวทนาสัญญาเป็นเหตุให้เกิดสังขาร มีความสัมพันธ์อยู่กับสังขารอย่างใกล้ชิดเช่นนี้

สังขาร แม้จะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดอยู่กับ เวทนา สัญญา ดังกล่าวมาแล้วก็จริง แต่เราก็จะสังเกตได้อีกอย่างหนึ่งว่า **โดยปกติคนเรา ถ้าไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้สัมผัสกับอารมณ์ที่จะมายั่วให้เกิดกิเลส กิเลสก็ไม่ค่อยจะเกิด**

เหมือนกัน พระในพระพุทธศาสนาต้องอยู่ในวินัยอย่างเคร่งครัด ทำตัวให้ห่างจากอารมณ์ที่จะก่อให้เกิดกิเลส ก็เพราะเหตุนี้ กิเลสเป็นเจตสิกที่จัดให้อยู่ในประเภทสังขาร ด้วยการพิจารณาเช่นนี้ ก็จะเข้าใจได้แล้วว่า *ตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมอง เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารอย่างไร*

เท่าที่อธิบายมาแล้วนี้ เป็นการอธิบายในข้อว่า ***"สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดนามอย่างไร"*** ต่อแต่นี้ไปพึงศึกษาในข้อว่า ***" สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดรูปอย่างไร"***

สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **รูป** ผู้ที่มีความรู้ทางชีววิทยาดี เขาจะบอกเราว่า **ความเจริญเติบโตของร่างกายทุกอย่างขึ้นอยู่กับระบบประสาท** ในขณะที่กำลังอยู่ในท้องแม่ ถ้าประสาทหรือสมองส่วนไหนพิการ อวัยวะที่ขึ้นอยู่กับประสาทส่วนนั้นจะลีบ แม้โตขึ้นมาแล้ว เราก็จะสังเกตเห็นได้ชัดจากเด็กที่เป็นโรคโปลิโอ คือ โรคไขสันหลังอักเสบ แข้งขาจะลีบ และถ้าหากประสาทที่บังคับหัวใจให้ทำงานเกิดพิการ คนนั้นก็มีหวังตาย ดังนี้เป็นต้น จากข้อสังเกตเหล่านี้ ก็จะเห็นได้แล้วว่า *สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดรูปได้อย่างไร*

แต่อย่างไรก็ดี ข้อนี้มีสิ่งที่น่าสังเกตตามหลักวิชาของ

พุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งอยู่อย่างหนึ่ง กล่าวคือ **ตามหลักพุทธศาสนาถือว่า คนเราจะเกิดมาแข็งแรง หรือไม่แข็งแรง มีสาเหตุเกี่ยวกับกรรมในอดีตด้วย** *กรรม* ในที่นี้หมายถึง *วิบากที่เกิดมาจากการกระทำในชาติก่อน* ได้อธิบายมาแล้วว่า **ระบบประสาทเป็นกัมมชรูป** คือ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับกรรมในอดีตอย่างใกล้ชิดมาก เช่น สมองของใครจะดีหรือเลวแค่ไหนนั้นเกี่ยวกับปัญญาบารมีที่เคยสร้างสมอบรมมา ดังนี้เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ **ข้อว่า สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* รูปนั้น เมื่อในทางชีววิทยาพิสูจน์ได้ว่า สฬายตนะมีบทบาทสำคัญต่อการเจริญเติบโตของร่างกาย นั่นย่อมแสดงให้เห็นว่า กรรมในชาติก่อน ย่อมมีผลสืบเนื่องมาถึงร่างกายนี้ได้อย่างแน่นอน** ข้อสังเกตนี้ควรจะได้พิจารณาให้ลึกซึ้งด้วย

ในหัวข้อตอนนี้มีปัญหาอยู่อย่างหนึ่งที่บางคนอาจสงสัยมาก คือ *อายตนะอันที่ ๖ ในคัมภีร์ทุกแห่งหมายถึงใจทั้งนั้น แต่เหตุไฉน ข้าพเจ้าจึงมาจัดเสียใหม่ว่า อายตนะอันที่ ๖ คือสมอง*

ความจริง ในการที่ข้าพเจ้าจัดเสียใหม่เช่นนี้ ความประสงค์ก็เพื่อให้เป็นที่เข้าใจง่ายสำหรับนักศึกษาในปัจจุบัน ซึ่งมีความเคยชินกับเรื่องทางชีววิทยาเท่านั้น และที่จัดเช่นนี้ก็ไม่

ได้ผิดจากหลัก ขอให้สังเกตว่า **ในคัมภีร์ปัฏฐาน** ซึ่งเป็นคัมภีร์**อภิธรรมเล่มหนึ่ง** มีข้อความอยู่ตอนหนึ่งว่า "จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย เป็นนิสสยปัจจัยของวิญญาณ ๕ ส่วนมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ อาศัยซึ่งรูปใดเป็นไป รูปนั้นได้ชื่อว่า เป็นนิสสยปัจจัยของมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุนั้น" (โปรดดูตอนกล่าวถึงหมวดนิสสยปัจจัย) **เมื่อพิจารณาดูตามหลักนี้** ก็จะเห็นได้ชัดว่า คำว่า **รูป ที่เป็นนิสสยปัจจัยของมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุนั้น** ก็คือ **สมอง** นั่นเอง เพราะคำว่า **มโนธาตุ** นั้น หมายถึง **ความนึก มโนวิญญาณธาตุ** ก็หมายถึง **ความคิด** เรารู้กันดีว่า อันความนึก ความคิดนี้ ต้องอาศัยสมอง เว้นจากสมองแล้ว ความนึก ความคิด ย่อมมีไม่ได้ *แต่ในอรรถกถา คำว่า รูป ในที่นี้ ท่านบอกว่า ได้แก่หทัยวัตถุ และหทัยวัตถุในความหมายของท่าน ก็คือ หัวใจ*

อนึ่ง ผู้อ่านจะพึงสังเกตได้อีกว่า **แม้ข้าพเจ้าจะไม่พูดถึงใจในที่นี้ ก็ไม่ได้ทำให้ขาดความหมายที่สำคัญไปแต่อย่างใด** เพราะคำว่า *"นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิด มนายตนะ คือ ใจ"* ได้มีอยู่ในข้อที่ว่า *"วิญญาณ เป็นปัจจัยใจให้เกิด นามรูป แม้นามรูป ก็เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ"* อยู่แล้ว ฉะนั้น ในตอนนี้จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวซ้ำอีก

๕. สฬายตนะ

สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* ผัสสะ

ผัสสะ *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* สฬายตนะ

สฬายตนะ คือ **อายตนะภายใน ๖** ดังที่กล่าวมาแล้ว

ผัสสะ แปลว่า **การสัมผัส หรือการกระทบ ในที่นี้** หมายถึง **กิริยาที่วิญญาณได้สัมผัสกับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ โดย** อาศัยอายตนะภายในเป็นสื่อกลางหรือเป็นเครื่องมือในการติดต่อให้ *โปรดสังเกตว่า เพียงแต่อายตนะภายในกับภายนอกกระทบกัน แต่ไม่มีความรู้สึกใด ๆ เกิดขึ้น ไม่เรียกว่า ผัสสะ* เช่น ในขณะที่คนนอนหลับ แม้แสงจะเข้าตา เสียงจะเข้าหู อายตนะภายในกับภายนอกสัมผัสกันเช่นนี้แล้วก็ตาม แต่ในเมื่อคนนั้นไม่มีความรู้สึกใด ๆ เกิดขึ้น **การสัมผัสอย่างนี้ ไม่เรียกว่า ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นเจตสิกอันหนึ่งอยู่ในประเภทสังขาร และเป็นสัพพสาธารณเจตสิกด้วย** กล่าวคือ **เป็นเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตทุกขณะ**

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ ข้อนี้เข้าใจได้ไม่ยาก เพียงแต่พิจารณาว่า *ถ้าไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ*

หรือสมอง ผัสสะ คือ การที่ใจได้สัมผัสกับอารมณ์ จะมีได้หรือไม่ ? หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า *ถ้าตา หู เป็นต้น ไม่มี การเห็น การได้ยิน จะมีได้หรือไม่ ?* เพียงเท่านี้ ก็เข้าใจได้แล้ว แต่อย่างไรก็ดี อย่าลืมที่จะทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ว่า **ลำพัง** ตา **หู จมูก ลิ้น** กาย และสมองอย่างเดียว ***ไม่มีใจ*** ผัสสะย่อมมีไม่ได้ และใจจะสัมผัสกับอารมณ์ได้ต้องมีเวทนา สัญญา และสังขาร เป็นปัจจัยด้วย

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ ข้อนี้เข้าใจยากหน่อย แต่ถ้าพิจารณาโดยวิธีนี้ ก็เข้าใจไม่สู้ยากนักกล่าวคือ :-

ครั้งแรกจงพิจารณาให้เข้าใจโดยถ่องแท้เสียก่อนว่า **ตัณหา อุปาทาน อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดกรรมอย่างไร ? กรรม** คือ **พฤติกรรม** กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดวิบาก **วิบาก** คือ **สมรรถภาพของชีวิต** เมื่อชีวิตมีสมรรถภาพเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดระบบอวัยวะต่าง ๆ ดังหลักที่กล่าวมาแล้วว่า *"วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด รูป"* **หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า** *"นาม เป็นปัจจัยให้เกิด รูป"* อย่าลืมว่า คำว่า **สมรรถภาพของชีวิต** ก็คือ **สมรรถภาพของวิญญาณนั่นเอง**

เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว พึงพิจารณาต่อไปอีกว่า :-

อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม จะมีได้หรือไม่ ถ้าไม่มีผัสสะเป็นปัจจัย ? *จะเห็นว่า เป็นไปไม่ได้เลย* เพราะโดยปกติ ตัณหาจะเกิดได้ต้องมีเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดขึ้น ก็เพราะอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย ตามหลักที่ว่า *"เมื่อมีผัสสะ ย่อมมีเวทนา เมื่อมีเวทนา ย่อมมีตัณหา เมื่อมีตัณหา ย่อมมีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ย่อมมีกรรม" สำหรับอวิชชานั้น ทุกครั้งที่ตัณหา อุปาทาน เกิด อวิชชาย่อมเกิดขึ้นด้วยเสมอ* เพราะเหตุที่ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน อวิชชา และกรรม และนามธรรมเหล่านี้ก็เป็นเหตุให้เกิดวิบาก วิบากเป็นเหตุให้เกิดรูป และสฬายตนะก็เป็นรูปส่วนหนึ่ง ดังที่กล่าวมานี้แล ผัสสะ *จึงได้ชื่อว่า* เป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะด้วย อย่าลืมว่าผัสสะนั้นเป็นสัพพสาธารณเจตสิก และนามธรรมทั้งหลาย เกิดพร้อมกัน เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้น ในขณะที่กล่าวว่า กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดรูป *(สฬายตนะเป็นกัมมชรูป)* นั้น พึงเข้าใจด้วยว่า ในขณะนั้น ผัสสะก็เป็นปัจจัยให้เกิดรูปด้วยเช่นเดียวกัน

อันที่จริง ข้อว่า "ผัสสะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* สฬายตนะ" นี้ ในความหมายที่พิเศษ หมายถึงว่า สิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการเกิดและวิวัฒนาการของระบบประสาทต่าง ๆ

และข้อนี้กินความไปถึงว่า ร่างกายส่วนอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน จะเกิดขึ้นและวิวัฒนาการอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมด้วย ชีวิตทั้งหลายย่อมปรับปรุงตัวเองให้เข้ากันได้กับสิ่งแวดล้อมเพื่อความคงอยู่แห่งชีวิตของมัน *หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาทอันนี้เอง* คือ *หลักวิวัฒนาการของพุทธศาสนา* ถ้าศึกษาหัวข้อนี้ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งจริง ๆ จะเห็นได้ว่า หลักวิวัฒนาการของดาวินนั้น เกิดทีหลังพุทธศาสนามากมาย พระพุทธเจ้าเป็นคนแรกของโลกที่ตรัสรู้เรื่องนี้ และรู้อย่างแจ่มแจ้งจริง ๆ แต่อย่างไรก็ดี เพราะเหตุที่ในพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างสั้น ๆ ผู้ที่เข้าใจเรื่องนี้ไม่ลึกซึ้ง ก็อาจจะมองผ่านไปเสีย เพราะฉะนั้น สำหรับผู้ที่ต้องการจะเข้าใจเรื่องนี้ให้แจ่มแจ้ง ควรต้องศึกษา หลักวิวัฒนาการของดาวิน ให้เข้าใจดีเสียก่อน

อนึ่ง ขอให้สังเกตว่า จากหัวข้อที่ว่า "สฬายตนะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* ผัสสะ" นี้ คำว่า อายตนะ แม้ในหลักจะหมายเพียงแต่ อายตนะภายใน ก็จริง *แต่ในความหมายที่แท้จริงนั้น หมายถึงอายตนะภายนอกด้วย* เพราะผัสสะจะมีไม่ได้ ถ้ามีแต่อายตนะภายในอย่างเดียว และในข้อต่อไปที่ว่า ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา นั้น ยิ่งเห็นได้ชัด เวทนา

ที่เกิดจะเป็นสุขหรือทุกข์ ความสำคัญอยู่ที่อายตนะภายนอกอย่างเห็นได้ชัด อากาศร้อนเกินไป หรือหนาวเกินไป หรือเกิดสิ่งที่เป็นพิษขึ้นในร่างกายเป็นต้น เช่นนี้ อย่างไรเสียก็ต้องเกิดทุกขเวทนาทางกาย เพราะฉะนั้น เมื่อพูดถึงคำว่า *อายตนะ* คราวไร ขอให้เข้าใจว่า นั่นหมายถึง *อายตนะภายนอก* ด้วยทุกครั้ง

เพราะคำว่า อายตนะ กินความไปถึง อายตนะภายนอก ดังที่กล่าวมานี้ สิ่งแวดล้อมจึงมีส่วนสำคัญในการเกิดและวิวัฒนาการของชีวิต ซึ่งจะพิจารณาเห็นได้ดังต่อไปนี้ :-

สัตว์ในประเทศหนาว ขนยาว คนที่ตาบอด หูจะดีกว่าคนตาดี หรือคนที่หูหนวกมาแต่กำเนิด ตาจะใช้แทนหูได้ดีกว่าคนที่มีหูเป็นปกติ ตัวอย่างเหล่านี้อธิบายได้ดังนี้ :-

ความหนาว คือ โผฏฐัพพะ *โผฏฐัพพะ* แปลว่า สิ่งที่มาถูกต้องกาย หรือสิ่งที่จะพึงรู้ได้ทางกายสัมผัส กายสัมผัสในความหมายที่ลึกซึ้ง หมายถึง กายสัมผัสภายในด้วย คำว่า โผฏฐัพพะ ก็เช่นเดียวกัน ไม่ใช่หมายเฉพาะสิ่งที่มาถูกต้องผิวกายเท่านั้น เช่น โลหิต สิ่งที่เป็นพิษในโลหิต ความว่างในกระเพาะ กรดในกระเพาะ เชื้อโรคต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เรียกว่า โผฏฐัพพะ การที่กายวิญญาณได้สัมผัส

กับโผฏฐัพพะเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดเวทนาทางกายต่าง ๆ เหล่านี้เป็นกายสัมผัสภายใน กายสัมผัสภายใน บางอย่างก็รู้สึกตัวได้ แต่บางอย่างก็รู้สึกตัวไม่ได้ เช่นในกรณีกายสัมผัสที่กระเพาะอาหารที่เป็นไปตามปกติ เราไม่รู้สึกตัวเลย โลหิตซึ่งเป็นเครื่องเร้าให้หัวใจทำงาน กายสัมผัสระหว่างโลหิต ซึ่งเป็นอายตนะภายนอกกับกายวิญญาณที่บังคับหัวใจให้ทำงาน *(กระแสประสาทที่วิ่งมาจากสมอง มาบังคับหัวใจ ก็คือ กายวิญญาณที่เป็นส่วนแห่งภวังค์)* เราก็รู้สึกไม่ได้ ดังนี้เป็นต้น

โผฏฐัพพะมีทั้งภายนอกและภายใน กายสัมผัสก็มีทั้งภายนอกและภายใน กายวิญญาณก็มีทั้งภายนอกและภายใน ดังที่กล่าวมานี้ เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ก็พึงพิจารณาต่อไปว่า :-

โผฏฐัพพะ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดเวทนา
เวทนา ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน อวิชชา และกรรม
เมื่อมีกรรม ย่อมมีวิบากเกิดขึ้น
เมื่อมีวิบาก รูปก็ย่อมเกิดขึ้นตามส่วนแห่งวิบากนั้น ๆ

เพราะเหตุนี้ *ความหนาวจึงเป็นปัจจัยทำให้สัตว์ในประเทศหนาวชนยาวได้* ในการพิจารณาถึงเรื่องนี้ อย่าลืมที่จะนึกว่า **วิบาก คือ สมรรถภาพของวิญญาณ** วิบากเป็นสิ่งที่ถ่ายถอดทางกรรมพันธุ์ก็ได้ และถ่ายทอดสืบต่อทางปฏิสนธิวิญญาณได้

อีกด้วย ชีวิตทั้งหลาย ซึ่งดิ้นรนเป็นไปต่าง ๆ เพื่อความคงอยู่แห่งชีวิตของตนนั้น กว่าจะมีหรือได้สิ่งที่ต้องการและสมประสงค์ก็กินเวลาหลายชั่วอายุมาก

คนตาบอด ซึ่งหูมักจะดีเป็นพิเศษ หรือคนหูหนวก แต่ตาก็มักจะดีเป็นพิเศษ เช่นนี้ ก็อธิบายได้ด้วยกฎอันเดียวกันนี้เหมือนกัน กล่าวคือ *เมื่อประสาทส่วนไหนพิการไป จากความพิการนี้ ก็จะทำให้เกิดการดิ้นรนขึ้น เพื่อจะชดใช้ส่วนที่บกพร่องไป แล้วการดิ้นรนนี้ ก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในร่างกาย โดยเฉพาะคือที่ระบบประสาท* แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ก็คือ พฤติกรรมที่เกิดจากตัณหา อุปาทาน นั่นเอง เมื่อเรารู้เช่นนี้แล้ว เราก็เข้าใจได้โดยง่ายว่า เหตุไรต่อมา คนที่หูหนวก ตาจึงดี ส่วนคนที่ตาบอด หูกลับดี ดังนี้เป็นต้น

๖. ผัสสะ

ผัสสะ *เป็นปัจจัยให้เกิด* เวทนา
เวทนา *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* ผัสสะ
ผัสสะ *สัมปยุตด้วย* เวทนา
เวทนา *ก็สัมปยุตด้วย* ผัสสะ

ผัสสะ คือ การที่วิญญาณได้สัมผัสกับอายตนะภายนอก

เวทนา คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เวทนามีทั้งทางกายและทางใจ

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา ข้อนี้เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะเราสังเกตเห็นได้ง่ายมาก เช่น

วันไหนอากาศร้อนเกินไป หรือหนาวเกินไป เราก็รู้สึกไม่สบาย อย่างนี้เรียกว่า ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนาทางกาย หรือถ้าถูกเขาว่าให้ และรู้สึกเจ็บใจ นี่ก็คือผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนาทางใจ

เมื่อลมเย็นพัดโชยมาเอื่อย ๆ ถูกต้องผิวกาย เรารู้สึกสบาย นี่คือ **ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดสุขเวทนาทางกาย** เมื่อได้เห็นคนรัก ได้สนทนากับคนรัก รู้สึกสำราญใจ นี่คือ **ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดสุขเวทนาทางใจ**

แต่ถ้าขณะใด ประสบอารมณ์ดังกล่าวเข้าแล้ว รู้สึกเฉย ๆ อย่างนี้เรียกว่า **ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาเวทนา**

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า ไม่ยากในการทำความเข้าใจในหัวข้อนี้ แต่อย่างไรก็ดี อย่าลืมว่า **ผัสสะ** หมายถึง **การที่ใจได้สัมผัสกับอารมณ์ ไม่ใช่หมายถึงอากาศที่มากระทบผิวกาย หรือหมายถึงคำพูดที่มากระทบหู**

หรือหมายถึงภาพที่มากระทบตา ผัสสะ แปลว่า **การสัมผัส** หรือการกระทบ ก็จริง แต่คำนี้มีความหมายจำกัด คือหมายถึงการที่ใจได้กระทบกับอารมณ์ **ส่วนสิ่งที่มากระทบอายตนะภายใน** เรียกว่า **อายตนะภายนอก เป็นเครื่องเร้าที่จะทำให้วิญญาณเกิดขึ้นมา** คนส่วนมากเมื่อเอ่ยคำว่า **ผัสสะ** มักจะเข้าใจว่า *ได้แก่สิ่งที่มากระทบ* โปรดจำไว้ว่า **แม้การกระทบระหว่างอายตนะภายนอกกับภายใน ถ้าหากการกระทบนั้นไม่ก่อให้เกิดวิญญาณ** เช่น ในขณะนอนหลับเสียงเข้าหู แต่ไม่ได้ยิน **อย่างนี้ก็ไม่เรียกว่า ผัสสะ อย่าลืมว่า ผัสสะนั้น เป็นสัพพสาธารณเจตสิกอย่างหนึ่งที่อยู่ในกองสังขาร**

อนึ่ง ในการทำความเข้าใจข้อนี้ มีสิ่งที่จะพึงพิจารณาให้ละเอียดอยู่ ๓ ประการ ด้วยกัน กล่าวคือ :-

๑. **คุณสมบัติของอายตนะภายนอก**

๒. **คุณสมบัติของประสาท** (อายตนะภายใน)

๓. **สภาพของวิญญาณในขณะที่รับอารมณ์**

การที่ต้องให้แยกประเด็นออกพิจารณาเป็น ๓ ประการเช่นนี้ **ก็เพราะเวทนาทุกอย่างที่เกิด จะเกิดเป็นสุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา อย่างไร ปัจจัยสำคัญอยู่ที่ประเด็นทั้ง ๓ นั้น เวทนาแต่ละอย่างเป็นผลรวมของปัจจัย ๓**

ประการนี้ เช่น ถ้ากระทบกับอากาศร้อนเกินไป อย่างไรเสีย ก็ต้องเกิดความทุกข์กายและมักมีผลกระทบกระเทือนไปถึงใจด้วย แต่สำหรับคนที่เขาเคยชิน เช่น พวกที่อยู่ในแถบทะเลทราย อากาศร้อนอย่างเมืองไทย เขาอาจไม่รู้สึกเดือดร้อนเลย เสียงน่ารำคาญ กลิ่นที่เหม็น รสที่เผ็ดจัด คนที่เคยชินแล้ว จะไม่รู้สึกเดือดร้อน เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาถึงข้อนี้ อย่าลืมที่จะนึกถึงประเด็นเหล่านี้ ผัสสะมีความหมายแต่เพียงว่า **วิญญาณได้สัมผัสกับอารมณ์** แต่เมื่อมีผัสสะแล้ว ผัสสะนั้นจะเป็นเหตุให้เกิดสุขหรือทุกข์ ความสำคัญอยู่ที่ประเด็นทั้ง ๓ ประการ แต่อย่างไรก็ดี ถ้ามีผัสสะแล้ว เป็นต้องมีเวทนาด้วยเสมอ อย่างน้อยก็อุเบกขาเวทนา ถ้าผัสสะไม่มี เวทนาก็ไม่มี

อนึ่ง ที่เราพูดกันว่า **ประสาทมีความเคยชิน** นั่นมีความหมายถึงว่า **ภายในระบบประสาทมีการจัดตัวเองใหม่ มีการเปลี่ยนแปลงในทางเคมีใหม่ เพื่อปรับปรุงตัวเองให้เข้ากันได้กับสิ่งแวดล้อม** แต่อย่างไรก็ดี อย่าลืมที่จะนึกไปให้ถึงว่า **การที่คนเราจะมีความเคยชินกับสิ่งใดเร็ว หรือช้า นั่นเกี่ยวกับใจด้วย** เพราะตามข้อเท็จจริงปรากฏว่า คนที่มีใจต่ำจะเคยชินกับถ้อยคำอันหยาบคายได้ง่ายมาก ส่วนคนที่มีอุปาทานยึดเหนียวแน่นอยู่ในจรรยาผู้ดี

นานนักหนาที่จะมีความเคยชินกับถ้อยคำประเภทนี้ คนที่รู้และเข้าใจถึงความร้ายกาจของเชื้อโรคเป็นอย่างดี ยากมากที่จะทำให้เขามีความเคยชินกับความสกปรก คนที่จิตใจสูง เต็มเปี่ยมด้วยคุณธรรม จะหัดให้ทำความชั่วบ่อย ๆ เพื่อให้เกิดความเคยชิน หรือแม้เขาจะเห็นคนอื่น ๆ เขาทำความชั่วกันแพร่หลาย เห็นใคร ๆ เขาก็ทำกัน ก็ยากมากมีจะมีความเคยชินถึงกับว่าตัวเองก็อาจจะทำได้โดยไม่มีความกระดาก เพราะฉะนั้น จากตัวอย่างเหล่านี้ ในการพิจารณาถึงความเคยชิน อย่าลืมที่จะนึกถึงสภาพของใจด้วย

อนึ่ง ข้อที่ว่า *ให้พิจารณาถึงสภาพของใจด้วย* นั้น พึงทำความเข้าใจเช่นนี้ กล่าวคือ :-

ผัสสะ เป็นเจตสิกที่เกิดพร้อมกับเจตสิกอื่น ๆ อีกหลายอย่าง อย่างน้อยก็คือ สิ่งที่เป็นสัพพสาธารณเจตสิกด้วยกัน ซึ่งได้แก่ **เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา** *(ความที่จิตมีอารมณ์อันเดียวอยู่ชั่วขณะหนึ่ง)* **ชีวิตินทรีย์** *(ความมีชีวิตของจิตชั่วขณะหนึ่ง)* **มนสิการ** *(ความใส่ใจต่ออารมณ์ชั่วขณะหนึ่ง)* เจตสิกเหล่านี้เกิดกับจิตทุกขณะ ไม่ว่าจะเป็นเพียงชั่วเห็นแวบหนึ่ง หรือได้ยินเพียงแวบหนึ่งก็ตาม เจตสิกทั้ง ๗ นี้เป็นต้องเกิดร่วมด้วยเสมอทุกขณะ นอกจากนี้ ก็ยังมี อวิชชา ตัณหา

อุปาทาน และอื่น ๆ อีก คำว่า สภาพของใจ ก็หมายถึงว่า ในขณะนั้น ๆ วิญญาณได้ประกอบด้วยเจตสิกอะไรบ้าง ที่ว่า *เวทนาจะเกิดเป็นสุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา อย่างไร เกี่ยวกับสภาพของใจด้วย* นั้น ก็หมายถึงว่า *เกี่ยวกับเจตสิกเหล่านี้อย่างไรนั่นเอง* จงสังเกตว่า ถ้ามีใครเขาเอาของที่เราไม่อยากได้มาให้ เราจะรู้สึกเฉย ๆ แต่ถ้าเป็นของที่เราอยากได้มากที่สุด เพราะถือว่าดีที่สุด รักที่สุด เช่นนี้แล้ว เราจะรู้สึกปลาบปลื้มปีติอย่างล้นเหลือ เพราะเหตุนี้ จึงได้กล่าวว่า *เวทนาจะเกิดเป็นอย่างไร นั่นเกี่ยวกับสภาพของใจด้วย*

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา ในข้อนี้ สิ่งที่จะพึงเข้าใจให้ถ่องแท้ที่สุด ก็คือ *ถ้าไม่มีผัสสะเกิดขึ้นแล้วจะมีเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นได้หรือไม่ ?* ถ้าเห็นว่า *เป็นไปไม่ได้เลย ไม่ว่าในกรณีใด* **อย่างนี้จึงจะเรียกได้ว่า เข้าใจในหัวข้อนี้เป็นอย่างดีแล้ว** แต่คนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า *เวทนาจะเกิดหรือไม่เกิด ปัจจัยสำคัญอยู่ที่ประสาท ถ้าประสาทดี และมีเครื่องเร้า คนนั้นไม่หลับ อย่างไรเสียก็จะต้องเกิดเวทนาไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง* **อย่าลืมว่า ประสาทเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนานั้น** พระพุทธองค์ได้ตรัสมาแล้ว ในหัวข้อที่ว่า ***สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดนาม*** **แต่ถึงกระนั้น ในเมื่อ**

จะเฟ้นกันให้ละเอียดจริง ๆ จะพบว่า ปัจจัยสำคัญและใกล้ชิดที่สุดนั้น คือ ผัสสะ ไม่ใช่ประสาท เพราะบางขณะทั้งที่ประสาทปกติ แต่ผัสสะอาจไม่เกิดเลยก็ได้ เช่น ในกรณีของผู้ที่เข้าสมาธิอย่างแน่วแน่ที่สุดจนจิตดับ ประสาทและเครื่องเร้าภายนอกไม่อาจทำให้เกิดเวทนาได้แต่อย่างใดเลย

เวทนา *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* **ผัสสะ** ข้อนี้ อาจเข้าใจยากมากสำหรับบางคน โดยเฉพาะคือคนที่ไม่มีความสนใจในเรื่องสมาธิ เพราะข้อเท็จจริงที่จะพิสูจน์ในเรื่องนี้อย่างเด็ดขาดและขาวสะอาดนั้นอยู่ที่สมาธิชั้นสูง แต่อย่างไรก็ดี ก็มีทางที่จะพอเข้าใจได้สำหรับคนทั่วไปดังนี้ :-

ครั้งแรกคิดให้เข้าใจจริง ๆ เสียก่อนว่า *ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา* นั้น ก็คือ เมื่อวิญญาณได้สัมผัสกับอารมณ์แล้ว วิญญาณจะต้องเกิดความรู้สึกเป็นสุข หรือทุกข์ หรือไม่ก็อุเบกขาอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ต่อไปก็ให้พิจารณาย้อนหลังอีกทีว่า :-

เวทนานั้นใช่หรือไม่ ที่ทำให้อยากสัมผัสกับอารมณ์อย่างนั้นอย่างนี้ ?

เพราะความสุขใช่หรือไม่ จึงทำให้อยากสัมผัส อยากลิ้ม อยากลอง อยากจับ อยากคลำ ?

และเมื่อมีความอยากต่ออารมณ์อันใดซ่อนอยู่ในใจทุกครั้งถ้ามีอารมณ์นั้นมาสัมผัส จะห้ามใจไม่ให้รับอารมณ์นั้น จะได้หรือไม่ ?

เมื่อพิจารณาเช่นนี้ และแยกแยะความรู้สึกออกไปให้ละเอียด ก็จะมองเห็นว่า **เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และสังขารเป็นปัจจัยให้วิญญาณเกิดขึ้นมาสัมผัสกับอารมณ์** อย่าลืมว่า แม้จะได้แสดงปัจจัยต่อ ๆ กันมาอย่างนี้ ก็อย่าเข้าใจว่าเจตสิกต่าง ๆ เหล่านี้เกิดคนละขณะ เป็นอันขาด ถ้าเข้าใจว่าเกิดคนละขณะ ก็จะมองไม่เห็นว่า *เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะได้อย่างไร* นามธรรมทั้งหลายที่จะเป็นปัจจัยของกันและกันได้ นามธรรมเหล่านั้นจะต้องเกิดพร้อมกัน

เวทนา *เป็นปัจจัยให้เกิด* **ผัสสะ** ตามที่อธิบายมานี้ เป็นการอธิบายโดยอ้อม ซึ่งไม่สู้จะเห็นได้ชัดนัก เพราะไม่ใช่ข้อพิสูจน์โดยตรง ส่วนข้อพิสูจน์โดยตรงอยู่ที่เรื่องสมาธิดังนี้ :-

ผู้ที่เคยหัดทำสมาธิทุกคนจะทราบได้ดีว่า ขณะใด ใจรู้สึกตื่นเต้นเพราะความสุข หรือความทุกข์ก็ตาม ขณะนั้น จะบังคับใจให้เป็นสมาธิไม่ได้ ต่อเมื่อใจสงบปราศจากทั้งสุขและทุกข์ ใจจะเป็นสมาธิได้ง่ายมาก แต่ถึงกระนั้น ก็จะพบอีกว่า แม้ใจจะ

เป็นอุเบกขาแล้วก็ตาม แต่ถ้าหากอุเบกขานั้นจะได้ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก คือแผ่วเบาลึกซึ้งขึ้นไปทุกที ก็จะพบว่า ใจจะเลือนจากความรู้สึกภายนอกมากขึ้นทุกที อารมณ์ภายนอกไม่มีอิทธิพลที่จะเร้าให้เกิดผัสสะได้แต่อย่างใด ใจจะอยู่เฉพาะกับอารมณ์ของสมาธิในขณะนั้นเท่านั้น และยิ่งกว่านั้น แม้ว่าตัวเองจะยังเข้าสมาธิถึงขั้นดับจิตไม่ได้ก็ตาม แต่ก็จะหยั่งรู้ได้แล้วว่า ถ้าความรู้สึกเฉย ๆ นั้นดับหายไป เขาก็จะรู้ว่า จิตจะต้องดับ เพราะจิตเกิดขึ้นได้ ดำรงอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยเวทนา จิตจะเกิดสัมผัสกับอารมณ์ใด ๆ ได้ ก็เพราะอาศัยเวทนา ผู้ที่จะเข้านิโรธ-สมาบัติ ซึ่งเป็นสมาบัติที่ทำให้จิตดับได้ ก็เพราะดับเวทนาสัญญาได้ จึงดับจิตได้ เพราะเหตุนี้แล *เวทนา จึงได้ชื่อว่าเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ*

ผัสสะสัมปยุตด้วยเวทนา เวทนาก็สัมปยุตด้วยผัสสะ ได้อธิบายมาแล้ว โปรดย้อนกลับไปพิจารณาใหม่อีกครั้งตั้งแต่ต้น

๗. เวทนา

เวทนา *เป็นปัจจัยให้เกิด* ตัณหา
ตัณหา *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* เวทนา
เวทนา *สัมปยุตด้วย* ตัณหา
ตัณหา *ก็สัมปยุตด้วย* เวทนา

เวทนา คือ เวทนาทั้ง ๓ ดังที่อธิบายมาแล้ว **ตัณหา** แปลว่า **ความอยาก** แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ :-

๑. **กามตัณหา** ความอยากในทางกามารมณ์ คือ ความอยากมีอยากได้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่รักใคร่ชอบใจ กามตัณหาเป็นความอยากที่เจือด้วยราคะ

๒. **ภวตัณหา** ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ อยากเกิดเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ภวตัณหา เป็นความอยากเกี่ยวกับภพ เกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับชื่อเสียง ผู้ที่ตัดกามตัณหาได้แล้ว บางทีก็ยังอยากที่จะเกิดในภพที่สูงกว่ากามภพ หรืออยากจะเป็นคนมีชื่อเสียงอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างนี้เรียกว่ายังมีภวตัณหาอยู่ ผู้ที่จะตัดภวตัณหาได้ขาดมีบุคคลประเภทเดียวเท่านั้น คือพระอรหันต์

๓. **วิภวตัณหา** ความอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ คือ อยากจะให้บุคคล หรือสิ่งของ หรือเหตุการณ์ที่ตัวเองไม่ชอบ ที่ตัวเอง

เกลียด พันหูพันตาไป ให้ลืมหายตาย จากไป ความอยากฆ่าตัวตาย ความอยากฆ่าคนอื่น หรือความอยากอันใดที่เป็นไปในทางทำลาย ความอยากเหล่านี้ คือ วิภวตัณหา

บางคน เมื่อเอ่ยถึงตัณหาแล้ว ก็มักจะเข้าใจว่าจะต้องเป็นสิ่งเลวเสมอ และถ้าถามว่า *ความอยากข้าว อยากน้ำ อยากนอน อยากพักผ่อน เป็นตัณหาหรือเปล่า ?* ก็ตอบกันว่า *ไม่เป็น* แต่ความจริง ถ้าพิจารณาดูใหม่ตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ จะเห็นว่า **ความอยากทุกอย่างเป็นตัณหาทั้งสิ้น เพราะตราบใดที่ยังมีอวิชชาอยู่ในสันดาน มีกิเลสต่าง ๆ อยู่ในสันดาน แม้ผู้นั้นจะได้ชื่อว่าเป็นอริยบุคคลแล้วก็ตาม แต่ถ้าหากยังไม่เป็นถึงขั้นพระอรหันต์แล้ว ทุกครั้งที่เกิดเวทนา เป็นต้องเกิดตัณหาทั้ง ๓ นี้ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเสมอ** ตัณหาเป็นแรงงานของมนุษย์ ความเจริญทั้งหลายในโลกมีมูลฐานมาจากตัณหาของมนุษย์ทั้งสิ้น สิ่งที่มีชีวิตทั้งปวงต้องอาศัยตัณหาทั้งนั้น เว้นจากตัณหาแล้วชีวิตเกิดไม่ได้ ผู้ที่จะไปเกิดในโลกบริสุทธิ์ คือในพรหมโลก นั่นก็ต้องอาศัยตัณหาเหมือนกัน ผู้ที่ตัดตัณหาได้หมดทุกอย่างแล้ว จะไม่เกิดในโลกไหน ๆ

ตัณหา ไม่ใช่จะเลวเสมอไปดังที่กล่าวมานี้ ความอยากให้ทาน อยากรักษาศีล ความอยากประพฤติความดีต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เรียกว่า ตัณหา แต่เป็นตัณหาที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม *ตัณหาที่เลวทราม ก็คือ ตัณหาที่ประกอบด้วยอธรรมต่าง ๆ* เพราะฉะนั้น เมื่อเอ่ยถึงตัณหาแล้ว โปรดอย่าเข้าใจว่า *จะต้องเลวเสมอไป* อย่ารังเกียจที่จะยอมรับว่า ความอยากข้าว อยากน้ำ หรือความอยากใด ๆ อันเป็นความต้องการตามธรรมชาติของร่างกายว่า *เป็นตัณหา* บางคนคิดว่า *ถ้าความต้องการตามธรรมชาติของร่างกายเป็นตัณหาแล้ว พระอรหันต์ที่ถือกันว่า เป็นผู้สิ้นตัณหาได้ขาด ก็ไม่จริง !* เพราะท่านก็ยังมีความต้องการข้าว ต้องการน้ำ รู้สึกหิว รู้สึกกระหาย เหมือนคนธรรมดาเช่นเดียวกัน

ความจริงในเรื่องนี้ ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้ว จะเห็นได้ว่า **ความต้องการตามธรรมชาติในร่างกายของปุถุชนกับของพระอรหันต์นั้น แม้จะเป็นความต้องการในรูปเดียวกันก็จริง แต่ความรู้สึกภายในผิดกันมาก** ความต้องการของพระอรหันต์เป็นความต้องการบริสุทธิ์ เป็นความต้องการที่ไม่ติดอยู่ในอารมณ์ จะได้หรือไม่ได้ จิตท่านไม่ขุ่นมัว น้ำใจของท่านใสบริสุทธิ์เหมือนกับน้ำที่อยู่บนใบบัว ไม่เกาะไม่ติดอยู่กับสิ่งใด ๆ

ส่วนของปุถุชน ถ้าไม่ได้อย่างใจปรารถนา ก็ขุ่นแล้ว และเมื่อได้สมความปรารถนาแล้ว ก็ติดอยู่ในสิ่งนั้น **ลักษณะของตัณหาที่เด่นชัด** ก็คือ **ความอยากนั้นประกอบด้วยอวิชชาและอุปาทาน ประกอบด้วยราคะ มานะ และทิฏฐิ**

เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา ข้อนี้เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะโดยปกติเรารู้กันดีว่า สิ่งใดให้ความสุข เราก็อยากได้สิ่งนั้น สิ่งใดให้ความสุขมาก ก็อยากได้มาก สิ่งใดให้ความสุขน้อย ก็อยากได้น้อย สิ่งใดไม่ให้ความสุขเลย ก็ไม่อยากได้เลย และตรงกันข้าม สิ่งใดนำความทุกข์มาให้ ก็อยากจะให้สิ่งนั้นพินาศ หรืออยากจะหนีไปให้พ้น **ความสุข** *ก่อให้เกิด* **กามตัณหา** *และ* **ภวตัณหา** *ส่วน* **ความทุกข์** *ก่อให้เกิด* **วิภวตัณหา** เพราะเหตุนี้ **เวทนา** *จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิด* **ตัณหา**

อนึ่ง แม้ว่าข้อนี้จะไม่สู้ยากก็จริง แต่ก็ควรจะพิจารณาให้ถี่ถ้วน โดยเฉพาะก็คือ จงพิจารณาให้เข้าใจจริง ๆ ว่า :-

เหตุไร คนอย่างเรา ๆ ซึ่งมีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกิเลสอื่น ๆ ในสันดาน ทุกครั้งที่มีเวทนาเกิดขึ้น ทำไมจึงต้องมีตัณหาเกิดขึ้นด้วยทุกครั้ง จะไม่ให้ตัณหาเกิดขึ้นบ้าง จะได้หรือไม่ ?

และทำไม พระอรหันต์ ซึ่งท่านก็มีเวทนาเหมือนกัน ทำไมทุกครั้งที่มีเวทนาเกิดขึ้น ท่านจึงไม่มีตัณหาเกิดขึ้น ?

อะไร เป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้แตกต่างกันเช่นนี้ ?

อนึ่ง ควรจะได้ศึกษาให้เข้าใจถึงความรู้สึกที่มีความหมายใกล้เคียงกับตัณหา หรือความรู้สึกที่แสดงว่า ถ้ามีอันนี้เกิดขึ้นแล้วก็หมายถึงว่า มีตัณหาอยู่ด้วย ความรู้สึกเหล่านี้ก็คือ **ความพอใจ ความยินดี ความรัก ความใคร่ ความไม่พอใจ ความเกลียด ความริษยา ความโกรธ ความพยาบาท** ความรู้สึกเหล่านี้พึงทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งว่า แม้ในบางครั้ง เราจะไม่เอ่ยถึงความอยาก แต่ถ้าเอ่ยถึงความรู้สึกอันใดอันหนึ่งในบรรดาความรู้สึกเหล่านี้ ก็หมายถึงว่า เป็นอันพูดถึงตัณหาด้วยโดยปริยาย เพราะเหตุที่ว่า ความรู้สึกเหล่านี้ ก็คือ ตัณหาในรูปต่าง ๆ นั่นเอง เช่น ถ้าพูดว่า *"ข้าพเจ้าชอบสิ่งนี้ ข้าพเจ้าพอใจสิ่งนี้ ข้าพเจ้าไม่ชอบสิ่งนี้เลย"* ขอให้สังเกตว่า ถ้อยคำเหล่านี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงตัณหาในใจทั้งสิ้น ควรจะจำหลักไว้ว่า สำหรับคนที่ยังมีกิเลส ทุกครั้งที่มีเวทนาเกิดขึ้น ตัณหาเป็นต้องเกิดขึ้นด้วยเสมอ ไม่มีขณะใดเลยที่ไม่มีตัณหา ในเมื่อมีเวทนา และเวทนานั้นเล่า ก็เกิดขึ้นทุกขณะจิต เพราะฉะนั้นตัณหานั้นเองก็เกิดขึ้นทุกขณะจิตเหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดี

ตัณหาจะสังเกตได้ชัดว่า มีอยู่ในใจ ก็เฉพาะในขณะแห่งชวนะ คือ ในขณะแห่งความนึกคิดเท่านั้น ส่วนในขณะแห่งวิญญาณทั้ง ๕ เช่นในขณะที่สักแต่ว่าเห็น หรือได้ยิน ตัณหายังไม่ปรากฏ

ตัณหา **เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา** ข้อนี้ก็เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะเรารู้กันดีอยู่แล้วว่า เมื่ออยากได้สิ่งใด แล้วได้สมหวัง เราก็เกิดความสุข แต่ถ้ามีใครเอาสิ่งที่เราไม่ต้องการมาให้ เราจะรู้สึกเฉย ๆ และถ้าใครยัดเยียดเอาสิ่งที่เราไม่ชอบเลยให้กับเรา เราก็จะเกิดความทุกข์ **ความสุขจะมากหรือน้อย ก็สุดแล้วแต่ความอยากมากหรือน้อย ความทุกข์ก็เช่นเดียวกัน** ในอริยสัจพระพุทธองค์ตรัสว่า **ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์** ผู้ที่เข้าใจอริยสัจ จะเข้าใจข้อนี้ง่าย หรือผู้ที่ยังไม่เข้าใจในอริยสัจ ถ้าเข้าใจข้อนี้ดี ก็จะเข้าใจในอริยสัจได้ง่ายเช่นเดียวกัน

สำหรับข้อนี้ ประเด็นสำคัญที่จะต้องพิจารณาให้ละเอียดยิ่งก็คือ **เวทนานั้น ไม่ใช่ว่าจะต้องเกิดจากตัณหาเสมอไป** เพราะพระอรหันต์ ซึ่งท่านไม่มีตัณหาแล้ว แต่ก็มีเวทนาเกิดขึ้นได้ ปัจจัยสำคัญของเวทนาอยู่ที่**อายตนะภายในและภายนอก** เพราะเหตุที่พระอรหันต์ยังมีสฬายตนะบริบูรณ์ดีอยู่ ฉะนั้นเวทนาของท่านจึงเกิดขึ้นได้เสมอ แต่เวทนาของท่านไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ก็เพราะอวิชชาซึ่งเป็นต้นเหตุสำคัญไม่มี

และตัณหาก็ไม่มีเหลือเป็นเชื้ออยู่ในสันดานแล้ว ฉะนั้น เวทนา จึงไม่อาจเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาได้ ส่วนปุถุชน เวทนาจะต้องเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาเสมอ และเมื่อมีตัณหา เวทนาทุกอย่างจะต้องเนื่องมาจากตัณหาทุกขณะ เวทนาของปุถุชน หรือของพระอริยบุคคลที่ไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ ไม่มีขณะใดเลยที่ไม่เนื่องมาจากตัณหา หรือไม่เจือด้วยตัณหา ไม่สัมปยุตด้วยตัณหา เพราะฉะนั้น **ตัณหา** *จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิด* เวทนา ดังนี้

๘. ตัณหา

ตัณหา *เป็นปัจจัยให้เกิด* อุปาทาน

อุปาทาน *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* **ตัณหา**

ตัณหา *สัมปยุตด้วย* อุปาทาน

อุปาทาน *ก็สัมปยุตด้วย* **ตัณหา**

ตัณหา คือ **ตัณหา ๓** ดังที่อธิบายมาแล้ว

อุปาทาน แปลว่า **ความยึดมั่น** หมายถึง ความยึดมั่นในความหมายต่าง ๆ ซึ่งตามความเป็นจริงอันถ่องแท้แล้ว ความหมายนั้น ๆ ไม่มีจริง หรือไม่เป็นจริงอย่างที่เข้าใจ ไม่เป็นจริงอย่างที่ยึดถือไว้ เรียกว่า เป็นการยึดถือด้วยความเข้าใจผิด หรือด้วยอวิชชา หรือเป็นเพราะอยากจะถือไว้เอง เพื่อผลอย่าง

ใดอย่างหนึ่ง ซึ่งถ้าไม่ถือไว้เช่นนั้น ก็จะไม่ได้สิ่งที่ต้องการ บางทีทั้งที่รู้อยู่ว่า สิ่งที่ถือไว้นั้นไม่เป็นความจริง แต่ก็ต้องถือไว้ เรียกว่า ***เป็นการยึดถือไว้ด้วยอำนาจของตัณหา ตัณหาบังคับให้ต้องยึดถือเช่นนั้น***

อุปาทาน พระพุทธองค์ทรงแบ่งไว้เป็น ๔ ประการด้วยกัน กล่าวคือ :-

๑. กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม คือยึดมั่นในอารมณ์ที่รักใคร่ชอบใจ **คือการยึดมั่นที่เกิดจากแรงผลักดันของกามตัณหา หรือกามราคะ** เช่นถือว่า รูปร่างอย่างนี้สวย อย่างนั้นไม่สวย เสียงอย่างนี้เพราะ อย่างนั้นไม่เพราะ ดังนี้เป็นต้น

ตัณหา *เป็นปัจจัยให้เกิด* **กามุปาทาน** ข้อนี้สังเกตเห็นได้ง่าย เช่น :-

ผู้ที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว ซึ่งเป็นวัยที่มีความรู้สึกในเรื่องเพศรุนแรง เขาจะหลงใหลกับความหมายต่าง ๆ ที่ถือกันในเรื่องเกี่ยวกับความงาม ความเพราะ ความอร่อย ความหอม และความหมายในเรื่องสัมผัสต่าง ๆ แต่สำหรับผู้ที่มีความรู้สึกในเรื่องนี้อ่อนลงแล้ว จะไม่ค่อยยึดถือเกี่ยวกับเรื่องนี้เท่าไรนัก ยิ่งผู้ที่ละเรื่องนี้ได้ขาด ท่านจะถือก็สักแต่ว่าถือเท่านั้น ถือตาม ๆ

เขาไป ในฐานะที่เคยชินมาก่อน และยังจำได้ว่า อย่างนี้เขาถือกันว่าอย่างนั้น ส่วนใจจริงไม่ได้ติดอยู่ในความหมายนั้นเลย ยิ่งกว่านั้น ท่านยังมองเห็นได้ชัดถึงความไร้สาระในการที่ถือกันเช่นนั้น มองเห็นถึงความหลอกลวงและความเป็นพิษในการที่ถือกันเช่นนั้นอีกด้วย

๒. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ ทิฏฐิ ตามศัพท์แปลว่า **ความเห็น ความเห็นผิด** เรียกว่า **มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นถูก** เรียกว่า **สัมมาทิฏฐิ** แต่อย่างไรก็ดี โดยปกติคำนี้ ถ้ากล่าวขึ้นมาว่า **ทิฏฐิเฉย ๆ** ไม่มีคำว่า **สัมมา** ต่อหน้า ก็หมายถึงว่าเป็น **มิจฉาทิฏฐิ** ฉะนั้น ในที่นี้ จึงหมายถึงความยึดมั่นในความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริง ในครั้งพุทธกาลมีลัทธิหลายอย่างที่สอนกันอย่างผิด ๆ เช่น บางลัทธิสอนว่า *การเอาสัตว์มาฆ่าบูชายัญ เป็นการช่วยให้ผู้ที่กำลังเคราะห์ร้ายพ้นจากเคราะห์นั้นได้ ผู้ที่มีบาป ถ้าได้ทำพิธีอาบน้ำในแม่น้ำคงคา ก็จะพ้นจากบาปนั้นได้* นอกจากนี้ ยังมีมิจฉาทิฏฐิอีกมากที่สอนกันอย่างแพร่หลายในยุคนั้น เช่น มติที่เรียกว่า **นัตถิกทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อุจเฉททิฏฐิ และสัสสตทิฏฐิ** เหล่านี้ล้วนแต่พระพุทธองค์ตรัสว่า *เป็นมิจฉาทิฏฐิ* ทั้งสิ้น การยึดมั่นในทิฏฐิเหล่านี้แหละ เรียกว่า ทิฏฐุปาทาน

อนึ่ง คำว่า **ทิฏฐุปาทาน** นอกจากจะมีความหมายไปในทางยึดมั่นความเห็นที่ผิดดังกล่าวมาแล้ว ยังมีความหมายอีกอย่างกล่าวคือ ความเห็นที่แม้พิสูจน์ได้แน่แล้วว่า เป็นความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง แต่ถ้าผู้ใดยึดมั่นเอาเป็นจริงเป็นจัง ยึดมั่นเอาเป็นของตัวอย่างจริงจัง ไม่ใช่สักแต่ว่าถือไว้ โดยทำในใจว่า สิ่งใดเป็นความจริงที่ถึงที่สุดแล้ว เป็นความจริงที่อยู่ตัวแล้ว สิ่งนั้นก็ย่อมจะทรงตัวอยู่ได้เอง ไม่ต้องไปยึดถือไว้ ดังเช่นที่พระพุทธองค์เคยตรัสไว้ว่า **"แม้ตถาคตจะรู้ถึงปานนี้ แต่ก็หายึดมั่นในความรู้นั้นไม่ เพราะไม่ยึดมั่นในความรู้นี่แหละ ตถาคตจึงประสบกับความสงบสูงสุด"** (ที. สี. ๙/๑๗ มจร., /๒๒ มมร., /๒๑ สังคีติ.) การที่พุทธศาสนาสอนว่า **แม้ความเห็นถูกก็ไม่ให้ยึดมั่น ทั้งนี้ เพราะความเห็นทุกอย่างเป็นสังขาร เป็นสิ่งที่เกิดเพราะเหตุ ดับไปเพราะความสิ้นแห่งเหตุ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรยึดมั่น ถ้ายึดมั่น ก็เป็นทิฏฐุปาทาน**

ขอให้สังเกตว่า คำว่า **ทิฏฐิ** จะแปลว่า ความเห็น ลัทธิ ทฤษฎี มติ หลักวิชา อย่างใดก็ได้

ตัณหา *เป็นปัจจัยให้เกิด* **ทิฏฐุปาทาน** จะสังเกตเห็นได้ง่าย ๆ เช่นนี้ :-

บางคนที่ถือทิฏฐิไว้อย่างแน่นแฟ้น บางทีเราจะสังเกตเห็นได้ชัดว่า ในครั้งแรกทั้งที่เขาเองก็ไม่แน่ใจในความเห็นของตัว แต่ที่ต้องถือไว้เช่นนั้น ก็เนื่องมาจากผลประโยชน์ เพราะถ้าไม่แสดงว่าตัวเองถืออย่างนั้น ก็จะทำให้เสียผลประโยชน์ที่ต้องการ ทั้งที่ในครั้งแรกก็ไม่แน่ใจเช่นนี้ แต่ในเมื่อถือไปนาน ๆ ถือไปจนเคยชิน ถือจนตัวเองรู้สึกสบาย และได้รับประโยชน์หลายอย่างจากการถือแบบนั้นแล้ว ต่อมาภายหลัง ผู้นั้นจะรู้สึกว่าความเห็นนั้นเป็นจริงทีเดียว และเขาจะหาเหตุผลมาสนับสนุนได้มาก ซึ่งเหตุผลเหล่านี้ความจริงเป็นเหตุผลที่หลอกลวงทั้งนั้น คนอื่นสังเกตเห็นได้ง่าย ๆ และทำการโต้แย้งให้ดู แต่คนนั้นไม่มีทางเข้าใจข้อโต้แย้งของคนอื่นได้เลย **ลัทธิศาสนาหลายศาสนามีความเป็นมาอย่างนี้** ซึ่งผิดกับหลัก**พุทธศาสนาที่**สอนว่า **"แม้ความเห็นนั้นจะพิสูจน์ได้แล้วว่า เป็นความจริง แต่ก็ไม่ควรยึดถือ"** โดยธรรมดาในวิสัยของปุถุชน ความเห็นทุกอย่างมีมูลฐานมาจากตัณหาทั้งสิ้น ฉะนั้น เพื่อที่จะให้ความคิดนั้นได้วิวัฒนาการสูงขึ้นไปโดยลำดับ ไม่ให้ไปติดอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง จึงควรต้องปล่อยให้ความนึกคิดเป็นไปอย่างอิสระ ความเข้าใจอันใดเป็นความจริงอันถ่องแท้แล้ว ความเข้าใจนั้นจะดำรงอยู่ได้เอง จะไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอื่นต่อไป

อีก ทั้งนี้ ก็เพราะสัจธรรมย่อมไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ความคิดอันนั้นอยู่ตัว ก็เพราะเป็นความคิดที่เข้าถึงสัจธรรมแล้ว เป็นความคิดที่ลอยอยู่อย่างอิสระในสัจธรรม ฉะนั้น จึงไม่มีสิ่งใด ๆ ไปเปลี่ยนแปลงความคิดนั้นได้ เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องไปยึดถือเข้าอีก

๓. สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลและวัตร ศีล ได้แก่ **ข้อบัญญัติในทางศาสนา** วัตร ได้แก **ธรรมเนียมหรือกิจที่ทำเป็นประจำ** เช่น การสวดมนต์เรียกว่าเป็นวัตรอย่างหนึ่งของพระ **การยึดมั่นในศีลและวัตรในที่นี้** หมายถึง **การยึดมั่นในศีลและวัตรที่ไม่อยู่ในหลักของอริยมรรคมีองค์ ๘ หรืออนุโลมเข้ากับอริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่ได้**

มรรค ๘ ได้ชื่อว่า *เป็นทางสายกลางที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์* เป็นทางสากลที่คนทุกชาติทุกศาสนาอาจปฏิบัติตามได้ง่าย และเป็นทางที่ใคร ๆ ผู้มีปัญญาก็สามารถจะไตร่ตรองให้เห็นจริงได้ว่า สำหรับผู้ที่มุ่งความบริสุทธิ์หมดจดจริง ๆ มุ่งความหลุดพ้นจากทุกข์จริง ๆ จะต้องดำเนินตามมรรคมีองค์ ๘ นี้ เว้นจากทางนี้แล้ว จะไปสู่ความบริสุทธิ์ ไปสู่ความพ้นทุกข์อย่างแท้จริงเป็นไปไม่ได้ แต่อย่าลืมว่า โดยปกติ หลักของมรรค ๘ นี้ มีอยู่ในทุกศาสนาที่มุ่งจะสอนให้คนเข้าถึงความบริสุทธิ์ จะต่างกัน

ก็แต่เพียงว่า บางศาสนามีไม่ครบ ๘ เท่านั้น และบางทีทั้งที่ก็มีมรรค ๘ ข้อใดข้อหนึ่งอยู่ด้วย แต่ก็อาจจะมีข้ออื่น ๆ ที่ขัดแย้งกับมรรค ๘ ก็มี แต่อย่างไรก็ดี ตามหลักที่พระพุทธองค์ได้พิสูจน์มาแล้วนั้น ก็คือต้องปฏิบัติให้ครบทั้ง ๘ และต้องปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จริง ๆ จึงจะพ้นได้ เพราะเหตุนี้ ในคัมภีร์จึงจำกัดความว่า **สีลัพพตุปาทาน** ก็คือ **การยึดมั่นในศีลและวัตรตามลัทธิของศาสนาอื่น**

การปฏิบัติตามศีลและวัตรในทางพุทธศาสนา เช่น ปฏิบัติตามหลักศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีล ๒๒๗ และการปฏิบัติตามธรรมเนียมใด ๆ ของพุทธศาสนานั้น ความมุ่งหมายที่แท้จริง ก็เพื่อละตัณหา อุปาทาน และกิเลสอื่น ๆ การปฏิบัติตามหลักลัทธิศาสนาอื่นที่กล่าวว่า **เป็นสีลัพพตุปาทาน** ก็เพราะแทนที่จะเป็นการละกิเลส แต่กลับเป็นการเพิ่มพูนกิเลส เช่น การบูชาไฟ ซึ่งชฎิล ๓ พี่น้องสอนให้ประชาชนปฏิบัติ และตัวท่านเองก็ปฏิบัติเป็นกิจวัตรทีเดียว ต่อมาภายหลังที่ได้ฟังธรรม-เทศนาของพระพุทธองค์แล้วก็เลิกเสียนั้น ปรากฏตามเหตุผลที่ท่านสารภาพกับพระพุทธองค์ว่า **"ที่เลิก ก็เพราะการบูชาไฟก็เพื่อหวังผลในทางกามนั่นเอง บัดนี้ท่านมารู้แล้วว่ากามเป็นมลทิน จึงได้เลิก"** จากหลักนี้ พึงเข้าใจไว้ด้วยว่า

พุทธศาสนิกที่แม้จะได้ชื่อว่า ปฏิบัติตามศีล ๕ หรือศีล ๘ หรือปฏิบัติตามธรรมเนียมใด ๆ อันเป็นของพุทธศาสนาก็ตาม ถ้าไม่ได้ปฏิบัติเพื่อละกิเลส ไม่ได้ปฏิบัติอย่างถูกต้องตามความมุ่งหมายของพุทธศาสนา แต่ปฏิบัติอย่างงมงายเพื่อหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งตามความฝัน เป็นการหวังอย่างลม ๆ เช่นนี้ ก็เรียกได้ว่า *เป็นการยึดมั่นในศีลและวัตรเหมือนกัน*

การยึดมั่นในศีลและวัตร ในความหมายอีกข้อหนึ่ง ก็คือหมายถึง การยึดถือในธรรมเนียมประเพณีที่ล้าสมัย หรือในวิธีการที่ไม่มีเหตุผล หรือไม่ได้ผลตามที่เคยเป็นมาแล้ว ทั้งที่รู้อยู่แต่ก็ไม่ยอมเลิก ทั้งนี้เพราะถือว่า บรรพบุรุษเคยถือมาอย่างนั้นก็ต้องถือตามต่อ ๆ กันไป การยึดถือแบบนี้เป็นการถ่วงความก้าวหน้าเป็นอย่างยิ่ง ขอให้สังเกตว่า อุปาทานข้อนี้เป็นสังโยชน์ที่พระโสดาบันละได้เด็ดขาด โดยธรรมดา พระโสดาบันเป็นผู้ที่อยู่ในเหตุผลเสมอ และสิ่งใดในเมื่อท่านรู้ว่าผิด ท่านก็ยอมเลิกง่าย ๆ และยอมรับผิดได้เสมอ จิตใจของท่านไขว่คว้าเสาะแสวงหาแต่ความเป็นจริง พยายามที่จะลอกสิ่งที่ผิด ๆ ออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ขอให้สังเกตดูว่า การที่คนบางหมู่ไม่ยอมเลิกธรรมเนียมเก่า ๆ ที่ไม่มีเหตุผลนั้น ข้อหนึ่งเป็นเพราะเขาไม่รู้ความจริงนั้นอย่างหนึ่ง แต่อีกอย่างหนึ่ง จะสังเกตเห็นได้ชัดว่า ตัวเขาเองไม่ยึดถือเท่าไรนัก แต่จำต้องถือ

ก็เพราะกลัวผู้มีอิทธิพล เพราะกลัวจะเข้าสังคมไม่ได้ หรือเพราะกลัวเขาจะว่า **เบื้องหลังแห่งการยึดถืออันนี้ ก็คือ อวิชชา หรือตัณหาของเขานั่นเองบงการอยู่** แต่พระอริยบุคคลขนาดพระโสดาบัน ท่านก็ไม่ยอมแล้วที่จะให้กิเลสเหล่านี้มาบิดเบือนความจริง เพราะฉะนั้น ขอให้สังเกตความหมายเหล่านี้ไว้ให้ดีด้วย

ตัณหา *เป็นปัจจัยให้เกิด* สีลัพพตุปาทาน อย่างไร ? พึงพิจารณาดูตามนัยที่อธิบายมานี้ ก็จะเข้าใจได้ง่าย

๔. อัตตวาทุปาทาน การถือมั่นในเรื่องอัตตา โดยความเป็นจริง สิ่งที่เรียกว่า **ตัวเรา** หรือ**ตัวของเรานั้น มีเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ** *กาย* กับ *ใจ* ทุกครั้งที่เอ่ยถึงตัวเรา จะต้องหมายถึงกายกับใจเสมอ สิ่งที่เรียกว่า **ตัวเรา** นอกจากกายกับใจแล้วไม่มี แต่ *กาย* กับ *ใจ* ที่เรียกว่า *เป็นตัวเรา* นี้ เป็นเพียงสมมติเรียกเท่านั้น ตามความเป็นจริงอันถ่องแท้แล้ว สิ่งเหล่านี้หาใช่ตัวเราจริง ๆ ไม่ เพราะทั้งกายและใจนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุ ดับไปเพราะความสิ้นแห่งเหตุ เมื่อแยกแยะเหตุปัจจัยต่าง ๆ ออกไปให้หมดแล้ว จะหาสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นตัวเราไม่มีเลย เช่นเดียวกับคำว่า ***รถ*** เกิดขึ้นเพราะปัจจัยหลายอย่างมารวมกัน จึงเรียกว่า *รถ* ถ้าแยกปัจจัยต่าง ๆ ของมันออกไปให้หมดแล้วจะหาสิ่งที่เรียกได้ว่า *นี่คือรถ* ไม่ได้

ความจริงเป็นดังที่กล่าวมานี้ แต่ในวิสัยของคนเรา มีการยึดถือตัวตนเกินกว่าที่เป็นจริงเสมอ จนกระทั่งกลายเป็นการถือรั้น อวดดี หยิ่งจองหอง ลืมตัว แม้รู้อยู่ว่าผิด ก็ไม่ยอมรับผิด เพราะกลัวว่าจะเป็นการเสียเหลี่ยม กลัวเขาจะว่าตัว ทั้งที่ตัวนั้นผิด ก็พยายามปิดตัวตนที่ผิดเข้าไว้ *ด้วยสำคัญว่า* นั่นเป็นตัวเราจริง ๆ ความยึดถือในเรื่องตัวตนนี้ก่อให้เกิดความยุ่งยากในทางสังคม ก่อให้เกิดความเดือดร้อนส่วนตัวมากมายยิ่งนัก ทั้งนี้ไม่ใช่อะไร **เป็นเพราะเนื่องจากกายและใจได้สนองความต้องการของตัณหาบ่อย ๆ นั่นเอง จึงได้เกิดการยึดถือตนขึ้นอย่างแน่นแฟ้น** ตามหลักที่ว่า **ตัณหา** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **อุปาทาน**

อนึ่ง ที่ว่า **ตัณหา** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **อัตตาทุปาทาน** ข้อนี้จะพึงสังเกตได้ดังนี้ :-

โดยปกติคนเราในเมื่ออยากจะดูอะไร ก็ได้อาศัยตา อยากจะฟังอะไร ก็ได้อาศัยหู อยากจะทำอะไร อยากจะได้อะไร ร่างกายและใจก็ได้สนองความต้องการของตัณหาเกือบจะได้ทุกอย่าง **"เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน"** ฉะนั้น **เมื่อเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยสิ่งใด ก็เกิดความอยากต่อสิ่งนั้น ความยึดมั่นก็ย่อมเกิดขึ้นในสิ่งนั้น** สิ่งใดรับใช้ได้ดี ก็

อยากจะได้เป็นของตน เพราะถ้าเป็นของคนอื่น เวลาต้องการอยากจะใช้ขึ้นมา บางทีก็ไม่ได้อย่างใจ ถ้าเป็นของตนแล้ว ใช้ได้เต็มที่ จะทำอย่างไร ก็ทำได้ *หญิงอยากมีสามีเป็นของตนเอง ชายอยากมีภรรยาเป็นของตนเอง หรืออยากได้อะไรเป็นของตน ก็เพื่อเหตุนี้เอง* เพราะเหตุที่ ในบรรดาสิ่งที่จะสนองความอยากของตัณหาได้ดีที่สุดนั้น ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากกายกับใจ ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากมือ เท้า มันสมอง ตา หู จมูก ลิ้น และอวัยวะต่าง ๆ ของตน ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากสติ ปัญญา หรือความนึกคิดของตน เพราะเหตุที่กายและใจได้สนองความต้องการของตัณหาได้ดีเช่นนี้ *และตามสิทธิที่ถือกันว่า* อย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าเป็นของของตนนั้น ก็ปรากฏว่า กายและใจอันนี้ ใคร ๆ ก็ถือว่าเป็นของตนทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ คนเราจึงได้มีการยึดถือกายและใจว่า เป็นตัวของเราอย่างแน่นแฟ้นที่สุด ทั้งที่สิ่งเหล่านี้ทุกอย่างจะใช้ได้แค่ไหน อย่างไร ก็สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยของมัน จะใช้เกินกว่าเหตุของมันไปไม่ได้ ทุกอย่างขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยของมันทั้งสิ้น ถึงคราวแก่ ต้องแก่ ถึงคราวเจ็บ ต้องเจ็บ ถึงคราวตาย ต้องตาย ถึง

คราวที่จะเป็นอย่างไร จำต้องเป็นอย่างนั้น จะบังคับให้เป็นไปเกินกว่าเหตุของมันไม่ได้ *ทั้งที่ความจริงเป็นเช่นนี้* แต่สันดานของคนหาได้เป็นอย่างนี้ไม่ คอยแต่จะถือรั้นให้เกินกว่าที่เป็นจริงเสมอ อย่างนี้แหละ *ตัณหา* จึงได้ชื่อว่าเป็นปัจจัยให้เกิด *อัตตวาทุปาทาน*

อีกนัยหนึ่ง คำว่า อัตตวาทุปาทาน แปลว่า การยึดมั่นในลัทธิเรื่องอัตตา หรืออาตมัน วาทะ ในที่นี้หมายถึง ลัทธิ เช่นคำว่า อุจเฉทวาทะ สัสสตวาทะ สัญญีวาทะ อสัญญีวาทะ เหล่านี้หมายถึงลัทธิที่เกี่ยวกับการถือว่า ตายแล้วอัตตาสูญ หรือไม่สูญ อัตตามีสัญญา หรือไม่มีสัญญา (ดูมิจฉาทิฏฐิ ในบทที่ ๙ เล่ม ๑)

ลัทธิในเรื่องอัตตา ที่เขาสอนกันในครั้งพุทธกาลมีหลายอย่าง แต่ทั้งหมดในเมื่อสรุปแล้ว ก็มีเพียงเท่านี้ คือ :-

๑. *บางลัทธิสอนว่า* ตัวเรา ก็คือ เบญจขันธ์ แต่เบญจขันธ์นี้ ตายแล้วสูญ

๒. *บางลัทธิสอนว่า* ตัวเราที่แท้จริงมีอีกอันหนึ่ง นอกจากเบญจขันธ์ และตัวเราจริง ๆ นี้ เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน เคยเป็นอยู่อย่างไร ก็เป็นอยู่อย่างนั้น ตัวเราอันนี้แหละ ที่เที่ยวเวียนว่ายตายเกิด ตัวเราอันนี้ *บางลัทธิก็ถือว่า* มี

สัญญา *บางลัทธิก็ว่า* **ไม่มีสัญญา** *บางลัทธิก็ว่า* **มีที่สุด** *บางลัทธิก็ว่า* **ไม่มีที่สุด** *บางลัทธิก็ว่า* **มีรูป** *บางลัทธิก็ว่า* **ไม่มีรูป** *บางลัทธิว่า* **อัตตาที่แท้จริงนั้นมีสุขโดยส่วนเดียว** *แต่บางลัทธิก็ว่า* **มีทั้งสุขและทุกข์**

การยึดมั่นในลัทธิที่กล่าวมานี้แล เรียกว่า **อัตตวาทุปาทาน**

ตัณหา *เป็นปัจจัยให้เกิด* **อัตตวาทุปาทาน** ในความหมายอันนี้ พึงสังเกตเช่นนี้ :-

ทั้งที่ความเป็นจริง อัตตาอย่างที่ว่านั้นไม่มี แต่การที่บางคนพอใจที่จะถือเช่นนั้น ก็เนื่องมาจากอยากจะมีตัวตนจริง ๆ ซึ่งเป็นความเคยชินที่ได้รับมาจากการยึดถือเอาร่างกายและใจว่าเป็นตน แต่ในเมื่อผิดหวังในเรื่องนี้ เพราะการที่จะให้ร่างกายและใจเป็นไปอย่างที่ปรารถนานั้นไม่ได้เสียแล้ว จึงได้พยายามคิดต่อไปว่า อะไรหนอ ควรจะเป็นตัวเราจริง ๆ เมื่อมีนักคิดในเรื่องนี้มากขึ้น และใครคิดได้มีเหตุผลดีกว่าคนอื่น ก็มีคนยอมรับเป็นครูอาจารย์ **ลัทธิเรื่องอัตตา** มีความเป็นมาอย่างนี้

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน อย่างไร ได้อธิบายมาพร้อมกับการอธิบายความหมายของอุปาทานแต่ละข้อแล้ว ขอให้พยายามอ่านให้ถี่ถ้วน ไม่

เช่นนั้นจะจับความหมายที่สำคัญไม่ได้ แต่อย่างไรก็ดี ข้อที่ควรจะตระหนักให้มากที่สุดในเรื่องนี้ ก็คือ ความยึดถือทุกอย่าง มีสาเหตุมาจากความอยาก ความต้องการ หรือความพอใจ หรือความเกรงกลัว อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งบางทีเขาก็รู้ว่า ที่ถือเช่นนั้นไม่ถูก แต่เพราะอยากจะถือไว้ หรือเพราะกลัวว่า จะไม่ถือเช่นนั้นไม่ได้ จะต้องถือ น้อยคนนักที่จะถือเหตุผลได้อย่างบริสุทธิ์ เหมือนกับการถือเหตุผลในทางคณิตศาสตร์ ตัณหา *เป็นปัจจัยให้เกิด* อุปาทาน เป็นความจริงที่เห็นได้ชัดมาก ไม่ว่าในสังคมไหน เพราะฉะนั้น ทุกครั้งที่เราต้องการจะสืบเสาะดูว่า เหตุไรเขาจึงถือเช่นนั้น อย่าลืมที่จะสืบให้รู้ว่า ในการถือเช่นนั้น มีความต้องการอะไรอยู่เบื้องหลัง

อุปาทาน *เป็นปัจจัยให้เกิด* **ตัณหา** พึงพิจารณาโดยวิธีนี้จึงจะเข้าใจ กล่าวคือ :-

จงสังเกตว่า คนไหนที่เราถือว่าสวย ถือว่าดี เราก็อยากได้ ถ้าไม่ถือเช่นนั้น ก็ไม่อยากได้ นี่คือ **กามุปาทาน** ***เป็นปัจจัยให้เกิด*** **กามตัณหา**

คนที่มีชื่อเสียงเกียรติยศดี เรามองเห็นว่า เขาหาความสุข ความสะดวกสบายได้ดีกว่าคนที่ไม่มี บางคนถึงกับถือว่า ถ้าอยู่อย่างไม่มีเกียรติแล้ว ตายดีกว่า สำหรับคนที่ถือเกียรติอย่างรุนแรงเช่นนี้ เราจะเห็นว่า เขาทะเยอทะยานที่จะแสวงหาเกียรติเป็นอย่างยิ่ง นี่ก็คือ **อัตตวาทุปาทาน** ***เป็นปัจจัยให้เกิด ภวตัณหา***

คนที่เราเกลียดชัง เราก็ไม่อยากจะเห็นหน้า ถ้าเกลียดมาก บางทีก็ถึงกับคิดหาทางที่จะทำลายเขา นี่ก็คือ **อุปาทาน** ***เป็นปัจจัยให้เกิด*** **วิภวตัณหา**

อนึ่ง **อุปาทาน** ***ที่เป็นปัจจัยให้เกิด*** **ตัณหา** นี้ อาจจะเป็นความยึดถือในเรื่องทิฏฐิ ในเรื่องธรรมเนียม ในเรื่องตัวตน หรือในเรื่องใดก็ตาม ทุกอย่างล้วนแต่เป็นปัจจัยของตัณหาทั้ง ๓ ได้ทั้งสิ้น พึงเข้าใจว่า อุปาทานทั้ง ๔ นี้ โดยธรรมดา ย่อมเกี่ยวพันกันอยู่เสมอ ในขณะที่ว่า ***กามุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด กามตัณหา*** นั้น สังเกตให้ดีจะพบว่า ในขณะนั้น ก็มีอุปาทานอย่างอื่นร่วมอยู่ด้วย จะแตกต่างกันก็แต่เพียงว่า ในขณะนั้น ๆ อุปาทานอันไหนปรากฏเด่นชัดเท่านั้น เช่น ในขณะที่กำลังหลงใหลในความงาม *ก็แปลว่า* ในขณะนี้ กามุปาทานปรากฏชัด ในขณะที่กำลังอยากจะให้เขายกย่องตัว ในขณะนี้ อัตตวาทุปาทานปรากฏชัด ดังนี้เป็นต้น

เมื่อได้ศึกษามาถึงแค่นี้แล้ว ควรที่จะได้พิจารณาให้เข้าใจเสียเลยที่เดียวว่า :-

เหตุไร กิเลสจึงไม่รู้จักหมดไปจากสันดาน ?

โดยธรรมดา **กิเลส** ก็ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ความจริงกิเลสดับและสลายตัวทุกขณะจิต เพราะกิเลสเป็นเจตสิกที่เกิดดับและสลายตัวไปพร้อมกับวิญญาณทุกขณะจิต วิญญาณเป็นสภาพที่เกิดและดับแล้วก็สลายตัว แล้วก็เกิดใหม่อยู่เรื่อย ๆ เหมือนเปลวไฟ โดยนัยนี้ ก็หมายถึงกิเลสก็สลายตัวทุกขณะเช่นเดียวกัน แต่ทำไมมันจึงไม่หมด เรากลับรู้สึกว่า ยิ่งโตขึ้น กิเลสยิ่งแรงขึ้น หนาขึ้น จนบางคนเข้าใจว่า กิเลสเป็นของธรรมชาติชนิดหนึ่งที่จะเอาออกหรือทำลายให้สูญสิ้นไปไม่ได้ ตราบใดที่ชีวิตยังมีอยู่ กิเลสจำเป็นต้องมี แต่อย่างไรก็ดี ขอให้ไล่เรียงตามสูตรนี้ดู ก็จะเข้าใจได้ดีว่า ***เหตุไฉน ? กิเลสจึงไม่รู้จักหมด*** สูตรมีว่า :-

ผัสสะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	เวทนา
เวทนา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ตัณหา
ตัณหา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	อุปาทาน
อุปาทาน	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	อวิชชา

และในเมื่อมีอวิชชาอยู่ในสันดาน ทุกครั้งที่มีผัสสะเกิดขึ้น ผัสสะจะต้องเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาชนิดที่จะต้องเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน ต่อไปอีกเสมอ พึงทราบว่า เวทนาชนิดที่ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาก็มี แต่นั่นมีได้เฉพาะผู้ที่ไม่มีอวิชชาในสันดานแล้วเท่านั้น สำหรับคนที่ยังมีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ในสันดาน ทุกครั้งที่เกิดเวทนา เป็นต้องเกิดตัณหาสืบต่อไปเสมอ เพราะเหตุนี้แล *กิเลสจึงไม่หมดไปจากสันดาน*

อนึ่ง ควรจะทราบไว้อีกว่า *อันความเป็นปัจจัยดังกล่าวนี้ กินเวลาเพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น*

ตัณหา *สัมปยุตด้วย* **อุปาทาน และ อุปาทาน** *ก็สัมปยุตด้วย* **ตัณหา** จะพึงสังเกตได้อย่างนี้ :-

เมื่อมีความอยากได้สิ่งใด จะพึงสังเกตได้ว่า ในความอยากอันนั้น จักต้องประกอบด้วยความยึดมั่นอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมีความยึดมั่นอย่างใดอย่างหนึ่งหนุนหลังอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นความอยากอันนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ในทำนองเดียวกัน ถ้ามีความยึดมั่นในสิ่งใด ก็จะสังเกตได้ว่า ในความยึดมั่นอันนั้น จักต้องประกอบด้วยความอยากหรือความต้องการอันใดอันหนึ่ง

หรือจักต้องมีความอยากหรือความต้องการอันใดอันหนึ่งหนุนหลังอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้น ความยึดมั่นอันนั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ เช่น :-

ชายหนุ่มเมื่อพบหญิงสาว ถ้าเขาจะรู้สึกรักและเกิดความปรารถนาขึ้นมาทันทีทันใด นั่นย่อมหมายถึงว่า หญิงสาวนั้นเป็นที่ถูกใจมากที่สุด คำว่า **ถูกใจ** ก็คือ **ถูกกับอุปาทานที่มีอยู่ในใจนั่นเอง** ลองแยกแยะความรู้สึกเหล่านี้ดู จะพบว่า ในอุปาทานที่มีต่อหญิงสาวนั้น ได้มีความต้องการที่เกี่ยวกับเพศแฝงอยู่ด้วย ในขณะใด ถ้าความต้องการเกี่ยวกับเพศรุนแรงในขณะนั้น แม้ผู้หญิงที่เคยรู้สึกว่า เธอไม่สวยเลย แต่ในขณะนั้น จะรู้สึกว่าเธอสวย ในทำนองเดียวกัน ในขณะที่รู้สึกว่าหญิงงาม จะพบว่า ในขณะนั้น เป็นเพราะมีความต้องการเกี่ยวกับเพศสร้างเหตุผลให้เห็นไปเอง

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า **กามตัณหา** กับ กามุปาทาน **แยกจากกันไม่ได้** แม้อุปาทานอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน จะแยกจากตัณหาอื่น ๆ ไม่ได้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ***"ตัณหา กับ อุปาทาน เป็นสัมปยุตกัน และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน"***

๙. อุปาทาน

อุปาทาน *เป็นปัจจัยให้เกิด* ภพ
ภพ *ก็เป็นปัจจัยให้เกิด* อุปาทาน
อุปาทาน *สัมปยุตด้วย* กัมมภพ
กัมมภพ *ก็สัมปยุตด้วย* อุปาทาน
อุปาทาน *สัมปยุตด้วย* นามอุปปัตติภพ
นามอุปปัตติภพ *ก็สัมปยุตด้วย* อุปาทาน
อุปาทาน *วิปปยุตด้วย* รูปอุปปัตติภพ
รูปอุปปัตติภพ *ก็วิปปยุตด้วย* อุปาทาน

อุปาทาน หมายถึง **อุปาทาน ๔** ดังที่กล่าวมาแล้ว

ภพ แบ่งออกเป็น ๒ คือ :-

๑. กัมมภพ ภพ คือ กรรม

๒. อุปปัตติภพ ภพ คือ นามรูป

คำว่า ภพ ตามศัพท์แปลว่า **สิ่งที่มีหรือที่เป็นขึ้น** ทั้งกรรมก็ดี นามรูปก็ดี ทั้ง ๒ นี้ เป็นสิ่งที่มีที่เป็นขึ้นจากอุปาทาน ถ้าอุปาทานไม่มี กรรมก็มีไม่ได้ นามรูปก็มีไม่ได้ เพราะฉะนั้น ***กรรมก็ดี นามรูปก็ดี จึงได้ชื่อว่า ภพ***

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ภพ แปลว่า ขบวนการแห่งการเกิด (Process of Becoming) คำแปลนี้ จะพบอย่างแพร่หลาย

ในภาษาอังกฤษ ชาวตะวันตกมักแปลกันเช่นนี้ ซึ่งคำนี้หมายความว่า เมื่อมีอุปาทานแล้ว ก็จักต้องมีขบวนการแห่งการเกิดเกิดขึ้นอย่างแน่นอน *ขบวนการแห่งการเกิดนั้น* มีดังนี้คือ :-

เมื่อมี *อุปาทาน*
ก็จักต้องมี *กรรม* หรือ *สังขาร* เกิดขึ้น
เมื่อมี *สังขาร* เกิดขึ้น
ก็จักต้องมี *วิญญาณ* เกิดขึ้น
เมื่อมี *วิญญาณ* เกิดขึ้น
ก็จักต้องมี *นามรูป* เกิดขึ้น

พฤติกรรมแห่งนามธรรมเหล่านี้ เป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ เวลาเกิดก็เกิดพร้อมกัน เกิดเป็นขบวนการเหมือนอย่างที่เรียงไว้ให้ดูนั้น เพราะฉะนั้น คำว่า **ภพ** จึงแปลว่า *ขบวนการแห่งการเกิด* ข้อนี้พอจะเปรียบได้เหมือนกันว่า เมื่อมีทารกเกิดขึ้นในครรภ์แล้ว อย่างไรเสีย ทารกนั้นก็จักต้องคลอด การอุบัติของทารกตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิจนกระทั่งโตเต็มที่พอที่จะคลอดได้ เปรียบเหมือนภพ ตอนที่เชื้อสืบพันธุ์ของพ่อได้ผสมกับไข่ของแม่นั้น เปรียบเหมือนอุปาทาน

อุปาทาน *เป็นปัจจัยให้เกิด* **กัมมภพ** พึงพิจารณาโดยวิธีนี้ :-

ในวิสัยของคนที่มีกิเลส จะสังเกตได้ว่า เจตนาที่เกิดขึ้นทุกขณะจิตนั้น ไม่มีขณะใดเลยที่ไม่ประกอบด้วยอุปาทาน ยิ่งกว่านั้น เราจะพบอีกว่า คนที่มีความตั้งใจต่อสิ่งใดอย่างแน่วแน่นั้น เป็นเพราะเขามีความยึดมั่นในสิ่งนั้นอย่างเหนียวแน่นที่สุดนั่นเอง เช่น คนที่ยึดมั่นในอุดมคติอย่างเหนียวแน่น เขาก็จักเป็นคนที่มีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ ทำอะไรทำจริง คนที่มีกามตัณหาอยู่ในใจ ก็ย่อมมีความตั้งใจที่จะแสวงหาความสุขในเรื่องกามอยู่เสมอ ความตั้งใจในเรื่องนี้ จะตัดไม่ขาด ตราบเท่าที่ยังตัดกามตัณหาไม่ได้ แม้อุปาทานในเรื่องอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน **ตราบใดที่ยังมีอุปาทาน จะต้องมีความตั้งใจตามอุปาทานนั้นเสมอ** คนที่มีความยึดมั่นในเรื่องชีวิต รักชีวิต ก็ย่อมมีความปรารถนาที่จะมีชีวิตสืบ ๆ ไป แม้ตายแล้วก็ย่อมปรารถนาที่จักเกิดอีก เพราะเหตุนี้ ***อุปาทาน จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิด กัมมภพ***

อุปาทาน *เป็นปัจจัยให้เกิด* **อุปปัตติภพ** พึงพิจารณาโดยวิธีนี้ :-

เรารู้มาแล้วว่า **อุปปัตติภพ** คือ **นามรูป อุปปัตติ** แปลว่า **สิ่งที่จะอุบัติขึ้น** ซึ่งสิ่งที่จะอุบัติขึ้นในที่นี้หมายถึง **นามรูป** ดังที่กล่าวมาแล้ว ขอให้ย้อนกลับไปพิจารณาในตอนที่กล่าวว่า *"วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด นามรูป"* อีกครั้ง ตามหลักนี้แสดง

ว่า เมื่อมีวิญญาณเกิดขึ้น นามรูปก็ย่อมจะเกิดขึ้น ถ้าวิญญาณไม่มี นามรูปก็ไม่มี **แต่วิญญาณจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยสังขาร และสังขารจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอุปาทาน** *เพราะเหตุที่นามรูปจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยอุปาทาน* เช่นนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า *"อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด อุปปัตติภพ"*

อนึ่ง ในการพิจารณาข้อนี้ เราอาจจะคิดง่าย ๆ อย่างนี้ก็ได้ กล่าวคือ :-

จงพิจารณาให้เข้าใจจริง ๆ เสียก่อนว่า **โดยปกติ ความนึกคิดย่อมดำเนินไปตามความหมายที่ยึดถือไว้ด้วยอุปาทาน อุปาทานมีอยู่อย่างไร ความนึกคิดก็เป็นไปอย่างนั้น ถ้าอุปาทานในสิ่งใดไม่มี ความหมายในสิ่งนั้นก็ไม่มี เมื่อความหมายในสิ่งนั้นไม่มี วิญญาณก็จะไม่นึกคิดในสิ่งนั้นเลย และถ้าปัดความหมายต่าง ๆ ออกไปให้หมด อย่าให้วิญญาณได้เกาะเกี่ยวกับความหมายใด ๆ วิญญาณก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ ในที่สุดก็จักต้องดับ**

ถ้าพิจารณาข้อความดังที่กล่าวมานี้ให้เข้าใจได้แจ่มแจ้ง ก็ไม่มีปัญหาอันใดที่จะไม่เข้าใจในข้อนี้ จากตัวอย่างนี้ ย่อมหมายถึงว่า **วิญญาณจะเกิดขึ้นมาได้ ต้องได้อาศัยความหมาย ความหมายเป็นอารมณ์สำหรับยึดเหนี่ยวของวิญญาณ และความหมาย**

นั้นจะเกิดขึ้นมาได้ ก็เพราะเราสร้างให้มันเกิดขึ้นมาตามอุปาทานของเรานั่นเอง อย่าลืมว่า อุปาทาน ในความหมายสั้น ๆ ก็คือ **ความยึดมั่นในความหมายต่าง ๆ นั่นเอง** ขอให้สังเกตว่า ความหมายทุกอย่างที่ยึดถือกันไว้นั้น เป็นเพียงคำสมมติเท่านั้น ไม่มีความหมายอันใดสมบูรณ์หรือเป็นจริงอย่างที่ถือไว้เลย เช่น ความยึดถือเกี่ยวกับตัวตน เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงพูดได้ว่า **อุปาทานทุกอย่างเกิดขึ้นมาจากอวิชชา** และบางทีทั้งที่รู้อยู่ว่า การยึดถือนั้นไม่เป็นความจริง แต่ก็อดที่จะยึดถือไม่ได้ ทั้งนี้ ก็เพราะอยากจะยึดถือนั่นเอง ทำไมจึงอยากจะยึดถือเช่นนั้น ก็มีเหตุต่อ ๆ ไปอีก

อุปาทาน *เป็นปัจจัยให้เกิด* **วิถีวิญญาณ อย่างไร ?** เข้าใจง่ายดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ข้อว่า **อุปาทาน** *เป็นปัจจัยให้เกิด* **ปฏิสนธิวิญญาณ ได้อย่างไร ?** เรายังมองไม่เห็น และอีกอย่างหนึ่ง เรารู้กันดีว่า ทุกคนเลือกที่เกิดเอาตามชอบใจไม่ได้ ทั้งนี้ ก็เพราะในขณะที่จะดับจิตนั้น เราไม่รู้สึกตัว และจะบังคับใจอย่างไรก็ไม่ได้ สุดแล้วแต่สันดานในขณะนั้นจะบันดาลให้เป็นไป คนเราดับจิตในขณะแห่งภวังค์ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีปัญหาเกิดขึ้นว่า ***อุปาทาน เป็นปัจจัยให้วิญญาณไปปฏิสนธิได้อย่างไร ?***

อุปาทาน *เป็นปัจจัยให้* วิญญาณ *ไปปฏิสนธิ* พึง พิจารณาโดยวิธีนี้ :-

รูป คือ ร่างกายและพฤติกรรมต่าง ๆ แห่งร่างกาย ซึ่งแต่ละอย่างล้วนแต่เกิดมาอย่างมีความหมาย ฉะนั้น จึงแสดงว่าเกิดมาจากวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเป็นปัจจัยได้ ก็เพราะวิญญาณประกอบไปด้วยสังขาร วิญญาณได้เป็นปัจจัยของรูปมาตั้งแต่แรกปฏิสนธิแล้ว *จงพิจารณาให้ซึ้งว่า* ในขณะนั้นความ รู้สึกนึกคิดยังไม่มี เพราะอายตนะยังไม่เกิด หรือเกิดแล้วแต่ก็ยังทำหน้าที่ไม่ได้สมบูรณ์ วิถีจิตยังไม่เกิด แต่ถึงกระนั้นก็จะสังเกตได้ว่า วิญญาณได้ทำหน้าที่อย่างเข้มแข็งที่สุด เพราะอวัยวะทุกชิ้น พฤติกรรมทุกอย่าง แสดงให้เห็นถึงความสามารถของวิญญาณ เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ลองพิจารณาให้ซึ้งต่อไปอีกสักหน่อย ก็จะพบว่า การที่วิญญาณทำหน้าที่ของตนได้ ก็เพราะได้อาศัยอุปาทานหนุนหลังอยู่นั่นเอง จงสังเกตว่าพฤติกรรมทุกอย่างเป็นไปอย่างชนิดที่เรียกได้ว่า เพื่อตนเองทั้งสิ้น การกินการย่อยหรือพฤติกรรมใด ๆ ก็ตาม แสดงถึงการเป็นไปเพื่อตัวเอง หรือเพื่อความคงอยู่ของตนเองทั้งนั้น พฤติ-กรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงอุปาทาน เช่นเดียวกับการดิ้นรนของชีวิต ย่อมแสดงถึงตัณหา เมื่อพิจารณาดูอย่างนี้ ก็จะเข้าใจได้ว่า อุปาทาน *ได้เป็นปัจจัยให้เกิด* รูป ตั้งแต่แรกเกิดได้อย่างไร ?

ถ้าเข้าใจแล้วว่า *วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดรูปตั้งแต่แรกเกิดได้อย่างไร ?* ปัญหาต่อไปก็ไม่ยากอะไร เพราะเพียงแต่ตั้งปัญหาถามตัวเองว่า :-

เหตุไร วิญญาณจึงมาปฏิสนธิอยู่ที่นี่ ?

อะไร เป็นตัวการพาให้มา ?

อะไร เป็นตัวการทำให้วิญญาณต้องปฏิสนธิ ?

ถ้าไม่มีอุปาทาน วิญญาณจะปฏิสนธิได้หรือไม่ ?

อย่าลืมว่า **วิญญาณต้องอาศัยความหมายทุกขณะ จึงจะเกิดได้** และวิญญาณที่เป็นปัจจัยให้เกิดรูปต่าง ๆ นั้น ต้องอาศัยอารมณ์เป็นที่ตั้ง ไม่เช่นนั้น รูปที่เกิดจะไม่เป็นไปตามแบบอย่างที่เป็นนั้นเลยเป็นอันขาด ***ขอให้สังเกตว่า*** ตลอดเวลาที่วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดรูปนั้น ต้องอาศัยอุปาทานอยู่ตลอดเวลา เพราะเหตุนี้ ***อุปาทาน จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิดอุปปัตติภพ คือ เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป***

ภพ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **อุปาทาน** ข้อนี้พึงแยกพิจารณาออกเป็น ๒ ตอน คือ **กัมมภพ เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน** *ตอนหนึ่ง* และ **อุปปัตติภพ เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน** *อีกตอนหนึ่ง*

กัมมภพ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **อุปาทาน อย่างไร ?** ได้อธิบายมามากแล้ว ในที่นี้ ขอสรุปให้ฟังแต่เพียงสั้น ๆ ว่า **โดยปกติ เจตนากับอุปาทานจะแยกจากกันไม่ได้ และจะต้องเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันอยู่ทุกขณะ ถ้าแยกจากกัน ก็หมายถึงว่า เจตนานั้นไม่เป็นกรรม แต่เป็นกิริยา กิริยาไม่เป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน** การกระทำของพระอรหันต์ทุกอย่างเป็นเพียงกิริยา ไม่จัดว่า เป็นกรรม เพราะเจตนาในการทำกรรมทุกอย่างของท่านไม่ประกอบด้วยกิเลส ส่วนเจตนาของผู้ที่ยังมีกิเลสในสันดานทุกอย่างประกอบด้วยตัณหา อุปาทาน และอวิชชาทั้งสิ้น และความยึดถือใด ๆ ของผู้ที่พ้นจากกิเลสแล้วโดยสิ้นเชิง แม้จะมองเห็นว่า เป็นการยึดมั่น เช่น ท่านเป็นผู้ที่มั่นคงอยู่ในศีลในธรรมที่ท่านบรรลุ **ความยึดมั่นอย่างนี้ ไม่เรียกว่า เป็นอุปาทาน** เพราะความยึดมั่นเช่นนี้ ไม่ทำให้เกิดการขุ่นมัวแต่อย่างใด และเป็นการยึดมั่นที่รู้เท่าทันอารมณ์ทุกขณะ และโดยน้ำใสใจจริงท่านก็ไม่ได้ติดอยู่ในความหมายนั้น ๆ แต่อย่างใด ถือสักแต่ว่าถือเท่านั้น

อนึ่ง ในวิสัยของคนมีกิเลส จะสังเกตเห็นได้ชัดว่า ***ความยึดถือทุกอย่างดำรงอยู่ได้ ก็เพราะยังมีความต้องการอยู่*** เช่น ตราบใดที่ยังต้องการความสุขชนิดที่เป็นความสนุกเพลิดเพลิน

คนนั้นก็ย่อมจักยึดถือความหมายในเรื่องความตลกขบขัน ซึ่งเรารู้อยู่แล้วว่า ไม่มีสาระเป็นจริงแต่อย่างใด เพราะเหตุนี้ **กัมมภพ คือ เจตนา จึงเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานได้** อันที่จริงผู้ที่เข้าใจมาแล้วว่า *ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานได้อย่างไร ?* ข้อนี้ก็จักเข้าใจไม่ยากเลย เพราะตัณหากับเจตนาแยกกันไม่ได้ เช่นที่เราพูดกันเสมอว่า **ตั้งใจอยากได้** *นี่ก็คือ* **สังขารประกอบด้วยตัณหานั่นเอง**

อุปปัตติภพ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **อุปาทาน** ข้อนี้อาจจะเข้าใจยากสำหรับคนบางคน แต่อย่างไรก็ดี ถ้าเข้าใจคำว่า **อุปาทานขันธ์ ๕ มีความหมายอย่างไรแล้ว** ข้อนี้ก็เข้าใจได้ไม่ยาก

อุปาทานขันธ์ แปลว่า **ขันธ์อันเป็นที่ตั้งของอุปาทาน** มี ๕ อย่างคือ **รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์** ***ขันธ์ทั้ง ๕ นี้*** ที่ได้ชื่อว่า **เป็นที่ตั้งของอุปาทาน ก็เพราะอุปาทาน เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในขันธ์ ๕ เว้นจากขันธ์ ๕ แล้ว อุปาทานก็ไม่มีที่ลง** ขอให้สังเกตว่า ทุกครั้งที่อุปาทานเกิดขึ้นนั้น จะต้องปรารภถึงร่างกายกับจิตใจเสมอ คนเราลงว่าไม่ยึดถือร่างกาย

กับจิตใจเป็นตัวตนแล้ว อย่างอื่นก็เป็นอันละได้หมด แต่ถ้าตราบใดยังมีการยึดถือร่างกายและจิตใจเป็นตัวเราตัวเขาอยู่ การยึดถืออย่างอื่นก็จักต้องมี เบญจขันธ์เป็นมูลฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดอุปาทานเช่นนี้แหละ ***อุปปัตติภพ*** คือ ***นามรูป*** จึงได้เป็นปัจจัยให้เกิด ***อุปาทาน*** ได้

อุปาทาน *สัมปยุตด้วย* **กัมมภพ กัมมภพ** ***ก็สัมปยุตด้วย*** **อุปาทาน** ก็หมายถึงว่า **เจตนา** กับ **อุปาทาน จะต้องอยู่ด้วยกันเสมอ** ดังที่อธิบายมาแล้ว

อุปาทาน *สัมปยุตด้วย* **นามอุปปัตติภพ นาม-อุปปัตติภพ** *ก็สัมปยุตด้วย* **อุปาทาน** ก็หมายถึงว่า **อุปาทาน กับเวทนา สัญญา และสังขาร ประกอบอยู่ด้วยกันเสมอ เกิดดับพร้อมกันเสมอ**

อุปาทาน *วิปปยุตด้วย* **รูปอุปปัตติภพ รูปอุปปัตติภพ** ***ก็วิปปยุตด้วย*** **อุปาทาน** หมายความว่า **อุปาทาน กับ รูป เป็นวิปปยุตกัน เพราะอุปาทาน เป็นนามธรรม ส่วนรูป เป็นรูปธรรม** เพราะฉะนั้น จึงได้เป็นวิปปยุตกัน

อนึ่ง ขอให้จำไว้ด้วยว่า ในคัมภีร์วิภังค์ ซึ่งเป็นคัมภีร์อภิธรรม ตอนที่กล่าวถึงหัวข้อนี้ กล่าวแต่เพียงว่า อุปาทาน

เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ ฯลฯ

ไม่มีกล่าวย้อนว่า แม้ภพก็เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ทั้งนี้ก็เพราะภพไม่จำเป็นต้องก่อให้เกิดอุปาทานเสมอไป เช่น กัมมภพ และอุปปัตติภพของพระอรหันต์ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน แต่อย่างไรก็ดี แม้ในแบบจะจัดไว้เช่นนั้นก็จริง แต่เพราะเหตุที่ว่าในวิสัยของผู้ที่มีกิเลส ภพ จักต้องเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานเสมอด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้เรียงหัวข้อใหม่ดังที่ได้แสดงมาแล้ว

ก่อนที่จะจบบทนี้ โปรดจำหลักสั้น ๆ ไว้ว่า *ตายแล้ววิญญาณไปปฏิสนธิได้อย่างไร ?* เคล็ดสำคัญอยู่ที่ต้องเข้าใจให้ชัดเจนที่สุดว่า :-

วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป
และวิญญาณจะเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปได้
ก็เพราะวิญญาณประกอบด้วยสังขาร
สังขารจะมีได้ ก็เพราะอาศัยอุปาทาน

การทำความเข้าใจในหัวข้อเหล่านี้ *อย่าลืมว่า* ต้องพิจารณาไปจากข้อเท็จจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ อย่าเดา หรืออย่าคิดเอาเองอย่างคลุมเคลือ โดยไม่เห็นเหตุผลและตัวอย่างที่ชัดเจน

จะต้องพิจารณาไปจนกว่าจะหมดข้อสงสัย และปักใจเชื่อแน่ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎนี้จริง ๆ เมื่อเข้าใจชัดเช่นนี้แล้ว ก็ให้หันไปพิจารณาในหัวข้อที่ว่า *"อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด ภพ"*

อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด *ภพ*

ก็คือ

อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด *สังขาร*

สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด *วิญญาณ*

วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด *นามรูป*

การพิจารณาปฏิจจสมุปบาท จะต้องพิจารณาให้มาบรรจบกันได้เช่นนี้ จึงจะเป็นการถูกต้อง ทั้งจะทำให้หมดข้อสงสัย และเข้าใจได้โดยกระจ่างว่า *"ตายแล้ว วิญญาณที่ยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ถึงอย่างไร ก็จักต้องปฏิสนธิอีกแน่นอน"* ปัญหาเรื่องตายแล้ว จะเกิดอีกหรือไม่ ? จะไม่มีสำหรับผู้นั้นอีกต่อไป.

๑๐. ภพ

ภพ เป็นปัจจัยให้เกิด **ชาติ**

ชาติ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **ชรา**

มรณะ โสกะ ปริเทวะ

ทุกขะ โทมนัส อุปายาส

ภพ คืออะไร อธิบายมาแล้ว

ชาติ คือ ความเกิด

ชรา คือ ความแก่

มรณะ คือ ความตาย

โสกะ คือ ความโศก ความเศร้าใจ ความเหี่ยวแห้งในใจ

ปริเทวะ ความเสียใจมาก ถึงขนาดคร่ำครวญร่ำไห้ หรือตีอก ชกหัว

ทุกขะ ความทุกข์กาย *(ตำนี้ ไม่ใช่หมายถึงทุกข์ใจ)*

โทมนัส ความน้อยใจ ความเสียใจ

อุปายาส ความคับแค้นใจ ความกลุ้มใจ

ภพ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **ชาติ** หมายความว่า **เมื่อมีนามรูปที่จะต้องเกิด เพราะเหตุที่ปัจจัยที่จะทำให้เกิดนาม-รูปมีพร้อมแล้ว ความเกิดของภพก็ต้องมี** เปรียบเหมือนกับทารกที่เกิดในครรภ์ของมารดา และเจริญเติบโตพอที่จะคลอดได้แล้ว ทารกนั้นก็ย่อมจะคลอดออกมา **ชาติ** เปรียบเหมือนกับ **การคลอดของทารก** ส่วน **ภพ** เปรียบเหมือนกับ **ทารกที่ยังอยู่ในครรภ์**

ชาติ *เป็นปัจจัยให้เกิด* **ชรา มรณะ ฯลฯ** ข้อนี้ไม่ยาก เพราะเรารู้กันดีแล้วว่า เมื่อเกิดมาแล้ว ก็ย่อมจะต้องมีแก่ มีตาย และมีทุกข์ต่าง ๆ อีกมาก ถ้าไม่เกิด ความทุกข์ต่าง ๆ เหล่านั้นก็ไม่มี แต่อย่างไรก็ดี เราควรจะแยกความทุกข์ออกพิจารณาเป็น ๒ ประเภท คือ ทุกข์ทางกายประเภทหนึ่ง และทุกข์ทางใจอีกประเภทหนึ่ง ทุกข์กายเป็นของธรรมดาสำหรับร่างกาย ตราบใดที่ร่างกายยังมีอยู่ ทุกข์กายก็ต้องมีเสมอ ส่วนทุกข์ทางใจนั้น มีสาเหตุมาจากกิเลสโดยตรง ฉะนั้น ตราบใดที่ยังมีกิเลสอยู่ ความทุกข์ประเภทโสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส เป็นต้องมีเสมอ ผู้ที่มีกิเลสเบาบาง ความทุกข์ทางใจเหล่านี้ก็เบาบาง ถ้าละกิเลสได้หมด ความทุกข์ทางใจ ก็ละได้หมด

อนึ่ง ควรจะทราบไว้ด้วยว่า คำว่า **ชาติ ชรา มรณะ** ในที่นี้ ไม่ใช่มีความหมายอย่างที่เคยเข้าใจกันมาเท่านั้น หากแต่มีความหมายลึกซึ้งยิ่งกว่านั้นมาก กล่าวคือ :-

ชาติ ในความหมายที่ลึกซึ้ง และถูกต้อง ตามหลักปฏิจจสมุปบาทจริง ๆ นั้นหมายถึง ความเกิดของรูปนามทุกขณะจิต

ชรา ก็หมายถึง ความแก่ทุกขณะจิต

มรณะ ก็หมายถึง ความตายทุกขณะจิต

โดยปกติ จิตเป็นสภาพที่เกิดและดับรวดเร็วมาก เมื่อจิตเกิด นามก็เกิด รูปก็เกิด เมื่อจิตดับ นามก็ดับ รูปก็ดับ และก่อนจะดับ ก็ย่อมจะต้องมีการแก่ก่อน ความแก่ ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงในส่วนของนามรูปในระยะตอนปลายก่อนที่จะถึงซึ่งการดับ ความแก่ของนามและรูปซึ่งมีอยู่ทุกขณะจิต อย่างนี้แล ที่เรียกว่า ชรา

ต้องทำความเข้าใจให้ได้อย่างนี้ *ปัญหาเรื่องตายแล้วเกิด* จึงจะสามารถเข้าใจได้โดยง่าย เพราะการที่จิตดับแล้วไปเกิดในภพใหม่นั้น ก็กินเวลาเพียงขณะจิตเดียวเหมือนกัน

อนึ่ง ปัญหาที่คนส่วนมากมักสงสัยกันเสมอมีอยู่อีกข้อหนึ่ง กล่าวคือ *เพราะเหตุที่เรียงอวิชชาไว้เป็นหัวข้ออันแรก* ปัญหาจึงได้เกิดขึ้นว่า *อะไรเล่า เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา ?*

ความจริงในเรื่องนี้ที่สงสัยกัน ก็เพราะไม่ได้พิจารณาให้ถี่ถ้วนนั่นเอง ตามหลักที่ถูก ซึ่งใคร ๆ ก็ทราบว่า หัวข้อปฏิจจสมุปบาท เมื่อสรุปแล้ว ก็มีเพียง ๓ เท่านั้นคือ กิเลส กรรม วิบาก กิเลส เป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรม เป็นเหตุให้เกิดวิบาก วิบาก เป็นเหตุให้เกิดกิเลสสืบต่อไปอีก สภาพของชีวิตหมุนเวียนเป็นวัฏฏะเช่นนี้อยู่เสมอ ทั้งที่รู้เช่นนี้ แต่ก็ยังอดสงสัยไม่ได้ว่า อะไรเป็นต้นเหตุของอวิชชา ?

การทำความเข้าใจในปัญหานี้ไม่ยากอะไรเลย ในเมื่อเราทราบเป็นอย่างดีแล้วว่า **เวทนา *เป็นปัจจัยให้เกิด* ตัณหา และตัณหา *เป็นปัจจัยให้เกิด* อุปาทาน** เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ต่อไปก็พิจารณาให้เข้าใจว่า ทุกขณะที่ตัณหา อุปาทาน เกิดนั้น อวิชชาเกิดด้วยหรือเปล่า ?

เมื่อใคร่ครวญเห็นจริงว่า **อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ทั้ง ๓ นี้จะต้องเกิดร่วมกัน** และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันอยู่เสมอ เราก็จะมองเห็นว่า ที่ว่า **เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหานั้นที่แท้ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาด้วย**

เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ก็ย้อนกลับไปดูในหัวข้อสุดท้าย ก็จะพบว่า **ชรา มรณะ โสก ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส** ทั้งหมดนี้ ก็คือ **ทุกขเวทนา** นั่นเอง *ในขณะที่เกิดทุกขเวทนาเหล่านี้ ได้มีตัณหา อุปาทาน และอวิชชา เกิดขึ้นอย่างไรหรือไม่ ?* เพียงเท่านี้ ก็จะมองเห็นว่า **อวิชชาไม่ใช่เป็นต้นเหตุ แต่หัวข้อเหล่านี้ได้หมุนเวียนมาบรรจบกันเป็นวงกลม** เพราะเหตุนี้ คำว่า **ปฏิจจสมุปบาท** จึงได้แปลกันอีกอย่างว่า **ล้อแห่งชีวิต** [The Wheel of Life] สภาพของชีวิตต่าง ๆ ได้หมุนเวียนเป็นวัฏฏะเช่นนี้แล

อนึ่ง ตามวิธีการศึกษาของ **พระอรรถกถาจารย์** ซึ่งคนส่วนมากได้ทราบกันอย่างแพร่หลาย ในหนังสือภาษาต่างประเทศที่อธิบายถึงเรื่องนี้ ก็มักจะอธิบายตามแนวของพระอรรถกถาจารย์ ซึ่งท่านแบ่งหัวข้อเหล่านี้ออกเป็น **อดีต อนาคต และปัจจุบัน** แล้วท่านก็อธิบายโดยมุ่งที่จะให้เข้าใจถึงว่า ***ชีวิตในชาติก่อนกับชีวิตในชาตินี้มีความเกี่ยวเนื่องกันมาอย่างไร ? และจะมีผลไปถึงชาติหน้าได้อย่างไร ?*** รู้สึกว่า ท่านไม่ได้สนใจที่จะอธิบายเรื่องชีวิตในปัจจุบันนี้ให้เข้าใจเสียก่อน ซึ่งผิดกับวิธีที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ เพราะตามวิธีของพระพุทธองค์นั้น ทรงประสงค์ที่จะให้เราเข้าใจสภาพของนามรูปในปัจจุบันนี้ให้ดีเสียก่อน ซึ่งท่านจะเห็นได้จากตัวอย่างที่กล่าวไว้ในอภิธรรมดังนี้ :-

ในขณะใด จิตเป็นอกุศลเกิดขึ้น ซึ่งประกอบด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิ จะมีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธัมมารมณ์เป็นอารมณ์ หรืออารภอารมณ์ใด ๆ ก็ตาม เกิดขึ้น ในขณะนั้น เช่น :-

อวิชชา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**สังขาร**
สังขาร	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**วิญญาณ**
วิญญาณ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**นามรูป**
นามรูป	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	**สฬายตนะ**

สฬายตนะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ผัสสะ
ผัสสะ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	เวทนา
เวทนา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ตัณหา
ตัณหา	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	อุปาทาน
อุปาทาน	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ภพ
ภพ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ชาติ
ชาติ	*เป็นปัจจัยให้เกิด*	ชรา มรณะ

ตัวอย่างที่ยกมาให้ดูนี้ เป็นเพียงแบบหนึ่งของอกุศลจิต ๑๒ ประเภท ตามตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่า **ตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร จนกระทั่งชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ นั้น** สิ้นเวลาเพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น ตามตัวอย่างนี้แม้ว่าจะเป็นฝ่าย **อกุศล** ก็ตาม แต่ในฝ่าย **กุศล** ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ เพราะเหตุที่ตามหลักในอภิธรรมเป็นเช่นนี้ และตามข้อเท็จจริงก็มีว่า การที่จะเข้าใจเรื่องชีวิตในชาติหลัง หรือในชาติหน้า ความสำคัญอยู่ที่ต้องเข้าใจเรื่องปัจจุบันนี้ให้ดีเสียก่อน ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ได้อธิบายโดยวิธีแบ่งหัวข้อเหล่านี้ ออกเป็น **อดีต อนาคต และ ปัจจุบัน** เหมือนอย่างที่พระอรรถกถาจารย์ท่านอธิบายไว้

เรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง และมีความหมายซับซ้อนอย่างยิ่ง เท่าที่อธิบายมานี้ แม้ว่าจะได้พยายามเก็บใจความมาให้ถี่ถ้วนเท่าที่จะทำได้ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีแง่มุมอีกมากมาย ที่ไม่ได้พูดถึง ทั้งที่ควรจะกล่าวถึง ทั้งนี้ เพราะเกรงว่า จะทำให้ฟั่นเฝือ แม้แต่ในคัมภีร์เอง ทั้งที่ได้อธิบายไว้อย่างละเอียดที่สุด แต่ถึงกระนั้น **ก็ยังมีความหมายที่ซ่อนอยู่อีกมากมาย ที่ผู้ศึกษาจะต้องสอดส่องเอาเอง** และต้องอ่านให้เป็นด้วย ไม่เช่นนั้น จะเห็นว่า ในคัมภีร์มีการขัดแย้งกัน และวกวนอย่างน่าเวียนหัว แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าคิดว่า เท่าที่อธิบายมานี้ คงจะเป็นการเพียงพอแล้วสำหรับผู้เริ่มต้น และเป็นทางให้รู้จักคิดออกได้เอง สำหรับผู้ที่เข้าใจเรื่องเหล่านี้มาบ้างแล้ว เพราะฉะนั้น จึงขอยุติเรื่องนี้ไว้เพียงเท่านี้แล.

